

ลักษณะพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร

(สุวฑฒโน)

ลักษณะพุทธศาสนา

ของ

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน)

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์

พิมพ์ครั้งที่ ๕/๒๕๔๐

จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ลักษณะพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒโน)

© สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๑/๒๕๒๘	จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๒๙	จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๓/๒๕๓๐	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๔/๒๕๓๓	จำนวน ๓,๐๐๐ เล่ม
พิมพ์ครั้งที่ ๕/๒๕๔๐	จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

พลอากาศเอก หาริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ

โทร. ๒๕๑๗๗๙๐

คำนำ

เรื่องลักษณะพุทธศาสนา ของสมเด็จพระญาณสังวรนี้ เริ่มต้นด้วยพระรัตนตรัย ครองที่ ๑ จนถึงครองที่ ๓๖ พุทธถึงวิปัสสนา ๑๖ ชั้น ซึ่งเป็นโลกุตระธรรม มีอรรถรสควรแก่ ผู้ปฏิบัติธรรมจะได้อ่าน เพื่อเป็นคู่มือในการปฏิบัติธรรม จะทำให้มีความเข้าใจกว้างขวาง ยิ่งขึ้น

มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้เห็นประโยชน์ดังนั้นจึงได้จัดให้พิมพ์ขึ้น สำหรับผู้สนใจ จักได้มีหนังสือดอกเล่มหนึ่งไว้ สำหรับผู้ใคร่ในธรรมปฏิบัติจักได้อ่านพิจารณาจนเกิดดวงตา เห็นลักษณะพุทธศาสนาตนเอง.

มหามกุฏราชวิทยาลัย

สารบัญ

ครั้งที่ ๑	ทบทวนคำสอนภาค	๑
	พระรัตนตรัย	๑
	ศิกขา ๓ หรือไตรศิกขา	๒
	สมณะ – ผู้สงบ	๓
	มูลกรรมฐาน	๔
ครั้งที่ ๒	นิสสัย ๔	๖
	อธิบายนิสสัย ๔	๖
	ข้อที่หนึ่ง เกี่ยววชิณทบาท	๖
	ข้อที่สอง นุ่งห่มผ้าบังสุกุล	๗
	ข้อที่สาม อยู่โคนไม้	๘
	ข้อที่สี่ ฉันทยาของกัวยน้ำมูตรเน่า	๙
	สรุปนิสสัย ๔	๙
	ปาริสุทธิศีล	๑๐
ครั้งที่ ๓	ปาริสุทธิศีล ๔	๑๒
	พิจารณาขณะที่รับบัจจยทั้ง ๔	๑๒
	พิจารณาขณะที่บริโภคน้ำจัจจยทั้ง ๔	๑๒
	แสวงหาบัจจยทั้ง ๔ โดยสมควร	๑๓
	การบริโภคน้ำ ๔ ประการ	๑๔
ครั้งที่ ๔	ลักษณะพุทธศาสนา	๑๗
	๑. สัจจะ – ความจริง	๑๗
	๒. ความดี	๑๘
	๓. ความงาม	๑๙

ครั้งที่ ๕	ลักษณะพุทธศาสนา (ต่อ)	๒๓
	ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาโลกแตก	๒๓
	ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์	๒๕
	ทรงแสดงปัจจุบันธรรม	๒๖
ครั้งที่ ๖	ลักษณะพุทธศาสนา – อริยสัจ	๒๘
	ปัญหาของสัตว์โลก	๒๘
	ค้นหา – ลูกศรเสียบแทงใจ	๒๙
	นิพพาน – ความสิ้นค้นหา	๓๐
	ทรงสอนให้ใช้ปัญญาถอนลูกศรหรือค้นหา	๓๑
ครั้งที่ ๗	ลักษณะพุทธศาสนา – อริยสัจ (ต่อ)	๓๓
	ญาณในอริยสัจ ๔	๓๓
	สัจจญาณ	๓๓
	กิจจญาณ, กตญาณ	๓๔
	อธิบายอริยสัจ	๓๕
	กิจในอริยสัจ ๔	๓๗
ครั้งที่ ๘	ลักษณะพุทธศาสนา – พระรัตนตรัย	๔๐
	พระพุทธคุณ	๔๐
	พระธรรมคุณ	๔๒
	พระสงฆ์คุณ	๔๔
ครั้งที่ ๙	ลักษณะพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับกายและจิต	๔๕
	จิตเป็นธาตุรู้	๔๕
	จิตไม่มีสรีรวิธาน	๔๖
	จิตเป็นวิญญาณธาตุ	๔๘

กริ่งที่ ๑๐	ลักษณะพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับกายและจิต (ต่อ)	๕๐
	อธิบายลักษณะ ๓ ประการของจิต	๕๐
	จิตทั่วเคิมและจิตที่เป็นตัวอาการ	๕๐
	ความอุปบัติและจุติของจิต	๕๑
	สัทวโลกหรือสัทตทภาวะ	๕๓
กริ่งที่ ๑๑	ลักษณะพุทธศาสนา – สังสารวัฏ	๕๕
	วิญญาณธาตุ – จิตที่เป็นตัวเคิม	๕๕
	จิต – อัคตทภาวะหรือสัทตทภาวะ	๕๕
	อารมณ์คืออาการที่ปรากฏของจิต	๕๖
	อารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่งของจิต	๕๘
	ธัมมะเป็นอาหารของจิตโดยตรง	๕๘
	พุทธศาสนาไม่แสดงว่าตายเกิดหรือตายสูญ	๕๙
กริ่งที่ ๑๒	ลักษณะพุทธศาสนา – สังสารวัฏ (ต่อ)	๖๐
	กิเลส กรรม วิบาก	๖๐
	กัณฑ์ค้นหา กัณฑ์ทุกข์	๖๓
	เมื่อพุทธภาวะปรากฏสัทตทภาวะก็ดับ	๖๔
กริ่งที่ ๑๓	ลักษณะพุทธศาสนา – สังสารวัฏ (ต่อ)	๖๕
	สุคติและทุคติ	๖๕
	สรุปผลของกรรม	๖๖
	ทรงตรัสรู้เหตุและผลในอริยสัจ	๖๙
กริ่งที่ ๑๔	ลักษณะพุทธศาสนา – สังสารวัฏ (ต่อ)	๗๑
	อธิบายสังสารวัฏเพิ่มเติม	๗๑
	วิชา วิมุติ	๗๓
	ทรงสอนให้ฝึกจิตอบรมจิตที่เป็นตัวเคิม	๗๔
	อนุสสติญาณเกิดจากสมาธิ	๗๕

ครั้งที่ ๑๕	ลักษณะพุทธศาสนา – สังฆตธรรมและอสังฆตธรรม สังฆตธรรม ธรรมที่มีบัญญัติ สังฆตลักษณะ ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์, โอกาสโลกและสังขารโลก ทรงสอนให้พิจารณาแยกธาตุ	๗๘ ๗๙ ๘๐ ๘๑ ๘๒
ครั้งที่ ๑๖	ลักษณะพุทธศาสนา – สังฆตธรรมและอสังฆตธรรม (ต่อ) ความหมายของธาตุในธาตุกรรมฐาน ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ, เตโชธาตุ ธาตุไฟ, วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศหรือช่องว่าง, พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ ทรงแสดงว่าอากาศไม่มีที่สุก วิญญาณไม่มีที่สุก อธิบายธาตุและสังขาร	๘๔ ๘๔ ๘๔ ๘๕ ๘๕ ๘๖ ๘๖
ครั้งที่ ๑๗	ลักษณะพุทธศาสนา – สังฆตธรรมและอสังฆตธรรม (ต่อ) รูปกายและนามกาย เวทนา, สัญญา, สังขาร วิญญาณ อธิบายทบทวนสังขารและวิญญาณในความหมายต่างกัน กายมีความหมายอย่างเดียวกับขันธ, อุปทานขันธ ขันธเป็นที่ยึดถือ	๘๘ ๘๘ ๙๐ ๙๑ ๙๑ ๙๒
ครั้งที่ ๑๘	ลักษณะพุทธศาสนา – สังฆตธรรมและอสังฆตธรรม (ต่อ) สังฆตธรรมฝ่ายวัตถุ สังขารฝ่ายวัตถุมีเกิดมีดับ เมื่อรูปกายดับ วิญญาณธาตุเคลื่อนไปตามกรรม วิญญาณธาตุอุปบัติหรือจุกิเพราะกิเลส	๙๕ ๙๕ ๙๖ ๙๗ ๙๘
ครั้งที่ ๑๙	ลักษณะพุทธศาสนา – การรับรู้อารมณ์ของจิต อธิบายความหมายของสภาพกับภาวะ กระบวนการของกาย, กระบวนการของจิต รูปนามหรือนามรูป จิตน้อมออกมารับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖	๑๐๑ ๑๐๑ ๑๐๒ ๑๐๔ ๑๐๕

กรงที่ ๒๐	ลักษณะพุทธศาสนา – การรับรู้อารมณ์ของจิต (ต่อ)	๑๐๘
	อินทรีย์หรืออายตนะภายในหรือทวาร ๖	๑๐๘
	จิตรู้ได้เพราะต่อกับอายตนะภายในภายนอก	๑๑๐
	จิตรับอารมณ์ด้วยความรู้หรือน้อมไปรู้	๑๑๒
กรงที่ ๒๑	ลักษณะพุทธศาสนา – กระบวนการของจิต (ต่อ)	๑๑๕
	ธรรมชาติแท้ของจิตประภัสสรคือผุ่ผ่อง	๑๑๕
	จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส	๑๑๗
	อารมณ์และกิเลสตกตะกอนพอกพูนในจิต	๑๑๘
กรงที่ ๒๒	ลักษณะพุทธศาสนา – กระบวนการของจิต (ต่อ)	๑๒๐
	อาสวะอนุสัย – กิเลสอย่างละเอียด	๑๒๐
	นิวรณ์ – กิเลสอย่างกลาง	๑๒๑
	อกุศลมูล – กิเลสอย่างหยาบ	๑๒๒
	กิเลสกองราคะ	๑๒๓
	กิเลสกองโทสะ, กิเลสกองโมหะ, อริยสัจ ๒ สาย	๑๒๔
กรงที่ ๒๓	ลักษณะพุทธศาสนา – กิเลส	๑๒๖
	กิเลสเป็นเรื่องของโลก	๑๒๖
	ปัญญาในสัจจะทำให้เกิดhiriและโศทกัปปะ, รู้จักทานรู้จักศีล	๑๒๘
	มีเมตตาแผ่ออกไปโดยไม่มีประมาณ	๑๒๙
กรงที่ ๒๔	ลักษณะพุทธศาสนา – กิเลส (ต่อ)	๑๓๑
	จิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงเพราะสิ้นกิเลส	๑๓๑
	จิตสั่งสมทั้งบารมีและอาสวะอนุสัย, ทุกสังขารมีวิภวภูติคือความวน	๑๓๒
	พิจารณาวิภวภูติในวงนอกหรือส่วนหยาบ	๑๓๔
	พิจารณาวิภวภูติในวงในหรือส่วนละเอียด	๑๓๕

ครั้งที่ ๒๕	ลักษณะพุทธศาสนา – วัฏฏะของกิเลส	๑๓๗
	รู้จักทุกข์และเหตุเกิดทุกข์	๑๓๗
	นิพพาน – ความดับวัฏฏะ	๑๓๘
	มรรคมืองค์ ๘ เป็นยอดของสังฆธรรม	๑๔๐
ครั้งที่ ๒๖	ลักษณะพุทธศาสนา – จิตตภาวนา	๑๔๒
	ความหมายของจิตตภาวนา, คีลเป็นภาคพื้นของสมาธิและปัญญา	๑๔๒
	คีลมุ่งความสงบเว้นจากอกุศลเจตนา	๑๔๓
	มีความสำรวมใจอยู่กับคีล, มีหิริและโอตตัมปะ	๑๔๕
	มีอินทริยสังวร	๑๔๖
ครั้งที่ ๒๗	ลักษณะพุทธศาสนา – จิตตภาวนา (ต่อ)	๑๔๘
	สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน	๑๔๘
	อริยสาวกย่อมมีจิตตภาวนา	๑๔๙
	สอฺปาทิสเสนิพพานและอนฺฺปาทิสเสนิพพาน	๑๕๑
	ประโยชน์สุขที่บริสุทฺธิเกิดจากจิตที่บริสุทฺธิ	๑๕๒
ครั้งที่ ๒๘	ลักษณะพุทธศาสนา – วิสุทฺธิ ๗ ข้อสํลวิสุทฺธิ	๑๕๔
	แนวปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา	๑๕๔
	คีลและวินัย	๑๕๕
	อริยกัณฺทคีล	๑๕๖
	ปฏิบัติในคีลเพื่อชำระกิเลส	๑๕๗
	ปฏิบัติในคีลเพื่อสมาธิหรือความสงบใจ, สรฺปสํลวิสุทฺธิ	๑๕๘
ครั้งที่ ๒๙	ลักษณะพุทธศาสนา ธรรมบรรยายพิเศษเรื่องชาติ – ความเกิด	๑๖๐
	ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์, นิพพาน – ภาวะที่พ้นสมมติบัญญัติ	๑๖๐
	สรฺปเรื่องความเกิดในพุทธศาสนา	๑๖๓

๕	ครั้งที่ ๓๐	ลักษณะพุทธศาสนา - วิสุทธิ ๗ ข้อจิตตวิสุทธิ	๑๖๕
		อารมณ์ ๖	๑๖๕
		นิเวศน์ ๕	๑๖๖
		กรรมฐานสำหรับแก้จริต ๖	๑๖๗
		จริต ๔ และสติปัฏฐาน ๔	๑๖๘
๕	ครั้งที่ ๓๑	ลักษณะพุทธศาสนา - จิตตวิสุทธิ (ต่อ)	๑๗๐
		กรรมฐาน ๘๔,๐๐๐	๑๗๐
		การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า	๑๗๒
		สรุปหลักปฏิบัติกรรมฐาน ๕ ประการ	๑๗๓
๕	ครั้งที่ ๓๒	ลักษณะพุทธศาสนา - ทิณฺฐวิสุทธิ	๑๗๖
		การชำระทิณฺฐิเป็นวิปัสสนากรรมฐาน	๑๗๖
		วัชฺชน์ ๕ หรือนามรูป	๑๗๗
		วิสัยชนะ ๑๒, รูปธาตุ ๑๘	๑๗๘
		วิสภาพหรือสภาวะธรรม, วิสามัญญลักษณะ	๑๗๙
		สรุปการชำระทิณฺฐิ	๑๘๑
๕	ครั้งที่ ๓๓	ลักษณะพุทธศาสนา - กังขาวิตถลวิสุทธิ	๑๘๒
		ชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น	๑๘๒
		ละความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา	๑๘๓
		พิจารณาจับเหตุปัจจัยของวัชฺชน์ ๕ หรือนามรูป	๑๘๓
		รู้จักสามัญญปัจจัยและวิสามัญญปัจจัย	๑๘๕
๕	ครั้งที่ ๓๔	ลักษณะพุทธศาสนา - มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๘๘
		กำหนดพิจารณานามรูป	๑๘๘
		วิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา	๑๘๑
		วิปัสสนูปกิเลส	๑๘๒
๕	ครั้งที่ ๓๕	ลักษณะพุทธศาสนา - ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ	๑๘๔
		ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง	๑๘๔
		พิจารณาสรุปลงในสังขารโดยไตรลักษณ์	๑๘๖
		วิปัสสนาญาณ ๘	๑๘๗

ครั้งที่ ๓๖	ลักษณะพุทธศาสนา - ญาณทัสสนวิสุทธิ	๒๐๑
	วิสุทธิขั้นกำจัดกิเลสได้หรือพ้นโลก, อริยบุคคล	๒๐๑
	โลกุตรธรรม	๒๐๒
	วิปัสสนาญาณ ๑๖ ชั้น	๒๐๔
	โลกุตรธรรมเป็นธัมมะที่บรรลุดังได้	๒๐๖

ธรรมเนียมบรรยายของสมเด็จพระญาณสังวร
ในการอบรมนวกภิกษุพรรษา ๒๕๒๖
ณ สว. ธรรมนิเวศ วัดบวรนิเวศวิหาร

ครั้งที่ ๑ ทบทวนคำสอนนาค

วันนี้เป็นวันเริ่มต้นที่พระอุปัชฌายะพบกับสัทธวิहारิกด้วยการแสดงโอวาท ในวันต้นนี้จะได้ทบทวนโอวาทสอนนาค อันเป็นโอวาทที่ประมวลหลักปฏิบัติทั้งปวงแก่ผู้เข้ามาขอบวช เช่น จะปฏิบัติตนให้เป็นผู้สมควรรับการบวช และเมื่อบวชแล้วจะพึงปฏิบัติอย่างไรต่อไป ตั้งแต่เบื้องต้นจนถึงบรรลุวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการบวช จึงจะขอกล่าวทบทวนและเพิ่มเติมเพื่อให้ได้ยินได้ฟังพร้อมกันไปตามสมควร

พระรัตนตรัย

อันผู้เข้ามาขอบวชนั้น ในเบื้องต้นสมควรที่จะได้ระลึกถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ โดยพระคุณ เพื่อให้บังเกิดศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ตั้งมั่นในพระคุณแห่งพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ซึ่งรวมเรียกว่าพระรัตนตรัย อันพระคุณของพระรัตนตรายนั้น กล่าวโดยย่อพระพุทธเจ้าคือพระองค์ผู้ตรัสรู้พระธรรม แล้วแสดงพระธรรมสั่งสอนทั้งพุทธศาสนาขึ้น พระองค์ทรงประกอบด้วยพระปัญญาคุณ คุณคือความรู้จริง พระวิสุทธิคุณ คุณคือความบริสุทธิ์จริง พระกรุณาคุณ คุณคือความกรุณาจริง เพราะว่าพระองค์ได้ตรัสรู้พระธรรมที่เป็นสัจจะคือความจริงของจริง รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นเหตุทำกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไป จึงทรงเป็นผู้บริสุทธิ์กายบริสุทธิ์วาจาบริสุทธิ์ใจสิ้นเชิง และได้มีพระมหากุณาแผ่ไปในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า เสด็จจาริกไปทรงแสดงพระธรรมสั่งสอนไปรอกเวไนยนิกร ให้บรรลุสุขประโยชน์ตามภูมิตามชั้น ได้ทรงแสดงธรรม บัญญัติพระวินัย ทั้งพุทธบริษัทคือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เป็นอันได้ทรงประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นในโลก นี้คือพระพุทธเจ้า

ธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงแสดงสั่งสอน โดยเป็นพระธรรมคำสอนพระวินัยคำสั่ง อันเรียกว่าสัจตฤศาสน์ที่แปลว่าคำสอนหรือคำสั่งสอน คำสั่งสอนของพระศาสดาสัจตฤศาสน์นี้เรียกว่าปริยัติธรรม คือเป็นธรรมที่ฟังเล่าเรียน อันได้แก่ฟัง อ่าน ทรงจำ

ทำความเข้าใจ แล้วก็นำมาประพฤติปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจ ให้ตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ การปฏิบัติตามสัทตศาสนา คือพระธรรมพระวินัย ให้พระธรรมวินัยตั้งขึ้นที่กายที่วาจาที่ใจ นี้เรียกว่าปฏิบัติธรรม และเมื่อปฏิบัติก็ย่อมจะได้รับผลตามสมควรแก่ความปฏิบัติ ตั้งแต่เบื้องต้นยกตนให้พ้นจากโลกที่ชั่ว ขึ้นสู่โลกที่ดีโดยลำดับ จนถึงพ้นโลก เป็นมรรคเป็นผลเป็นนิพพาน กำจัดกิเลสให้สิ้นไปหมดไปบางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง นี้คือปฏิเวธธรรม ธรรมคือปฏิเวธความรู้แจ้งแทงตลอด ปรีชาปฏิบัติปฏิเวธทั้ง ๓ นี้รวมเรียกว่าพระธรรม

หมู่ชนที่ได้ตั้งใจฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้ปฏิบัติที่ปฏิบัติชอบตามที่ทรงสั่งสอน ทำกิเลสและกองทุกข์ในสันดานให้สิ้นไปบางส่วนบ้างสิ้นเชิงบ้าง รวมทั้งท่านผู้ปฏิบัติเพื่อความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ ซึ่งท่านได้นำพุทธศาสนาและพุทธบริษัทสืบต่อมา จนถึงเราทั้งหลายได้บวชเรียนกันอยู่ในบัดนี้ นี้ก็ต่อพระสงฆ์

พระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ ทั้ง ๓ นี้รวมเรียกว่าพระรัตนตรัย ที่แปลว่ารัตนทั้ง ๓ เป็นสรณะคือที่พึ่งอันเอกอุคฺมในโลก ฉะนั้น พระอุปัชฌายะจึงได้เตือนนาคนผู้เข้ามาบวช ตั้งใจว่า พุทธิ สรณํ คจฺฉามิ ตั้งใจว่า ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ตั้งใจว่า สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุคฺม ถึงพระธรรมเป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุคฺม ถึงพระสงฆ์เป็นสรณะ คือที่พึ่งอันเอกอุคฺม เมื่อได้ตั้งใจถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ตั้งแล้วจึงสมควรบวช นี้เป็นข้อความที่พระอุปัชฌายะสอนนาค ว่าให้ทำความตั้งใจถึงพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์เป็นสรณะ เป็นการกระทำตนให้เป็นผู้สมควรบวช

สิกขา ๓ หรือไตรสิกขา

ต่อจากนั้นก็ให้สอนให้รู้จักประโยชน์ของการบวชโดยย่อ ว่าประโยชน์ของการบวชนั้นเป็นโอกาสคือเป็นช่องว่างที่จะให้ได้ศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนา เพราะเป็นเหตุให้สติมีกิจกังวลห่วงใยอาลัยมาก ยากที่จะปลื้กตนออกมาศึกษาปฏิบัติเหมือนดังผู้ที่บวชได้ ฉะนั้นเมื่อบวชแล้วก็ให้ถือเอาโอกาสคือช่องว่างนี้ศึกษาพระพุทธศาสนา ปฏิบัติพระพุทธศาสนา โดยตรงก็คือปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญา อันเรียกว่าสิกขา ๓ หรือว่าไตรสิกขา สิกขานั้นก็คือศึกษาเป็นคำเดียวกัน ศึกษาจากศึกษาที่เป็นภาษาสันสกฤต สิกขาเป็นภาษามคธหรือภาษาบาลี มีความหมายถึงทั้งภาคปริยัติและภาคปฏิบัติ ภาคปริยัตินั้นก็หมายถึงเล่าเรียนด้วยวิธีฟังด้วยวิธีอ่านทรงจำพิจารณาให้มีความรู้ความเข้าใจ ภาคปฏิบัตินั้นก็หมายถึงว่านำมาปฏิบัติทางกายทางวาจาทางใจดังที่กล่าวแล้ว

ศีลนั้นก็ไต่แก้ความตั้งใจควั่นจากความประพฤติที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงห้าม คือทรงบัญญัติห้ามไว้ ปฏิบัติตามข้อที่พระพุทธรเจ้าทรงอนุญาต คือทรงบัญญัติอนุญาตไว้ คือประพฤติตามวินัยที่บัญญัติไว้นั่นเอง เว้นข้อที่ทรงห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต ศีลนี้เป็นเครื่องกำจัดกิเลสกองระคะโทสะโมหะ หรือโลกโกรธหลง ที่เป็นอย่างหยาบ หรือว่าห้ามกันไว้มิให้หยาบออกมาจนเป็นถึงก่อเจตนากรรมทางกายทางวาจาทางใจเป็นความละเมิดผิดต่าง ๆ สมารินั้นไต่แก้ความตั้งใจมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ดีที่ชอบอันเป็นอารมณ์กรรมฐาน เป็นเหตุกำจัดกิเลสที่เป็นนิวรณ์ อันบังเกิดขึ้นทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบไม่ตั้งมั่นอยู่ในทางที่ชอบ ทั้งกำบังบุญภูมิให้รู้แจ้งเห็นจริง บุญฐานั้นคือความเข้าถึงสัจธรรม ธรรมที่เป็นตัวความจริง เป็นเครื่องกำจัดกิเลสทุกอย่างได้เป็นอย่างดี จนถึงกิเลสที่ต้องจิตสันดานอันนับว่าเป็นอย่างละเอียด ศีลนั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการที่ตั้งใจสมาทานศึกษาตามพระวินัยบัญญัติ คือตามสิกขาบทบัญญัติที่พระพุทธรเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ เว้นข้อที่พระองค์ทรงห้าม ทำตามข้อที่พระองค์ทรงอนุญาต สมารินั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการที่ตั้งใจปฏิบัติในสมถกรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายสงบใจ บุญฐานั้นจะพึงมีได้ก็ด้วยการมาตั้งใจปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานเป็นอุบายเกิดปัญญาให้เห็นแจ้งรู้จริง

สมณะ - ผู้สงบ

ตามที่กล่าวมานี้ เป็นข้อที่พระอุปัชฌายะสอนนาค ให้รู้ว่าเมื่อบวชแล้วจะพึงปฏิบัติอย่างไรโดยย่อ ซึ่งเมื่อสรุปแล้วก็เป็นการสอนให้รู้ ว่าการเข้ามาบวชนั้น อันประกอบด้วยการถือเพศเป็นบรรพชิตคือผู้บวช ครองผ้ากาสาวพัสตร์ โคนผม และพระสงฆ์ได้ประกอบสังฆกรรมให้อุปสมบทตามทีพระพุทธรเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ และเมื่อได้กระทำถูกต้องบริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติของการอุปสมบท ก็สำเร็จเป็นภิกษุตามพระวินัยบัญญัติ นี้เรียกว่าเป็นการบวชกาย จึงต้องมี การปฏิบัติทางจิตใจ ให้จิตใจมีความสงบ สมกับที่ชื่อว่าเป็นสมณะคือเป็นผู้สงบ หรือที่เรียกว่าเป็นพระสมณะผู้สงบ หรือที่ไทยเราเรียกว่าพระก็มีความหมายเป็นอันเดียวกัน ก็จะต้องปฏิบัติให้จิตใจเป็นศีล จิตใจเป็นสมาธิ จิตใจเป็นปัญญา คือให้จิตใจนี้ปกติสงบ ตั้งมั่นและรู้เข้าถึงธรรม ดังนั้นเป็นการบวชใจ เมื่อมีการบวชกายตามพระวินัยบัญญัติ และมีการบวชใจคือปฏิบัติอบรมจิตใจของตนพร้อมทั้งกายวาจา ให้เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญาทั้งกล่าว ก็เป็นการบวชใจ เมื่อมีการบวชกายมีการบวชใจสมบูรณ์ทั้งสองนี้ จึงจะเป็นการบวชที่สมบูรณ์ทั้งกายทั้งใจ

มูลกรรมฐาน

ต่อจากนั้นพระอุปัชฌายะก็ได้สอนกรรมฐานที่เรียกว่าเป็นมูลกรรมฐาน คือกรรมฐานที่เป็นมูลเป็นรากเหง้าของกรรมฐานทั้งปวง คือตจบัญญัติกรรมฐาน ที่แปลว่ากรรมฐาน ๕ ข้อ มีหนึ่งเป็นข้อสุดท้าย โดยสอนให้พิจารณาเกศา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตโจ หน้ เริ่มค้นด้วยสอนให้รู้จักกำหนดผมนขนเล็บฟันหน้ ว่าสิ่งที่เป็นเส้น ๆ งอกอยู่บนศีรษะ เบื้องหน้าจรดหน้าผาก เบื้องหลังจรดปลายคอต่อ เบื้องขวางจรดกทงทั้ง ๒ ข้าง หน้ เป็นผม สิ่งทั้งงอกอยู่เป็นเส้น ๆ เว้นจากผม อยู่ทั่วสรรพางค์กายนอกจากฝ่ามือและฝ่าเท้า เรียกว่า ขน สิ่งที่เป็นเกล็ด ๆ งอกอยู่ที่ปลายนิ้วมือและนิ้วเท้าเรียกว่าเล็บ สิ่งที่เป็นซี่ ๆ งอกอยู่ที่กระดูก กางเบื่องล่างเบื่องบนในปากเรียกว่าฟัน สิ่งที่เป็นผื่นหุ้มห่ออยู่ทั่วสรรพางค์กายเรียกว่าหน้ ให้กำหนดคู้ให้รู้จักผมนขนเล็บฟันหน้ ว่าทุกคนก็มีผมนขนเล็บฟันหน้ อันเป็นอาการของร่างกาย ที่ตามองเห็น ได้ จะเป็นกายตนกายผู้อื่นก็ย่อมมีผมนขนเล็บฟันหน้ที่ตามองเห็น ได้อยู่ด้วยกัน แต่โดยปกตินั้นเมื่อมองเห็นร่างกายของกันและกัน ก็มักจะมีความยึดถือบางส่วนของหรือทั้งหมด ว่า สวยงามน่ารักน่าชม จึงบังเกิดกิเลสกองระคะความติดใจยินดีเป็นต้นขึ้นในกายตนในกายผู้อื่น เมื่อเกิดกิเลสขึ้นคั้งนี้ หากประพฤติพรหมจรรย์อยู่ก็ทำให้พรหมจรรย์เศร้าหมอง และไม่สามารถจะทำจิตให้เป็นสมาธิ ไม่สามารถที่จะปฏิบัติในไตรสิกขาให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ได้ และกิเลสกองระคะความติดใจยินดีแสดงเป็นหัวหน้าของกิเลสทั้งปวง คือนำหน้า อย่างอกุศลมูล ๓ ก็ระคะโทสะ โมหะ หรือโลกโอรธหลง ระคะนำคือความติดใจยินดีนำ ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีวิธีปฏิบัติทำใจของตัวอง สงบกิเลสกองระคะคือความติดใจยินดีนี้ให้ได้ ก็โดยที่กายตนและกายผู้อื่นนี้เป็นที่คั้งของกิเลสกองระคะเป็นต้น เพราะไม่ได้พิจารณาโดยแยกกาย คือมิได้พิจารณาจับเหตุจับผลให้รู้ตามเป็นจริง จึงได้บังเกิดความหลงรักหลงข้งข้น ฉะนั้นจึงต้องรู้วิธีที่จะปราบใจของตนอง คือปราบกิเลสตัวนี้จากใจของตนองลงให้ได้ โดยพิจารณาจับให้ถึงตัวต้นเหตุ ว่าตัวต้นเหตุนี้ก็คือผมนขนเล็บฟันหน้แหละ ที่แรกจึงต้องจับพิจารณาผมนขนเล็บฟันหน้ ว่านี้เป็นผมนนี้เป็นขนนี้เป็นเล็บนี้เป็นฟันนี้เป็นหน้ สิ่งที่ตามองเห็นทั้งหมดนี้รวมเข้าก็เป็นผมนขนเล็บฟันหน้ทั้ง ๕ นี้ ซึ่งจิตใจนหลงยึดถือว่าสวยงามน่ารักน่าชมอยู่ แต่โดยที่แท้แล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะผมนขนเล็บฟันหน้ทั้ง ๕ ประการนี้เป็นสิ่งที่ปฏิกลไม่สะอาดไม่งดงาม จึงต้องมีการชำระ มีการตกแต่งความที่ตัวเองว่างงดงามให้งดงามอยู่เสมอ แต่ก็ไม่สามารถจะกระทำได้สำเร็จ จึงต้องกระทำอยู่ทุกวันทุกเวลา คังจะพิจารณาเห็นได้ ว่าทุกคนเสียเวลาที่จะชำระที่จะตกแต่งร่างกายนี้

คือผมชนเล็บพื้นหนังนี้ วันหนึ่ง ๆ สิ้นเวลาไปเป็นอันมาก แล้วก็ทิ้งไว้ไม่ได้ ก็ต้องชำระ
ต้องตกแต่งกันอยู่เสมอ ๆ ความปฏิบัติความไม่คงามนั้นย่อมปรากฏออกมาอยู่เสมอ

เมื่อพิจารณารวม ๆ กันนี้หากยังไม่ปรากฏชัด ก็ให้พิจารณาแยกออกไปอีกโดยสี่ โดย
สัณฐานคือทรวงอก โดยกลิ่น โดยที่เกิด โดยที่อยู่ ว่าผมชนเล็บพื้นหนังทั้ง ๕ ประการ
เหล่านี้ โดยสี่ก็ไม่สะอาดไม่คงาม โดยสัณฐานหรือทรวงอกก็ไม่สะอาดไม่คงาม กลิ่นก็
เหมือนกัน ที่เกิดก็เหมือนกัน เพราะเกิดอยู่กับปุพโพ โลหิต ซึ่งเป็นของปฏิภูลไม่สะอาด
ให้พิจารณากลับไปกลับมาอยู่เสมอ ว่าผมชนเล็บพื้นหนังปฏิภูลไม่สะอาดไม่คงาม หนังพื้นเล็บ
ผมปฏิภูลไม่สะอาดไม่คงามทั้งนี้ จนจิตสงบจากกิเลสกองราคะเป็นต้น ซึ่งเป็นกรรมฐาน
เมื่อเป็นกรรมฐานก็ให้รักษากรมฐานซ้อนไว้ ให้เป็นมูลของกรรมฐานทั้งปวง ให้เป็นบาท
ของปัญญาที่จะอบรมปฏิบัติสืบต่อไป จนกระทั่งบรรลุวิชชาวิมุตติ ทำให้แจ้งนิพพานในที่สุด
ท่านเรียกว่ามุลกรรมฐาน คือเป็นมูลเป็นรากเหง้า ก็เพราะกำจัดกิเลสกองราคะ ซึ่งกิเลสกอง
ราคะนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นมูลหรือเป็นเบื้องต้นของบรรดากิเลสทั้งหลาย นำหน้ากิเลสทั้งหลายอยู่
จึงต้องกำจัดกิเลสกองนี้ให้ลงเสียก่อน เมื่อกำจัดลงได้แล้ว ก็จะทำให้มีความสุขอยู่กับการที่จะ
ศึกษาพระธรรมพระวินัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป เพราะฉะนั้นพระอาจารย์อุปัชฌาย์จึงได้สอนกันมาตั้งแต่
โบราณจนบัดนี้แก่นาคที่เข้ามาขอบวช ให้ถือปฏิบัติอยู่ในกรรมฐานทั้ง ๕ ซ้อนอยู่เป็นนิจ
เพราะฉะนั้นจึงได้นำเอาข้อที่สอนนาคนี้มากล่าวทบทวนในวันนี้ เท่ากับว่าเป็นหลักที่จะต้อง
ปฏิบัติอยู่เป็นประจำ อันจะทำให้จิตใจมีความสุข จะทำให้สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ในพรหมจรรย์
ตามกำหนดที่ตั้งใจ และทำให้มีกำลังใจที่จะศึกษาปฏิบัติพระธรรมวินัยยิ่ง ๆ ขึ้นไป.

ครั้งที่ ๒ นิสสัย ๔

เมื่อวานนี้ได้อธิบายทบทวนคำสอนภาค วันนี้จะอธิบายอนุศาสน์ซึ่งเป็นโอวาทที่พระบรมศาสดาทรงให้สอนภิกษุผู้บวชใหม่ ให้อรรถกถา นิสสัย ๔ อกรรมกิจ ๔ ในเมื่อได้รับอุปสมบทแล้วทีเดียว คือเป็นคำสอนที่ให้สอนในเวลาที่ดีจากอุปสมบทเสร็จแล้ว ฉะนั้นเมื่ออุปสมบทเสร็จ พระอุปัชฌายะก็จะบอกอนุศาสน์เป็นภาษาบาลี และต่อมาพระอุปัชฌายะเองหรือพระอาจารย์ก็จะสอนเป็นคำไทยให้มีความเข้าใจ ซึ่งท่านผู้เข้ามาบวชแล้วก็ยอมได้ฟังคำอธิบายมาแล้ว ในวันนี้จะทบทวนเพียงนิสสัย ๔ ซึ่งมีเหตุผลสืบเนื่องมาจากการบวช ฉะนั้นจึงจะอธิบายคำว่าการบวชตามถ้อยคำเสียก่อน

อธิบายนิสสัย ๔

คำว่า บวช นั้น มาจากคำว่า ปพฺพชฺชา หรือบรรพชา มีความหมายว่าการออก คือ การออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน ดังที่เราทั้งหลายพูดกันอยู่ว่า สหฺชฺชา อคารสุมา อนคาริยํ ปพฺพชิตา แปลว่า มีศรัทธาบรรพชาคือบวช คือออกจากเรือน มาเป็นอนาคาริยะที่แปลว่า ผู้ไม่มีเรือนไม่มีบ้าน จึงมีเหตุผลสืบต่อมาถึงนิสสัย ๔ คำว่านิสสัยนั้น เป็นนิสสัยทางจิตใจ อย่างหนึ่ง เป็นนิสสัยทางกายอีกอย่างหนึ่ง ทางจิตใจนั้น ดังที่พูดกันว่านิสสัยดี นิสสัยไม่ดี ส่วนทางกายนั้น ก็หมายถึงเครื่องอาศัยดำรงชีวิตของร่างกาย อันชีวิตต้องอาศัยจึงดำรงอยู่ได้ และหมายเอาที่เป็นสิ่งจำเป็นอันชีวิตต้องอาศัยจริง ๆ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือย ก็ได้แก่บัจจัย ๔ นั้นเอง คำว่าบัจจัยนั้น ก็หมายถึงเครื่องอาศัยของชีวิตเหมือนกัน แต่ว่าเป็นคำกลาง ๆ จะเป็นสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ ก็ได้ จะเป็นสิ่งที่ฟุ่มเฟือยอำนวยความสะดวกสบายยิ่งขึ้นก็ได้ ก็คือจีวร ผ้านุ่งห่ม บิณฑบาต อาหารสำหรับบริโภค เสนาสนะที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ นี้คือบัจจัย ๔

ข้อที่หนึ่ง เทววิณฑบาต

เมื่อมาเรียกว่านิสสัย ๔ ก็มีความหมายถึงเครื่องดำรงชีวิตเหล่านี้ที่จำเป็นจริง ๆ และที่จะพึงแสวงหาได้สำหรับผู้ที่ได้ออกบวช ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือนแล้วจริง ๆ แต่ด้วยเขาเอาอาหารมาเป็นที่ ๑ คือเทววิณฑบาต ก็หมายถึงว่าถือบาตรเดินออกไปสู่ละแวกบ้านรับอาหารที่ชาวบ้านเขาใส่บาตรถวายในละแวกบ้าน ฉะนั้นจึงมีคำเรียกผู้ที่ถือบาตรเที่ยวรับอาหารที่เขาใส่บาตรถวายว่าภิกษุ หรือภิกษุ ที่แปลว่าผู้ขอโดยปกติ อันหมายความว่าเที่ยวขออาหาร

ด้วยวิธีที่ถือบาตรอุ้มบาตรเงินออกไปในละแวกบ้าน ด้วยอาการที่มีความสำรวม มิได้ออกปากขอ เป็นแต่เพียงว่ากิริยาที่อุ้มบาตรเงินออกไปในละแวกบ้านนั้นก็เป็นการที่แสดงว่ารับอาหารที่เขาถวายเท่านั้น จึงเรียกว่าขอโดยปกติ คือเป็นผู้ขอโดยที่อุ้มบาตรออกเดินไปในละแวกบ้านเท่านั้น มิใช่แสดงอาการอย่างยากหรือวิฬก ยากหรือวิฬกก็คือผู้ที่เที่ยวขอรานทั้งที่เรียกกัน กล่าววาจาขอ หรือไม่กล่าววาจา แต่แสดงอาการขออย่างคนขอรานทั่วไปทั้งหลาย หรือบางทีก็ขอโดยวิธีที่ร้องรำทำเพลง เอาการร้องรำทำเพลงนั้นแลกกับสิ่งที่เขาจะให้เป็นการตอบแทน แต่ว่าภิกษุซึ่งเป็นผู้ขอโดยปกตินี้มีได้ขออย่างนั้น อุ้มบาตรด้วยกิริยาที่สำรวมระวังเดินผ่านบ้านเขาไป เมื่อเขาจะถวายเขาก็เอาอาหารออกมาใส่บาตรถวายให้ เพราะฉะนั้นจึงได้มีคำเรียกสำหรับผู้นับถือพุทธศาสนา ว่าอาการที่พระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกออกเที่ยวบิณฑบาตเป็นการเสด็จออกโปรดสัตว์ เป็นการเรียกด้วยความเคารพ แทนที่จะรู้สึกว่ามีผู้ใส่บาตรเป็นผู้ที่สูงกว่า กลับยกย่องพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกที่เสด็จออกบิณฑบาตว่าเป็นผู้ที่สูงกว่า คือเท่ากับว่าพระองค์และพระพุทธสาวกได้เสด็จออกไปโปรดพวกชาวบ้านชาวเมือง

นิสสัยข้อที่ ๑ คือการเที่ยวออกบิณฑบาตนั้น ก็สืบเนื่องมาจากการบวช คือการออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อมาเป็นอนาคาวิยะคือผู้ที่ไม่มีบ้านไม่มีเรือน จึงไม่มีผู้ที่จะประกอบอาหารให้และก็ไม่มีการประกอบอาหารเอง เพราะเมื่อไม่มีบ้านไม่มีเรือนก็ต้องไม่มีครัว แต่ที่ร่างกายต้องการอาหารสำหรับที่จะบำรุงเลี้ยง ชีวิตจึงจะดำรงอยู่ได้ ฉะนั้นวิธีที่จะได้อาหารมาสำหรับบำรุงเลี้ยงร่างกายก็คือออกบิณฑบาต อุ้มบาตรออกเดินไปในละแวกบ้าน ผู้มีศรัทธาเขาก็ใส่บาตรถวาย ได้มากก็นำมาฉัน นำนามริโภค สำหรับที่จะดำรงชีวิต การออกบิณฑบาตจึงเป็นวิธีดำรงชีวิตของผู้บวช แต่ว่าที่ทรงอนุญาตอิเรกกลาก คืออาหารที่ผู้มีศรัทธา นำมาถวายแก่สงฆ์ แล้วแจกกันไปก็ตาม หรือถวายส่วนบุคคลก็ตาม เมื่ออาหารที่เขานำมาถวายนั้นไม่ผิดด้วยวินัยข้อใดข้อหนึ่งแล้วก็รับฉันได้ ก็นับเป็นอิเรกกลาก คือเป็นการได้อาหารที่เป็นอิเรก คือที่เกินหรือที่ยังไปกว่าอาหารที่จะพึงได้ด้วยการออกบิณฑบาตดังกล่าวนี้

ข้อที่สอง นุ่งห่มผ้าบังสุกุล

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๒ นุ่งห่มผ้าบังสุกุล ผ้าบังสุกุลนั้นแปลตามศัพท์ว่าผ้าเปื้อนฝุ่น หมายถึงผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ในกองขยะกีด ในป่ากีด หรือแม้เป็นผ้าห่อศพกีด ผู้ที่ออกบวชก็จำเป็นที่จะต้องม้วนผ้าห่ม ดังที่ตรัสว่า ผู้ที่เข้ามาบวชนั้นจะต้องมีไตรจีวร และมีบาตรเอาไว้

สำหรับออกบิณฑบาต ดังกล่าวในข้อ ๑ นั้น ไตรจีวรนั้นก็คือผ้าถุง เรียกว่าสบงหรืออันตราวาสก ผ้าห่มเรียกกันว่าจีวรหรืออุตราสงค์ กับอีกผืนหนึ่งเรียกว่าผ้าสังฆาฏิ เป็นผ้าที่เย็บ ๒ ชั้น สำหรับเป็นผ้าห่มในฤดูหนาว แต่ว่ามาในบัดนี้พระสงฆ์ไทยเรามาใช้เป็นผ้าพาดบ่า สำหรับใช้ในสังฆกรรมและในพิธีทำบุญต่าง ๆ ในวัด เพราะฉะนั้นเมื่อผ้าไตรจีวรชุดที่ใช้อยู่เก่าไปขาดไป ก็จะได้มาจากไหน ภิกษุไม่มีทรัพย์ที่จะซื้อหาและจะซื้อหาก็กไม่ได้ รั้งเงินทองก็ไม่ได้ ซื้อหาก็กไม่ได้ ขอลเงินทองจากคนที่มิใช่ญาติหรือที่มิได้ปวารณาก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้นก็จำเป็นที่จะต้องไปเก็บผ้าเก่าที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ที่โคนไม้ หรือในกองขยะ หรือแม้เป็นผ้าห่อศพในป่าช้ามาซัก เย็บซ่อมเป็นผ้าถุงผ้าห่ม พระพุทธเจ้าเองก็ได้มีประวัติเล่าไว้ ว่าได้เคยทรงไปนำผ้าห่อศพที่เขาทิ้งไว้ในป่าช้า ซึ่งในครั้งนั้นเมื่อมีผู้ตายลงเขาก็นำเอาไปทิ้งไว้ในป่าช้า และมีผ้าห่อศพ พระพุทธเจ้าก็เคยทรงนำเอาผ้าห่อศพมาซักเย็บซ่อมเป็นผ้าที่ทรงนุ่งทรงห่ม และก็มีานิยมเรียกกันว่า เป็นผ้ามหาบงสกุล ซึ่งเป็นธรรมเนียมกันมาจนถึงในบัดนี้ เวลาจะเผาศพเจ้าภาพก็นำผ้ามาทอดที่หีบศพ นิมนต์พระไปซัก เรียกว่าซักมหาบงสกุล แต่ว่าในครั้งโบราณนั้นท่านไปซักจริง ๆ คือไปเปลื้องมาจากที่เขาห่อศพ เอามาทำเป็นผ้าถุงผ้าห่มกันจริง ๆ แต่ที่ทรงอนุญาตออกิเรกลากคือการได้ผ้าเป็นอกิเรก คือที่ยังไปกว่าที่เกินไปกว่าผ้าบังสกุลนั้น คือผ้าที่เขานำมาถวาย จะเป็นผ้าที่ยังไม่ได้เย็บซ่อมเป็นสบงจีวรก็ตาม หรือจะเป็นผ้าที่เย็บซ่อมมาแล้วก็ตาม ก็รับได้ ถ้าปฏิบัติตามพระวินัยที่ว่าด้วยการรับผ้าแล้วก็เป็นอันว่าใช้ได้

ข้อที่สาม อยู่โคนไม้

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๓ คืออยู่โคนไม้ นี้ก็สืบเนื่องมาจากการบวชเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อการบวชเป็นการที่ออกจากเรือนมาเป็นผู้ไม่มีเรือน เมื่อไม่มีบ้านไม่มีเรือนจะอยู่ที่ไหน เพราะฉะนั้น ก็ต้องอาศัยอยู่ที่โคนไม้นั้นแหละ เพราะไม่มีบ้านไม่มีเรือน และเดิมก็ไม่มีความอาราม โคนไม้จึงเป็นนิสสัยข้อที่ ๓ แต่ที่ทรงอนุญาตให้รับที่อยู่อาศัยที่เป็นอกิเรกลากได้ คือการได้ที่อยู่อาศัยที่เกินหรือที่ยังไปกว่านั้น เป็นต้นว่ากุฏิ วิหาร ที่เขาสร้างถวาย ซึ่งเมื่อพระพุทธศาสนาได้แผ่กว้างออกไป ผู้มีศรัทธาก็ได้สร้างกุฏิวิหารให้พระอยู่อาศัย ตลอดจนถึงสร้างวัดวาอาราม ให้เป็นที่อยู่อาศัยเป็นหลักเป็นฐาน หรือว่าอาศัยอยู่ในถ้ำ ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยได้โดยธรรมชาติ ก็ใช้ได้

ข้อที่ ๔ ฉันทาคองด้วยน้ำมูตรเน่า

มาถึงนิสสัยข้อที่ ๔ คือฉันทาคองด้วยน้ำมูตรเน่า อันนี้ก็สืบเนื่องมาจากการบวชอีกเหมือนกัน เพราะเมื่อบวชก็ออกจากบ้านจากเรือน เป็นผู้ไม่มีบ้านไม่มีเรือน ต้องเที่ยวบิณฑบาตรรับอาหารที่เขาใส่บาตรมาฉันเพื่อดำรงชีวิต ต้องนุ่งห่มผ้าบังสุกุล ต้องอยู่โคนไม้ ฉะนั้นเมื่อร่างกายมีการเจ็บป่วยลงจะได้หายกยามาจากไหน ก็ต้องใช้ผลไม้ที่เป็นยา เช่น ผลสมอ ผลมะขามป้อม มาคองด้วยน้ำมูตรเน่าสำหรับฉันบำบัดอาหาร คือความป่วยไข้ และก็ทรงอนุญาตคิเรกกลากคือการได้เทศน์คือยาที่ยิ่งหรือที่เกินไปกว่านั้น ที่ระบุงไว้ก็คือเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ซึ่งทั้ง ๕ อย่างนี้ไม่ใช่เป็นยาโดยตรง ไม่ใช่เป็นอาหารโดยตรง แต่เมื่อร่างกายมีความอ่อนเพลีย เรียกว่ามีบัจจัย คือมีเหตุอันจะต้องใช้ในเวลากาลก็ดี ในเวลาวิกาลก็ดี ก็ใช้ได้ แต่ว่าเนยใสเนยขข้นนี้ต้องเข้าใจ ว่าไม่ใช่เนยอย่างที่เรารู้อยู่กันในปัจจุบันอย่างที่ฝรั่งทำมาจำหน่ายที่เรียกว่าชีส (cheese) เป็นต้น เรามารู้อยู่กันว่าเนย แต่ความจริงแล้วเป็นอาหารชนิดหนึ่ง มีส่วนผสมเป็นอาหาร พวกชีสเหล่านี้ไม่ใช่เนยใสเนยข้น ใช้ฉันทเวลาหลังเที่ยงไม่ได้ เนยใสเนยขข้นนั้นต้องเป็นเนยใสเนยขข้นที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ชีสที่เป็นอาหารอย่างนั้น สิ่งที่ใช้ได้ทั้งในกาลทั้งในวิกาล คือ เนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย และแม้ที่เป็นยาโดยตรงแก้ไข้ได้โดยตรงก็ใช้ได้

สรุปนิสสัย ๔

เพราะฉะนั้น คำว่านิสสัยนี้จึงหมายถึงบัจจัย ๔ นั้นแหละ แต่หมายเอาจำเพาะที่เป็นสิ่งจำเป็นจริง ๆ หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าอย่างแร้นแค้นจริง ๆ อาหารก็ต้องขอเขา ที่เขาใส่บาตรนำมาฉัน ไม่ว่าจะถือว่าแล้ว เลือกล้มไม่ได้ ผ้านุ่งห่มก็เป็นผ้าเก่า เอามาเย็บซ่อมทำเป็นผ้านุ่งผ้าห่ม อันเรียกว่าผ้าบังสุกุล ที่อยู่อาศัยก็โคนไม้ ยาแก้ไข้ก็ยาของด้วยน้ำมูตรเน่า เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่านิสสัย ให้ต่างกับคำว่าบัจจัย และก็มี ความหมายทำนองเดียวกันกับนิสสัยทางจิตใจ ดังที่เรียกว่านิสสัยทางจิตใจนั้น ก็หมายถึงภาวะทางจิตใจที่เป็นอย่างละเอียด ที่ปรากฏอยู่ในภายในเป็นทวารนิสสัย ซึ่งก็ไม่มีใครมองเห็น แต่อาการที่แสดงออกมามีทางกายทางวาจาอันส่องให้เห็นว่าภายในมีนิสสัยอย่างไร นิสสัยที่นิสสัยได้อย่างไร มาถึงเป็นนิสสัยที่เป็นวัตถุบำรุงกาย ก็เอาอย่างที่แร้นแค้นจำเป็นที่สุดที่ชีวิตจะพึงดำรงอยู่ได้ เพราะฉะนั้นนิสสัยทั้ง ๔ นี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งว่าให้บอกเมื่อบวชแล้ว เพราะมีเรื่องว่ามีผู้เข้ามาขอบวช เมื่อยังไม่ได้บวช ภิกษุผู้เป็นอุปัชฌาย์อาจารย์

ก็บอก เมื่อผู้มาขอบวชรู้ว่าบวชแล้วจะเป็นอย่างไรก็ตกใจ ไม่บวช เพราะฉะนั้นจึงได้ตรัสสอนว่า ให้บอกเมื่อบวชแล้ว ว่าบวชแล้วจะต้องเป็นอยู่อย่างไร แต่ก็ทรงอนุญาตก็เรกลาถอย่างนั้น ในบัดนี้ได้มีอิทธิพลมาก ดังที่ปรากฏว่าได้มีการสร้างวัดวาอารามสำหรับให้ภิกษุสงฆ์ได้อาศัย ได้มีการสร้างกันอย่างประณีตงดงามและดี ให้มีความผาสุกด้วยแรงศรัทธาของประชาชน อันจะพึงเห็นได้ว่าวัดทั้งหลายเป็นอันมากนั้น ได้มีที่อยู่อาศัยสำหรับพระภิกษุสามเณรที่ยิ่งกว่าประชาชนที่อยู่รอบวัดโดยมาก ยิ่งในชนบทที่ยังจะเห็นได้ง่าย ประชาชนที่อยู่รอบวัดนั้นเป็นชาวบ้านชาวไร่ อยู่บ้านเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นกระท่อมหลังคามุงจากประกอบด้วยไม้เก่า ๆ ที่ผู้พังก็มี แต่ว่าวัดในหมู่บ้านนั้นแต่ละวัดได้สร้างกันอย่างดี ที่อยู่อาศัยของพระเณรก็ดี เป็นอย่างนี้โดยมากในเมืองไทย จนถึงทำให้ผู้ที่มีได้นับถือพุทธศาสนาหรือไม่รู้จักพุทธศาสนาในเมืองไทย ไม่เข้าใจว่าทำไมจึงเป็นอย่างนี้ หรือบางทีก็เห็นไปว่าพระเป็นฝ่ายที่อยู่เป็นสุขมากกว่าชาวบ้าน และหากความไปต่าง ๆ แต่อันที่จริงนั้นเป็นความยินดีพอใจของประชาชนผู้นับถือพุทธศาสนาเอง ซึ่งการก่อสร้างวัดวาอารามนั้นโดยมากก็เกิดขึ้นจากกำลังศรัทธาของประชาชนผู้ที่เป็นชาวไร่ชาวนาเป็นต้น เหล่านี้แหละ พร้อมใจกันบริจาคคนละน้อยบ้างมากบ้างตามกำลังมาสร้างขึ้น และอาศัยความที่รวมกำลังกันนั่นเอง จึงทำให้สามารถสร้างวัดประกอบด้วยกุฏิวิหารที่เรียบร้อยและมีความผาสุก และผู้ที่ช่วยกันสร้างนั้นก็มีความสุข มีความเบิกบานยินดีเมื่อเห็นว่าวัดในหมู่บ้านของตนนั้น เรียบร้อยงดงาม ไม่ได้มีความนึกคิดที่จะอิจฉาริษยาพระอย่างไร หรือที่จะเห็นพระว่าเป็นอย่างไรเกี่ยวกับความเป็นอยู่นั้น ก็เช่นเดียวกับที่กล่าวมาข้างต้น ว่าผู้ที่มีศรัทธานั้นเมื่อพระพุทธเจ้าและพระพุทธสาวกเสด็จออกบิณฑบาตก็กล่าวว่าเสด็จไปโปรดสัตว์ ก็กล่าวกันอย่างนี้ ด้วยกำลังศรัทธาที่นับถืออย่างสูงส่งนั่นเอง แต่แม้เช่นนั้นบรรดาภิกษุสามเณรทั้งหลายก็ควรจะเป็นผู้ที่ไม่ประมาท และตั้งใจที่จะปฏิบัติตนให้ตั้งอยู่ในปาริสุทธิศีลทั้ง ๔

ปาริสุทธิศีล

ข้อที่ ๑ ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมระวังในพระปาฏิโมกข์ คือพระบัญญัติที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ อันเป็นหลักใหญ่ของความประพฤติ ดังที่เรียกกันว่าศีล ๒๒๗ นั้น และตลอดถึงปฏิบัติในพระบัญญัติที่เกี่ยวกับอาจารย์มารยาททั้งหลาย อันเรียกว่าภิสมาจาร

ข้อที่ ๒ อินทริยสังวรศีล ศีลคือความสำรวมอินทริย อันได้แก่มีสติที่จะสำรวมระวังตาหูจมูกลิ้นกายและใจ ทุกขณะที่ได้เห็นรูประไรทางตา ได้ยินเสียงอะไรทางหู ได้ทราบกลิ่น

รตโผฏฐัพพะทางจุมุกทางลิ้นทางกาย และไต่รู้คิดเรื่องอะไรทางใจ มีสติสำรวมระวังจิตใจ ไม่ยึดถือสิ่งที่ตาเห็นสิ่งที่หูได้ยินเหล่านั้นเป็นต้น มาเป็นเครื่องก่อกิเลสกองราคะโทสะโมหะขึ้นในจิตใจ ให้สิ่งที่เห็นสิ่งที่ได้ยินนั้นตกอยู่แก่ตาแก่หูเป็นต้นนั้น ไม่ให้เข้ามาก่อกิเลสในใจ นี้เรียกว่าอินทริยสังวร

ข้อที่ ๓ อาชีวปาริสุทธิศีล ศีลคือความบริสุทธิ์แห่งอาชีพ คือการเลี้ยงชีวิต เช่นว่า ปฏิบัติในนิสัย ๔ และรับอดิเรกลาภที่เขาถวาย หรือที่ได้มาโดยชอบ โดยที่ไม่ได้ไปแสวงหา หรือได้มาโดยไม่สมควรต่าง ๆ

ข้อที่ ๔ บัจจยบัจจเวกขณศีล ศีลคือการพิจารณาบัจจย ๔ แล้วจึงบริโภถ กังที่เราได้ สวคบท ปฏิสงฺขา โย.... ในเวลาเช้า และ อชฺช มยา.... ในเวลาเย็นหรือค้ำนั้น.

๔ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓ ปาฐกถาศิล ๔

พิจารณาขณะรับบัจจยทั้ง ๔

จะว่าถึงปาฐกถาศิล ๔ ที่ได้แสดงมาแล้ว ภิกษุผู้เข้ามาบวชในพระธรรมวินัยนี้พึงตั้งใจปฏิบัติให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ และจะได้แสดงขยายความในบัจจยสันนิสติกศีลข้อที่ ๔ ศีลที่อาศัยบัจจย อันหมายความว่าตรัสสอนให้พิจารณาบัจจยทั้ง ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และยาแก้ไข้ ในขณะที่รับและในขณะที่บริโภคนั้น หากว่าในขณะที่บริโภคนั้นได้พิจารณา ก็ให้พิจารณาเป็นส่วนอดีตในวันนั้น อันหมายความว่าพิจารณาย้อนหลังในวันนั้น ตั้งนี้ก็ใช้ได้พิจารณาในขณะที่รับนั้น คือในขณะที่รับบัจจยทั้ง ๔ ให้พิจารณาโดยความเป็นธาตุ หรือโดยความเป็นของปฏิกุศล, พิจารณาโดยความเป็นธาตุนี้ก็คือพิจารณาโดยความว่า บัจจยทั้ง ๔ สกแต่ว่าเป็นธาตุ คือเป็นธาตุคินน้ำไฟลม และบุคคลผู้บริโภคนั้นก็สักแต่ว่าเป็นธาตุ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา พิจารณาโดยเป็นของปฏิกุศลนี้ก็คือพิจารณาว่า บัจจยทั้ง ๔ เมื่อยังไม่มาถึงกายอันนี้ยังไม่ปฏิกุศล แต่เมื่อมาถึงกายอันนี้ก็เป็นที่ปฏิกุศลไม่สะอาด ในขณะที่รับบัจจยทั้ง ๔ ตรัสสอนให้พิจารณาดังนี้

พิจารณาขณะที่บริโภคนัจจยทั้ง ๔

ในขณะที่บริโภคนั้น คือในขณะที่บริโภคนัจจยทั้ง ๔ คือในขณะที่นั่งห่มผ้า นั่งห่มฉันทอาหาร นั่งนอนบนที่นั่งที่นอน และฉนยาแก้ไข้ ก็ให้พิจารณาว่า นั่งห่มผ้า นั่งห่มก็เพื่อปกปิดส่วนที่พึงละอาย ป้องกันลมแดดหนาวร้อนเหลือบยุ้งเป็นต้น ฉันทอาหารหรือฉนบิณฑบาตก็มีใช้เพื่อเล่น มีใช้เพื่อเปล่งปลั่งประเทืองผิว บริโภคนก็เพื่อที่จะดำรงกายให้เป็นไปได้เพื่อสงเคราะห์พรหมจรรย์ คือประพฤติกพรหมจรรย์เป็นต้น นั่งนอนบนที่นั่งที่นอนก็เพื่อป้องกันแดดลมหนาวร้อนเหลือบยุ้ง เพื่อหลีกเร้น เป็นต้น บริโภคนยาแก้ไข้ก็เพื่อระงับเวทนาที่เกิดจากอาหารต่าง ๆ ตั้งนี้เป็นต้น ตามบทปฏิสังขยาที่สวดกันในเวลาทำวัตรเช้ารวมความว่า บริโภคนัจจยทั้ง ๓ ก็เพื่อที่จะทะนุบำรุงชีวิตร่างกายให้ดำรงอยู่ผาสุก เพื่อที่จะปฏิบัติความชอบ มีใช้เพื่อบำรุงกิเลสต้นเหตุเพื่อประพฤติกชั่วต่าง ๆ และหากว่าในขณะที่บริโภคนได้พิจารณา ก็ให้พิจารณาบัจจยที่บริโภคนแล้วในนั้นย้อนหลังไปว่าได้บริโภคนแล้ว ก็เพื่อประโยชน์ที่ต้องการจะได้กล่าวมาข้างต้น ตามบทอัชชฌมาที่สวดกันในเวลาทำวัตรเย็นหรือทำวัตรค่ำ

แสวงหาบัจจัยทั้ง ๔ โดยสมควร

ภิกษุผู้ที่ได้ปฏิบัติตามที่ไต่ตรัสสอนไว้นี้ ก็ได้ชื่อว่าได้ปฏิบัติทำศีลอันอาศัยบัจจัย ๔ ข้อให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ จะเห็นได้ว่าศีลที่เกี่ยวข้องกับบัจจัยทั้ง ๔ มีอยู่ถึง ๒ ข้อ คืออาชีวะปาริสุทธิศีลอันเป็นข้อที่ ๓ กับบัจจัยสันนิสติกศีลอันเป็นข้อที่ ๔ อาชีวะปาริสุทธิศีลนั้นก็เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงชีพ ก็คือการที่แสวงหาบัจจัยทั้ง ๔ มาบริโภคใช้สอยโดยถูกต้อง เรียกว่ามีการแสวงหาอันสมควร มิใช่การแสวงหาอันไม่สมควร เมื่อมีการแสวงหาอันสมควรก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติในอาชีวะปาริสุทธิศีลข้อที่ ๓ และในขณะที่รับบัจจัยทั้ง ๔ ก็พิจารณา และในขณะที่บริโภคบัจจัยทั้ง ๔ ก็พิจารณา และแม้ว่าได้พิจารณาในขณะที่บริโภค พิจารณาบัจจัยทั้ง ๔ ที่บริโภคย้อนหลังไป เมื่อปฏิบัติดังนี้ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติในบัจจัยสันนิสติกศีลอันเป็นข้อที่ ๔ จึงจะพึงเห็นได้ว่าเกี่ยวข้องกับบัจจัยทั้ง ๔ นี้เป็นเหตุให้ภิกษุเป็นผู้ที่มีศีลบริสุทธิ์หรือมีศีลไม่บริสุทธิ์ได้ทั้ง ๒ ข้อ เพราะฉะนั้นจึงเป็นข้อที่ภิกษุทั้งหลายเห็นควรที่จะมีสติระมัดระวังในเรื่องนี้ และหากพิจารณาคุให้กว้างออกไปแล้วก็จะเห็นว่า วัตถุที่ปรากฏในพุทธศาสนาเป็นวัตถุอาารามเป็นวิหารเป็นกุฎิและทุก ๆ อย่าง ย่อมเนื่องอยู่ในบัจจัยทั้ง ๔ นี้ และในบัตันบัจจัยทั้ง ๔ นี้ ได้มีมากมายเป็นอติเรกหลาก ภิกษุพระเณรไม่จำเป็นที่จะต้องอาศัยนิสสัยทั้ง ๔ เท่าไรนัก เพราะว่าได้มีประชาชนผู้มีศรัทธาได้จัดถวาย จนถึงสร้างเป็นวัตถุอาารามเป็นกุฎิวิหารต่าง ๆ สำหรับให้พระเณรได้อยู่อาศัย อันเป็นส่วนเสนาสนะ และยังมี การจัดอาหารจัดค้ำน้ำนุ่งห่มจัดยาแก้ไข้ ตลอดจนจนถึงสิ่งอื่นถวายอีกมากมาย เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าไม่หมั่นพิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็จะทำให้เกิดความประมาทมัวเมาเลินเล่อผลอเพลิน และเมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสตัณหา แสวงหาบัจจัยหลากต่าง ๆ ในทางที่ไม่ถูกต้อง เป็นอนเสนาคือการแสวงหาอันไม่สมควร ก็เป็นอันว่าเสียปาริสุทธิศีลข้อที่ ๓ คืออาชีวะปาริสุทธิ และในขณะที่รับ ในขณะที่บริโภค ในขณะที่บริโภคแล้ว ก็ไม่ได้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ทำให้จิตใจไม่สำนึกถึงประโยชน์ที่ต้องการของการที่บริโภคใช้สอยบัจจัยทั้ง ๔ ว่าเพื่ออะไร คือเพื่อกำรงกายดำรงชีวิต ดำรงกายดำรงชีวิตไว้ทำไม ก็ดำรงกายดำรงชีวิตไว้เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ เพื่อที่จะปฏิบัติความดีความชอบ ไม่ใช่เพื่อเพิ่มกิเลสตัณหาเพื่อประพฤติกิเลสชั่วต่าง ๆ และก็จะทำให้ไม่หลงตน ทำให้ไม่สิ้นนิสสัยทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ และโดยที่แท้แล้วตรัสสอนให้รู้จักสิ่งที่จำเป็นต้องการจริง ๆ สำหรับร่างกาย ซึ่งก็เป็นสิ่งที่เร้นแก่น

แต่อันที่จริงก็เป็นสิ่งที่ว่างกายอาศัยได้ ก็อนิสสัยทั้ง ๔ นั้นสำหรับบุคคลซึ่งเป็นผู้บวช ออกจากเรือนเป็นผู้ไม่มีเรือน เพราะฉะนั้นความต้องการจริง ๆ ก็คืออนิสสัยทั้ง ๔ นั้นนั่นเอง ส่วนอื่น ๆ นั้นเป็นอติเรกलग ไม่ควรที่จะติดในอติเรกलग และมีความหลงตนมัวเมาอยู่ในอติเรกलगนั้น หากว่าได้ตั้งใจเพ่งพินิจในอาชีวปริสทธิศีลและในปัจฉยสันนิสทธิศีลทั้ง ๒ ชั้นให้ดี และตั้งใจปฏิบัติควบคุมจิตใจแล้ว ก็จะทำให้เป็นผู้ที่รักษาใจตัวเองได้ ไม่ให้ประมาทมัวเมาเลินเล่อเปลืองไปในอติเรกलगทั้งหลาย ไม่ให้ติดในอติเรกलगทั้งหลาย และจะมีความสำนึกตนอยู่ ว่าอันที่แท้แล้วสิ่งที่จำเป็นก็คืออนิสสัยทั้ง ๔ ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ นั่นเอง และเมื่อเป็นดังนี้แล้ว แม้ว่าจะได้ปัจจัยทั้ง ๔ คือกิเลสก็ตาม ก็จะไม่ตื่นเต้นยินดีจะไม่ฟุ้งเฟ้อเสียใจ เพราะจะมีความสำนึกว่าถึงอย่างไร ๆ ก็ยังดีกว่าที่เป็นนิสสัยทั้ง ๔ อันพระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และก็จะทำให้มีความสำนึกตน เมื่อได้รับบารุงอติเรกलगที่เท่าใด ก็ยิ่งที่จะตั้งใจปฏิบัติความดีความชอบให้ยิ่งขึ้นไปเท่านั้น เพราะว่าอันสิ่งที่ผู้มีศรัทธาจัดถวายนั้น เขาต้องการจะถวายแก่ภิกษุสามเณรผู้ทรงศีล ผู้ตั้งใจศึกษาปฏิบัติพระพุทธศาสนาอย่างเต็มที่ เพราะฉะนั้นเมื่อได้ใช้ปัจจัยของเขา ยิ่งเขาถวายก็เท่าไร ก็ยิ่งต้องตั้งใจปฏิบัติที่เท่านั้นและก็ตั้งใจแผ่เมตตาจิตแก่ผู้ที่ถวายนั้น เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ควรสอนไว้เหมือนกัน ว่าการตอบแทนก้อนข้าวของชาวเมืองที่เขาถวายนั้นคือการตั้งใจแผ่เมตตาจิตไปให้เขา โดยตรงก็เมื่อฉันอาหารของเขาแล้วต้องตั้งใจศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติที่ปฏิบัติชอบ

การบริโลก ๔ ประการ

เพราะฉะนั้น จึงได้มีแสดงถึงการบริโลกปัจจัยทั้ง ๔ ไว้ว่ามี ๔ อย่าง คือ

หนึ่ง เถยยบริโลก แปลว่าการบริโลกของผู้ที่ทุศีล ซึ่งเป็นเหมือนอย่างว่ามาฆโมยของสงฆ์ไปบริโลก ก็เพราะว่าวัดวาอารามที่สร้างขึ้น กุฏิวิหารที่สร้างขึ้น ปัจจัยทั้งหลายมีอาหาร ผ้านุ่งห่มยาแก้ไข้และอื่น ๆ ที่เขาถวายทั้งหมดนั้น ผู้มีศรัทธาต้องการถวายผู้ที่ศีลตั้งใจรักษาศีล เพราะฉะนั้นเมื่อเป็นคนทุศีลคือมีศีลชั่วศีลชกศีลต่างพร้อย ไม่ตั้งใจปฏิบัติศีลให้ดี ฆาครองผ้าเหลือง แล้วมาอยู่กุฏิที่เขาถวาย ฉันอาหารที่เขาถวาย อะไรเหล่านี้เป็นต้น ก็เท่ากับว่ามาฆโมยของสงฆ์บริโลก จึงชื่อว่าเถยยบริโลก บริโลกโดยความเป็นขโมย หมายความว่า ผู้ที่ศีลมาบริโลกใช้สอยของสงฆ์ของวัดของที่เขาถวายด้วยศรัทธา

สอง อิดนบริโลก บริโลกโดยเป็นหนี้ ก็หมายความว่าถึงแม้ว่าไม่ใช่เป็นผู้ที่ศีลเหมือน

อย่างนั้น ปฏิบัติที่อยู่ในศีล แต่ว่าในขณะที่รับกัถิ บริโภคกัถิ บริโภคแล้วมิได้พิจารณาในสิ่งที่มิได้พิจารณาในขณะที่บริโภคกัถิ ก็ชื่อว่าบริโภคโดยความเป็นหนี้ คือเหมือนอย่างว่าผู้ยืมทรัพย์สิ้นเขามาบริโภค

สาม ทายัชบริโภค บริโภคโดยความเป็นทายาท ท่านแก้ไว้สูง ว่าเป็นการบริโภคของพระเสขะทั้ง ๗ คือพระอริยบุคคล ๗ จำพวก ตั้งแต่พระผู้ตั้งอยู่ในโศคาบัตติมรรค จนถึงพระผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตมรรค แต่เมื่อพิจารณาแล้ว แม้ว่าจะยังมีใช้เป็นพระเสขะ แต่ว่าเป็นผู้ที่ตั้งใจปฏิบัติปฏิบัติชอบตามบทพระสังฆคณฺ หรือปฏิบัติเพื่อบรรลุมรรคผลนิพพานเพื่อทำทุกข์ให้สิ้นไป ดังนั้นก็เป็นทายัชบริโภค บริโภคโดยความเป็นทายาทได้ คือพระเสขะดังกล่าวกัถิ รูปเอาท่านที่ปฏิบัติปฏิบัติชอบ คือบวชมาแล้วก็ตั้งใจปฏิบัติปฏิบัติชอบ ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนตั้งใจปฏิบัติในศีลสมาธิปัญญาหรือไตรสิกขาอยู่เพื่อความสิ้นทุกข์ตามกำลังสามารถ ก็ชื่อว่าเป็นทายาทของพระพุทธเจ้า เมื่อเป็นทายาทของพระองค์ที่เป็นสมณศากยบุตร เป็นบุตรของพระพุทธเจ้า ก็มีสิทธิที่จะบริโภคใช้สอยทรัพย์สมบัติของบิดาได้

สี่ สามิบริโภค บริโภคโดยความเป็นเจ้าของ ท่านแสดงไว้อย่างสูง ก็คือว่า การบริโภคของพระอรหันตชีนาสพฺผู้สิ้นอาสวะแล้ว การบริโภคปัจจัยทั้ง ๔ ที่เขานำมาถวายนั้นเป็นการบริโภคอย่างเป็นเจ้าของโดยแท้ เพราะท่านเป็นผู้ที่บริสุทธ์ด้วยประการทั้งปวง

ท่านแสดงการบริโภคไว้ ๔ ประการดังนี้ ก็เพื่อเป็นเครื่องเตือนใจของพระเณรทั้งหลาย ให้มีความสำนึกอยู่เสมอ เพื่อจะได้ตั้งใจปฏิบัติปฏิบัติชอบ และในขณะที่บริโภคก็ให้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน มิได้พิจารณาในขณะที่นั้นก็ให้พิจารณาย้อนหลัง คือพิจารณาถึงสิ่งที่ได้บริโภคไปแล้ว รวมความก็เป็นอย่างเดียวกัน

ศีลทั้ง ๔ ข้อนี้ ปาฏิโมกขสังวรศีล ศีลคือความสำรวมในพระปาฏิโมกข์ สำเร็จได้ด้วยศรัทธาคือความเชื่อฟัง อินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์ สำเร็จได้ด้วยสติ คือความระลึกรู้ อาชีวปาริสุทธิ สำเร็จได้ด้วยความเพียร ส่วนข้อ ๔ ปัจจัยสันนิสิตศีล ศีลที่อาศัยปัจจัยสำเร็จได้ด้วยปัญญาพิจารณา และสำหรับปาฏิโมกขสังวรศีลนั้น หากว่าจะมีการล่วงละเมิด เมื่อแสดงอาบัติ กระทำคั้นอาบัติ หรือว่าอยู่กรรม ในเมื่ออาบัติที่ล่วงละเมิดนั้นไม่เป็นอันติมะ ถึงที่สุดแล้ว ก็กลับบริสุทธ์ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นเทศนาสุทธิ บริสุทธ์ได้ด้วยการแสดง ต้องอาบัติอะไรก็ไม่ปกปิดเอาไว้ แสดงเสียตามพระวินัยบัญญัติ อินทรีย์สังวร ความสำรวมอินทรีย์นั้น ก็อาจจะมีความบกพร่องบ้าง แต่แม้เช่นนั้นก็ได้ตั้งสติสำรวมขึ้นใหม่ เพราะฉะนั้น

จึงเป็นศีลที่บริสุทธ์ได้ด้วยสังวรคือความสังวร เรียกว่าสังวรสุทธ์ ส่วนอาชีวะปาริสุทธ์ การเลี้ยงชีพที่บริสุทธ์อันเป็นข้อที่ ๓ นั้น บริสุทธ์ได้ด้วยการแสวงหา คือการแสวงหาที่เป็นเทศนา การแสวงหาที่เป็นไปโดยชอบ ส่วนข้อที่ ๔ ศีลข้อที่อาศัยบัจฉัยนั้น บริสุทธ์ได้ด้วยการพิจารณา เพราะฉะนั้นเมื่อได้ปฏิบัติตามหลักเหล่านี้ เมื่อต้องอาบัติอะไรบ้างก็แสดงเสีย และเมื่อหย่อนสังวรอินทรีย์ไปบ้างก็ให้กลับตั้งสังวร คือตั้งสติสำรวมระวังขึ้นใหม่ และเกี่ยวแก่บัจฉัยทั้ง ๔ ก็ให้แสวงหาในทางที่ชอบ และบัจฉัยทั้ง ๔ ก็ให้พิจารณาตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ เมื่อเป็นดังนี้ก็จะทำให้การปฏิบัติถูกต้อง เป็นปาริสุทธ์ศีล คือศีลบริสุทธ์ทั้ง ๔ ข้อ เมื่อตั้งใจปฏิบัติอยู่ดังนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าทำการบวชให้เป็นบุญเป็นกุศล.

๕ สิงหาคม ๒๕๒๖

๕ ครั้งที่ ๔ ลักษณะพุทธศาสนา

จะแสดงลักษณะพุทธศาสนา อันเกิดจากการศึกษาปฏิบัติเพ่งพิจารณา หากจะมีปัญหาถามว่าศึกษาพุทธศาสนาเพื่ออะไร ผู้ตอบก็คงจะได้ตอบต่าง ๆ กันตามที่แต่ละบุคคลได้ศึกษาปฏิบัติพิจารณา และการตอบนั้นอาจจะอ้างข้อธรรมข้อใดข้อหนึ่งหรือหมวดใดหมวดหนึ่งก็ได้ อาจจะพิจารณาประมวลความเอาเองก็ได้ ได้มีคำตอบอันหนึ่งซึ่งจะนำมาแสดงในวันนี้ อันเป็นคำตอบของผู้ที่ได้ศึกษาปฏิบัติพิจารณาพุทธศาสนาเป็นอย่างดียิ่ง ท่านได้ให้คำตอบไว้ว่า ศึกษาพุทธศาสนาเพื่อความจริง ความดี และความงาม จึงจะได้อธิบายไปตามความสำคัญพิจารณาว่า

๑. สัจจะ - ความจริง

ข้อแรกเพื่อความจริงนั้น ก็เพื่อให้รู้ความจริงตามที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน เพราะว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษานักธรรม หรือธรรมศึกษาก็ดี เป็นคำแสดงเทศน์ต่าง ๆ บรรยายต่าง ๆ ก็ดี หรือจะรวมเข้าทั้งหมดเป็นพระวินัยพระสูตรพระอภิธรรม อันเป็นคัมภีร์พระไตรปิฎกทั้งสิ้นก็ดี ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ก็ล้วนเป็นความจริงแต่ละข้อที่ควรศึกษาให้มีความรู้ และควรทรงจำควรพิจารณาให้เข้าใจ เพื่อให้เห็นความจริงตามที่ทรงสั่งสอนนั้น หรือแม้ว่าจะคิดค้านก็ต้องคิดพิจารณาแก้ แล้วก็จะพบความจริง

อันธรรมที่แสดงความจริงของทุก ๆ ข้อ หากพิจารณาแล้วก็จะเห็นไปโดยลำดับ ว่าไม่มีใครจะแสดงได้จริงเหมือนพระพุทธเจ้าในทางทั้งหลาย เช่นว่าผู้ที่ศึกษาธรรมวิภาคในนวโกวาท ตั้งแต่ทุกระดับ ๒ หมวด ๒ คู่แรก ก็ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ และสัมปชัญญะ ความรู้ตัว และต่อ ๆ ไป เมื่อฟังเดิน ๆ ก็จะไม่รู้สึกซาบซึ้งเท่าไรนัก แต่ถ้ามหาว่าพิจารณาให้รู้จักว่าสติเป็นอย่างไร สัมปชัญญะเป็นอย่างไร มีอุปการะมากอย่างไร ยิ่งเข้าใจก็จะยิ่งเห็นความจริง และธรรมอื่น ๆ ทุกข้อก็เช่นเดียวกัน เมื่อยังศึกษาคือฟังอ่าน ทรงจำพิจารณาให้เข้าใจ ก็จะยิ่งซาบซึ้ง เพราะจะยิ่งเข้าใจและได้เห็นความจริงในทุก ๆ ข้อ อันจะฟังค้ำถามเหตุผลมิได้ เพราะฉะนั้นยิ่งศึกษาคั่งกล่าวก็ยิ่งจะพบความจริงตามเหตุและผล จะพบเหตุและผลตามความเป็นจริง ซึ่งล้วนแต่เป็นเหตุผลในก้ำนชีวิต ในก้ำนพฤติกรรม คือ การปฏิบัติของตนเองของแต่ละคน ตลอดจนถึงความจริงตามเหตุและผลของจิตใจ ของเจตนา

ของกรรม ที่ประกอบกระทำทางกายทางวาจาทางใจของตนเอง และในด้านอื่น ๆ และเมื่อรวมเข้าโดยเหตุผลในทางกรรม คือการที่กระทำทางกายทางวาจาทางใจของตนที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ ว่าทำกรรมดีได้รับผลดี ทำกรรมชั่วได้รับผลชั่ว ซึ่งฟังดูก็รู้สึกว่ามีเหตุผล ไม่น่าจะรู้สึกรับรองเท่าไรนัก หรืออาจจะรู้สึกคัดค้าน แต่หากว่าได้ตั้งใจพิจารณาอย่าง ชื่นไปแล้ว เมื่อยังเข้าใจก็จะได้พบความจริง ว่าที่ตรัสสอนไว้นั้นเป็นจริงตามเหตุและผล กรรมเป็นเหตุ ผลดีหรือผลชั่วที่ได้รับเป็นผล ตลอดจนถึงความจริงที่เป็นอริยสัจ คือที่มีใช้ สามัญสัจจะ ความจริงที่เป็นสามัญทั่วไป แต่เป็นความจริงที่ละเอียดสุขุมยิ่งขึ้นไปกว่านั้น ซึ่งเป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ดังที่ได้แสดงไว้ในปฐมเทศนา ว่าพระองค์ได้ตรัสรู้ริยสัจ ทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เมื่อได้ยั้งพิจารณาให้มีความเข้าใจ ก็ยังจะเห็นความจริง เพราะฉะนั้นประการแรกของผู้ศึกษาพุทธศาสนาจึงเพื่อจะรู้ความจริง เพื่อจะจับความจริงให้ได้ คือเพื่อความจริง ความจริงที่จับได้ หรือที่รู้^๕ มิใช่หมายความว่า เป็นเพียงการฟังการอ่านและความจำ แต่หมายความว่าต้องพิจารณาให้เข้าใจ เมื่อเข้าใจก็จะเห็นจริง จึงต้องการให้รู้จริงให้เห็นจริงแม้แต่ในข้อใดข้อหนึ่ง อันนี้เป็นหลักกำหนดให้รู้จักลักษณะพุทธศาสนาประการแรกของผู้มุ่งศึกษาพุทธศาสนา จะเป็นพระเก่าพระใหม่ จะเป็นเนรเป็นอุบาสกอุบาสิกาก็ตาม ประการแรกนั้นต้องให้พบความจริง ให้เห็นจริง ให้รู้จริง ให้ได้จริง แม้ในธรรมข้อใดข้อหนึ่ง ซึ่งในข้อนี้ผู้ศึกษาจะต้องทำใจเป็นกลาง คือยังไม่คิดที่จะคัดค้าน ยังไม่คิดที่จะรับ แต่ว่าตั้งใจฟังตั้งใจอ่านตั้งใจที่จะทรงจำ แล้วก็ตั้งใจพิจารณาไปตามเหตุและผล ให้เข้าใจถูกต้อง และเมื่อได้ความเข้าใจถูกต้องแล้วก็จะเห็นจริง จะพบความจริงแม้ในข้อใดข้อหนึ่ง เช่นแม้ในข้อทุกะหมวด ๒ ที่ยกมานั้น ให้เข้าใจจริง ๆ ว่าสติเป็นอย่างไร สมัชชัญญะเป็นอย่างไร อุปการะมากอย่างไร ให้เห็นจริงให้เข้าใจจริง แม้ในข้อใดข้อหนึ่ง ก็จะได้พบลักษณะพุทธศาสนาประการแรก

๒. ความดี

มาถึงข้อที่ ๒ ความดี^๕ นี้เป็นข้อสำคัญ ความดีนั้นเป็นคำที่ทุกคนก็ได้ยินกันมา และก็น่าจะมีความเข้าใจพอสมควร อย่างน้อยก็ต้องเข้าใจว่าความดีนั้นตรงกันข้ามกับความชั่ว และอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่วก็ได้ฟังอบรมกันมา ตั้งแต่จากบิดามารดาครูบาอาจารย์ มาจนถึงจากพระพุทธเจ้า คือที่พระเทศน์พระสอนต่างๆ และความดีความชั่ว^๕ก็รู้กันอยู่ ว่าเกิดจาก

ความประพฤติกของบุคคลทุก ๆ คนนั่นเอง ความดีก็เกิดจากทำดี ความชั่วก็เกิดจากทำชั่ว เมื่อทำดีก็ได้ความดี ทำชั่วก็ได้ความชั่ว เพราะฉะนั้นประการต่อมาจากข้อ ๑ คือความจริง จึงมาถึงความดี ที่เมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริงแล้ว ก็ต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว ความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่วนี้สืบเนื่องมาจากความจริงข้อแรกนั้นแหละ เพราะเป็นข้อที่พุทธศาสนา ได้สอนไว้ทั้งนั้น ว่าอะไรเป็นความดีอะไรเป็นความชั่ว เพราะฉะนั้นเมื่อได้ศึกษาให้รู้จักความจริง กล่าวจำเพาะที่สัมพันธ์กับความดีความชั่ว ก็คือความจริงของความดีและความจริงของความชั่ว พุทธสัน ๆ ก็คือให้รู้จักว่าอะไรเป็นความดีจริงอะไรเป็นความชั่วจริง เพราะฉะนั้นจึงมาถึงว่าจะต้องปฏิบัติละความชั่ว กระทำความดี ต้องทำความเข้าใจในความดี ว่าคือคุณที่เกื้อกูลตนเองและผู้อื่นให้เป็นสุขต่าง ๆ ให้ได้รับสุขประโยชน์ต่าง ๆ ความชั่วก็คือโทษที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นได้รับทุกข์โทษต่าง ๆ ความชั่วเป็นข้อที่ควรละ ความดีเป็นข้อที่ควรกระทำ เพราะฉะนั้นจึงต้องปฏิบัติละชั่วทำดี จับความดีให้ได้ แต่การจับความดีให้ได้นี้ต้องหมายความว่าทำดี อันที่จริงละชั่วกันนับว่าเป็นตัวอย่างหนึ่ง แต่ว่าจะต้องทำดีที่เป็นคุณเกื้อกูลยิ่งขึ้นไปอีก ยกตัวอย่างง่าย ๆ เช่นว่า การฆ่า การทำร้าย ร่างกาย การเบียดเบียนเขาให้เป็นทุกข์เดือดร้อน เบียดเบียนชีวิต เบียดเบียนร่างกาย นั้นเป็นชั่ว ก็ละชั่ว คือแปลว่าเว้นจากการที่จะเบียดเบียนทำร้ายชีวิตร่างกายของใคร เมตตากวามมีจิตปรารถนาให้เป็นสุข และความประพฤติกที่เกื้อกูลอนุเคราะห์ต่าง ๆ แก่เขา คือแก่บุคคลและสัตว์นั้น ๆ เพื่อให้ดำรงชีวิตร่างกายอยู่อย่างมีความสุข เป็นความดี เพราะฉะนั้นจึงต้องศึกษาให้รู้จักความดีอันตรงกันข้ามกับความชั่ว สืบเนื่องมาจากความจริง คือตั้งต้นจากศึกษาว่าอะไรดีจริงอะไรชั่วจริง แล้วก็ตั้งใจละชั่วทำดีจริง ต้องจับเอาความดีให้ได้ ในวันหนึ่ง ๆ ก็ต้องพิจารณาตัวเอง ว่าเราได้ละความชั่วทำความดีอะไรบ้าง หรือแม้ว่าได้ทำความชั่วอะไรบ้างทำความดีอะไรบ้างก็ให้รู้ แล้วก็ตั้งใจจะไม่ทำความชั่วอีกต่อไป ผีก็ตัวอยู่เสมอดังนี้ หัดให้ละชั่วทำดีอยู่เสมอ ให้รู้จักความดี ให้รู้จักความชั่ว ให้รู้จักละชั่ว ให้รู้จักทำดีในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายทั้งทางวาจาทั้งทางใจ นี้เป็นข้อที่ ๒ คือความดี

๓. ความงาม

จึงมาถึงข้อที่ ๓ คือความงาม อันความงามนี้เป็นข้อที่ละเอียดอ่อนสักหน่อยหนึ่ง แต่ว่าถ้าทำความเข้าใจให้ถี่ถ้วน จะเห็นว่า เป็นข้อสำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่าข้อความจริง และข้อความดี

อันสิ่งทั้งามซึ่งเป็นวัตถุย่อมเป็นที่พอใจของชาวโลกทั้งหลายของคนทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงพอใจที่จะตกแต่งร่างกายกันให้สวยงาม พอดีที่จะหาเครื่องประดับที่สวยงามมีค่ามาตกแต่งบ้านเมืองก็ต้องการที่จะปลูกสร้างกันให้สวยงามเรียบร้อย และอันความสวยงามหรือเรียกสั้น ๆ ว่าความงามนั้นก็มิใช่หมายถึงเครื่องตกแต่งมีค่าเท่านั้น แต่ย่อมหมายความถึงความเรียบร้อยเรียบร้อยต่าง ๆ รวมอยู่ด้วย เช่นการจะตั้งวางสิ่งของในห้องในทับก็ตั้งวางให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะนั่งจะหมักให้เป็นระเบียบเรียบร้อย การที่จะลุกนอนก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย วาจาที่พูดก็ให้เป็นระเบียบเรียบร้อย เหล่านี้เป็นความงามทั้งนั้น แม้สิ่งที่เรียกว่าศิลปะ วิธีที่จะทำให้เป็นระเบียบเรียบร้อยเรียกว่าเป็นความงามอย่างหนึ่งนั้นก็เป็ศิลปะอย่างหนึ่ง ดังเช่นพระพุทธเจ้าได้ตรัสสั่งพระอานนท์ให้ทำแบบอย่างจีวรสำหรับพระห่ม โดยที่เดิมั้นพระองค์ได้ทรงบัญญัติให้ตัดผ้าเป็นชิ้น ๆ มาเย็บต่อกันเข้า คล้ายผ้าผืนเดียว ถ้าใช้ผ้าผืนเดียวมักจะดูขโมย เพราะว่าเขามักจะขโมยไปตัดเป็นเสื่อผ้าสำหรับสวมของเขาได้ หรือเอาไปนุ่งห่มได้ทั้งที่เป็นผืนอย่างนั้น เปลี่ยนสีเสียใหม่ หรือซักสีที่เป็นผ้ากาสาเยหรือกาสาอะผ้า ย้อมน้ำฝาดออกเสีย เพราะฉะนั้นจึงได้โปรดให้ใช้ผ้าตัดเป็นชิ้น ๆ เอามาเย็บต่อกันเข้าเพื่อกันขโมย ถ้าขโมยเอาไปก็เอาไปใช้นุ่งห่มไม่ได้ แต่ในขณะที่เดียวกันก็ต้องการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อย ท่านพระอานนท์จึงได้คิดแบบจีวรขึ้นแบบคัณนาของชาวมคร ซึ่งเมื่อเขาทำนาเขาก็ทำเป็นคัณนา เป็นกระทงเล็กเป็นกระทงใหญ่ จึงมาออกแบบตัดเป็นแบบจีวรเป็นกระทง ๆ เป็นกระทงเล็กกระทงใหญ่อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย มิได้นำเอามาตัดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย แล้วเอามาเย็บต่อกันเข้าอย่างไม่มีระเบียบ แต่ว่าทำอย่างมีระเบียบก็ดูเป็นของงาม คืองามด้วยความมีระเบียบเรียบร้อย พระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสสรรเสริญพระอานนท์ ว่าเป็นผู้ที่มีศิลปะทั้งนี้ก็เป็นความงาม

แม้ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้นนั้นก็เป็นความงามเหมือนกัน เพราะเมื่อภิกษุผู้อยู่รวมกันเป็นหมู่ได้มีความประพฤติปฏิบัติเรียบร้อยอยู่ในระเบียบอันเดียวกัน และเป็นระเบียบที่ดี ก็ดูเป็นหมู่ที่เรียบร้อยงดงามน่าเลื่อมใส นี่ก็เป็นความงาม เพราะฉะนั้นคำว่า ความงามนั้นจึงกินความกว้าง มิได้หมายถึงว่าตกแต่งให้สวยงามสง่างามแต่งร่างกายด้วยเสื่อผ้าด้วยเครื่องประดับอันมีค่าต่าง ๆ ที่สวยงาม บางทีเราก็เรียกกันว่านั่นเป็นความสวย แต่ความงามนั้นมีความลึกซึ้งกว่า และแม้ในทางพุทธศาสนาก็ต้องทำความงาม เพราะฉะนั้นในข้อว่าความงามนี้ จึงมีความหมายถึงว่าความนิยมชมชอบ หรือว่าเป็นสิ่งหรือเป็นข้อที่พึงนิยมชมชอบ พึง

พอใจชอบใจ ฟังเลื่อมใส และก็มี ความหมายสืบเนื่องมาจากความดี ก็คือนิยมชมชอบในความดี เห็นความดีว่าเป็นของงามทำให้เป็นสุข ใจเห็นว่างามนิยมชมชอบ เพราะฉะนั้นจึงได้มีพุทธศาสนาสุภาพิตที่แสดงว่า ศีลเป็นอาภรณ์ที่ประเสริฐสุด ผู้ที่ได้เห็นงามในศีล ว่าศีลเหมือนอย่าง เป็นอาภรณ์เครื่องประดับอันประเสริฐสุด ชื่อว่าเป็นผู้ที่เข้าถึงศีลจริง ๆ ทำให้พอใจที่จะปฏิบัติ อยู่ในศีลเป็นประจำขาดไม่ได้ และมีความสุขที่จะอยู่กับศีล อันนี้สำคัญ คนโดยมากนั้นรู้จัก ความดีก็กัณอยู่ รู้จักความชั่วก็กัณอยู่ แต่ทำไมไม่เห็นงามในความดี แต่ไปเห็นงามในความชั่ว จึง ละชั่วทำดีไม่ได้ถนัด ต่อเมื่อเห็นสกปรกในความชั่ว และเห็นงามในความดี จึงจะทำให้ปฏิบัติ ความดีก็กัณยิ่งขึ้น พอใจที่จะอยู่กับความดี อันนี้สำคัญ

เพราะฉะนั้นต้องเข้าไปถึงความงามของพุทธศาสนา คือข้อที่ ๓ นี้ จึงจะน้อมใจให้ละ ชั่วทำดีเห็นงามในความดี และปฏิบัติในความดี เพราะฉะนั้นจึงได้มีหมวดกรรมอันสองให้เห็น ความงามในพุทธศาสนาอยู่มาก ทั้งต้นแต่พระรัตนตรัย รัตนะก็คือแก้วรัตนะ เป็นสิ่งที่งดงาม เป็นสิ่งที่มีความค่ามาก เพราะฉะนั้นพูดกันเรื่อย ๆ ว่าพระไตรรัตน์หรือพระรัตนตรัย แต่ทำไมไม่ถึง ฟังดูก็เฝิน ๆ แต่ถ้าใจถึงแล้ว ก็จะได้เห็นพระพุทเจ้างาม พระธรรมงาม พระสงฆ์งาม อันแสดง ถึงความที่มีศรัทธา ความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใส ตลอดจนถึงปัญญาในพระพุทคุณพระธรรมคุณ พระสังฆคุณที่ซาบซึ้ง จนถึงนิยมชมชอบอย่างสูง ยกย่องขึ้นเป็นของสูงงาม คือเป็นรัตนะอัน เป็นของมีค่ายิ่ง ในทุกะหมวด ๒ ก็มีธรรมที่ทำให้งาม ๒ อย่าง ชันติ โสรัจจะ ต้องเห็น ว่าขันติงาม โสรัจจะงาม จึงจะน้อมใจปฏิบัติในขันติโสรัจจะ และจะทำให้ทั้งขันติทั้งโสรัจจะ ไม่ได้ ปล่อยตัวเองไปกระโดดโลดเต้นด้วยอำนาจของโลภะโทสะโมหะไม่ได้ ไม้งาม ต้องอดทน เอาไว้ สงบเสถียรเอาไว้ เพราะนี่งามกว่า เพราะเป็นสิ่งที่งามจริง ๆ ธรรมที่สูงกว่านั้นก็เช่น ว่าโพชฌงค์ ๗ ก็มียกย่องเรียกเป็นรัตนะทั้ง ๗ เหมือนกัน สติสัมโพชฌงค์รัตนะ เป็นต้น ก็แปลว่าจิตใจถึงงาม หรือเช่นที่สวดสรรเสริญว่า พระธรรมงามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ใจต้องถึงพระธรรม เมื่อใจถึงพระธรรมจะไม่เบื่อกับที่จะฟังธรรม ไม่เบื่อกับที่จะปฏิบัติ ธรรม ธรรมจะเป็นสิ่งที่งามที่ไพเราะ อยากที่จะฟังอยากที่จะอ่าน ได้ฟังธรรมได้อ่านธรรมแล้ว มีความเพลิดเพลินมีความสุข นี่แปลว่าใจถึงเห็นงามในพระธรรม งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด และพอใจที่จะปฏิบัติธรรมเห็นงามในการปฏิบัติธรรม

เพราะฉะนั้นต้องศึกษาให้รู้จักความจริง รู้จักความดี รู้จักความงามอันเป็นข้อที่ ๓
จึงจะถึงพุทธศาสนาทรงที่กล่าวมาโดยย่อ.

๖ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๕ ลักษณะพุทธศาสนา (ต่อ)

จะแสดงลักษณะพุทธศาสนา พุทธศาสนานี้เป็นศาสนาที่บังเกิดขึ้นเมื่อ ๒๕๐๐ ปีเศษ และก็ได้บังเกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีศาสนาอื่น ๆ ส่งสอนมาแล้ว เช่นศาสนาพราหมณ์ ซึ่งบัณฑิตมักจะเรียกกันว่าฮินดู และหลังจากพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น ก็ได้มีศาสนาต่าง ๆ บังเกิดตามขึ้นในภายหลังอีกหลายศาสนา เช่นศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม และยังมีลัทธิคำสอนต่าง ๆ ของบุคคลซึ่งเป็นทีมนับถือกัน ในเมืองจีนก็เช่นขงจื๊อเป็นต้น และในประเทศอื่นก็ยังมีอีก ซึ่งไม่ตรงกับเป็นศาสนา เพราะฉะนั้นจึงมีคำส่งสอนของศาสนาต่าง ๆ ในโลก ซึ่งมักจะแตกต่างกัน แม้ในคำสอนให้ทำดีทำชั่วทั่ว ๆ ไป คือสอนให้รู้จักความดีความชั่ว รู้จักการทำดีทำชั่วทั่วไป คือให้ละชั่วทำดี อะไรเป็นดีอะไรเป็นชั่ว ก็ยังมีแสดงต่าง ๆ กัน และนอกจากนี้ก็ยังมีแสดงถึงอดีตถึงอนาคตและปัจจุบันต่าง ๆ กันอีก เมื่อมาพิจารณาในแง่ของสัจจะคือความจริง เมื่อเป็นสิ่งเดียวกัน แต่ว่าแสดงถึงสิ่งนั้น ๆ ต่างกัน ก็น่าจะคิดว่าความจริงเป็นอย่างไร เพราะว่าความจริงนั้นถ้าเป็นสิ่งเดียว ก็ควรจะเป็นความจริงแต่เพียงสิ่งเดียว คือมีความจริงเพียงอย่างเดียว ในสิ่งนั้น ฉะนั้นจึงจะต้องมีแสดงผิดแสดงถูก ใครจะแสดงผิดใครจะแสดงถูก เมื่อเป็นเรื่องอดีตเป็นเรื่องอนาคต ก็เป็นเรื่องที่เมื่อต่างมีความเชื่อถือกันหลายฝ่าย การจะกล่าวหักล้างกันลงไปว่าใครผิดใครถูก แม้ว่าจะมีใครรู้จริงและกล่าวได้ก็ตาม ก็ย่อมเป็นที่ตั้งแห่งความทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน แม้ที่เป็นปัจจุบันเองที่แสดงต่างกันอย่างเช่นเดียวกัน แต่ว่าที่เป็นปัจจุบันนั้น ทุกคนสามารถที่จะรู้ได้ถ้าสิ่งนั้นอยู่ในวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ถ้าเป็นปัจจุบันที่พ้นวิสัยของปัญญาที่จะพึงรู้ได้ ผู้ที่อ่อนปัญญานั้นก็รู้ไม่ได้ ฉะนั้นจึงควรจะทราบถึงลักษณะของพุทธศาสนาว่าแสดงอย่างไรในท่ามกลางของสิ่งที่ปัญญานี้

ไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาโลกแตก

เพราะฉะนั้นจึงได้มีปัญหายุ่ง ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก่ อีกอย่างหนึ่งคือปัญหาที่พระพุทธเจ้าทรงพยากรณ์ คือตรัสตอบแก่ ปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์นั้น คือเป็นปัญหาที่ถกเถียงกันในครั้งพุทธกาลที่มีอยู่ ๑๐ ข้อ ที่มักจะยกขึ้นอ้างถึงในพระสูตรทั้งหลาย ปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านี้คือ โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ชีวะก็อันนั้น สรรีระก็อันนั้น ชีวะเป็นอย่างอื่น สรรีระเป็นอย่างอื่น ถัดจากตายไปตถาคตมีอยู่ ถัดจากตายไปตถาคตไม่มี ถัดจากตายไปตถาคต

มีภัยไม่มีภัย ถัดจากตายไปตกตมก็มีไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ปัญหาเหล่านี้ได้มีผู้มากราบทูลถาม พระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ คือไม่ตรัสตอบแก่นัปัญหาที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ทั้ง ๑๐ ประการนี้ พิจารณาความก็จะเห็นได้ ว่าเป็นปัญหาที่เกี่ยวกับโลก โลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด คือโลกนี้ยังยืนอยู่ตลอดไปหรือไม่ยังยืนอยู่ตลอดไป มีที่สุดหรือไม่มีที่สุด ก็สืบมาจากยังยืนหรือไม่ยังยืนดังกล่าวนี้ ซึ่งได้มีอาจารย์หรือมีศาสดาแสดงไว้ต่าง ๆ กัน ทั้งในศาสนาที่บังเกิดขึ้นภายหลังพุทธกาลก็ดี ก่อนพุทธกาลก็ดี ได้มีแสดงถึงผู้สร้างโลก พราหมณ์หรือฮินดูก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ศาสนาที่มีในภายหลังก็มีแสดงถึงผู้สร้างโลก ก็เป็นปัญหาเค้าเดียวกัน เรื่องชีวิตกับเรื่องสรีระก็เหมือนกัน ชีวิตนั้นก็คือความเป็นอยู่หรือตัวชีวิต สรีระนั้นก็คือร่างกาย ตัวชีวิตหรือชีวิตหรือตัวร่างกายนั้นเป็นอันเดียวกันหรือว่าแยกกันอย่างไร ถ้าหากว่าชีวิตหรือสรีระเป็นอย่างเดียวกัน สรีระแตกสลายคือตาย ชีวิตก็จะต้องดับ ถ้าหากว่าแยกกัน สรีระแตกสลาย ชีวิตก็อาจจะไม่ดับ และชีวิตหรือชีวิตนั้นก็รวมถึงอัตตาหรืออัตมัน อันเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกันไปถึงตายเกิดตายสูญ

คราวนี้มาถึงปัญหาของตลาคคต ตลาคคตนั้นที่ใช้ทั่วไปก็หมายถึงพระพุทธเจ้าเอง ซึ่งตรัสเรียกพระองค์เองว่าตลาคคต ถ้าหมายถึงองค์พระพุทธเจ้าเองก็มีปัญหา ว่าถัดจากที่ตายไปคือดับขันธองค์ตลาคคตมีหรือไม่มี หรือทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ อีกอย่างหนึ่ง ตลาคคตพระอาจารย์แสดงว่าหมายถึงสัตว์ ดังที่เราเรียกว่าสัตว์โลกหรือหมู่สัตว์ และคำว่าสัตว์นั้นก็มิได้หมายความว่าสัตว์เพียงจำพวกที่เราเรียกกันเท่านั้น แต่ว่าครอบคลุมทั้งมนุษย์ทั้งเดียวจานทั้งเทพตามารพรหมทั้งหมด หรือแม้ว่าสัตว์นรกเปรตอสุรกายทั้งหมด ซึ่งยังมีความติดพันเกี่ยวข้องกับโลกก็ชื่อว่าสัตว์ทั้งหมด สิ่งที่เราเรียกว่าสัตว์นี้ถัดจากตายไปจะมีหรือไม่มี หรือว่าทั้งมีทั้งไม่มี หรือว่ามีก็ไม่ใช่ไม่มีก็ไม่ใช่ ก็เป็นปัญหาที่พูดถกเดียวกัน ได้มีผู้มากราบทูลถามถึงปัญหาเหล่านี้ พระองค์ไม่ตรัสพยากรณ์ และได้มีภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่ามาลุงกยะได้คิดว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ตนเองไม่พอใจ ฉะนั้นก็คิดจะเข้าไปเฝ้ากราบทูลถาม และคิดว่าถ้าตรัสพยากรณ์ตนก็จะบวชอยู่ต่อไป ถ้าไม่ตรัสพยากรณ์ก็จะลาสิกขา ท่านมาลุงกยะจึงได้เข้าไปเฝ้าและได้กราบทูลถามปัญหาเหล่านี้ และได้กราบทูลว่า ขอให้พระองค์ตรัสตอบ ถ้าทรงทราบก็ให้ตรัสตอบแก่ ถ้าไม่ทรงทราบก็ให้ตรัสบอกตรง ๆ ว่าไม่ทรงรู้ ไม่ทรงเห็น ถ้าไม่ตรัสตอบแก่อย่างใดอย่างหนึ่งก็จะลาสิกขาคือสึกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า พระองค์มิได้ทรง

ชักชวนให้ท่านมาลงกษะเข้ามาบวช ว่าถ้าเข้ามาบวชแล้วจะตรัสพยากรณ์ปัญหาเหล่านี้ และเมื่อท่านมาลงกษะเข้ามาบวช ท่านมาลงกษะเองก็มีใ้ขอให้พระองค์ทรงรับรองว่าจะตรัสแก้ปัญหาล่าเหล่านี้ ท่านจึงจะบวช เพราะฉะนั้นใครเล่าที่เป็นผู้ขอร้องและเป็นผู้รับรองในเรื่องนี้ และจะไปทวงเอาเรื่องนั้นจากใครเล่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสต่อไป ว่าปัญหาที่พระองค์ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านี้ ก็เป็นปัญหาที่ไม่พึงทรงพยากรณ์นั่นเอง ผู้ที่จะคิดคาดคั้นให้พระองค์ทรงพยากรณ์ก็จะตายเปล่า ไม่เป็นประโยชน์อะไร

ทรงพยากรณ์เรื่องทุกข์และการแก้ทุกข์

ต่อจากนั้นพระองค์ก็ตรัสต่อไป โดยตรัสแสดงถึงปัญหาที่จะทรงพยากรณ์แก้ไข โดยความก็คือเรื่องทุกข์และเรื่องแก้ทุกข์เป็นต้น ซึ่งเป็นไปอยู่ในปัจจุบัน อันเป็นปัญหาที่จะพึงแก้ไขในปัจจุบัน โดยตรัสยกเป็นข้ออุปมาขึ้นก่อน ว่าเหมือนอย่างว่ามีบุรุษถูกยิงด้วยลูกศรที่มีพิษร้าย ญาติมิตรได้นำบุรุษที่ถูกยิงนั้นไปหาหมอผ่าตัด ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักยังไม่ผ่าตัดนำลูกศรนี้ออกเสียวยารักษา จนกว่าเราจะรู้ว่าบุรุษนั้นถูกใครยิง คนยิงนั้นเป็นใคร คนยิงนั้นชื่ออะไร โคตรสกุลอะไร คนยิงนั้นเป็นคนสูง เป็นคนต่ำ หรือเป็นคนท่ามกลาง คนยิงนั้นมีผิวดำหรือผิวคล้ำหรือผิวสองสี และคนยิงนั้นอยู่ที่ไหน บ้านไหน นิคมไหน นครไหน และลูกศรที่ยิงนั้นเล่าเป็นแบบลูกศรมีแสงหรือเป็นแบบเกาทัดนัยต์ สายที่ใช้ยิงเป็นสายที่ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น ถ้าหากว่าหมอผ่าตัดนั้นจะพึงกล่าวอย่างนี้ ให้สอบสวนค้นคว้าไปถึงเรื่องคนยิงถึงเรื่องลูกศรเป็นต้นดังกล่าวนั้น บุรุษผู้ถูกยิงด้วยลูกศรนั้นก็พึงตายเสียก่อนที่จะรักษา เพราะฉะนั้นพระองค์จึงไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่พึงพยากรณ์เหล่านี้ แต่ว่าพระองค์จะตรัสพยากรณ์ปัญหาที่พึงพยากรณ์อันจะเป็นปัญหาที่แก้ทุกข์ถอนทุกข์ทั้งปวงได้ในปัจจุบัน คือชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ ทุกข์คือโศกะ ความแห้งใจ ปรีทเว ความคร่ำครวญรณัญจนใจ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ และในปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านั้น แม้ว่าใครจะมีความเห็นอย่างไรในปัญหาเหล่านั้น คือใครจะมีความเห็นว่าโลกเที่ยงก็ตาม โลกไม่เที่ยงก็ตาม ก็คงมีชาติทุกข์ ชราทุกข์ มรณทุกข์ โศกะ ปรีทเว ดังกล่าวนั้นอยู่นั่นเอง จะมีความเห็นอย่างไรก็ถอนทุกข์เหล่านี้ไม่ได้ พระองค์จึงต้องการที่จะแก้ปัญหาก็จะถอนทุกข์เหล่านี้ได้ในปัจจุบันนี้แหละ ฉะนั้นปัญหาที่ไม่ทรงพยากรณ์เหล่านี้จึงเป็นปัญหาที่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความหน่ายความสันตติจิตใจินตี เพื่อความดับทุกข์ เพื่อความสงบ

ระงับ เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ แต่ว่าปัญหาที่ทรงพยากรณ์อันจะเป็นเครื่องแก้ทุกข์ในบัจจุบันนั้น ย่อมเป็นการแก้ที่ประกอบด้วยประโยชน์ที่เป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ที่เป็นไปเพื่อความหน่าย เป็นไปเพื่อความสันติจิตใจยินดี เพื่อความดับ เพื่อความสงบระงับ เพื่อความรู้อยิ่ง เพื่อความตรัสรู้พร้อม เพื่อนิพพานคือความดับ ปัญหาที่ทรงพยากรณ์นั้นก็คือปัญหาที่ทรงพยากรณ์ว่า น้ทุกข์ น้ทุกข์ขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ น้ทุกข์นิโรธ ความดับทุกข์ น้ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังนี้

ทรงแสดงปัจจุบันธรรม

ท่านมาลุงกยะได้ฟังพระพุทธภาษิต ก็มีความภินันท์ยินดีในภาษิตของพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็เป็นอันว่าท่านก็พอใจในพระพุทธภาษิตที่ตรัสนั้น เพราะฉะนั้นพระสุตฺตนั้นจึงเป็นพระสุตฺตที่แสดงลักษณะของพุทธศาสนา ว่าพุทธศาสนานั้นไม่แสดงถึงเรื่องต่าง ๆ อันเป็นปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์ และปัญหาที่ไม่ตรัสพยากรณ์นั้นก็กล่าวได้ว่าเป็นปัญหาโลกแตก ถึงจะตรัสพยากรณ์ไปก็ไม่มีใครที่จะไปตามรู้ได้ เช่นปัญหาว่าโลกเที่ยง โลกไม่เที่ยง โลกมีที่สุด โลกไม่มีที่สุด ถึงแม้จะตรัสพยากรณ์ว่าอย่างไร ถึงที่มีศาสนาหรือศาสนาก่อนพุทธศาสนาก็ตาม หลังก็ตาม ได้กล่าวเอาไว้ถึงเรื่องสร้างโลกต่าง ๆ ก็ไม่มีใครที่จะตามไปรู้ได้ ได้อย่างเดียวคือเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น และก็เป็นการเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยปัญญาคือความรู้ เชื่ออย่างเดียวจะเรียกว่าเชื่ออย่างหลับตาเชื่อก็ได้เพราะไม่รู้ เชื่อด้วยศรัทธาในศาสนาผู้แสดงนั้นอย่างเดียวเท่านั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาทีเดียว เพราะว่าไม่สามารถจะตามไปรู้ได้ และแม้ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ตาม ก็ไม่อาจจะแก้ทุกข์อะไรได้ที่เป็นปัจจุบันดังกล่าว ก็คงยังมีความทุกข์อยู่นั่นเอง แก้อะไรไม่ได้ และหากทรงแสดงไปก็อาจจะเป็นที่ตั้งแห่งความวิวาทขัดแย้งแก่บรรดาผู้แสดงอื่น ๆ ที่ต่างก็แสดงกันไปต่าง ๆ และก็ได้ประโยชน์อะไร ยิ่งเพิ่มความทุกข์เข้าไปอีกเพราะความวิวาทขัดแย้งนั้น เพราะฉะนั้นพระองค์จึงได้ตัดประเด็นเสียทีเดียว คือไม่แสดงไม่แก้ไขการที่ไม่แสดงนั้นก็มีความหมายว่าไม่เข้าไปพาดพิงเกี่ยวข้องถึงทั้งในด้านรับรองทั้งในด้านปฏิเสธ แปลว่านอกเรื่องที่จะยกขึ้นมาวินิจฉัยว่าอย่างไร เพราะว่าในปัจจุบันนี้ทุก ๆ คนต่างก็เพียบกันด้วยความทุกข์ต่าง ๆ อยู่แล้ว มีชาติทุกข์ ฆราทุกข์ มรณทุกข์ มีโสกะ ความโศก ปริเทวะ ความคร่ำครวญรำพันรัญจวนใจ ทุกขะ ความไม่สบายกาย โทมนัสสะ ความไม่สบายใจ อุปายาส ความคับแค้นใจ ความประจวบกับสัตว์และสังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจาก

สัตว์และสังขารที่เป็นที่รัก ความปรารถนาไม่สมหวัง และกล่าวโดยย่อชั้นเป็นที่ยศคือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ ดังที่เราสวดกันอยู่ ต่างก็มีทุกข์กันอยู่เต็มเปี่ยมแล้วในปัจจุบัน จึงเหมือนอย่างว่าทุกคนเป็นบรูษฏุกยงด้วยลูกศร ถูกลูกศรเสียบใจกันอยู่เสียบกายกันอยู่

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าซึ่งเปรียบเหมือนอย่างหมอกที่ผ่าตัดลูกศร พระองค์ก็มีหน้าที่ที่จะผ่าตัดเอาลูกศรออกโดยเร็ว เพื่อให้ดับทุกข์อันเกิดจากลูกศรเสียบแทงนั้นได้ ไม่จำเป็นจะต้องเสียเวลาไปสอบค้นว่าใครยิง คนยิงชื่ออะไรเป็นต้น หรือว่าลูกศรที่ยิงนั้นทำด้วยอะไร สายธนูนั้นทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น เป็นการเสียเวลาและไม่เกิดประโยชน์อะไร หน้าที่ของพระองค์ก็คือผ่าตัดเอาลูกศรออก เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงแสดงธรรมเป็นการผ่าตัดลูกศร ชี้ให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ คำสั่งสอนที่ทรงพยากรณ์ในก็คืออริยสัจทั้ง ๔ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม ธรรมที่เป็นปัจจุบัน.

ครั้งที่ ๖ ลักษณะพุทธศาสนา - อริยสัจ

ว่าถึงอริยสัจ ๔ ก็มีข้อที่จะพึงพูดต่อไป แต่เพื่อให้ความมีอนุสนธิ คือว่าต่อเนื่องกัน จึงจะได้ทบทวนข้อที่พูดมาแล้วสักเล็กน้อยว่า พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์ปัญหาที่ไม่ควรหรือไม่พึงพยากรณ์ ทรงพยากรณ์แต่ปัญหาที่ควรพยากรณ์ คำว่าพยากรณ์นั้น เดียวกับภาษาไทยก็นำมาใช้เหมือนกัน เช่นหมอดูพยากรณ์ว่าอย่างนั้นว่าอย่างนี้ แต่ก็นำมาใช้สำหรับพระพุทธเจ้าในที่นี้ไม่ใช่หมายความว่าพระพุทธเจ้าเป็นหมอดู แต่พยากรณ์ของพระพุทธเจ้านั้นหมายความว่าทรงกระทำให้แจ้ง ถ้าเป็นปัญหาที่ทรงตอบปัญหานั้นให้แจ้งชัด และก็ทรงตอบให้แจ้งชัดด้วยพระญาณที่หยั่งรู้ ไม่ใช่ด้วยตำรา อย่างหมอดูที่พยากรณ์นั้นก็พยากรณ์ด้วยตำราพยากรณ์ แต่อันที่จริงหมอดูก็ไม่มีญาณหยั่งรู้เหมือนกัน วินิจฉัยและก็ว่าไปตามตำราพยากรณ์และที่หมอดูวินิจฉัย แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงพยากรณ์คือทรงกระทำให้แจ้ง ทรงตอบให้แจ่มแจ้งชัดเจน ทรงแสดงให้แจ่มแจ้งชัดเจนด้วยพระญาณคือความหยั่งรู้ อันที่จริงคำว่าพยากรณ์นั้น ก็ได้มีใช้ในพุทธศาสนา ดังที่ได้แสดงถึงเรื่องนี้ และข้อที่ทรงพยากรณ์นั้นที่ท่านแสดงไว้ในพระสูตรเกี่ยวกับท่านมาลงขณะนี้ ก็แสดงไว้ว่า ทรงพยากรณ์คือทรงกระทำให้แจ่มแจ้ง ตอบให้แจ่มแจ้ง แสดงให้แจ่มแจ้งในข้อว่า นีทุกข์ นีเหตุเกิดทุกข์ นีความดับทุกข์ นีทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในพระสูตรนี้ไม่ได้ใช้คำว่า อริยสัจ หรืออริยสัจจะ แต่ว่าโดยปกตินั้น เมื่อเป็นหมวดธรรม ๔ ข้อนี้ ก็มักจะพูดว่าอริยสัจกันทีเดียว แต่สำหรับที่แสดงในพระสูตรนั้น บางแห่งท่านก็ใช้คำว่าอริยสัจ บางแห่งท่านก็ไม่ได้ใช้คำนี้

ปัญหาของสัตว์โลก

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า ทั้ง ๔ ข้อนี้มาเกี่ยวกับอุปมาว่าพระพุทธเจ้าเป็นเหมือนดังหมอดู ผ่าตัดอย่างไร ซึ่งตามอุปมานั้นคนไข้ที่ญาติมิตรนำไปหาหมอดูผ่าตัดเป็นคนไข้ที่ถูกลูกศรยิงกำลังต้องบาดเจ็บ เรียกว่าอาการปางตายกันทีเดียว และเมื่อจะเป็นข้ออุปมาไมย คือว่าเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ หรือบุคคลที่ถูกเปรียบเทียบ ก็จะต้องหมายถึงบุคคลทั่วไปทั้งหลายในโลก ซึ่งเป็นผู้ที่ถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่แล้ว เรียกว่ามีอาการปางตายกันอยู่แล้ว คราวนี้ในข้ออุปมานั้นก็ได้กล่าวถึงว่า ถ้าหมอดูผ่าตัดจะได้ตามสอบสวนถึงคนยิง ถึงลูกศรที่ใช้ยิง เพื่อให้ทราบรายละเอียดต่าง ๆ เสียก่อน แล้วจึงจะลงมือรักษาก็ย่อมจะไม่ทันการ คนไข้หนักนั้นจะต้องถึงแก่

ความตายเสียก่อนก็ได้ หรืออาการก็จะมากขึ้น ยากแก่การที่จะเยียวยารักษา ฉะนั้นหน้าที่ของหมอผ่าตัดก็ไม่ต้องมัวชักช้าไต่ถามสอบสวน หมอควรที่จะต้องรีบผ่าตัดนำลูกศรออกทันทีเป็นอุปมา ที่นี้ข้ออุปไมยคือสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ ก็มาถึงบุคคลและสัตว์ทั้งหลายเรียกว่าสัตว์โลกทั่ว ๆ ไปนั้น ก็เท่ากับว่าเป็นคนที่ถูกลูกศรเสียบด้วยกันทั้งนั้น มีอาการปางตายอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ฉะนั้นหน้าที่ของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นเสมือนหมอผ่าตัดนั้น ก็จะต้องทรงรีบเยียวยารักษาทันทีไม่ต้องมัวไปสอบสวนไต่ถามถึงรายละเอียดต่าง ๆ ก็มาถึงเรื่องปัญหาโลกแตก ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ๑๐ ข้อนั้น เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงพยากรณ์ให้ชักช้า จึงได้ตรัสปฏิเสธไม่ทรงพยากรณ์ และได้ตรัสรับรองในข้อที่ทรงพยากรณ์ว่า นี้ทุกข์ นี้เหตุแห่งทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ จึงเป็นข้อที่ควรจะทำให้ความเข้าใจ ว่าบัดนี้ทุก ๆ บุคคลกำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ อาการปางตายด้วยกันทั้งหมดหรือ ในข้อนี้จึงควรที่จะทราบลักษณะพุทธศาสนาว่าเป็นจริงอย่างนั้น ทุก ๆ คนในบัดนี้ซึ่งเป็นสามัญชนสามัญสัตว์นั้น ก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงกันอยู่ทั้งนั้น และมีอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น

ตัดหา - ลูกศรเสียบแทงใจ

อะไรเป็นลูกศรเสียบแทง และเสียบแทงอะไร โดยปริยายคือทางอันหนึ่งที่ท่านยกขึ้นแสดงไว้ ลูกศรเสียบแทงนั้นก็คือตัดหา ความดิ้นรนทะยานอยากของใจ และเสียบแทงอะไรก็คือเสียบแทงจิตใจ ต่างมีตัดหาเสียบแทงจิตใจอยู่ด้วยกันทั้งนั้น ดังที่ได้ตรัสแจกเอาไว้เป็นกาม-ตัดหา ความดิ้นรนปรารถนาไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โสภณรูปพละ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจบ้าง ภวตัดหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความอยากเป็นนั่นเป็นนี่ต่าง ๆ บ้าง วิภวตัดหา คือความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการให้สิ่งที่ไม่พอใจอยากจะได้ไม่พอใจอยากจะเป็นสั้นไปหมดไป นี่ยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่อันที่จริงนั้นกิเลสที่เป็นเครื่องเสียบแทงจิตใจ จำแนกออกไปเป็นอาการต่าง ๆ อีกมากมาย แต่ว่าเอาข้อเดียวเท่านั้นก่อน นี่เป็นลูกศรที่เสียบแทงจิตใจบุคคลอยู่ และที่ว่ามีอาการปางตายนั้นก็เป็นอย่างนั้นก็เพราะว่ายังต้องถูกความทุกข์ต่าง ๆ ครอบงำอยู่ตลอดเวลา ดังที่ตรัสชี้ไว้ในทุกข์สังขจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นั้นแหละ ความเกิดเป็นทุกข์ ความแก่เป็นทุกข์ ความตายเป็นทุกข์ เรียกว่าต้องเกิด ต้องแก่ ต้องตาย ซึ่งเป็นธรรมชาติของชีวิตสังขาร และยังต้องประสบทุกข์ทางจิตใจอีกมากเป็นความแค้นใจ เป็นความคร่ำครวญไม่สบายกายไม่สบายใจ ความไม่สบายกายนี้ก็รวมเอาอาพาธ

เจ็บป่วยต่าง ๆ เข้าด้วย ความไม่สบายใจความคับแค้นใจ รวมเข้าก็เป็นความประจบกับสัตว์
สังขารที่ไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสัตว์สังขารที่เป็นที่รัก รวมเข้าก็เป็นความปรารถนา
ไม่ได้สมหวัง และเมื่อรวมเข้าอีก ก็รวมอยู่ในขั้นที่เป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ คือ รูป เวทนา
สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งอันนี้ก็จะต้องศึกษาให้เข้าใจให้ชัดเจนกันต่อไป แต่วันนี้จะไม่
อธิบายในตอนนี้

นิพพาน - ความสิ้นตัณหา

ก็แปลว่าต้องอยู่ในอาการที่ปางตายด้วยกันทั้งนั้น ต้องเป็นทุกข์อยู่ด้วยเกิด แล้วก็แก่
แล้วก็ไม่สบายกาย ไม่สบายจิตใจต่าง ๆ ต้องพบกับสิ่งที่ไม่ชอบ ต้องพลัดพรากจากสิ่งที่ชอบ
ปรารถนาไม่ได้สมหวังต่าง ๆ รวมเข้าก็ต้องมีขั้น ๕ ย่อเป็นกายใจนี้เอง เพราะฉะนั้นจึง
เรียกว่าอยู่ในอาการปางตายด้วยกันทั้งนั้น และก็จะต้องแก่ต้องตายด้วยกันทั้งนั้น และชีวิต
ก็ดำเนินไปสู่ความแก่ความตายอยู่ตลอดเวลาไม่มีหยุด เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงได้ทรงเป็นหมอ
ถอนลูกศร ผ่าตัดลูกศร ด้วยใช้เครื่องมือก็คือมีดผ่าตัด อันได้แก่ปัญญา โดยครุสเทศนาสั่งสอน
ให้ทุกคนได้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง ก็รวมอยู่ในเรื่องของความจริงความดีความงามที่กล่าว
มาในวันแรก ๆ นั้นนั่นแหละ และปัญญานี้เองที่ยังเกิดขึ้นในจิตใจของบุคคล ก็จะผ่าตัดถอน
ลูกศรคือตัดหน่อออกจากจิตใจได้ และเมื่อถอนตัดหน่อคือลูกศรออกจากจิตใจได้ด้วยปัญญาแล้ว
ทุกข์ก็จะดับไปหมด บุคคลก็จะเป็นผู้ที่พ้นทุกข์ เพราะว่าถอนลูกศรออกจากจิตใจได้ เพราะ
ฉะนั้นท่านจึงเรียกธรรมหรือสภาพธรรมที่จิตใจถอนลูกศรออกได้แล้ว แปลว่าสิ้นตัณหาหมด
แล้ว และก็สิ้นทุกข์หมดแล้ว ว่านิพพาน อันเป็นธรรมที่มุ่งจะบรรลุสำหรับพุทธศาสนาที่
พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน และพระพุทธเจ้าเองก็ได้ทรงค้นคว้าด้วยพระองค์เอง จนได้ปัญญา
เป็นมีดผ่าตัดถอนลูกศรออกจากพระทัยของพระองค์เองได้แล้ว สิ้นตัณหาแล้วก็สิ้นทุกข์ด้วย
ประการทั้งปวงแล้ว ทรงบรรลุนิพพานแล้ว เพราะฉะนั้นจึงมาทรงสั่งสอนเพื่อที่จะโปรด
สัตว์โลกที่กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่นี้ ได้ปัญญาที่จะถอนลูกศรออกแล้ว ก็พ้นทุกข์อย่าง
พระองค์บ้าง นี่เป็นพระมหากรุณา เป็นพระมหากรุณาจริง ๆ เพราะรู้สึกว่ามันเป็นทุกข์ และ
ก็กำลังถูกลูกศรเสียบแทงใจอยู่ เพราะฉะนั้นท่านจึงอธิบายคำของนิพพาน ว่าออกจากวณะ
ภาษาสันสกฤตว่านิรวานะ ภาษาบาลีว่านิพพาน เป็นคำเดียวกัน วณะนั้น แปลว่าเครื่อง
เสียบแทง แปลว่าลูกศร นิรวานะ แปลว่าออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรคือถอนลูกศร

เสียได้ ไม่มีลูกศรเสียบใจ เพราะฉะนั้นก็ให้เข้าใจคำว่านิพพานง่าย ๆ ดังนี้ว่า ที่ว่าเป็นนิพพานนั้น ก็คือว่าสภาพธรรมของจิตใจที่ถอนภาวะคือลูกศรอันเป็นเครื่องเสียบแทงของจิตใจได้แล้ว ออกจากเครื่องเสียบแทง ออกจากลูกศรได้แล้ว ไม่มีลูกศร ไม่มีเครื่องเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอิสระเสรี มีความสบายคล่องตัวเป็นสุข ไม่ต้องเป็นทุกข์เดือดร้อน พันทุกข์ ด้วยประการทั้งปวง พ้นจากอาการปางตาย อาการที่เป็นทุกข์ทั้งหลายหมดสิ้น

ทรงสอนให้ใช้ปัญญาถอนลูกศรหรือตัณหา

เพราะฉะนั้นนิพพานมิได้อยู่ที่ไหน แต่ว่าอยู่ที่ถอนลูกศรออกจากจิตใจนี้แหละ ก็ด้วยปัญญาที่พระพุทธเจ้าได้ประทานให้จากการสั่งสอน พระปัญญาแหละช่วยผ่าตัดเอาตัณหาที่เป็นลูกศรเสียบใจออกได้ ก็พันทุกข์ได้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นกิจของพระพุทธเจ้าที่จะทรงปฏิบัติหน้าที่อันนี้ ซึ่งจะต้องรับกระทำ และพระพุทธเจ้าก็ทรงปฏิบัติหน้าที่นี้เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี หน้าที่เป็นหมอดถอนลูกศรนี้แหละ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนก็เป็นการประทานปัญญาอันเป็นมีดผ่าตัด เพื่อให้ผ่าตัดลูกศรถอนลูกศรออกจากจิตใจของตนเอง และเมื่อเป็นดังนี้ ก็นำเข้าสรุปใน ๔ ข้อนี้ได้ ทุกข์ก็คือว่าอาการเป็นทุกข์ถึงปางตาย นี่เป็นตัวยุทธทั้งทางกายทั้งทางจิตใจ ที่โลกต้องพบอยู่ตลอดเวลา ที่บุคคลทุก ๆ คนต้องพบอยู่ตลอดเวลา และสิ่งที่เป็นลูกศรนั้นก็คือตัณหา ซึ่งเป็นตัวทุกข์สมุทัย เหตุเกิดทุกข์ และก็ถอนลูกศรเสียได้ก็เป็นความดับทุกข์หรือทุกข์นิโรธ และมีดสำหรับที่จะผ่าตัดพร้อมกบอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็คือมรรคมีองค์ ๘ อันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อันมีดที่จะผ่าตัดนั้นก็ขอให้เข้าใจว่าก็จะต้องมีตัวมีด ที่ส่วนหนึ่งคม ผ่าตัดได้ และก็จะต้องมีส่วนของเหล็กอันประกอปกันอยู่ที่เป็นสันของมีดเป็นส่วนของมีด เพราะว่าการคมที่สำหรับผ่าตัดนั้นจะอยู่อย่างเดียวไม่ได้ แล้วก็จะต้องมีกำมีด เหล่านี้เป็นอุปกรณ์ของมีดต่าง ๆ สำหรับที่จะผ่าตัดลูกศรที่เสียบแทงจิตใจ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้จำแนกสำหรับที่จะทรงผ่าตัดสะดวงก็คือมรรคมีองค์ ๘ คือสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ นี่ก็เป็นตัวคม และก็ยังมีส่วนประกอปกันของมีด เช่นว่าสันมีด กำมีด อะโรเหล่านี้ ก็เป็นสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ สติระลึกได้ชอบ สัมมาสมาธิ สมาธิตั้งใจมั่นชอบ รวมเข้าเป็นมีดเล่มเดียวกันนี้แหละ ส่วนที่คมสำหรับผ่าตัดจริง ๆ ก็คือสัมมาทิฐิและสัมมาสังกัปปะ ซึ่งเป็นตัวปัญญา ซึ่งจะต้องประกอปกด้วยเครื่องอุปกรณ์ต่าง ๆ ดังที่กล่าวมานี้จึงจะใช้ได้ ทรง

จำแนกไว้ดังนี้สำหรับที่ทุกคนจะปฏิบัติได้สะดวก แต่แล้วก็ต้องรวมเป็นมีดเล่มเดียวนี้แหละ ใช้สำหรับที่จะผ่าตัดจิตใจ ถอนเอาตุ๊กตรออกจากจิตใจ และการปฏิบัติในมรรคมืองค์ ๘ นี้ก็ปฏิบัติไปโดยลำดับ ก็เป็นการรักษาเยี่ยวยาการถอนตุ๊กตรออกจากจิตใจไปโดยลำดับ เพราะว่าที่แรกนั้นจะถอนพรวดออกไปจากจิตใจที่เคี้ยวอมไม่ได้ ก็จะต้องมีวิธีขั้นตอนของการผ่าตัดไปตั้งแต่ต้น แล้วก็ค่อย ๆ ถอนออก จนถึงถอนได้หมดสิ้นแล้วก็รักษาเยี่ยวยาแก้ไขแผลให้หาย เหล่านี้เป็นขั้นตอนของการรักษา ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ปฏิบัติหน้าที่รักษาโรคทางจิตใจนี้ได้อย่างสมบูรณ์ แล้วก็ทรงกระทำทันที ไม่เสียเวลาไปทรงแสดงเรื่องโน้นเรื่องนี้อะไรต่าง ๆ หน้าที่ของพระองค์ก็ต้องรีบทำดังนี้ และรีบช่วยให้บุคคลพ้นจากความพันทุกข์ทันที ได้ทรงปฏิบัติอยู่เป็นเวลาถึง ๔๕ ปี รวมเข้ากันในขั้นนี้เท่านั้น.

๑๑ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๗ ลักษณะพุทธศาสนา-อริยสัจ (ต่อ)

ญาณในอริยสัจ ๔

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ๔ บทคือ ๑. ทุกข์ ๒. ทุกขสมุทัย เหตุเกิดทุกข์ ๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้เรียกกันว่าอริยสัจ ก็เรียกตามพระพุทธเจ้าที่ได้ตรัสไว้ในปฐมเทศนา คือเทศนาที่แรกของพระองค์ ที่ตรัสว่าพระตถาคตคือพระองค์ได้เว้นทางสุดโต่ง ๒ ทาง คือทางกามสุขัลลิกานุโยค ความประกอบพัวพันอยู่ด้วยความสุขสดชื่นในกาม และทางอหัตถิกมถานุโยค ทางทรมาณตนให้ลำบาก ได้ทรงปฏิบัติอยู่ในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่เกี่ยวข้องด้วยทางสุดโต่งทั้ง ๒ นั้น ก็คือมรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด จึงได้ทรงเกิดญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ คือ ทุกข์ ทุกขสมุทัย ทุกขนิโรธ และมรรค หรือทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ญาณคือความหยั่งรู้ที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์นั้นเป็นญาณที่บังเกิดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยสดับแล้วมาก่อน ก็คืออริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าว โดยมีวนรอบ ๓ มีอาการ ๑๒

สังจญาณ

มีวนรอบ ๓ ก็คือวนรอบในสังจจะทั้ง ๔ นี้โดยเป็นสังจญาณ คือความหยั่งรู้ว่าจริง คือนี้เป็นทุกข์จริง นี้เป็นทุกขสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์จริง นี้เป็นทุกขนิโรธคือความดับทุกข์จริง นี้เป็นมรรคคือทางดับทุกข์จริง ข้อที่ว่าเป็นทุกข์จริง ก็คือว่า ความเกิดเป็นทุกข์จริง ความแก่เป็นทุกข์จริง ความตายเป็นทุกข์จริง ความโศกคือความแค้นใจ ความปริเทวะคือความร่ำจวนคร่ำครวญใจ ทุกขะคือความไม่สบายกาย โทมนัสสะคือความไม่สบายใจ อุปายาสะ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์จริง ความประจวบกับสิ่งคือสัตว์และสังขารไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารที่เป็นที่รักเป็นทุกข์จริง ความปรารถนามิได้สมหวังเป็นทุกข์จริง และกล่าวโดยย่อ ชันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการ คือรูปขันธ กองรูป เวทนาขันธ กองเวทนา สัญญาขันธ กองสัญญา สังขารขันธ กองสังขาร วิญญาณขันธ กองวิญญาณ เป็นทุกข์จริง ทุกขสมุทัยเหตุเกิดทุกข์นั้นก็คือต้นเหาความคันรอนทะยานอยาก อันประกอบด้วยยถันทิ คือความเพลิน ราคะคือความติดใจยินดี เพลิดเพลินยินดียิ่งในอารมณ์นั้น ๆ จำแนกออกเป็น

กามตัณหา ความคั่นรณะยานอยากไปในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่ารักใคร่
 ปรารถนาพอใจ ภวตัณหา ความคั่นรณะยานอยากไปในภพคือความเป็นนั้นเป็นนี่ วิภวตัณหา
 ความคั่นรณะยานอยากไปในความไม่เป็นนั้นไม่เป็นนี่ นี่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ตัณหาเสีย
 ได้ ทุกข์ดับไปหมด นี่เป็นความดับทุกข์จริง มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฐิ ความเห็นชอบทั้ง
 กล่าวเป็นต้นนั้น เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง พระญาณคือความหยั่งรู้ว่า นี่
 เป็นทุกข์จริง นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์จริง นี่เป็นความดับทุกข์จริง นี่เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับ
 ทุกข์จริง นี่เป็นสัจญาณ นี่ถ้วนไปในสัจจะทั้ง ๔ รอบหนึ่ง

กิจญาณ

กิจญาณ ความหยั่งรู้ในกิจคือข้อที่พึงกระทำ ได้เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นว่าทุกข์
 เป็นข้อที่พึงกำหนดรู้อันเรียกว่าปริญา สมุทัยเป็นข้อที่ควรละอันเรียกว่าปหานะ ความดับทุกข์
 เป็นข้อที่พึงกระทำให้แจ้งอันเรียกว่าสัจฉิภระ มรรคคือข้อที่ควรอบรมปฏิบัติให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น
 อันเรียกว่าภาวนา นี่เป็นกิจที่พึงกระทำในสัจจะทั้ง ๔ เรียกว่ากิจญาณ

กตญาณ

และกตญาณ คือความหยั่งรู้กิจทั้ง ๔ นั้นว่าได้กระทำแล้ว คือว่าทุกข์นั้นพระองค์ก็ได้
 ทรงกำหนดรู้แล้ว สมุทัยคือคั่นหาพระองค์ก็ทรงละได้แล้ว นิโรธคือความดับทุกข์พระองค์ก็ทรง
 กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ก็ได้ทรงปฏิบัติทำให้มีให้เป็นขึ้นครบถ้วนแล้ว เรียวกตญาณ
 ญาณคือความหยั่งรู้ว่ากิจได้กระทำเสร็จแล้ว

เพราะฉะนั้นพระญาณทั้ง ๓ สัจญาณ กิจญาณ กตญาณ ในอริยสัจทั้ง ๔ รวมเข้า
 ก็เป็นอาการ ๑๒ จึงเรียกว่ามีวนรอบ ๓ อาการ ๑๒ วนรอบไปโดยเป็นสัจญาณ กิจญาณ
 และกตญาณในอริยสัจทั้ง ๔ ก็เป็น ๑๒ เรียกว่ามีอาการ ๑๒ พระญาณที่มีวนรอบ ๓ มีอาการ
 ๑๒ นี้บังเกิดขึ้นในขณะเดียวกัน เพราะเหตุที่พระองค์ได้บรรลุพระญาณคือความหยั่งรู้ ซึ่งมีวน
 รอบ ๓ มีอาการ ๑๒ นี้ ในอริยสัจทั้ง ๔ สมบูรณ์ จึงได้ทรงปฏิญาณพระองค์ว่าได้ตรัสรู้
 อภิสัมโพธิ์คือความตรัสรู้ยังเป็นยอดเยี่ยมแล้ว พระองค์สิ้นชาติแล้ว พรหมจรรย์พระองค์ได้อยู่
 จบแล้ว ไม่มีกิจอื่นที่จะพึงกระทำเพื่อที่จะเป็นอย่างนี้อีก ก็เป็นอันว่าพระองค์ได้ตรัสรู้เป็นสัมมา
 สัมพุทธเจ้า

อธิบายอริยสัจ

นี่เป็นเนื้อความในปฐมเทศนาที่พระองค์แสดงที่แรก เพราะฉะนั้นข้อความทั้ง ๔ บทนี้ จึงได้เรียกว่าอริยสัจตามที่พระองค์ได้ทรงเรียกในปฐมเทศนานั้น และคำว่าอริยะนั้น แปลกันว่า ประเสริฐ แปลกันว่าเจริญ เดิมก็ใช้เป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ ดังที่มีแสดงในพุทธประวัติตอนที่ แสดงประวัติของประเทศอินเดีย คือชมพูทวีปในครั้งนั้น ว่าเดิมเป็นเผ่าพวกมิลักชะหรือทัสสะ และต่อมาได้มีชนเผ่าอริยะหรือเรียกเป็นภาษาสันสกฤตว่าอารยะได้อพยพเข้ามาอยู่ โดยที่พวก อริยะหรืออารยะนั้นมีความเจริญกว่า พวกทัสสะหรือมิลักชะก็ต้องกลายเป็นทาสไป พวกอริยะ หรืออารยะก็ได้เป็นผู้ปกครองประเทศถิ่นสืบต่อมา เดิมเป็นชื่อของเผ่าพันธุ์ที่มีความเจริญดังที่ แสดงมา และเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ก็ได้ตรัสเรียกสัจจะคือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ทั้ง ๔ บทนี้ว่าอริยสัจในปฐมเทศนา เพราะฉะนั้นพระอาจารย์จึงได้แปลคำว่าอริยสัจไว้ว่า สัจจะที่ พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ได้รู้แจ้งแทงตลอด คือได้ตรัสรู้สัจจะของบุคคลผู้เป็น อริยะ หรือของพระตถาคตผู้เป็นอริยะ สัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะว่า เป็นสัจจะ ที่พระอริยะทั้งหลายได้ตรัสรู้ สัจจะที่เป็นอริยะเอง คือหมายความว่า เป็นสัจจะที่แท้ เป็นสัจจะ ที่ไม่ผิด เป็นสัจจะที่กล่าวไม่ผิด เป็นสัจจะที่ไม่เป็นอย่างอื่น คือเป็นจริงอยู่โดยแท้จริง ไม่มี ที่จะเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่น พระอาจารย์ได้อธิบายคำแปลไว้แบบนี้ และหากจะพิจารณา ดู ถ้าแปลว่าสัจจะที่พระอริยะทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นตรัสรู้ หรือว่าสัจจะของพระตถาคต พุทธเจ้าผู้เป็นอริยะ หรือว่าสัจจะที่ให้สำเร็จความเป็นพระอริยะ เพราะพระอริยะเหล่านั้น ตรัสรู้ ก็เข้าใจ พิจารณาดูก็ไม่ขัดข้อง แต่คำแปลที่ว่าสัจจะเป็นอริยะเอง ถ้าอธิบายอย่างที่ท่าน อธิบายว่า ที่เป็นอริยะเองนั้น อริยะในคำนี้หมายถึงจริงแท้ไม่ผิด ไม่มีที่จะเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น ก็เข้าใจ แต่ว่าถ้าแปลว่าเจริญ แปลว่าประเสริฐ ก็น่าคิดเหมือนกัน ว่าสำหรับความดับทุกข์ และสำหรับมรรคนั้นก็เป็นอันว่าเจริญประเสริฐจริง แต่ว่าตัวทุกข์กับตัวสมุทัยนั้นเจริญประเสริฐ ได้อย่างไร เพราะฉะนั้นจึงน่าจะทำความเข้าใจได้ว่าจะต้องอธิบายอย่างที่ท่านอธิบายคือ สัจจะเป็นอริยะเอง อริยะเองในที่นี้ก็ต้องหมายความว่าจริงแท้แน่นอนไม่เปลี่ยนแปลงเป็น อย่างอื่น ไม่ได้หมายความว่าประเสริฐเจริญ แต่หากว่าจะหมายความว่าประเสริฐเจริญก็จะต้อง เข้าใจ ว่าเพราะเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในญาณคือความหยั่งรู้ที่เป็นตัวปัญญา ดังที่ตรัสแสดง ไว้ในปฐมเทศนาว่าเป็นสัจจะที่บังเกิดขึ้นในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ว่าข้อนี้จริง คือ เป็นทุกข์จริง เป็นสมุทัยจริง เป็นนิโรธจริง เป็นมรรคจริง และทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้

สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง มรรคเป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรม ให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น และทุกข์พระองค์ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยพระองค์ละได้แล้ว นิโรธพระองค์ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคพระองค์ได้ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้ว ที่ปรากฏในบัญญัติธรรมของพระพุทธเจ้าดังนี้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอริยสัจ

ฉะนั้นทุกข์ที่จะเป็นอริยสัจนั้น จะต้องเป็นทุกข์ที่ได้บัญญัติหยั่งรู้ว่านี่เป็นทุกข์จริง ทุกข์เป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ และทุกข์เป็นข้อที่กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจขึ้นก็เพราะได้บัญญัติหยั่งรู้ว่านี่เป็นสมุทัยจริง สมุทัยควรละ และสมุทัยละได้แล้ว นิโรธก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะได้มีบัญญัติหยั่งรู้ว่านิโรธเป็นความดับทุกข์จริง นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง นิโรธเป็นข้อที่กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็เหมือนกัน จะเป็นอริยสัจก็เพราะบังเกิดขึ้นในญาณบัญญัติที่หยั่งรู้ว่านี่เป็นมรรค มรรคควรปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น มรรคเป็นข้อที่ปฏิบัติอบรมให้มีขึ้นแล้วให้เป็นขึ้นแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเป็นอริยสัจ จะแปลว่าเป็นสัจจะที่เจริญที่ประเสริฐก็คงได้เหมือนกัน อันหมายถึงว่าเป็นอริยสัจในบัญญัติธรรมของพระพุทธเจ้าว่านั่น ถ้าไม่เป็นสัจจะบังเกิดขึ้นในบัญญัติธรรมของพระพุทธเจ้าว่านั่น แม้วานิโรธก็ดี มรรคก็ดียังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เหมือนอย่างว่าสัจจะในความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงแสดงไว้ในปฐมเทศนานั้นเป็นอริยสัจ และในพระธรรมที่ทรงสั่งสอนก็เป็นอริยสัจ แต่ว่าสำหรับในบัญญัติที่บุคคลรู้ด้วยบัญญัติที่เป็นสามัญ คือยังไม่บรรลุมรรคผลอย่างผู้ศึกษาปฏิบัติธรรมทั่วไปรู้กันอยู่ หมายความว่ารู้กันอยู่ด้วยบัญญัติของตัวเอง ไม่ใช่รู้ด้วยบัญญัติของพระพุทธเจ้า ถ้ารู้ด้วยบัญญัติของพระพุทธเจ้าและของพระอรหันตสาวกทั้งหลาย อันประกอบด้วยวนรอบ ๓ อากา ๑๒ นั้น นั่นเป็นอริยสัจในบัญญัติของท่าน แต่ว่ารู้ด้วยบัญญัติของผู้ศึกษาปฏิบัติที่ยังไม่ได้เป็นอริยบุคคล คือรู้ด้วยบัญญัติของตนเอง ก็ยังไม่เป็นอริยสัจอยู่นั่นเอง เพราะว่ายังไม่ได้ญาณที่วนรอบ ๓ มีอากา ๑๒ ดังพระพุทธเจ้านั้น คือยังไม่แล้ว ทุกข์ก็ยังไม่ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยก็ยังไม่ได้ละแล้ว นิโรธก็ยังไม่ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคก็ยังไม่ได้ปฏิบัติให้มีให้เป็นขึ้นแล้วอย่างสมบูรณ์ เมื่อยังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจของแต่ละบุคคล คือเป็นแค่สัจจะเท่าที่บัญญัติของบุคคลจะรู้ ต่อเมื่อได้ญาณบัญญัติที่มีรอบ ๓ มีอากา ๑๒ ดังนั้นแหละ คือว่าแล้ว จึงจะเป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ถ้ายังไม่แล้วก็แปลว่ายังไม่เป็นอริยสัจทั้ง ๔ บท ยังเป็นสัจจะคือความจริงอยู่ที่เท่าที่ศึกษาและปฏิบัติได้ของแต่ละบุคคล

กิจในอริยสัจ ๔

กิจในอริยสัจทั้ง ๔ นี้เป็นข้อที่ควรทำความเข้าใจ คือว่าทุกขเป็นข้อที่ควรกำหนดรู้ สมุทัยเป็นข้อที่ควรละ นิโรธเป็นข้อที่ควรกระทำให้แจ้ง และมรรคเป็นข้อที่ควรอบรมให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นี้เป็นกิจในอริยสัจทั้ง ๔ ความกำหนดรู้ในข้อที่ควรกำหนดรู้นั้นเรียกว่าปริญา ละในข้อที่ควรละนั้นเรียกว่าปหานะ กระทำให้แจ้งในข้อที่ควรกระทำให้แจ้งนั้นเรียกว่าสังนิการณะ ปฏิบัติอบรมในข้อควรปฏิบัติอบรมนั้นเรียกว่าภาวนา ปริญาฟังปฏิบัติในข้อทุกข ปหานะฟังปฏิบัติในข้อสมุทัย สังนิการณะปฏิบัติในข้อทุกขนิโรธ ภาวนาปฏิบัติในข้อมรรค ได้มีพุทธภาษิตแสดงไว้ ว่ากุศลธรรมทั้งหลายสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ ทั้งหมด อริยสัจทั้ง ๔ เปรียบเหมือนอย่างว่ารอยเท้าช้าง กุศลธรรมทั้งหลายเปรียบเหมือนอย่างรอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลก รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายในโลกนั้นย่อมรวมเข้าได้ในรอยเท้าช้างฉันทไถก็ดี บรรดากุศลธรรมทั้งหลายก็รวมเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ ฉะนั้น คำนี้ต้องเข้าใจว่า ที่เรียกว่ากุศลธรรมก็หมายถึงว่าตัวอริยสัจที่เกิดจากปัญญา เกิดจากญาณคือความหยั่งรู้ความตรัสรู้ จึงจะเรียกว่าอริยสัจ เพราะฉะนั้นจึงมุ่งถึงตัวญาณและปัญญา เมื่อเป็นตัวญาณและปัญญาก็เป็นกุศลธรรมทั้งหมด แต่ถ้ามหากจะแยกจำเพาะบท ทุกขและสมุทัยนั้นเป็นฝ่ายทุกข นิโรธกับมรรคเป็นฝ่ายกับทุกข ก็จะต้องใช้คำให้เหมาะสมให้คลุมได้ทั้งหมด ว่าคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นฝ่ายกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอกุศล ทั้งที่เป็นฝ่ายอพยภทธรรม ธรรมที่เป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ดังที่มีแสดงไว้ในอภิธรรมว่า กุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นกุศล อกุสลา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอกุศล อพฺยากตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายเป็นอพยภทฤต คือเป็นกลาง ๆ กุศลก็ไม่ใช่ อกุศลก็ไม่ใช่ ธรรมทั้งปวงที่พระพุทธเจ้าตรัสสั่งสอนไว้ทั้งหมด ทั้งที่เป็นหมวดกุศลธรรม หมวดอกุศลธรรม หมวดอพยภทธรรมดังกล่าวนี้ ก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นทางสิ้น ดังจะพึงเห็นได้ว่า ข้อที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงถึงขั้นนี้ อายตนะ ธาตุเป็นต้น โดยตรัสชี้ว่าเป็น อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ดังเช่นที่เราสวดกันในการทำวัตรเช้า ที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนโดยมากเป็นพหุลานุสาสนี ย่อมเป็นไปมากกว่า รูปี อนิจฺจํ รูปไม่เที่ยง เวทนา อนิจฺจา เวทนาไม่เที่ยง สลฺยา อนิจฺจา สัญญาไม่เที่ยง สงฺขารา อนิจฺจา สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง วิญฺญาณํ อนิจฺจํ วิญญาณไม่เที่ยง รูปี อนตฺตา รูปเป็นอนัตตา เวทนา อนตฺตา เวทนาเป็นอนัตตา สลฺยา อนตฺตา สัญญาเป็นอนัตตา สงฺขารา อนตฺตา สังขารทั้งหลายเป็นอนัตตา วิญฺญาณํ อนตฺตา วิญญาณเป็นอนัตตา สฬฺเพ

สงฺขารธา อนฺนิจฺจา สงฺขารทังปวงไม่เที่ยง สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ธรรมทังปวงเป็นอนัตตา เหล่านี้เป็นข้อที่ตรัสสอนให้กำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าไม่เที่ยง กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ กำหนดรู้ว่าเป็นอนัตตา นี้เรียกว่าปริญา สรุปลงไปในข้อทุกข์สังจะ สภาพที่จริงคือทุกข์

คำสั่งสอนที่ทรงแสดงถึงบรรดาภิเลสทั้งปวง ยกเอาอกุศลมูล ๓ คือราคะหรือโลภะ โทสะโมหะก็ตาม ยกเอาต้นหาความตั้งนระยานอยากก็ตาม หรือภิเลสข้อใดข้อหนึ่งหมวดใดหมวดหนึ่ง ตลอดจนถึงบาปอกุศลทุจริตทั้งหลายที่ประพฤติด้วยอำนาจของภิเลส นี้เป็นข้อที่ควรละทั้งหมด รวมเข้าในหมวดสมุทัย ปทานะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่แสดงถึงผลของการปฏิบัติธรรม เป็นวิมุตติ เป็นวิสุทธิ เป็นนิพพาน เป็นสันติ ดังที่แสดงไว้ในหมวดอนุสสติ ๑๐ อุปสมานุสสติ ระลึกถึงความสงบระงับหรือในข้อทุกขนิโรธ อริยสังข์ทั้ง ๔ นี้เป็นหมวดธรรมที่ตรัสสอนให้กระทำให้แจ้ง สัจฉิภระณะ

คำสั่งสอนของพระองค์ที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด อย่างในธรรมวิภาค นวโกวาท ก็ตั้งต้นด้วยทุกะหมวด ๒ ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง สติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว เป็นต้น อันรวมเข้าในไตรสิกขาภิติ มรรคมีองค์ ๘ ภิติ เหล่านี้เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมให้มากขึ้นให้เป็นขึ้นทั้งนั้น รวมเข้าในข้อมรรค เป็นข้อที่ควรปฏิบัติอบรมทำให้มากขึ้นทำให้เป็นขึ้น

เพราะฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า ภิที่พึงปฏิบัติในพุทธศาสนานี้ก็มี ๔ ข้อ ถ้าเกี่ยวแก่ทุกข์ก็ให้กำหนดรู้ ถ้าสมุทัยก็ให้ละ ถ้าเกี่ยวกับนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง ถ้าเกี่ยวกับมรรคก็ให้ปฏิบัติอบรมทำให้มากขึ้นทำให้เป็นขึ้น เมื่อปฏิบัติตั้งนึกชื่อว่าปฏิบัติให้เหมาะ เรียกว่าปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมในพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมทรงบัญญัติวินัยทั้งหมดก็อนุวัตรตามหลักปฏิบัติทั้ง ๔ ข้อนี้ทั้งนั้น แม้ในข้อที่เราไม่น่าจะคิดว่ามีสัมพันธ์ถึง ดังเช่นว่าในพุทธศาสนานี้ไม่สอนให้บุคคลทำอัตวินิบาตกรรมคือฆ่าตัวตาย ก็เพราะอะไร ก็เพราะสิ่งที่ไม่ดีคือชีวิต ชีวิตร่างกายนี้คือขันธ ๕ ซึ่งขันธ ๕ นี้ก็รวมอยู่ในทุกข์สังจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ตรัสย่อไว้ในข้อสุดท้ายของทุกข์ว่า กล่าวโดยย่อ ขันธเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้น ขันธ ๕ หรือว่าชีวิตร่างกายนี้จึงเป็นข้อที่ควรทำปริญาคือกำหนดรู้ กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ เป็นอนิจจะ ไม่เที่ยง เป็นอนัตตา เป็นสิ่งที่เมื่อเกิดมาก็ต้องแก่ ต้องตาย ต้องเจ็บ ต้องเสวยเวทนาต่าง ๆ อันเป็นตัวทุกข์ ให้กำหนดรู้ตั้งนี้ ไม่ใช่ให้ฆ่า ถ้าอยากจะฆ่าก็ให้ฆ่าความอยาก ความอยากที่จะฆ่าตัวตาย ซึ่งความอยากที่จะฆ่าตัวตายนี้เป็นวิภวตัณหา หรือเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง ก็ต้องฆ่าตัณหาเสีย ไม่ใช่ไปฆ่าร่างกาย ตัณหาคือความอยากตาย

อยากฆ่าตัวตายนั้นเป็นปหานะคือเป็นข้อที่ควรละ คือให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ว่าร่างกายชีวิตนี้เป็น ข้อที่พึงกำหนดรู้ ให้รู้จักว่าเป็นอนิจจะ เป็นทุกขะ เป็นอนัตตา ไม่ต้องไปฆ่าเขา เขาก็ต้องแก้ ต้องเจ็บ ต้องตายไปเอง ให้กำหนดรู้ไว้ว่าอย่างนี้ อยากจะฆ่าให้ไปฆ่าตัวค้นหา ทำลายตัวค้นหา ในใจ คราวนี้เมื่อโกรธขึ้นมา คิดจะไปทำร้ายร่างกายเขา คิดที่จะฆ่าเขา นี่ก็ผิดศีล ก็เพราะว่าที่จะไปฆ่าไปทำร้ายเขานั้น ก็คือไปฆ่าไปทำร้ายขันธ ๕ ของเขา ซึ่งทางพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ไปฆ่าขันธ ๕ หรือชีวิตร่างกาย แต่ให้กำหนดรู้ว่าขันธ ๕ หรือชีวิตร่างกายนี้เป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ให้ฆ่าความโกรธ ความโกรธเป็นกิเลสเป็นข้อที่ควรละ เข้าในข้อสมุทัยที่ควรละ ต้องฆ่าความโกรธ โลกขึ้นมาจะไปลักของของเขาที่เหมือนกัน ให้ฆ่าความโลภเสีย เพราะความโลภเป็นตัวสมุทัยที่ต้องละ ให้ละเสียให้ฆ่าเสีย แต่ไม่ให้ไปลักขโมยของของเขา ของของเขานั้น ก็เป็นเรื่องของสังขารเหมือนกัน ก็เป็นสิ่งที่อนิจจะทุกขะอนัตตา รวมเข้าในหมวดทุกขะจะทั้งหมดก็เพราะฉะนั้นเมื่อทำความเข้าใจในหน้าที่ของธรรมตามหลักอริยสัจทั้ง ๔ นี้ และเข้าใจว่าพุทธศาสนาทั้งหมดสรุปเข้าในอริยสัจทั้ง ๔ นี้ และข้อทำความเข้าใจว่าข้อไหนจัดเข้าในข้อไหน คือพุทธศาสนาที่เป็นคำสั่งสอนนั้น ข้อใดหมวดใดจัดเข้าในทุกขะสัจจะก็ให้กำหนดรู้ จัดเข้าในสมุทัยก็ให้ละ จัดเข้าในข้อนิโรธก็ให้กระทำให้แจ้ง จัดเข้าในข้อมรรคก็ให้อบรมให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น ดังนั้นแล้วจึงจะปฏิบัติพุทธศาสนาได้ถูกต้อง และการปฏิบัตินั้นก็เรียกว่า ธัมมานุ-ธัมมปฏิบัติ คือปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมจะได้รับผลอย่างเต็มที่.

ครั้งที่ ๘ ลักษณะพุทธศาสนา - พระรัตนตรัย

พระพุทธคุณ

พระรัตนตรัย รัตนะทั้ง ๓ คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระบรมศาสดา ในพุทธศาสนาคือพระพุทธเจ้า คำว่าพระพุทธเจ้านี้มิใช่เป็นพระนามเดิมของบุคคล คือ สิทธัตถราชกุมาร ซึ่งเป็นพระราชโอรสของพระเจ้าสุทโธทนะและพระนางสิริมหามายา แต่ว่าเป็นนามติดนาม คือเป็นพระนามซึ่งเป็นทั้งแห่งนิมิตคือเครื่องกำหนดหมายแห่งความตรัสรู้ของสิทธัตถราชกุมาร เพราะคำว่าพุทธะแปลว่า ผู้ตรัสรู้ ผู้เบิกบาน ผู้ตื่น ผู้ปลุกให้ตื่น จึงมาใช้ชื่อว่าพระพุทธเจ้าหรือพระพุทธรูป ไม่ใช่พระนามเดิมว่าสิทธัตถะ เมื่อเรียกว่าสิทธัตถราชกุมารและเมื่อเรียกว่าพระพุทธเจ้า ความรู้สึกของบุคคลผู้เรียกย่อมต่างกัน ฉะนั้นจึงควรจะรู้จักลักษณะของพระพุทธรูปผู้พระบรมศาสดาในพุทธศาสนา

พระพุทธรูปซึ่งเป็นเครื่องแสดงลักษณะพิเศษที่เราสวดกันอยู่ก็คือ อรหิ สมมาสมุพุทโธ อรหิ ก็คือพระอรหันต์หรืออรหันต์ ผู้ไกลกิเลส ผู้ควรไหว้ควรบูชา สมมาสมุพุทโธ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คำว่าสัมมาสัมพุทธะนี้เป็นพระพุทธรูป เป็นนามที่แสดงลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าอยู่ในถ้อยคำอย่างสมบูรณ์ สัมมา ก็แปลว่า โดยชอบ สัม ก็แปลว่าเอง พุทธ ก็คือตรัสรู้ ตรัสรู้เองโดยชอบ หรือตรัสรู้ชอบเอง เพราะฉะนั้นคำนี้จึงเป็นคำแสดงว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง และตรัสรู้โดยชอบคือถูกต้องสมบูรณ์ และข้อนี้ก็ให้มีพระพุทธรูปไว้เองแล้วในปฐมเทศนา ซึ่งได้เคยย่อความมากแล้ว ซึ่งในปฐมเทศนานั้นก็ได้แสดงไว้ชัดเจนตามเหตุและผลของการตรัสรู้ คือได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ ก็โดยที่ตั้งแต่เสด็จออกทรงผนวช ก็ปฏิบัติพระองค์เองอยู่ในศีล มีสัมมาวาจา เจริญชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ ซึ่งเป็นส่วนศีลอยู่ และครั้นเมื่อได้ทรงระลึกได้ถึงสมาธิที่เคยทรงได้เมื่อเป็นพระราชกุมารดังกล่าวนี้ ก็ทรงเห็นว่าทางนั้นจะเป็นทางแห่งสมาธิอันถูกต้อง จึงได้ทรงเริ่มจับปฏิบัติทำสมาธิไปตามทางนั้น กำหนดลมหายใจเข้าออกอย่างบริสุทธิ ก็เป็นอันว่าได้ทรงได้สัมมาสติได้สัมมาสมาธิขึ้นโดยลำดับ สัมมาวายามะเพียรชอบนั้นเล่าก็ได้ทรงพากเพียรอย่างยิ่งมาโดยลำดับแล้ว แต่ว่าเมื่อยังไม่พบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา ความเพียรนั้นก็ยังไม่เป็นสัมมาโดยแท้ คือยังไม่ชอบโดยแท้ แต่ครั้นเมื่อได้จับทางที่ถูกต้องของจิตใจ เริ่มพบทางที่เป็นสัมมาสมาธิ มีสัมมาสติ ความเพียรก็เป็นสัมมาคือ

โดยชอบ^{ขึ้น} ฉะนั้นจึงได้มีจักขุคือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ บัญญาคือความรู้ทั่วถึง วิชาคือความรู้ อาโลกคือความสว่าง ผุดขึ้นในธรรมที่มีได้เคยทรงสดับมาก่อนในอริยสัจทั้ง ๔ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คำนี้เองคือคำว่าจักขุดวงตาผุดขึ้นเป็นต้น ก็เป็นอันว่าทรงได้สัมมาสังกัปปะ ความคำริชอบ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ นั้นเป็นตัวบัญญัติในธรรมที่มีได้เคยสดับมาแล้วก่อน คำ^{๕๕๕}นี้^{๕๕๕}ว่ามีได้ทรงฟังมาจากใคร ผุดขึ้นเอง เมื่อเป็นดังนี้ บัญญาที่ผุดขึ้นในอริยสัจทั้ง ๔ นั้น จึงเป็นบัญญัติที่ผุดขึ้นแก่พระองค์เอง ไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอนมาก่อน อันนี้เป็นความตรัสรู้เอง และโดยชอบคือถูกต้อง นี้เป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ความตรัสรู้ของพระองค์ผุดขึ้นเองในธรรมที่มีได้ทรงสดับมาก่อนคืออริยสัจทั้ง ๔ จึงไม่ทรงมีเทวดาไม่ทรงมีมนุษย์เป็นครูบาอาจารย์มาบอกกล่าวไว้ก่อน เป็นบัญญัติผุดขึ้นเอง จึงเป็นสัมมาสัมพุทธโสดผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ และความตรัสรู้เองโดยชอบนี้ก็ปรากฏแก่พระองค์เอง และก็มีมาปรากฏแก่ผู้อื่นและแก่โลก ตั้งแต่เมื่อพระโกณฑัญญะเกิดดวงตาเห็นธรรมขึ้นเมื่อได้ฟังปฐมเทศนาจบแล้ว จึงเป็นเครื่องยืนยันว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เพราะฉะนั้นคำว่าสัมมาสัมพุทธะนี้จึงเป็นคำเรียกพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นผู้ตั้งพุทธศาสนา แสดงธรรมสั่งสอนผู้อื่นให้รู้ตามได้ โดยที่มีแสงพุทธไว ๓ คือสัมมาสัมพุทธะ บัณฑิตพุทธะ และอนุพุทธะ ซึ่งจะได้อธิบายต่อไปในเมื่อถึงพระสงฆ์

ฉะนั้นพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายจึงมิใช่เป็นศิษย์ของใครทั้งเทวดาทั้งมนุษย์ แต่ทรงเป็นพระสยัมภูคือเป็นผู้เป็นเอง ผู้ตรัสรู้^{ขึ้น}เอง ความตรัสรู้^{ขึ้น}เองนั้นเล่าก็ด้วยได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา และได้ทรงปฏิบัติมาโดยสมบูรณ์ จึงมีบัญญัติผุดขึ้นแก่พระองค์เองในอริยสัจทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น อันบัญญัติที่ผุดขึ้นเองนี้ ในเมื่อจับทางที่ถูกได้ ย่อมมีถึงในสมัยปัจจุบัน ดังที่ปรากฏแก่นักคิดค้นซึ่งได้พบความรู้ซึ่งใช้ประโยชน์อยู่ในปัจจุบันเป็นอันมาก ก็คล้ายกัน เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นในเมื่อจับทางปฏิบัติที่ถูก เพราะฉะนั้นอันความรู้ที่ผุดขึ้นเองนี้จึงเป็นสิ่งที่มิได้แก่นักปฏิบัติคิดค้นที่จับทางถูก จึงได้พบความรู้ที่ไม่เคยรู้กันมาก่อน แล้วนำมาปฏิบัติให้เกิดประโยชน์ขึ้นได้ พระพุทธเจ้ามิได้เป็นเพียงผู้^{๕๕๕}ที่^{๕๕๕}ตรัสรู้เองชอบเท่านั้น และมีได้เป็นศิษย์ของเทวดาและมนุษย์เท่านั้น แต่ยังเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์อีกด้วย ดังพระพุทธคุณบทที่ว่า สตุถา เทวมนุสฺसानิ เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นจึงนับว่าพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาเอกในโลก คำว่าเอกก็คือพระองค์เดียว

ซึ่งเป็นผู้ตรัสรู้^๕ตนเอง ไม่มีใครมากระซิบบอกหรือไม่มีใครมาบอกธรรมแก่พระองค์ จะเป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม แต่พระองค์กลับทรงเป็นศาสดาของเทพและมนุษย์ทั้งหลาย^๖ นับเป็นลักษณะพิเศษของพระพุทธเจ้า

พระธรรมคุณ

คราวนี้มาถึงพระธรรม ลักษณะของพระธรรมในพุทธศาสนานี้ ก็ตั้งต้นแต่เป็นความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสรู้ ดังที่ยกขึ้นแสดงในปฐมเทศนา^๗ก็คืออริยสัจจ์ ๔ และโลกจรูจักพระธรรมก็เพราะพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงนำพระธรรมมาแสดงสั่งสอน เพราะฉะนั้นพระธรรมในพระพุทธศาสนา ตั้งต้นแต่พระธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือความจริงที่พระองค์ได้ตรัสรู้ จึงได้มีแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า ธาตุ^๘นั้นตั้งอยู่ เป็นธรรมฐิติ ความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นธรรมนิยาม เป็นธรรมที่กำหนดได้แน่นอนด้วยปัญญา คือข้อที่ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ข้อนี้เป็นสัจจะคือความจริงที่ตั้งอยู่ จึงเรียกว่าธรรมฐิติ พระตถาคตพุทธเจ้าจะอุปติช้นหรือไม่อุปติช้น ข้อนี้ตั้งอยู่ คือข้อที่ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่าพระตถาคตพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ครั้นตรัสรู้แล้วจึงนำมาเปิดเผยแสดงกระทำให้แจ้งให้โลกได้^๙ รุจักความจริงข้อนี้ดังนี้ เพราะฉะนั้นธรรมที่เป็นตัวความจริงที่ตั้งอยู่นั้นจึงเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ตลอดมา พระพุทธเจ้าจะเกิดขึ้นหรือไม่เกิดขึ้นความจริงข้อนี้ก็ยังคงอยู่ดำรงอยู่ พระพุทธเจ้าก็ได้มาตรัสรู้ความจริงข้อนี้เป็นความจริงที่ตั้งอยู่นั่นเอง แต่อาศัยที่ความจริงที่ตั้งอยู่นั้นเป็นธรรมนิยาม คือกำหนดได้ด้วยปัญญาให้รู้จักได้ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสรู้ได้ และเมื่อตรัสรู้แล้วก็นำมาแสดงสั่งสอนได้ เพราะฉะนั้นธรรมในพุทธศาสนานี้จึงจับตั้งแต่ธรรมฐิติ ความจริงที่ตั้งอยู่ที่ดำรงอยู่ ไม่มีกาลไม่มีเวลา ตั้งอยู่ดำรงอยู่ตลอดไป ถึงแม้ว่าไม่มีพระพุทธเจ้ามาอุปติช้นคือมาตรัสรู้ ธรรมฐิตินี้ก็เป็นธรรมฐิติก็ยังคงอยู่อย่างนั้นแหละ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้านั้นจึงเป็นผู้ที่มาตรัสรู้พระธรรมที่ตั้งอยู่แล้ว ความจริงที่ดำรงอยู่แล้วนั้นแหละ แล้วก็ทรงนำมาแสดงเปิดเผยชี้แจงแสดงให้แจ้งให้โลกเข้าใจ และธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงนำมาแสดงสั่งสอนนี้ ก็ทรงแสดงสั่งสอนในบุคคลนี้เองไม่ใช่ในที่อื่น ดังที่มีแสดงไว้ในพระสูตร^(๑) หนึ่งว่า ได้ทรงบัญญัติโลก บัญญัติเหตุเกิดโลก บัญญัติความดับโลก บัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ในกายอันยาวาหาหนึ่ง มีสัญญา^{๑๐}มีใจ^{๑๑}เอง คำว่าโลกในที่นี้ท่านแสดงว่าหมายถึง

(๑) ไททักสสสูตร พระไตรปิฎก เล่ม ๑๔ หน้า ๘๘

ทุกข์ที่แสดงโดยทั่วไป คือทรงแสงให้เห็นทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ และทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับทุกข์ ก็คืออริยสัจ ๔ นี้เอง ทรงแสงที่กายอันยาวาวหนึ่ง มีสัญญามีใจของทุก ๆ คนนี้แหละ ไม่ได้ทรงแสงที่ไหน เมื่อทรงแสงภายในดังนี้ ทุกคนจึงสามารถรู้ได้ และก็เป็นเหตุเป็นผลที่ตรงตามให้เห็นจริงได้และปฏิบัติได้ เพราะว่าธรรมที่ทรงบัญญัติดังกล่าวนี้ โลก หรือทุกข์ก็เป็นผล เหตุเกิดโลกหรือเกิดทุกข์ก็เป็นเหตุ ความดับโลกหรือดับทุกข์ก็เป็นผล ทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลกหรือดับทุกข์ก็เป็นเหตุ รวมความก็เป็นผลหรือเหตุในด้านเกิดทุกข์หรือเกิดโลก เป็นผลและเป็นเหตุในด้านดับทุกข์และดับโลก ทั้งหมดนี้อยู่ในกายยาวาวหนึ่งซึ่งมีสัญญามีใจครองของทุก ๆ คน เพราะฉะนั้นอาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนจึงมี ๓ อย่าง คือสอนให้รู้เห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น สอนมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ สอนมีปฏิหาริย์คือปฏิบัติได้รับผลสมจริง

ประการแรกอันทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ก็เป็นผลและเหตุที่รู้เห็นจริงได้ เพราะมีอยู่ในตนเองในบุคคลนี้เอง ดับทุกข์และปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ผลและเหตุส่วนนี้ก็รู้เห็นจริงได้ และก็เป็นเหตุเป็นผล โดยในอริยสัจนี้ยกผลขึ้นก่อนแล้วจึงยกเหตุ เป็นผลและเหตุที่ตรงตามให้เห็นจริงได้แล้วก็ปฏิบัติได้ คือปฏิบัติในการที่จะกำหนดรู้ทุกข์ ที่จะละเหตุเกิดทุกข์ จะทำให้แจ้งความดับทุกข์ และที่จะปฏิบัติอบรมทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ให้เกิดขึ้นได้ เป็นสิ่งที่ทำได้ เพราะฉะนั้นคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้านั้นจึงสั่งสอนอยู่ในภายใน ปฏิบัติได้อยู่ในภายใน รู้เห็นจริงได้เองทุก ๆ คน มีเหตุตรงตามให้เห็นได้จริงทุก ๆ คน ปฏิบัติได้ผลสมจริงทุก ๆ คน เพราะไม่ได้สอนในภายนอก สอนในภายใน แล้วก็ป็นเหตุเป็นผลที่ตรงตามให้เห็นได้ปฏิบัติได้ นี้เป็นลักษณะพิเศษของธรรมของพระพุทธเจ้า อีกประการหนึ่ง พุทธศาสนานั้นได้แสดงธรรมที่เป็นเหตุและผล ซึ่งเป็นธรรมที่ละเอียดสุขุมคือปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น หากจะจับตั้งแต่ชาติคือความเกิดเป็นเหตุและผลย้อนขึ้นไป ต้นเหตุก็จะพบอริยาคือความไม่รู้ เป็นตัวเหตุที่เกิดสังขารเป็นต้น และทุก ๆ อย่างเป็นอันดับมา เพราะฉะนั้นผู้สร้างที่พระพุทธเจ้าทรงแสงไว้ก็คือตัวอริยาคือความไม่รู้ และสืบมาเป็นต้นหาเป็นอุปาทานเป็นกรรม ฉะนั้นจะสิ้นทุกข์ได้ก็ต้องทำลายผู้สร้าง คืออริยาคือความไม่รู้ เมื่อทำลายอริยาคือความไม่รู้ได้แล้ว ก็ดับสังขารดับต้นหาอุปาทานกรรมและทุก ๆ อย่าง สิ้นทุกข์ได้ ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลซึ่งโยงกันไปอย่างละเอียด รวมความเข้าแล้วก็ถือว่าตัวผู้สร้างใหญ่ก็คือ

อวิชา ซึ่งทางพุทธศาสนานั้นต้องละต้องดับเสียจึงจะพ้นทุกข์ได้ ก็ดับได้ด้วยวิชาคือความรู้ ก็ต้องปฏิบัติอบรมวิชาคือความรู้ให้เกิดผลขึ้นมา

พระสังฆคณ

และมาถึงพระสงฆ์ ซึ่งเป็นหมู่ผู้ฟังคือศิษย์ของพระพุทธเจ้านั้น พระสงฆ์ในพุทธศาสนานี้สูงที่สุดก็คือเป็นผู้ได้ปัญญาคือความรู้ในอริยสัจ ๔ ดับกิเลสและกองทุกข์ได้เหมือนพระพุทธเจ้า แต่ต่างจากพระพุทธเจ้าโดยที่มิได้ตรัสรู้เอง เป็นผู้ตรัสรู้ตาม คือเมื่อฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้ปฏิบัติแล้วก็ปฏิบัติตาม เมื่อปฏิบัติตามก็ได้ปัญญาแจ่มขึ้น ตัดกันแต่ได้ปัญญาเห็นธรรม จนถึงตรัสรู้ในอริยสัจ ๔ ตามพระพุทธเจ้า ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เหมือนกัน แต่พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ตรัสรู้เองชอบและทรงสั่งสอน พระสงฆ์เป็นผู้ที่รู้ตาม แต่ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในพุทธศาสนานี้จึงได้ปัญญาที่ตัดกิเลสและกองทุกข์ตามพระพุทธเจ้าเช่นเดียวกัน เป็นผู้สิ้นกิเลสและกองทุกข์ได้เช่นเดียวกัน แต่ว่ารู้ตามพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นผู้ที่ช่วยพระองค์เองและทรงแสดงสั่งสอน พระสงฆ์เป็นผู้ที่รู้ตาม แต่ก็ต้องปฏิบัติให้รู้ด้วยตัวเองเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในพุทธศาสนานี้จึงมิใช่เป็นผู้ที่แต่ศรัทธาคือความเชื่อแต่ไม่มีปัญญาคือความรู้ แต่ว่ามีปัญญาคือความรู้ได้ด้วยตนเอง คือรู้ตามพระพุทธเจ้า ปฏิบัติตามทีที่ทรงสั่งสอน และก็ปฏิบัติทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปได้เหมือนกัน ต่างแต่ว่าเป็นผู้รู้ตามพระองค์ เป็นสาวกของพระองค์ เพราะฉะนั้นพระสงฆ์ในพุทธศาสนานี้จึงเป็นผู้ที่เข้าถึงมรรคผลนิพพานได้เช่นเดียวกัน จึงได้เรียกพระสงฆ์ว่าอนุพุทธคือเป็นผู้ที่รู้ตาม

พระพุทธนั้นมี ๓ คือพระสัมมาสัมพุทธ พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ คือเป็นผู้ที่ทรงพุทธศาสนานี้ พระปัจเจกพุทธคือพระผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง แต่จำเพาะพระองค์ ไม่สั่งสอนใครให้รู้ตาม ไม่ทรงพุทธศาสนานี้ และพระอนุพุทธ คือพระผู้ตรัสรู้ตาม ได้แก่พระสงฆ์สาวกผู้ที่ได้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้าได้ นี้เป็นลักษณะแห่งพระรัตนตรัย คือ พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์

ครั้งที่ ๕ ลักษณะพุทธศาสนาเกี่ยวกับกายและจิต

จะแสดงลักษณะพุทธศาสนาเกี่ยวกับกายและจิต ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ก็ทรงสั่งสอนจากกายและจิตอันนี้ ดังที่ได้อ้างพระพุทธภาษิตว่าทรงบัญญัติโลก เหตุเกิดโลก ความคับโลก ทางปฏิบัติให้ถึงความคับโลก ในกายอันยาวาวหนึ่ง มีสัญญา มีใจนี้ เพราะฉะนั้นจึงมาถึงที่ตั้งแห่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าดังกล่าว อันได้แก่กายและจิตนั่นเอง กายและจิตนี้ได้ตรัสแสดงโดยเป็นธาตุ ๖ ก็มี โดยเป็นขันธ์ ๕ ก็มี โดยเป็นกายและจิตโดยทรงก็มี โดยเป็นธาตุ ๖ นั้น ก็คือที่ตรัสแสดงไว้ในธาตุวิภังคสูตร^(๑)ว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศ วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ธาตุ ๕ ข้างต้นคือปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาศธาตุ เป็นธาตุที่รวมกันเข้ามาเรียกว่ากาย ส่วนวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ก็คือจิต จะแสดงเรื่องจิตก่อน

จิตเป็นธาตุรู้

คำว่าจิตนี้เป็นภาษาบาลี มีคำเรียกสิ่งที่เป็นจิตใจอีก ๒ คำคือ วิญญาณ มโน หรือมนะ คำว่าจิต วิญญาณ มโน ทั้งสามนี้เอามาใช้ในภาษาไทย จนคนไทยได้ยินได้ฟังและเข้าใจ ในคำภาษาไทยว่าใจ แต่ที่มีความต่างกันตามที่ใช้ในภาษาธรรม ในภาษาธรรมนั้นส่วนใหญ่ว่าจิตใช้หมายถึงตัวธาตุรู้ที่เป็นภายใน คำว่าวิญญาณใช้หมายถึงวิญญาณในขันธ์ ๕ ที่เป็นขันธ์ข้อที่ ๕ วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน เกิดความรู้คือเห็นรูปขึ้น ก็เรียกว่า จักขุวิญญาณ รู้ทางตา ดังนี้ เป็นต้นไป คำว่ามโนนั้นใช้เป็นอายตนะภายในข้อที่ ๖ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย และมโนหรือมนะคือใจ อันเป็นอายตนะข้อที่ ๖ ในพระสูตรที่ ๒ ของพระพุทธเจ้า คืออนัตตลักขณสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยลักษณะคือเครื่องกำหนดทหมายขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตคามิใช่ตัวตน ก็ทรงแสดงขันธ์ทั้ง ๕ คือรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ว่าเป็นอนัตตคามิใช่ตัวตน และเมื่อผู้พิจารณาเห็นขันธ์ ๕ ว่าเป็นอนัตตคามิใช่ตัวตน พร้อมทั้งเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกข์คือเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ก็หน่ายในขันธ์ ๕ หน่ายในรูปในเวทนาในสัญญาในสังขารในวิญญาณ เมื่อหน่ายก็ตั้งกำหนดตัดติดยินดี และเมื่อสิ้นติดใจยินดี จิตก็วิมุตติ

(๑) ม. อุป. ๑๔/๑๒๕, ยภ. วิภังค. ๓๕/๑๐๑.

คือหลุดพ้นจากอัสวกิเลสเป็นเครื่องจองจิตทั้งหลาย อันนี้แสดงว่าจิตต่างจากวิญญาณ จิตนั้นจะเป็นผู้ที่วิมุตติหลุดพ้น และในพระสูตรที่ ๓ อาภิตตปริยายสูตร พระสูตรที่แสดงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นของร้อน ซึ่งสิ่งทั้งปวงนั้นก็ทรงยกเอาอายตนะภายในภายนอก อายตนะภายในก็คือตาหูจมูกลิ้นกายและมนะคือใจ ว่าเป็นของร้อน ร้อนด้วยราคะโทสะโมหะ ร้อนด้วยความเกิดความแก่ความตายความโศกเป็นต้น และเมื่อพิจารณาเห็นว่า เป็นของร้อน จิตก็หน่าย เมื่อหน่ายก็สิ้นความติดใจยินดี เมื่อสิ้นความติดใจยินดี จิตก็วิมุตติหลุดพ้นเช่นเดียวกัน ก็แสดงว่าวิญญาณก็ตีมนอกก็ตี เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ซึ่งต้องเป็นอนัตตาและต้องเป็นของร้อนทั้งกล่าว เพราะฉะนั้นจึงต่างกับคำว่าจิต

จิตไม่มีสรีระสังขาร

คำว่าจิตนี้จึงมีความหมายถึงตัวธาตุที่มีอยู่ในบุคคล อันมีพระพุทธานุภาพแสดงไว้ว่าไม่มีสรีระคือรูปร่างทรวดทรงสังขารอันเป็นเรื่องของรูป มีคูกุหาถือถ้าเป็นที่อาศัย และคำว่ามีคูกุหาถือถ้าเป็นที่อาศัยนี้ พระอาจารย์ได้อธิบายมาแต่ดั้งเดิมรวม ๆ มาว่าร่างกายอันนี้ แต่ว่ามีพระอาจารย์อีกจำพวกหนึ่งมีความเห็นว่า จิตนี้ตั้งอยู่ที่หทัยวัตถุ คือว่าเนื้อหัวใจที่เต้นอยู่นั้น และมาถึงสมัยต่อมาเมื่อได้พบมันสมองว่าเป็นที่รวมของประสาททั้งหลาย ก็มีคนเข้าใจว่าจิตนี้อาศัยตั้งอยู่กับมันสมอง แต่ก็มีบุคคลบางคนเข้าใจว่า ตัวมันสมองนี้เป็นตัวจิตที่เดียว ทั้งนี้ก็มีแต่ถ้าพิจารณาตามพระพุทธานุภาพ ที่ตรัสถึงจิตไว้โดยตรงซึ่งที่ยกมากล่าวข้างต้นว่า จิตเป็นอสังขาร คือไม่มีรูปร่างสรีระสังขาร ก็จะเป็นหลักฐานที่ต้องเห็นว่าจิตกับมันสมองต่างกัน เพราะมันสมองนั้นเป็นสิ่งที่ไม่มีสรีระสังขาร จึงเป็นรูปร่างส่วนหนึ่ง แต่จิตไม่มีสรีระสังขาร เพราะฉะนั้นจิตจึงไม่ใช่มันสมอง แต่จิตกับกายต้องอาศัยกัน เพราะฉะนั้นหากว่าจิตเป็นธรรมชาติ ที่ไม่มีสรีระสังขาร อาศัยอยู่กับกายนี้ จะอาศัยอยู่กับส่วนไหน ก็น่าจะเห็นว่าอาศัยอยู่กับมันสมองเป็นหลักสำคัญ เพราะมันสมองนั้นเป็นทั้งของประสาททั้งหลาย ให้เกิดความรู้ทางประสาททั้งปวง และจิตนี้ที่จจะรู้จะโรออกมาทางภายนอกได้ เช่นรู้รูปทางตา รู้เสียงทางหู ก็ต้องอาศัยประสาทตาอาศัยประสาทสมองเป็นต้น ซึ่งศูนย์รวมของประสาทก็รวมอยู่ที่มันสมอง ให้ไปอุปการะความสัมพันธ์กันของประสาทตาหูเป็นต้นกับมันสมอง ที่พิพิภรณ์ของจิตนี้ ซึ่งได้มีเขียนแสดงความสัมพันธ์เอาไว้ ฉะนั้นจิตก็น่าจะอาศัยอยู่กับส่วนนี้คือมันสมอง

คำว่ามีถ้าเป็นที่อาศัย มันสมองนั้นก็อยู่ในกระโหลกศีรษะ กระโหลกศีรษะนั้นก็

ลักษณะเป็นถ้าเป็นคุกุหา เพราะฉะนั้นก็เข้ากันกับถ้อยคำคุกุหาคือถ้า มีคุกุหาเป็นที่อาศัย ส่วน
 พระอาจารย์ในสมัยก่อนที่เอาจิตไปอาศัยอยู่กับหทัยวัตถุคือเนื้อหัวใจที่เต้นอยู่นี้ ก็เนื่องด้วยเข้าใจ
 ว่าหัวใจที่เต้นอยู่นี้เป็นส่วนที่สำคัญในชีวิตของบุคคล เมื่อหัวใจยังทำงานอยู่คือเต้นอยู่ ชีวิต
 ก็ยังคงดำรงอยู่ หยุดทำงานหรือหยุดเต้นชีวิตก็สิ้นไป จึงเอาจิตมาอาศัยอยู่กับเนื้อหัวใจ นี้นั้นเป็น
 ข้อที่น่าพิจารณาเทียบเคียงดังกล่าว และก็นำพิจารณาต่อไปอีกว่า อันลักษณะของจิตนั้นกำหนด
 ได้ ว่าอาการต่าง ๆ ที่เนื่องมากับจิตก็ล้วนเป็นสิ่งที่ไม่มีสรีระสังขารด้วยกันทั้งสิ้น ดังเช่น
 ว่าจิตที่แสดงอาการเป็นโรคหรือโรคะโทสะโมหะ ตัวกิเลสเหล่านั้นก็ไม่มีรูปร่างสังขาร หรือจิต
 ที่แสดงอาการออกมาเป็นธรรมที่เป็นส่วนคุณก่อคุณ เช่นเป็นเมตตาเป็นกรุณา เมตตากรุณา
 ก็ไม่มีสรีระสังขาร และจิตนี้ประกอบด้วยอารมณ์คือเรื่อง บรรดาอารมณ์คือเรื่องทั้งหลาย
 ก็ไม่มีสรีระสังขาร อาการของจิตอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน เป็นต้นว่าความรู้สึกทางอายตนะ เช่นรูปรูปร่าง
 ทางตา รู้เสียงทางหู เป็นต้น ที่เราเรียกกันว่าเห็นรูปได้ยินเสียง ความรู้สึกการเห็นรูปได้ยินเสียง
 เป็นต้นนั้นก็ไม่มีสรีระสังขาร ตัวรูปที่เห็นตัวเสียงที่ได้ยินนั้นมีสรีระสังขาร แต่เมื่อมาเป็น
 อารมณ์ของจิตมาเป็นเรื่องที่จิตคิดถึงหมกมุ่นถึงกำหนดถึง มาเป็นเรื่องที่ตั้งขึ้นในจิต ตัวเรื่อง
 เหล่านั้นก็ไม่มีสรีระสังขาร

อนึ่ง ความรู้ที่บุคคลได้เรียนศึกษาตั้งแต่ต้นมา ตั้งแต่ชั้นอนุบาลชั้นประถมชั้นมัธยม
 ถึงชั้นอุดม หรือตลอดจนถึงความรู้ที่เล่าเรียนทางพระธรรมวินัยกันนี้ ก็ไม่มีสรีระสังขาร
 อีกเหมือนกัน เพราะฉะนั้นที่กล่าวว่าคนรู้นึกมากเรียนมากสำเร็จถึงชั้นนั้นชั้นนี้ คนนั้นเรียนน้อย
 รู้น้อยสำเร็จเพียงแค่นั้นประถมชั้นมัธยม เป็นต้น ก็ไม่มีสรีระสังขารที่จะนำมาซึ่งบอกได้ว่า ความรู้
 ที่ว่าน้อยหรือมากนั้นมากน้อยแค่ไหน จะเอาเครื่องชั่งตวงวัดความรู้ของบุคคลว่าเท่านี้เท่านี้
 ก็ชั่งตวงวัดไม่ได้ เพราะฉะนั้นในการที่จะตรวจสอบความรู้ของบุคคลจึงต้องจัดเกณฑ์
 ที่จะทดสอบหรือตรวจสอบความรู้ของบุคคลขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ให้บุคคลผู้ที่เล่าเรียนนั้น ๆ มาแสดง
 ความรู้ด้วยการเขียนคำตอบก็ดี การแสดงข้อค้นคว้าก็ดี เป็นต้น แล้วก็เอาใบตอบเหล่านั้นมาตรวจ
 อีกทีหนึ่ง แล้วก็ให้คะแนนกันไปให้ชั้นกันไปว่าสำเร็จเป็นชั้นนั้นชั้นนี้เท่านี้เท่านี้ ทั้งนี้เพราะ
 ความรู้นั้นไม่มีสรีระสังขารที่จะมาวัดชั่งกันได้เหมือนอย่างวัตถุ และมันสมองนั้นเป็นกายส่วนหนึ่ง
 เพราะฉะนั้นโรคของมันสมองก็เป็นอีกลักษณะหนึ่ง แต่เราก็เรียกกันว่าโรคจิต แต่อันที่จริงนั้น
 ไม่ใช่โรคจิตเป็นโรคสมอง เพราะฉะนั้นจึงมีการรักษากันเป็นโรคอย่างหนึ่งของร่างกาย แต่
 เป็นโรคของส่วนที่เป็นมันสมอง จึงมีการแสดงออกมาทางประสาททั้งหลาย และจิตใจก็อยู่ได้

อำนาจของประสาท เพราะฉะนั้นจึงแสดงออกไปเป็นอาการที่วิปริตที่เราเรียกกันว่าเสียจริตและเรียกกันว่าโรคจิต แต่อันที่จริงเรียกว่าโรคจิตนั้นไม่ถูก โรคเสียจริตนั้นพอได้ ต้องเป็นโรคสมอง โรคประสาท แต่ว่าโรคของจิตโดยตรงนั้นก็คือกิเลสนั้นเอง อันได้แก่ตัณหาความคันรณะยานอยาก และบรรพตกิเลสทั้งปวง เป็นต้นว่าราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เหล่านี้เป็นโรคจิตโดยตรง ซึ่งตั้งขึ้นในอารมณ์ เพราะจิตนั่นเองไปยึดถืออารมณ์ แล้วก็ยึดถือในร้ายหลงมกมายไปในอารมณ์ต่าง ๆ แล้วก็เป็นตัวหา เป็นราคะหรือโลภะ เป็นโทสะ เป็นโมหะ นี่เป็นโรคจิตโดยตรง อันทำให้เกิดทุกข์ใจต่าง ๆ เกิดอรันใจต่าง ๆ เพราะฉะนั้นบรรพตคนที่มีกิเลสอยู่ยังละกิเลสไม่ได้ ก็เรียกว่ามีโรคจิตทั้งนั้น คือโรคกิเลสนั้นแหละเป็นโรคจิตทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงไปเข้าเรื่องที พระพุทธเจ้าต้องทรงรักษา ถอนลูกศรคือตัณหาออกจากจิตให้ได้เสียก่อน ไม่ต้องไปเสียเวลาที่จะสอบสวนอะไรต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ด้วยการที่ต้องรีบทรงแสดงธรรมให้บุคคลเกิดปัญญา อันเป็นยาธรรมเรียกว่าธรรมโอสถที่จะรักษาโรคจิตคือบรรพตกิเลสทั้งหลาย

จิตเป็นวิญญานธาตุ

เพราะฉะนั้น ธรรมโอสถคือธรรมนั้นเองที่เป็นยารักษาโรคกิเลสของบุคคล สำหรับที่จะดับตัณหา ดับราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ตามที่ได้ยกมากล่าวนั้นก็เพื่อแสดงว่า ในบุคคลเรานั้นยังมีอีกสิ่งหนึ่งเรียกว่าจิต ซึ่งไม่มีสรีระตั้งฐาน อาศัยอยู่กับกายอันนี้ ซึ่งรวมเข้าก็เป็นธาตุ ๖ และจิตนั้นก็ป็นวิญญานธาตุ และธาตุอีก ๕ ข้อที่กล่าวมาข้างต้นนั้นก็รวมกันเข้าเป็นกาย วิญญานธาตุก็เป็นจิต กายและจิตนี้อาศัยกันอยู่ จึงเป็นบุคคล ถ้าหากว่ากายแตกทำลาย จิตก็ต้องเคลื่อนออกไป เพราะฉะนั้นเมื่อกายรวมเข้ามา ธาตุคิน น้ำลมไฟอากาศรวมเข้ามาตั้งต้นแต่ในครรภ์ของมารดา จิตก็ปฏิสนธิเรียกว่าปฏิสนธิจิต และในที่สุดเมื่อร่างกายนี้แตกสลาย คือธาตุที่รวมกันเข้านี้ ธาตุคิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศแตกสลาย จิตก็เคลื่อนออกไปเรียกว่าจุติจิต ที่แรกก็เป็นปฏิสนธิจิต จิตปฏิสนธิประกอบเข้ามา และเมื่อกายแตกสลายจิตก็เคลื่อนเรียกว่าจุติจิต จิตเคลื่อนหรือความเคลื่อนของจิตในที่สุด

ในบัดนี้คนมักเข้าใจผิดไปเรียกเอาปฏิสนธิว่าจิตกันมาก เช่นว่าจุติในที่นั้นที่นั่นคือเกิดในที่นั้นที่นี้ ความจริงไม่ใช่เกิดจุติคือเคลื่อนซึ่งเราเรียกกันว่าตาย เมื่อเกิดในที่นั้นที่นี้เราเรียกว่าปฏิสนธิ แต่ว่าเป็นคำที่ใช้สำหรับจิตเท่านั้น จิตปฏิสนธิและจุติจิตเคลื่อนออกไปในที่สุด

จิตนี้ท่านแสดงไว้ในตำราศัพท์ รวมเข้าก็มีความหมาย ๓ อย่าง คือ
หนึ่ง กิตหรือรู้
สอง สัม และ
สาม วิจิตร คือแตกต่างกันหลายอย่างหลายประการ.

๑๙ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๐ ลักษณะพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับกายและจิต (ต่อ)

อธิบายลักษณะ ๓ ประการของจิต

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนาถึงเรื่องจิต ซึ่งได้กล่าวไว้แล้ว ว่าพระอาจารย์ผู้อธิบายศัพท์ได้ให้คำอธิบายศัพท์ของจิตไว้ แปลเป็น ๓ อย่าง คือ คิดหรือรู้ เก็บ และวิจิตรคือหลายหลากหลายอย่างต่าง ๆ กัน ที่แปลว่าคิดหรือรู้นั้น ก็โดยอธิบายว่าจิตเป็นธรรมชาติที่คิดนึกอะไรได้ หรือว่ารู้อะไรได้ คำว่าคิดและคำว่ารู้นั้นที่มีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน เพราะจะคิดอะไรได้ก็ต้องรู้อะไรนั้น หรือว่าจะรู้อะไรได้ก็ต้องคิดอะไรนั้น และในความคิดนั้นก็มีความรู้อยู่ด้วย ในความรู้ก็มีความคิดอยู่ด้วย ฉะนั้นจิตจึงเป็นธรรมชาติที่คิดนึกอะไรได้หรือว่ารู้อะไรได้

ลักษณะที่ ๒ เก็บ ก็หมายความว่าเก็บสิ่งที่ประสบพบผ่านต่าง ๆ ไว้ได้ และเก็บกรรมที่ได้กระทำแล้วไว้ได้ ที่ปรากฏเป็นเก็บดีที่เรียกว่าบารมี เก็บชั่วที่เรียกว่าอาสวะ และที่ว่ามีลักษณะวิจิตรคือหลายหลากหรือว่าหลายอย่างต่าง ๆ กัน ก็คือจิตมีลักษณะต่าง ๆ ดังเช่นที่มีจำแนกไว้ในอภิธรรม เป็นกามาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในกาม รูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในรูปภพ อรูปาวจรจิต จิตที่ท่องเที่ยวไปในอรูป โลกุตรจิต จิตที่เป็นโลกุตรจะนั้นจึงเป็นสิ่งที่วิจิตรคือหลายหลากหลายอย่างต่าง ๆ กัน ดังเช่นเราเรียกในภาษาไทยว่าวิจิตรพิสดาร หรือว่าวิจิตรงดงาม ดังคำว่าราชรถอันวิจิตร ราชรถที่งดงาม ที่ทำอย่างงดงามตกแต่อย่างงดงาม จิตก็เป็นธรรมชาติที่งดงาม เพราะเหตุว่ามีลักษณะที่เหมือนดังตกแต่เอาไว้อย่างราชรถนั้น นี่เป็นการให้คำอธิบายคำว่าจิต ดังที่พระอาจารย์ผู้อธิบายศัพท์ได้ให้เอาไว้

จิตตัวเดิมและจิตที่เป็นตัวอาการ

และที่พึงทราบไว้ ว่าคำว่าจิตท่านใช้เป็น ๒ อย่าง อย่างหนึ่งใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวเดิม กับอีกอย่างหนึ่งท่านใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวอาการ ที่ใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นตัวเดิมนั้น ก็ใช้หมายถึงธรรมชาติที่เป็นธาตุ อันเป็นธรรมชาติที่ประภัสสรคือผุดผ่อง ดังที่ได้มีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ ว่าจิตนี้เป็นธรรมชาติที่ประภัสสร คือผุดผ่อง แต่ต้องเศร้าหมองไป เพราะอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา แต่ว่าเมื่อปฏิบัติทำจิตตภาวนาคืออบรมจิต จิตก็จะบริสุทธิ์ คือหมดจกสะอาดผุดผ่องใสได้ วิมุตติคือหลุดพ้นได้ และจิตที่เป็นตัวเดิมนั้น ที่มี

พุทธภาษิตแสดงไว้เป็นอันมาก เช่นว่าให้ฝึกจิต ให้ข่มจิต จิตที่ฝึกแล้วนำสุขมาให้ และเมื่อบุคคลอบรมให้ได้ปัญญาแจ่มเห็นจริง จิตก็หน่าย จะสิ้นความติดใจยินดีและวิมุตติหลุดพ้นจากอาสวะ คือเครื่องก้องจิตของสันดานทั้งหลายได้ คั้งนี้ เหล่านี้หมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม

ส่วนจิตที่เป็นตัวอาการนั้นหมายถึงตัวความคิดต่าง ๆ กิจดีก็มีกิจไม่ดีก็มี ตัวความคิดนี้เป็นจิตที่เป็นอาการ จิตที่เป็นอาการนี้เกิดดับอยู่ในอารมณ์ทุกขณะจิต ทุกขณะอารมณ์ ก็จะพินิจเห็นได้ว่าทุกคนย่อมมีความคิดไปในอารมณ์ คือเรื่องต่าง ๆ คิดถึงเรื่องนั้น ปล่อยเรื่องนั้นไปคิดเรื่องโน้น ปล่อยเรื่องโน้นไปคิดเรื่องนั้น เรื่องที่จิตจับคิดแล้วปล่อยไปครั้งหนึ่งก็เรียกว่าเกิดดับไปคราวหนึ่ง เพราะฉะนั้นจิตที่เป็นตัวความคิดนี้จึงเกิดดับอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นท่านจึงเปรียบจิตที่เป็นตัวอาการนี้ ว่าเหมือนอย่างวานรที่กระโดดไปมาอยู่บนต้นไม้ กระโดดจับกิ่งไม้หนึ่ง ปล่อยกิ่งไม้หนึ่ง กระโดดไปจับกิ่งไม้อื่น จากกิ่งไม้นั้นก็กระโดดไปจับกิ่งไม้อื่นต่อไปอีก อยู่ตลอดเวลา อาการที่จับและปล่อยอารมณ์ต่าง ๆ ของจิตนี้คือจิตที่เป็นตัวอาการ คือความคิดเหมือนอย่างอาการของวานรที่กระโดดจับกิ่งไม้ กระโดดจับกิ่งโน้นกิ่งนี้กิ่งนั้นไปอยู่เสมอ อาการที่จับปล่อย ๆ กระโดดไปคั้งนี้ของวานรคือความคิด แต่ก็น่าจะต้องคิดดูตรงนี้ด้วยว่า แม้วานรจักกระโดดจับปล่อยกิ่งไม้ไปอยู่เสมอคั้งนี้ก็ตาม แต่ว่าตัววานรนั้นคงเป็นวานรตัวเดียวกัน ตัววานรที่อยู่ที่ยึดไม้นี้ ตัววานรที่อยู่ที่ยึดไม้นั้น ตัววานรที่อยู่ที่ยึดไม้นั้นซึ่งกระโดดไปนั้น ก็เป็นวานรตัวเดียวกัน จึงเทียบได้กับจิตที่เป็นตัวเดิม ก็เป็นจิตเดียวกัน แต่ว่าอาการคือความคิดนั้นเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ และตัวความคิดนี้ก็คืออาการ จิตมี ๒ อย่างคั้งนี้

ความอุปบัติและจตุของจิต

หากจะมีปัญหาว่า จิตที่เป็นตัวอาการนั้นก็เป็จิตที่เกิดดับอยู่เสมอคั้งกล่าว แต่ว่าจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นเล่า เป็นสิ่งที่เกิดดับหรือไม่ ปัญหานี้ก็เป็นข้อที่น่าพิจารณา ถ้าจะพิจารณาจำเพาะชาตินี้ ไม่ตั้งปัญหาไปถึงชาติหน้าหรือว่าชาติคือคิตก็ตอบไ้ง่าย ว่าจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นก็เป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ตั้งแต่เกิดจนตาย แต่ว่าจิตที่เป็นตัวอาการนั้นก็เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ เกิดดับไปพร้อมกัับอารมณ์อยู่ทุกขณะจิต อยู่ทุกขณะอารมณ์คั้งกล่าวนั้น จิตที่เป็นตัวเดิมอันเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ตั้งแต่เกิดจนตายนั้นก็คั้งที่ไ้กล่าวแล้ว ว่าเมื่อเกิดจิตมาปฏิสนธิที่เรียกว่าจิตปฏิสนธิ เมื่อตายจิตก็จตุคือเคลื่อนออกไป อันเรียกว่าเคลื่อนออกไปหรือว่าดับ จึงต้องเข้าใจคั้งนี้ ว่าคำว่าดับกับคำว่าจตุนี้ต่างกััน คำว่าดับก็เหมือนกับไฟดับไป แต่คำว่าจตุนี้

แปลว่าเคลื่อน คือว่าไม่ดับ เคลื่อนออกไป ในข้อนี้ตรงกับพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ทรงได้
 ในปฐมยามแห่งราตรีที่ตรัสรู้ คือ บุปผินิวาสานุสสติญาณ ความหยั่งรู้ระลึกได้ถึงนิวาสน์
 คือขันธเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อน คำว่านิวาสน์นั้นเราแปลกันว่าบ้าน คือเป็นที่อาศัยอยู่ ในที่นี้
 ใช้หมายถึงขันธคือขันธ ๕ นี้แหละอันเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อน เพราะว่าขันธ ๕ นี้เรียกว่า
 นิวาสน์แปลว่าเป็นที่อาศัยอยู่ หากจะถามว่าเป็นที่อาศัยอยู่ของใคร เหมือนอย่างบ้านก็เป็น
 ที่อาศัยอยู่ของบุคคล มีคนมาอาศัยอยู่ในบ้าน ปลูกบ้านอยู่ ที่นี้มาเรียกว่านิวาสน์อันหมายถึง
 ขันธ ๕ นี้ ขันธ ๕ นี้เป็นที่อาศัยอยู่ของใคร

สำหรับในพระญาณที่ตรัสรู้พระญาณแรกนี้ ตรัสแสดงถึงพระองค์เองโดยใช้คำว่าฉัน
 หรือข้าพเจ้าหรือว่าเรา ซึ่งได้อุปบัติคือเข้าถึงชาตินี้ แล้วก็จตุคือว่าเคลื่อนจากชาตินี้ไปสู่ชาติอื่น
 เคลื่อนจากชาติอื่นนั้นไปสู่ชาติอื่นต่อไปอีก เรื่อยมาดังนี้ ตั้งแต่ ๑ ชาติ ๒ ชาติ ๓ ชาติจนถึง
 นับชาติไม่ถ้วน และระลึกได้ว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือว่าฉัน ได้มีชื่ออย่างนั้นอย่างนี้ในชาตินั้น ๆ
 มีความสุขทุกข์อย่างนั้น ๆ ในชาตินั้น ๆ ระลึกได้ถึงประวัติความเป็นไปของชีวิตในชาติหนึ่ง ๆ
 ด้วยตามพระญาณที่ตรัสแสดงไว้นี้ ก็แสดงว่าข้าพเจ้าหรือว่าฉันว่าเรานั้น เป็นผู้ไม่ดับ และก็เป็น
 ผู้ที่เข้าถึงชาตินี้เคลื่อนถึงชาตินี้ แล้วเข้าถึงชาตินั้นเคลื่อนถึงชาตินั้น และก็ต้องเข้าใจว่าคำ
 ดับนั้นคู่กับคำว่าเกิด หรือคำว่าตายคู่กับคำว่าเกิด เกิดตายหรือว่าเกิดดับ เป็นศัพท์บัญญัติที่
 หมายถึงขันธอันเป็นที่อาศัยอยู่ อันเป็นตัวนิวาสน์หรือเป็นตัวบ้าน ขันธที่อาศัยอยู่อันเป็นตัว
 นิวาสน์หรือเป็นตัวบ้านนี้ ในชาติหนึ่ง ๆ ก็สร้างขึ้นมาทีหนึ่ง เช่นเมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์นั้นก็เริ่ม
 สร้างตั้งแต่ในครรภ์ของมารดา เป็นกลดหนึ่ง แล้วก็แตกเป็นบัญญัติสาขา มีอายตนะบริบูรณ์
 ได้กำหนดก็กลดออกมาแล้วก็เติบโตใหญ่ขึ้นมา จนในที่สุดขันธนั้นก็แตกสลาย คือตายหรือว่าดับ
 คำว่าเกิดตายหรือเกิดดับนี้เป็นชื่อของขันธ เรียกขันธหรือว่าบ้าน สร้างบ้านทีหนึ่งก็เกิด บ้าน
 พังทีหนึ่งก็ดับหรือว่าตาย แล้วก็สร้างบ้านขึ้นใหม่ก็เป็นเกิด บ้านพังไปอีกทีหนึ่งก็เป็นดับ
 หรือตาย เพราะฉะนั้นคำว่าเกิดตายก็เกิดดับก็เกิดเป็นชื่อหรือเป็นศัพท์บัญญัติ หมายถึงนิวาสน์
 เป็นที่อาศัยอยู่ แต่ว่าตัวผู้มาอาศัยเหมือนเช่นคนที่มาอยู่บ้าน ไม่ใช่ตัวบ้าน ซึ่งเรียกในพระญาณ
 ที่ ๑ ว่าข้าพเจ้าหรือว่าเราหรือว่าฉัน นี้ไม่เรียกว่าเกิดดับหรือว่าเกิดตาย แต่เรียกว่าอุปบัติ
 เรียกว่าจติ อุปบัติแปลว่าเข้าถึง จติแปลว่าเคลื่อน คือเมื่อบ้านสร้างขึ้น ผู้ที่มาอาศัยบ้าน
 ก็เข้าถึงบ้านที่สร้างขึ้นนั้น คือเข้ามาอยู่บ้านนั้น ก็เป็นอุปบัติ แล้วก็เหมือนบ้านพัง ตัวผู้มาอาศัย

บ้านนั้นก็เคลื่อนคือย้ายออกไป เพราะว่าบ้านพังแล้วก็ต้องย้ายออกไป นี่แปลว่าจิตคือเคลื่อน ซึ่งในพระภูณที่ ๑ นี้ได้เรียกผู้ที่เข้าอาศัยบ้าน อุปบัติเข้าอาศัย และจิตคือย้ายบ้าน เรียกว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือว่าฉัน คือหมายถึงพระองค์เอง คือทรงระลึกถึงพระองค์เองว่าเราหรือฉันหรือข้าพเจ้าเข้าถึงชาตินี้ แล้วก็เคลื่อนจากชาตินี้ แล้วก็เข้าถึงชาติอื่น แล้วก็เคลื่อนจากชาตินั้นแล้วเข้าถึงชาติโน้น แล้วเคลื่อนจากชาติโน้น เห็นทยอยมาโดยลำดับทั้งนี้ ด้วยพระภูณที่ระลึกได้ ซึ่งเรียกกันง่าย ๆ ว่าระลึกชาติหนหลังได้ แต่ว่าตามศัพท์แสงของท่านนั้น ระลึกถึงชาติคือระลึกถึงบ้านเก่าคือบ้านที่อาศัยอยู่ในปางก่อนมีความหมายดังที่กล่าวมานี้

สัตว์โลกหรือสัตว์ภาวะ

คราวนี้มาถึงในพระภูณที่ ๒ เรียกว่าจุตูปปาตภูณ ทรงหยั่งรู้ถึงความเข้าถึงและจิตคือความเคลื่อนไปของสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งในพระภูณที่ ๒ นี้ แสดงว่าได้ทรงระลึกได้ถึงสัตว์ทั้งหลาย ว่าสัตว์ที่ประกอบกรรมที่ชั่วไว้ คือประกอบกรรมที่เป็นทุจริตที่เป็นอกุศลที่เป็นบาปทางกายทางวาจาทางใจต่าง ๆ กายแตกสลายทำลายไปแล้วตายไปแล้วก็อุปบัติ คือว่าเข้าถึงชาติที่ชั่ว ที่เป็นทุจริตคือคดที่ชั่ว ที่เป็นอบายเป็นนรกเป็นเปรตเป็นอสุรกายต่าง ๆ แต่ว่าสัตว์ทั้งหลายที่ประกอบกรรมที่ดีไว้เป็นกุศลเป็นสุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจ กายแตกทำลายตายไปแล้วก็ถึงสุคติโลกสวรรค์ แต่ว่าก็ไม่ได้อยู่ยั่งยืนในสุคติในทุคตินั้น เมื่อสิ้นบาปสิ้นบุญที่ให้ไปเกิดในสุคติหรือในทุคตินั้นแล้ว ก็ต้องจุติ คือเคลื่อนจากชาติที่เป็นสุคติหรือทุคตินั้นไปตามกรรมที่กระทำไว้ต่อไปอีกทั้งนี้ ในพระภูณที่ ๒ นี้ ทรงแสดงถึงผู้สร้างบ้านขึ้น เข้าถึงบ้าน และเมื่อบ้านพัง ก็เคลื่อนออกจากบ้าน ว่าเป็นสัตว์ ซึ่งคำว่าสัตว์นี้มีใช้หมายถึงสัตว์เดรัจฉานดังที่เราเรียกเพียงอย่างเดียว แต่หมายความว่าคลุมหมคถึงสัตว์โลก จะเป็นเทวดาเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรต เป็นอสุรกายหรือเป็นอะไร เมื่อยังมีกิเลสเป็นเหตุให้ข้องติดอยู่ในโลก ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น ดังที่เรียกสัตว์โลก เมื่อยังมีกิเลสที่ข้องติดอยู่กับโลก จึงต้องเวียนเกิดเวียนตายอยู่ในโลกทั้งปวง ความท่องเที่ยววนเวียนเกิดตายอยู่นี้เรียกว่าสังสารวัฏ สังสาร์ก็แปลว่าท่องเที่ยวไป วัฏก็คือวัฏฏะ แปลว่าวนเวียน สังสารวัฏก็คือว่าวนเวียนท่องเที่ยววนเวียนหรือว่าวนเวียนท่องเที่ยว และคำว่าวนเวียนนี้ ท่องเที่ยวนี้ ก็พูดกันง่าย ๆ ว่าวนเวียนท่องเที่ยวหรือท่องเที่ยววนเวียนเกิดเวียนตาย เพราะว่ามาจับความเอาง่าย ๆ ตอนที่ว่าต้องเวียนเกิดเวียนตายกันอยู่ สร้างบ้านขึ้นมากก็เกิด เข้าไปอาศัยอยู่ บ้านพังขึ้นมากก็ตาย

ตัวบ้านพังก็ตาย ตัวผู้อาศัยอยู่ที่จุดเคลื่อนออกไป และเมื่อเคลื่อนออกไป ก็เข้าถึงชาติใหม่ แปลว่าสร้างบ้านกันใหม่ เข้าอยู่ใหม่ บ้านพังก็คือตาย ผู้อาศัยก็เคลื่อนออกไป กวณเวียนอยู่เท่านี้ จะเป็นเทวดา เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรต เป็นอสุรกาย ก็ต้องขึ้นต้นด้วยเกิดแล้วลงท้ายด้วยดับหรือตาย หรือว่าขึ้นต้นด้วยเข้าถึงคืออุปบัติ ลงท้ายด้วยจติคือเคลื่อนออกไปไม่จบสิ้น จึงเรียกว่าสังสารวัฏ ท่องเที่ยววนเวียนหรือวนเวียนท่องเที่ยวไป ในพระญาณที่ ๒ นี้เรียกว่าสัตว์ เพราะฉะนั้นตามที่เล่ามานี้ ที่แรกนั้นก็คือจิตจิตที่เป็นตัวเดิม แล้วมาถึงว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือฉัน และในพระญาณที่ ๒ ที่อ้างมานี้ก็สัตว์ ซึ่งแสดงว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่เป็นตัวเดิมและดำรงอยู่ในปัจจุบันนี้ ทุกคนก็มีจิตที่เป็นตัวเดิม แล้วก็ มีตัวเราหรือตัวฉันตัวข้าพเจ้าอยู่ด้วยกันทุกคน และก็มีภาวะที่เป็นสัตว์ คือเป็นผู้ขังติดอยู่ในโลก เป็นสัตว์โลก เรียกว่ามีภาวะที่เป็นจิตตัวเดิม มีภาวะที่เป็นตัวเรา เป็นข้าพเจ้าเป็นฉัน แล้วก็มี ภาวะที่เป็นสัตว์โลกหรือสัตว์โลกภาวะอยู่ทุกคนในบัดนี้.

ครั้งที่ ๑๑ ลักษณะพุทธศาสนา - สังสารวัฏ

วิญญานธาตุ - จิตที่เป็นตัวเดิม

ได้กล่าวถึงบุรุษสตรีบุคคลว่ามีกายและจิตประกอบกันอยู่ และจิตนั้นในธาตุวิภังคสูตร เรียกว่าวิญญานธาตุ แปลว่าธาตุรู้ หมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม และจิตที่เป็นตัวเดิมนั้นในพระญาณที่ ๑ ของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนที่จะตรัสรู้ในราตรีที่พระอรหันต์นั้น ที่ทรงได้ในปฐมยาม ที่ทรงระลึกถึงขันธเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ คำว่าขันธเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนนั้นเรียกว่านิวาสน์ ที่มาใช้กันว่าบ้านที่อยู่อาศัย ตรัสเล่าถึงพระองค์เอง ก็ทรงใช้คำว่าฉันข้าพเจ้าหรือเรา และในพระญาณที่ ๒ ทรงใช้ว่าสัตว์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้นส่วนที่หมายถึงในบุคคลทุก ๆ คน อันเป็นส่วนที่แม้เมื่อขันธเป็นที่อาศัยอยู่แตกสลาย ก็ไม่แตกสลายไป เป็นแต่ว่าเคลื่อนคือเคลื่อนออกจากขันธเป็นที่อาศัยอยู่ที่แตกสลายนั้น ไปเข้าถึงขันธเป็นที่อาศัยอยู่ใหม่ คือว่าเคลื่อนออกจากบ้านเก่าไปเข้าอาศัยอยู่ในบ้านใหม่ ในพระญาณที่ ๑ ตรัสเล่าถึงพระองค์เองก็เรียกว่าเราหรือฉันหรือข้าพเจ้า ในพระญาณที่ ๒ ก็ตรัสเรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย และในส่วนที่แบ่งออกเป็นกายและจิต ก็เรียกว่าวิญญานธาตุ ธาตุรู้ หรือเรียกว่าจิต แม้ในธาตุวิภังคสูตรนั้นเองที่ตรัสแสดงถึงธาตุ ๖ ก็ตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๕ ข้างต้น คือปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาธาธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง บรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ว่าเป็นสิ่งที่ไม่พึงยึดถือ ว่าเป็นของเรา เราเป็นนี้ นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับ จึงแสดงถึงวิญญานธาตุคือธาตุรู้คือไปว่า ธาตุรู้ย่อมผ่องใสควรแก่การทำงาน ในเมื่อได้พิจารณาเห็นธาตุ ๕ ข้างต้นตามที่เป็นจริงกันั้น ฉะนั้นวิญญานธาตุที่เป็นธาตุรู้จึงหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม ดังที่ตรัสสอนให้รู้ลักษณะของจิตว่า ไม่มีสรีรสังขาร มีคูหาเป็นที่อาศัย เทียบไปไกล และตรัสสอนให้ฝึกจิตให้ข่มจิตให้รักษาจิตให้อบรมจิต

จิต - อดีตภาวะหรือสัจตภาวะ

ฉะนั้นจึงสรุปว่าสิ่งที่มีอยู่อาศัยอยู่ในกายอันนี้ ซึ่งแม้กายอันนี้จะแตกสลายก็เคลื่อนออกไป ไม่แตกสลายไปตามกาย เข้าถึงกายใหม่ซึ่งเป็นบ้านใหม่ต่อไป ก็เรียกว่าจิตบ้าง วิญญานธาตุ ธาตุรู้ หรือวิญญานบ้าง ถ้ามุ่งขึ้นมาถึงตัวเราเอง ก็เรียกว่าเราหรือว่าฉันหรือข้าพเจ้า โดยนัยนี้เมื่อมุ่งถึงผู้อื่นเมื่อจะพูดถึง ก็เรียกว่าท่านหรือเธอเป็นต้น และเมื่อเรียกรวม ๆ

ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งหลาย ซึ่งคำว่าสัตว์นั้นก็ได้กล่าวแล้วว่า ไม่ได้หมายจำเพาะถึงสัตว์เทวเจ้านาน แต่หมายถึงทุกถ้วนหน้า จะเป็นมนุษย์สัตว์เดรัจฉานเปรตอสุรกาย หรือเป็นเทวดามารพรหม ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งหมด ในเมื่อยังมีกิเลสเป็นเครื่องขังอยู่ก็เรียกว่าสัตว์ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงสรุปว่าตามคติที่แสดงไว้ในพุทธศาสนานั้น บุคคลทุก ๆ คนไม่ว่าชายไม่ว่าหญิงจึงมีกายและจิตอาศัยกันอยู่ หรือเมื่อแบ่งเป็นธาตุทั้ง ๖ ก็มีธาตุที่เป็นส่วนกาย คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศ และวิญญาณธาตุหรือธาตุรู้ที่เป็นส่วนจิต และส่วนจิตนั้นก็เรียกว่าเราเขา หรือเรียกว่าสัตว์ จึงมีวิญญาณธาตุหรือจิต มีอัตถภาวะ คือภาวะที่เรียกว่าเราหรืออัตตาตัวตน หรือเรียกว่าสัจตภาวะ ความเป็นสัตว์ อยู่ด้วยกัน ซึ่งสภาพที่เป็นจิตเป็นวิญญาณธาตุ เป็นอัตตาหรืออัตถภาวะ ความเป็นเรา ดังที่เรียกเป็นกิเลสว่าอหังการ มมังการ กิเลสที่เป็นเครื่องกระทำให้เป็นเราเป็นของเรา ในที่นี้ไม่ใช่คำนั้น แต่ใช้คำว่าอหภาวะ ภาวะที่เป็นของเราหรือว่าเขาก็ได้ทั้งคู่กัน และสัจตภาวะ แต่ว่าภาวะเหล่านี้ไม่มีรูปสัณฐาน แต่ก็อาศัยอยู่ในกายอันนี้ เมื่อก่อเกิดกายอันนี้ขึ้นมาเกิดปฏิสนธิหรืออุปบัติคือเข้ามาอาศัย และเมื่อกายอันนี้แตกสลายก็จุติ คือว่าเคลื่อนออกไป แล้วก็เข้าถึงกายใหม่หรืออุปบัติ แต่ว่าภาวะที่เข้ามาและภาวะที่เคลื่อนออกไป หรือว่าสภาพที่เข้ามาสภาพที่เคลื่อนออกไปอันเรียกว่าจิตหรือวิญญาณธาตุ หรืออหภาวะหรือว่าสัจตภาวะดังกล่าวนี้ เมื่อไม่มีสรีระสัณฐานก็เป็นสิ่งที่มองไม่เห็น เป็นสิ่งที่พิศุจน์ทางวัตถุ คือจะชั่งตวงวัดหรือจะพิศุจน์เหมือนอย่างพิศุจน์วัตถุทั้งหลายไม่ได้ เพราะไม่มีสรีระ เมื่อเป็นดังนี้ ผู้ต้องการที่จะพิศุจน์เหมือนอย่างผู้ที่มีสรีระ จึงกล่าวปฏิเสธว่าไม่มี เพราะเมื่อคนเกิดก็ไม่ปรากฏเป็นสรีระเป็นวัตถุว่า มีสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณ หรือภาวะเป็นเราภาวะเป็นสัตว์ ดังกล่าวนั้นเข้ามา และเมื่อตายก็ไม่ปรากฏเป็นวัตถุว่า มีอะไรเคลื่อนออกไป แต่ว่าแม้จะพิศุจน์ทางวัตถุไม่ได้ดังนั้นก็ควรจะพิจารณาว่าสิ่งที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณหรือภาวะเป็นเรา หรือภาวะเป็นสัตว์ดังกล่าวนี้ คือในเดี๋ยวนี้สภาพที่เป็นวัตถุไม่มีสรีระสัณฐานนั้น มีอยู่ในบุคคลหรือไม่ในบัดนี้ อย่างตัวเราเองในบัดนี้มีอยู่หรือไม่

อารมณ์คืออาการที่ปรากฏของจิต

ถ้าหากพิจารณาตุแล้วโดยรอบคอบ ทุกคนก็จะรู้ว่าทุกคนมีธาตุรู้หรือวิญญาณธาตุอยู่ คือรู้อะไร ๆ ทางตาทางหูเป็นต้นได้ ซึ่งเป็นความรู้ทางประสาท สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายก็มีความรู้ทางประสาททางตาทางหูเป็นต้นเหมือนกัน และเมื่อว่าถึงความรู้ทางประสาทตาประสาทหู

เป็นต้นนั้น ประสาทหูประสาทตาบางอย่างของสัตว์เคี้ยวจางานดีกว่าของมนุษย์ อย่างเช่นตามองเห็นอะไรในความมืด หูฟังเสียงอะไรที่ละเอียด ตาของสัตว์เคี้ยวจางานบางจำพวกดีกว่าตาของมนุษย์ แต่ว่ามีอยู่สิ่งหนึ่งที่มนุษย์ไม่ได้ ก็คือปัญญา ซึ่งเรามักจะเรียกกันว่าสมอง สมองของมนุษย์นั้นดีกว่าของสัตว์เคี้ยวจางาน สมองอันนี้เป็นสิ่งที่เป็นที่ตั้งของปัญญา แต่ว่าสิ่งที่เรียกว่าสมองนั้นเป็นส่วนหนึ่งของร่างกายซึ่งมีสรีรস্থฐาน มีอีกอย่างหนึ่งคือจิตหรือวิญญาณธาตุซึ่งอาศัยอยู่ในร่างกายอันนี้ และที่อาศัยสมองอันนี้เป็นที่ตั้งของประสาทรับรู้ต่าง ๆ และเป็นที่ตั้งของปัญญาต่าง ๆ สมองนั้นก็เป็นเครื่องมือของจิตคือธาตุซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีสรีรস্থฐาน ควรจะต้งพิจารณาว่า บรรดาร่างกายนั้นล้วนเป็นเครื่องมือของจิตหรือวิญญาณธาตุที่เป็นธาตุทั้งนั้น เพราะวาจิตหรือวิญญาณธาตุที่เป็นธาตุนั้นไม่มีสรีรস্থฐาน อาศัยร่างกายซึ่งเป็นตัวสรีร-স্থฐานสำหรับปฏิบัติงานการต่าง ๆ ไปตามต้งการ เช่นเกี่ยวแก่ประสาททั้งหลายก็ต้งอาศัยสมอง และเมื่อต้งการจะหยิบจับอะไรก็ใช้มือ จิตหรือวิญญาณธาตุธาตุจะมาหยิบจับอะไรก็ไม่ได้ จะเดินไปไหนก็ต้งอาศัยเท้า เพราะจิตหรือวิญญาณธาตุธาตุนั้นจะเดินเองก็ไม่ได้ ต้งอาศัยร่างกายอันนี้ ซึ่งรวมเข้าแล้ว จะทำอะไรก็ต้งอาศัยจักขุประสาท จะฟังอะไรก็ต้งอาศัยโสทรประสาทเป็นต้น ซึ่งเป็นปรกตธรรมคา และอาการที่แสดงออกวาเป็นอาการของจิตและธาตุนั้น ก็คืออาการที่ปรากฏเป็นอารมณ์คือเรื่องทีปรากฏเป็นกิเลส ทีปรากฏเป็นอารมณ์คือเรื่องนั้นก็คือเรื่องทีจิตคิด เรื่องทีจิตดำริ เรื่องทีจิตครุ่นคิดถึงทั้งหลาย เมื่อเป็นเรื่องรูปก็เรียกว่ารูปารมณ์ อารมณ์คือรูป เรื่องเสียงก็เรียกว่าสัทธารมณ์ อารมณ์คือเสียง เรื่องกลิ่นก็เรียกว่าคันธารมณ์ อารมณ์คือกลิ่น เรื่องรสก็เรียกว่ารสารมณ์ อารมณ์คือรส เรื่องทีกายถูกต้งก็เรียกว่าโณฐฐัพพารมณ์ อารมณ์คือโณฐฐัพพะ เรื่องของเรื่องเหล่านั้นทีรัทีคิดอยู่ในใจก็เรียกว่าธรรมารมณ์ อารมณ์คือธรรม คือเรื่องราวของเรื่องเช่นรูปเป็นต้นเหล่านั้น ทีประสบพบผ่านมาแล้วและก็นำมาคิดนำมาระลึกถึง และอารมณ์บางอย่างทีเป็นที่ตั้งของราคะหรือโลภะก็เกิดเป็นราคะ ความกำหนัดยินดีทีติดอยู่ เป็นความโลภอยากได้ เรื่องทีเป็นที่ตั้งของโทสะก็เกิด ความขัดแค้นโกรธเคืองอันเป็นตัวโทสะ เรื่องทีเป็นที่ตั้งของความหลง ก็เกิดความหลงทีเป็นตัวโมหะขึ้น บรรดาอารมณ์และกิเลสเหล่านั้นก็ไม่มีสรีรস্থฐาน ก็เป็นสิ่งที่มียู่ และในค่านปฏิบัติธรรม ทีเรียกว่าปฏิบัติกัตติ ทีเรียกว่าศีกษากัตติ ทีเป็นเมตตาเป็นกรุณา เป็นศีลเป็นสมาธิ เป็นปัญญา ก็ไม่มีสรีรস্থฐานอีกเหมือนกัน แต่ก็เป็นสิ่งที่มียู่ แม้วาการศีกษาเล่าเรียนในทางคตโลกก็ตามในทางคตธรรมก็ตาม ก็เป็นความรู้ต้งทีได้เคยกล่าวแล้ว ก็ไม่มีสรีรस्थฐาน

๘๘ อารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่งของจิต

ในตอนนี้จะพิจารณาเห็นความแตกต่างกันได้ระหว่างสมองกับภาวะที่เรียกว่าจิตหรือวิญญาณธาตุ อารมณ์ของอารมณ์และกิเลสเหล่านี้เป็นเรื่องของจิตและวิญญาณธาตุ ไม่ใช่เป็นเรื่องของสมอง เรื่องของสมองนั้น สมองต้องการอาหารสำหรับเลี้ยงสมองเป็นแบบอาหารสำหรับเลี้ยงร่างกาย และเมื่อสมองป่วยก็เป็นอาการป่วยของร่างกาย ซึ่งต้องใช้หยาวยาทางร่างกายรักษา แต่ว่าอาหารของจิต หรือวิญญาณธาตุคือธาตุนี้ ก็คืออารมณ์ จะฟังกล่าวได้ว่า จิตย่อมมีอารมณ์เป็นอาหารอย่างหนึ่ง และจิตที่มีกิเลส กิเลสก็มีอารมณ์ที่เป็นอาหาร มีสิ่งที่กิเลสต้องการเป็นอาหาร อันนับว่าเป็นอาหารของอารมณ์และอาหารของกิเลส และเมื่อจิตมีกิเลส กิเลสนั้นเองต้องการ เช่นว่าเมื่อโลกเกิดขึ้น อยากรจะไต่เงินอยากจะได้ทอง ก็ทำให้อารมณ์ในเงินในทองนั้นมาเป็นอาหารของโลก ของจิตที่โลก เมื่อไต่เงินไต่ทองก็รู้สึกว่ามีใจสบายใจ โทสะก็เหมือนกันต้องการอาหาร เมื่อโกรธขึ้นมากก็ต้องการทุบตีเขาทำลายเขา ได้ทุบตีทำลายเขา โกรธก็เบาลง แปลว่าหายหิว โทสะหิวก็คือจะต้องการทุบตีเขาทำลายเขา การที่ได้ทุบตีเขาก็เป็นอาหารแก้หิวของโทสะ โมหะก็เหมือนกันหลงสยบติดอยู่ ก็เพลิดเพลิดสบายอยู่กับสิ่งที่หลงสยบติดอยู่ นั่นก็เป็นอาหารของโมหะคือความหลง แต่อันที่จริงไม่ได้เป็นอาหารของจิตหรือธาตุรู้โดยตรง แต่เป็นอาหารของกิเลส เหมือนดังว่าตัวพยาธิที่อาศัยอยู่ในท้องของบุคคล ตัวพยาธิก็ต้องการอาหารที่บุคคลบริโภคอาหารเข้าไป ตัวพยาธิก็แย่งบริโภค อาหารก็ไม่ได้บำรุงเลี้ยงร่างกายเท่าไร จิตก็เหมือนกัน โดยมากนั้นก็ต้องการอาหารที่เป็นอาหารของกิเลสดังกล่าวนั้น เหล่านี้เป็นเรื่องของจิต เป็นเรื่องของธาตุที่เกี่ยวแก่กิเลส เป็นอาหารอีกอย่างหนึ่งที่ต่างจากอาหารของสมอง

ธัมมะเป็นอาหารของจิตโดยตรง

คราวนี้อาหารที่เป็นของจิตโดยตรงนั้น ก็คือธรรมที่เป็นคุณแก่อกุศล เมื่อจิตได้ยึดถือมีธรรมที่เป็นคุณแก่อกุศล เช่นว่าเมื่อได้ทำทานก็ได้ปีติได้สุขในทาน จิตก็ยึดถือมีปีติสุขที่เกิดจากทาน และเมื่อทานที่บริจาคที่ทำนั้นไปขัดเกลาโลภะมัจฉริยะในจิต เมื่อโลภะมัจฉริยะเบาบางลง จิตก็บริสุทธิ์ผ่องใส ก็เกิดสุขเกิดปีติอันเกิดจากความบริสุทธิ์ จิตก็ยึดถือมีปีติสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์นั้น ปฏิบัติในศีลในสมาธิในปัญญาที่เช่นเดียวกัน จิตบริสุทธิ์จิตก็ได้ยึดมีปีติสุขอันเกิดจากความบริสุทธิ์นั้น ก็ได้ความปีติได้ความสุขที่บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น คือธรรมปีติ ปีติในธรรมนั่นเอง

นี่เป็นอาหารของจิตโดยตรง ทำให้จิตมีความสุขมีความอึดอึด เป็นความสุขเป็นความอึดอึด ยิ่งกว่าที่ได้อาหารของกิเลสเข้ามา เช่น ได้อาหารของกิเลสเป็นความโลภเป็นต้นคั่งที่กล่าวนั้น เป็นความสุขเป็นความอึดอึดที่บริสุทธิ์กว่าที่สงบกว่าที่เย็นกว่า ซึ่งบุคคลผู้ปฏิบัติธรรมได้รับก็ย่อมจะรู้สึก ธรรมนั้นแหละเป็นอาหารของจิตโดยตรง และยังเป็นธรรมโอสธหรือยาธรรมสำหรับที่จะแก้โรคกิเลส แก้โรคโลภหรือราคะ แก้โรคโกรธ แก้โรคหลง ได้ด้วย ดังที่ได้เคยกล่าวมาแล้ว ฉะนั้นยาสำหรับแก้โรคทางจิตคือโรคกิเลสดังที่ได้กล่าวแล้วก็คือธรรมโอสธ ซึ่งต่างจากยาแก้โรคสมองที่เป็นเวชโอสธ โอสธของหอมทางร่างกายนั่นเอง เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาแล้ว คงจะเห็นได้ว่า ในบุคคลทุก ๆ คนนี้มีสภาพที่เรียกว่าจิตหรือธาตุรู้ หรือว่าภาวะเป็นเราหรือว่าภาวะเป็นสัตว์ อันเป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่แม้เมื่อร่างกายอันนี้แตกสลาย แล้วก็เคลื่อนไปสู่ที่บานใหม่ภพใหม่ต่อไป

พุทธศาสนาไม่แสดงว่าตายเกิดหรือตายสูญ

ตามที่กล่าวนี้ก็กล่าวเป็นทำนองว่าตายเกิด แล้วก่อนเกิดนั้นเล่าก็มีชาติภพในอดีต มาก่อนจึงมาถึงชาติภพนี้ และก็ต่อไปชาติภพอื่น เพราะเหตุว่ามีตัวที่เรียกว่าจิตหรือธาตุรู้หรือว่าตัวที่เป็นเราหรือที่เป็นสัตว์ภาวะหรือภาวะเป็นสัตว์อันเป็นสิ่งที่ไม่ตายไปตามกาย เป็นสิ่งที่ยังดำรงอยู่เมื่อกายแตกสลาย คือบ้านอันนี้พัง สภาพที่กล่าวนี้ที่เป็นตัวเรา เป็นสัตว์ภาวะ เป็นจิต หรือเป็นธาตุรู้ก็จักเคลื่อนออกไป ไปถือภพชาติใหม่ต่อไป ก็เป็นอันว่ากล่าวไปในคำว่า ตายเกิด และก่อนเกิดมาก็เคยเกิดในชาติภพอื่นมาก่อน สืบต่อมาถึงชาตินี้ภพนี้ แล้วก็สืบต่อไปถึงชาติหน้าภพหน้า ไม่ใช่ตายสูญ แต่อันที่จริงนั้นตายเกิดตายสูญนี้เป็นทิวฏฐิที่มีมาก่อน พุทธกาล และในบัดนี้ก็ยังมียอยู่ คือบางลัทธิแสดงว่าตายสูญคือไม่มีอะไรไปเกิดอีก เรียกว่า อูจเฉททิวฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ อีกลัทธิหนึ่งแสดงว่าตายเกิดเรียกว่าสัสสตทิวฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง เพราะฉะนั้นหากจะมีปัญหาว่าพระพุทธศาสนาแสดงอย่างไร ก็ตอบได้ว่า พระพุทธศาสนานั้นไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญ คือปฏิเสธทั้งฝ่ายสัสสตทิวฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง กับอูจเฉททิวฏฐิ ความเห็นว่าขาดสูญ แต่ว่าแสดงตามเหตุผลว่าเมื่อยังมีเหตุก็ยังมีเกิดอีก เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด ซึ่งจะแสดงต่อไป.

ครั้งที่ ๑๒ ลักษณะพุทธศาสนา สังสารวัฏ (ต่อ)

แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงพุทธวาทะ ไม่รับรองสัสตทกฏฐิและอุจเจทกฏฐิ จึงจะกล่าวอธิบายสืบต่อไป

ทิวฐิคือความเห็นที่ถือกันมาตั้งแต่เก่าก่อนพุทธศาสนา เรื่องตายเกิดตายสูญ ฝ่ายที่มีความเห็นยึดถือว่าตายเกิดเรียกว่าสัสตทกฏฐิ แปลว่าความเห็นว่ายั่งยืน คือมีความเห็นว่ายั่งยืนในชาติหนึ่งก็มีอัตตาหรืออาตมันตัวตน และเมื่อตายไป อัตตาหรืออาตมันตัวตนก็ไปถือภพชาติใหม่เรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุด เรียกสั้น ๆ ก็คือว่าตายเกิด ก็เกิดกันเรื่อย ๆ ไป อีกฝ่ายหนึ่งตายสูญที่เป็นพวกอุจเจทกฏฐิ ความเห็นว่ายากสูญ ก็คือมีความเห็นว่ามีอัตตาหรืออาตมันตัวตนอยู่ในชาติหนึ่งเท่านั้นตายไปแล้วก็สูญ ไม่มีอัตตาหรืออาตมันตัวตนสืบต่อไปอีก ส่วนพุทธวาทะ วาทะของพระพุทธเจ้านั้น ไม่รับรองทิวฐิทั้ง ๒ นี้ และถือว่ายากสูญทั้ง ๒ นี้เป็นมิจฉาทิวฐิคือความเห็นผิด โดยที่วาทะของพระพุทธเจ้านั้นแสดงว่าเป็นไปตามเหตุผล คือเมื่อยังมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด แต่ว่าก็ไม่สูญ ฉะนั้นจึงจะตั้งอ้างพุทธวาทะว่าตรัสไว้ที่ไหนอย่างนี้

กิลต กรรม วิบาก

วาทะของพระพุทธเจ้าที่ตรัสไว้อย่างนี้ โดยตรงก็คืออริยสัจทั้ง ๔ และปฏิจาสมุปบาท อริยสัจทั้ง ๔ นั้นคือสภาพที่จริงคือทุกข์ เราทั้งหลายก็ได้สวดกันอยู่ทุกวันแล้วว่า ชาตปิ ทุกขา ความเกิดเป็นทุกข์เป็นต้น คือว่าทรงชี้ตัวทุกข์ตั้งแต่ชาติคือความเกิดเป็นต้นไป มาถึงสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ทรงชี้เอาต้นเหาคือความตั้งนระนทะยานอยาก ฉะนั้นเมื่อยังมีสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์คือตั้งหาอยู่ ก็ยังต้องมีทุกข์ อันเป็นส่วนผล ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิด ตามหลักอริยสัจนี้ จึงกล่าวได้ ว่าวาทะของพระพุทธเจ้าที่ทรงแสดงว่าเมื่อยังมีตั้งหาเป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์อยู่ ก็ยังต้องมีชาติคือความเกิด ก็หมายความว่าเมื่อขันธ ๕ นี้แตกหรือว่าบ้านนี้พัง สัตว์ก็ต้องจืดคือเคลื่อนจากชาตินี้หรือว่าเคลื่อนออกจากบ้านที่พังนี้ ไปเข้าบ้านใหม่คือชาติภพใหม่หรือขันธเป็นที่ยึดถือใหม่ต่อไป เมื่อยังมีตั้งหาอยู่ ขันธ ๕ นี้แตกสลาย จึงต้องไปถือชาติภพสืบต่อไป คราวนี้มาถึงทุกขนิโรธคือความดับทุกข์ ก็คือดับตั้งหา เมื่อดับตั้งหาเสียได้ อันเป็นส่วนเหตุก็ดับทุกข์เสียได้ ก็คือดับตั้งแต่ชาติคือความเกิด ไม่ไปเกิดอีก แต่ว่าก็ไม่สูญอย่างไรจึงว่าไม่สูญนั้น ก็จะต้องอธิบายต่อไป แต่มากล่าวถึงตอนนี้ก่อน เมื่อวาทะของพระ

พุทธเจ้าแสดงไว้ดังนี้ จึงกล่าวได้ว่าลักษณะของพุทธศาสนาที่แสดงเรื่องนี้ไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญเพียงส่วนเดียว แต่แสดงว่าเมื่อยังมีกิเลสมีตัณหาเป็นต้นก็ต้องเกิด เมื่อสิ้นตัณหาสิ้นกิเลสก็ไม่เกิด แสดงตามเหตุผลดังนี้ และการที่เกิดขึ้นก็เกิดตามกรรม พระพุทธเจ้าทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ในเรื่องนี้ ตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ทรงได้พระญาณที่ ๑ คือ บุพเพนิวาสญาณตามที่ได้กล่าวแล้ว ซึ่งได้ทรงระลึกหรือว่าระลึกถึงบ้านหนหลังได้ คือ ระลึกชาติหนหลังได้มีจำนวนมาก ว่าเราเข้าถึงชาตินี้ เคลื่อนจากชาตินี้ก็เข้าถึงชาตินั้นต่อ ๆ กันมา พร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ ของชาตินั้น ๆ มาถึงญาณที่ ๒ ก็ทรงได้พระญาณคือความหยั่งรู้ ว่าสัตว์ทั้งหลายเข้าถึงชาติหนึ่ง ๆ ตามกรรมที่ได้กระทำไว้ ทำกรรมชั่วก็เข้าถึงชาติที่ชั่วมีทุกข์ ทำกรรมดีก็เข้าถึงชาติที่ค้ำสุขสงบนี้ พร้อมทั้งรายละเอียดต่าง ๆ จนถึงญาณที่ ๓ ที่เรียกว่าอาสวกุศลญาณ คือความหยั่งรู้เป็นเหตุสันตทาน กิเลสที่ต้องจิตสันตทาน คือได้ตรัสรู้ เข้าไปถึง ว่าที่ยังต้องเวียนว่ายตายเกิดไปในชาติทั้งหลายตามกรรมซึ่งได้กระทำไว้นั้น ก็เพราะยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำกรรม กิเลสที่ต้องสันตทานก็เรียกว่าอาสวะ คือมีกิเลสที่ต้องสันตทานอยู่ จึงเป็นเหตุให้กระทำกรรม เมื่อกระทำกรรม กรรมก็ส่งวิบากคือผล ตั้งแต่ต้นแต่ให้ไปถือชาติภพได้วิบากขั้นนี้ คือกายใจที่เป็นส่วนวิบากคือผลของกรรม ทั้งที่ทุกคนได้อยู่

เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีกิเลสที่ต้องสันตทานอยู่ก็ต้องประกอบกรรม กรรมก็ส่งผลตั้งแต่ให้ไปเกิดถือชาติภพ เกิดแล้วก็ต้องแก่ต้องตาย คือขั้นนี้เป็นที่ยึดถือได้แก่ตัววิบากขั้นนี้เป็นสิ่งที่ต้องแก่ต้องตาย และขั้นอันเป็นวิบากขั้นนั้นก็เท่ากับเป็นตัวบ้านอันเป็นที่อาศัยอยู่ของจิตที่เป็นตัวเดิม หรือว่าอภาวะคือตัวเรา หรือที่ยึดถือว่าเป็นอัตตาตัวตน หรือที่เรียกว่าสัตว์คือเป็นผู้ที่ยังข้องติดอยู่ และเพราะกิเลสเองจึงทำให้จิตที่เป็นตัวเดิมนั้นเป็นจิตที่แปลว่าคิดนึกรู้ ที่แปลว่าเก็บสิ่งสม ที่แปลว่าวิจิตรหลายหลากต่าง ๆ ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว และก็ทำให้มีอภาวะคือความเป็นเรา ตลอดจนเป็นอหังการมมังการ อหังการก็คือว่าเครื่องกระทำให้เป็นเรา มมังการก็แปลว่าเครื่องกระทำให้เป็นของเรา หรือว่ามีตัวเราของเรา หรือว่ามีสัตตภาวะคือความเป็นผู้ซึ่งเป็นผู้ติดอยู่ และสภาพที่เรียกว่าจิตอันเป็นตัวเดิม สภาพที่เรียกว่าอภาวะความเป็นเรา หรือสภาพที่เรียกว่าสัตว์ หรือสัตตภาวะความเป็นสัตว์ผู้ข้องติดนี้ ก็เป็นคำที่สมมติบัญญัติเรียกขึ้นมาถึงสภาพอันหนึ่งซึ่งมีอยู่ในบุคคลทุก ๆ คนนี้ อันไม่มีสรีรสถฐาน อาศัยอยู่ในกาย ซึ่งเหมือนกับเป็นตัวบ้าน กายสร้างขึ้นก่อนก็เข้าอาศัย กายพังบ้านพังก็เคลื่อนออก แล้วก็ไปถือ

เอากายใหม่บ้านใหม่คราบเก่าที่ยังมีกิเลสที่เป็นอาสวะของจิตสันดานอยู่ ก็แปลว่าสภาพที่กล่าวมานั้น
ไม่ตาย ส่วนที่ตายนั้นก็คือตัวกายหรือตัวขันธรูปขันธนามขันธกายใจ ซึ่งเหมือนอย่างตัวบ้านคั่งที่
กล่าวมานั้นสร้างขึ้นแล้วในที่สุดก็พัง แล้วสร้างขึ้นใหม่เป็นบ้านใหม่ แล้วบ้านใหม่นั้นก็เก่าไป ๆ
แล้วก็พัง แล้วก็สร้างบ้านขึ้นใหม่อีก แล้วเก่าไป ๆ แล้วก็พัง และบ้านที่สร้างขึ้นนี้ บางคราวก็
ลักษณะเป็นมนุษย์ก็เรียกว่ามนุษย์โลก บางคราวก็ลักษณะเป็นเตียรัจจาน เป็นช่างเป็นม้าเป็นวัว
เป็นควาย ก็เรียกว่าเตียรัจจานโลก ก็เป็นอบายอันหนึ่ง บางคราวก็เป็นพวกโอปปาติกะพวก
ลอยเกิด เช่นเป็นเปรตเป็นอสุรกายเป็นผีเป็นสัตว์นรกซึ่งเป็นอบาย เป็นฝ่ายดีก็เป็นเทพพวก
กายทิพย์หรือเป็นพรหม บ้านก็มีต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นชนิดไหนก็ตามกรรม ถ้าทำชั่วไว้
บ้านก็เป็นสัตว์เตียรัจจาน เป็นช่างเป็นม้าเป็นวัวเป็นควายเป็นต้น หรือว่าเป็นเปรตเป็นอสุรกาย
ถ้าทำกรรมดีก็เป็นบ้านมนุษย์ ก็มีหน้ามีตาเป็นมนุษย์อย่างนี้ หรือมีกายทิพย์เป็นเทพเป็นพรหม
ซึ่งคติทางพุทธศาสนานี้ จะเป็นเทพเป็นพรหมเป็นมนุษย์หรือเป็นพวกอบายต่าง ๆ ก็ต้องมีชาติ
เมื่อมีชาติความเกิดก็ต้องมีความตายในที่สุด ต้องแตกสลายทั้งนั้น ไม่มีที่จะยั่งยืนตลอดไป

เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีชาติมีภพอยู่ กติทางพุทธศาสนาจึงแสดงว่ายังมีกิเลสมีตัณหายังเป็น
สัตว์โลก ก็เป็นไปอยู่ดังนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อพระญาณของพระพุทธเจ้าได้ทรงเห็นปรุโปร่ง
ตั้งแต่ก่อนตรัสรู้ จึงได้ทรงมองเห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ชัดเจน ว่าบรรดาชาติภพทั้งหลาย
นั้นไม่ถาวร ที่พระองค์เองก็ได้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ จะเร็วที่สุดหรือเลวปานกลางหรือเลวน้อย
หรือดีน้อยก็ปานกลางที่สุดก็ตาม ก็ล้วนอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ ทุกขณะเป็นทุกขังต้อง
แปรปรวนเปลี่ยนแปลงทนอยู่คงที่ไม่ได้ เป็นอนัตตามิใช่อัตตาตัวตนแท้จริง ล้วนไปยึดถือ
ทั้งนั้น เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ เพราะฉะนั้นจึงทรงหน่ายในทุกข์คือหน่าย
ในชาติภพทั้งหมด ไม่ว่าจะมิชาติภพเป็นมนุษย์เป็นเทพเป็นพรหม ซึ่งยึดถือกันว่ามีสุขน้อย
มีความสุขปานกลางมีความสุขมากก็ตาม ก็ล้วนเป็นสิ่งที่เกิดดับทั้งนั้น ต้องวนเวียนไปตามกรรม
ที่ตนเองได้กระทำนั้น ทำกรรมดีก็ต้องไปเข้าถึงชาติภพที่ดี ทำกรรมชั่วก็ต้องไปเข้าถึงชาติภพที่ชั่ว
กรรมจึงเท่ากับเป็นผู้สร้าง เรียกว่าชนกกรรม กรรมทำให้เกิด ไม่มีอะไรมาสร้างให้เกิด แต่กรรม
นั่นเองเป็นผู้สร้างให้เกิด และกรรมนั้นก็ตนเองเป็นผู้กระทำไม่ใช่ผู้อื่นกระทำ กรรมดีก็ตนเอง
กระทำ กรรมชั่วก็ตนเองกระทำ ไม่ใช่ผู้อื่นกระทำ เพราะฉะนั้นตัวเองจึงเป็นผู้กระทำ
สร้างกรรมให้สร้างตัวเองขึ้นมาอีกในชาติภพต่อไป เพราะฉะนั้นตัวเองจึงเท่ากับเป็นผู้สร้าง
ตัวเอง เพราะสร้างกรรมขึ้นให้เป็นผู้สร้างตัวเองต่อไป ไม่ใช่ผู้อื่น แต่ว่าญาณที่ทรงระลึกได้ถึง

ชาติหนึ่งหลังและถึงกรรมที่ได้กระทำไว้นั้นเป็นเหตุให้เข้าถึงชาติทั้งหลาย ของพระองค์เองด้วย และของสัตว์ทั้งหลายด้วยก็เช่นเดียวกัน ยาวนักหนา เรียกว่าระลึกย้อนหลังขึ้นไป ๆ ก็ไม่รู้จักจบ จึงเรียกว่าอนมตักกะ ที่แปลว่ามียอดหรือเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้แล้ว คำว่าไม่ตามไปรู้แล้วนี้ ไม่ใช่หมายความว่าตามไปรู้ไม่ได้ แต่ว่าตามไปรู้ได้ คราวนี้เมื่อตามไปรู้แล้วก็ไม่รู้สิ้นสุด เพราะว่าเบื้องต้นอันเป็นส่วนอดีตนั้นยาวไกลและมากมายนักหนา เพราะฉะนั้นเมื่อทรงระลึกได้มีจำนวนมากนักหนาแล้วแต่ยังไม่หมด ก็เป็นอันว่ายคติได้ เพราะว่าได้ความรู้ที่เป็นสัจจะจริงแท้แล้วว่ามีความเวียนว่ายตายเกิดตามกรรมมาแล้ววนานนักหนา แล้วก็มีความเวียนว่ายตายเกิดจริง ๆ ตามกรรมจริง ๆ

ดับตัณหา ดับทุกข์

แล้วก็สรุปได้แล้ว ว่าความที่เวียนว่ายตายเกิดตามกรรมไปนานนักหนานั้น รวมกันเข้าคำเดียวว่าเป็นตัวทุกข์ คือเป็นสิ่งที่ไม่ดำรงอยู่คงที่ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา ซึ่งเมื่อแยกทุกข์ออกไปแล้ว ย่อมจะได้ลักษณะเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ต้องเกิดดับ และลักษณะที่เป็นตัวทุกข์เอง คือเป็นทั้งสิ่งที่ทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเหมือนอย่างถูกความเกิดดับบีบบังคับอยู่ตลอดเวลา และเมื่อเป็นสัตว์บุคคลก็เหมือนอย่างเป็นของร้อนอยู่ตลอดเวลา ต้องถูกเผาอยู่ตลอดเวลา สรุปเข้าก็รวมอยู่ในคำเดียวว่าทุกข์ ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ และที่มีทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์อยู่ทั้งนี้ เพราะมีสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ ก็ยังมีตัณหาความดิ้นรนทะยานอยากนั่นเองที่จับพิจารณาคุ้ยที่จิตใจ มีลักษณะที่เป็นความอยากความดิ้นรน ที่ปรากฏออกมาเป็นราคะหรือโลภะ เป็นโทสะเป็นโมหะ แต่ที่รวมอยู่ในลักษณะที่เป็นความดิ้นรนเป็นความอยาก ราคะเองก็เป็นตัวดิ้นรน โทสะก็ดิ้นรน โมหะก็ดิ้นรน ไม่สงบทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงยกเอาตัณหาขึ้นเป็นตัวสมุทัย แต่ในปฏิจจนสมุปปาทธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นนั้น ได้ทรงพิจารณาจับตั้งแต่ทุกข์ทั้งหลาย มีชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้นที่เราสวดกันอยู่ จับเหตุปัจจัยย้อนขึ้นไป ก็ได้ทรงพบเหตุปัจจัยขึ้นไปโดยลำดับ ซึ่งรวมทั้งตัวตัณหาด้วยขึ้นไปถึงอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง คือจิตนั่นเองที่เป็นธาตุรู้ แต่ยังมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดตัณหาเป็นต้นเรื่อยไปจนถึงชาติชราโสกะปริเทวะเป็นต้น นี่เป็นสมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ จึงทำให้เกิดความหน่ายหน่ายในทุกข์ด้วยหน่ายในสมุทัยในตัวตัณหาทั้งปวงด้วย ก็แปลว่าเกิดคลายความ

ติดใจยินดีคลายความรักในตัวทุกข์ คือหน่ายในชาติภพทั้งหลาย คลายความรักในสมุทัยในต้นหา
 อวิชชาที่เปลี่ยนเป็นนิวชาคือความริษยา เมื่อเป็นดังนี้ต้นหากก็ดับ เมื่อต้นหากดับทุกข์ก็ดับ
 ความดับทุกข์ก็ปรากฏขึ้น ตัววิชชา^๕นี้เองซึ่งเมื่อเกิดขึ้นทำให้วิชชาดับ ก็เพราะเหตุว่าทรงได้
 มัชฌิมาปฏิบัติ ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลางซึ่งก็ได้กล่าวมาแล้ว เพราะฉะนั้นรวมเข้าแล้วจึง
 เป็นตัวอวิชชา เมื่ออวิชชาเกิดขึ้นอวิชชาก็ดับ กิเลสก็ดับหมดพร้อมทั้งต้นหา ทุกข์ก็ดับ จึงทรง
 เป็นพุทธะ ผู้ตรัสรู้แล้วผู้ตื่นแล้ว ดังที่ตรัสเล่าไว้ในปฐมเทศนา ว่าเมื่อญาณความหยั่งรู้ผู้^๕
 ในธรรมที่มีได้สดับฟังมาก่อนคืออริยสัจทั้ง ๔ ก็ทรงปฏิญาณพระองค์ได้ว่าตรัสรู้^๕แล้วซึ่งพระ
 สัมมาสัมโพธิญาณ เป็นพระสัมมาสัมพุทธะ ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบในโลก ดังนี้

เมอพุทธภาวะปรากฏสัตว์ภาวะก็ดับ

เพราะฉะนั้น ภาวะเป็นสัตว์ซึ่งเป็นผู้ซึ่งติดจึงได้หายไปดับไป ปรากฏเป็นพุทธภาวะ
 ภาวะเป็นพุทธะคือผู้ตรัสรู้ แม้เมื่อเป็นพระพุทธรูปขึ้นแล้วก็ต้องทรงใช้สมบัติของโลก ว่าเราว่า
 เขาหรือว่าตัวว่าตน ตลอดจนถึงว่าจิตใจวิญญาณมโนเป็นต้น แต่ว่าคำเหล่านี้เป็นสมมติบัญญัติ
 สมมติธรรมบัญญัติธรรมทั้งนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็คือว่าพระพุท-
 ธรูปซึ่งเป็นผู้วิบากขั้นระดับคือแตก ที่คนสามัญเรียกกันว่าตาย จึงไม่เกิดอีกตามที่ตรัสเอาไว้
 และสิ่งที่เรียกว่าจิตตัวเดิมก็ดี ตัวเราก็คือ อัตตาตัวตนก็ดี หรือสัตว์ภาวะคือภาวะเป็นสัตว์ ก็สิ้น
 สุดไปแล้วตั้งแต่ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้า ทั้งหมดนั้นก็เป็นอย่างเดียวกัน เพราะเมื่อไม่เกิดอีกก็
 สิ้นสมมติบัญญัติ สมมติบัญญัติว่าเป็นจิตเป็นบุคคลเป็นเทพเป็นมารเป็นพรหมหรืออะไรก็ไม่มี
 ทั้งนี้ เลิกพูดถึง แต่ว่าแม้จะเลิกพูดถึงก็ไม่ใช่ว่าหมายความว่าสูญ.

ครั้งที่ ๑๓ ลักษณะพุทธศาสนา สังสารวัฏ (ต่อ)

แสดงลักษณะพุทธศาสนามาถึงว่าพระอรหันต์ดับขันธแล้วไม่สูญ ก่อนที่จะกล่าวต่อไปถึงเรื่องนี้ ก็จะได้ทบทวนเรื่องทีกล่าวก่อนข้างต้นในข้อที่ควรทบทวน

สุคติและทุกคติ

ตามที่ได้อธิบายมาแล้ว ว่าการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลก รวมทั้งองค์พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ เป็นระยะเวลาที่นานนักหนา และชาติภพที่เวียนว่ายตายเกิดก็มากมายนับไม่ถ้วน ที่เรียกว่าอสงไขยหรืออสังขeyer ที่แปลว่านับไม่ถ้วน ฉะนั้นจึงเป็นเรื่องที่ญาณของพระพุทธเจ้าไม่ตามไปรู้จนหมดสิ้น จึงเรียกว่าอนมตักกะ ที่แปลว่ามีที่สุดเ็นเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้ ตามศัพท์นั้นแปลว่าไม่มีที่สุดที่ตามไปรู้ มีที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ และคำว่าที่สุดนี้ อันที่จริงก็มีที่สุดอยู่ ๒ อย่างคือที่สุดเบื้องต้น กับที่สุดเบื้องปลาย คติทางพุทธศาสนานั้น ที่สุดเบื้องต้นอันหมายความว่าอดีตก็ยืดยาวและมากชาติมากภพมากมาย จนถึงญาณของพระพุทธเจ้าไม่ตามไปรู้ พิจารณาแล้วว่าพระพุทธเจ้านั้นทรงได้พระสัมพัญญุตญาณคือความรู้ธรรมทั้งปวง ซึ่งเข้าใจกันคลุมว่าทรงรู้ทั้งหมด ฉะนั้นจึงพิจารณาเห็นว่า หากว่าพระญาณของพระองค์จะตามไปรู้ ก็ระลึกย้อนหลังไปถึงชาติภพในอดีต ก็ย่อมจะรู้ได้เรื่อย ๆ ไป แต่ว่าก็ไม่หมดสักทีหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงเป็นอันว่าได้ทรงระลึกย้อนหลังไปมากมาย เพียงพอที่จะรู้ได้แล้ว ก็เป็นอันว่ายุติ ไม่ตามไปรู้ต่อไปอีก และพิจารณาว่า จะมีหลักเกณฑ์อะไรที่ยุติได้ ก็พิจารณาเห็นว่าเมื่อทรงสรุปได้ว่าจะมีภพชาติ ๑๐ ชาติ ๒๐ ชาติ ๑๐๐ ชาติ ๑๐๐๐ ชาติ ๑๐๐๐๐ ชาติ แสนชาติ ล้านชาติ โกฎิชาติ จนถึงนับไม่ถ้วนก็ตาม ทั้งหมดนั้นก็สรุปลงได้เป็นสอง คือสุคติ ไปคืออย่างหนึ่ง ทุกคติไปคืออย่างหนึ่ง สุคติไปก็คือชาติที่เป็นมนุษย์ ชาติที่เป็นเทพ ชาติที่เป็นพรหม ทุกคติไปคือชาติที่เป็นเดียรรัจจาน เป็นสัตว์นรก เป็นเปรตอสุรกายบรรดาที่เป็นอบายภูมิทั้งหลาย สรุปลงก็เป็นสุคติและทุกคติดังที่กล่าวมานี้ นี้ข้อหนึ่ง

และทรงจับเหตุได้แล้วแน่นอนว่าอะไรเป็นเหตุให้ไปสุคติ อะไรเป็นเหตุให้ไปทุกคติ ก็คือกรรมที่ตนเองได้กระทำไว้ กรรมดี กรรมชั่ว กรรมดีก็ให้ไปบังเกิดเป็นสุคติ กรรมชั่วก็ให้ไปบังเกิดเป็นทุกคติ ก็ทรงจับเหตุได้ว่าคือกรรม และเมื่อได้ทรงระลึกย้อนดูมากมายก็ทรงเห็นกรรมชัดเจน เพราะเหตุว่าทรงทราบรายละเอียดว่าเกิดในชาติไหน ๆ ทำอะไร และเมื่อตายไปแล้วไปเกิดเป็นอะไร ก็จับได้ชัดเจนว่าไม่มีใครที่โหนดมาสร้าง เป็นไปตามกรรมที่ตนเองได้

กระทำไว้เท่านั้น และในการที่จะรู้กรรมนี้ จำเป็นที่จะต้องระลึกดูไปได้มาก ๆ เหมือนอย่างว่า ได้ตรวจทำสถิติของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไว้มาก ๆ มากจนสามารถจะมาพิจารณาวิจัยได้ ซึ่งก็เป็นหลักปฏิบัติในทางที่จะค้นคว้าแม้สิ่งที่เป็นวัตถุ จึงจำเป็นที่จะต้องมึสถิติที่เป็นมาแล้ว และเพราะเหตุนี้ จึงได้มีตรัสไว้ในพระสูตรหนึ่งว่า คนที่ระลึกชาติได้เพียงหนึ่งหนเดียวนั้น ยังมีมิจฉาปฏิญาณคือความเห็นผิดได้ เพราะว่าบุคคลบางพวกทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในทุคติ เช่นไปนรกหรือไปเกิดเป็นเปรตอสุรกาย บุคคลบางพวกทำชั่วในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติ เช่นว่าไปเกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลที่มีสุข หรือไปเกิดในสวรรค์ เมื่อเป็นดังนี้คนที่ระลึกชาติได้เพียงหนึ่งหนนั้น อาจมีความเห็นผิดได้ ว่าทำชั่วได้ดี ทำดีได้ชั่ว ทำชั่วได้ดีคือว่าทำชั่วในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติดังกล่าว ทำดีได้ชั่วก็คือทำดีในชาตินี้ ตายแล้วไปเกิดในสุคติดังกล่าว ระลึกชาติได้หนเดียว จึงอาจมีมิจฉาปฏิญาณคือความเห็นผิดได้ แต่ว่าพระพุทธรองค์นั้นทรงรู้ระลึกชาติได้มากมาย ดังกล่าวแล้ว นับว่าทรงได้สถิติที่ยืดยาวและมากมายเพียงพอ จนสรุปได้ว่ากรรมนั้นมีผลเป็น ๓ อย่าง

สรุปผลของกรรม

หนึ่ง กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน

สอง กรรมที่ให้ผลในภพชาติต่อไป

สาม กรรมที่ให้ผลในภพชาติที่สืบต่อไปอีกจากภพชาติหน้า

ทรงสรุปผลของกรรมได้เป็น ๓ ดังนี้ อันหมายความว่า เช่นคนทำดีในชาตินี้ ชาติหน้าก็ได้รับผลดีต่อไป แต่บางคนนั้นทำดีในชาตินี้ ในชาติหน้ายังไม่ได้รับผลของความดี เพราะว่าต้องรับผลของความชั่วที่ทำไว้แล้วในชาติก่อนจากชาตินี้ก่อน และในชาติภพต่อ ๆ ไปอีกจึงจะได้รับผลดีที่ทำไว้ในชาตินี้ เพราะเหตุที่ได้ทรงระลึกถึงความเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์โลกมากมาย จึงสรุปผลการให้ผลของกรรมได้เป็น ๓ ดังนี้ ซึ่งเป็นความรู้ที่แน่นอน เพราะสถิติที่ทรงได้นั้นมากมายเพียงพอ และยังได้ตรัสรู้ถึงกรรมและการให้ผลของกรรมซึ่งมีรายละเอียดอย่างอื่น ๆ ซึ่งทรงวางเป็นหลักสั่งสอนได้อย่างแน่นอน และก็มีใจว่าจะต้องรอไปถึงชาติหน้า กรรมและการให้ผลของกรรมนั้นก็ปรากฏตั้งแต่ชาตินี้ ซึ่งก็ทรงแสดงสั่งสอนไว้อีกที่จะพิจารณาเห็นได้ ก็เป็นอันว่าทรงจับเหตุของความเวียนว่ายตายเกิดในสุคติและในทุคติได้ว่าคือกรรม แล้วก็ทรงจับได้ว่าการให้ผลของกรรมย่อมลงก็เป็น ๓ ดังนี้ และก็ทรงจับเหตุได้อีกว่า ทำไมจึงต้องทำกรรม

อันเป็นเหตุให้เวียนว่ายตายเกิดในสุคติบ้างในทุคติบ้าง ก็เพราะว่ายังมีกิเลส ทั้งต้นแต่อวิชชา คือความไม่รู้ และเป็นปัจจัยให้เกิดผล แล้วก็ปัจจัยให้เกิดเหตุสืบต่อกัน จนถึงเป็นภพเป็นชาติ เป็นภพต่าง ๆ เป็นทุกข์ต่าง ๆ วนเวียนกันอยู่ ดังที่เรียกว่าปฏิจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ซึ่งสรุปเข้าก็ในอริยสัจทั้ง ๔ อันทำให้ได้ตรัสรู้ว่าเป็นทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ นี้อาสวะ กิเลสที่กองสันดาน นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ วิชชาที่ทำให้รู้แจ่มแจ้งขึ้นตามความเป็นจริงในอริยสัจทั้ง ๔ เรียกว่า ๒ สาย สายหนึ่งก็คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ อีกสายหนึ่งก็คืออาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงได้ทรงเป็นพุทธ คือเป็นผู้ตรัสรู้แล้ว เป็นผู้ตื่นแล้ว เป็นผู้เห็นแล้ว เป็นความตรัสรู้ขึ้นในธรรมที่มีได้ทรงสติมาก่อน เป็นความรู้ที่ผุดขึ้นเอง จึงได้พระนามว่า สัมมาสัมพุทธะ พระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ที่เรียกว่าไม่มีครูบาอาจารย์สั่งสอนก็หมายถึงตอนนั้น ตอนที่พระญาณที่อริยสัจทั้ง ๔ นี้ผุดขึ้นในธรรมที่มีได้ตรัสรู้มาก่อน คือไม่ได้สติบั้งมาก่อน จึงทรงปฏิญาณพระองค์ว่า เป็นอภิสัมพุทธะ ตรัสรู้เองชอบ พระสัมมาสัมโพธิญาณ ความหยั่งรู้ ตรัสรู้เองโดยชอบ เมื่อทรงจับเหตุแห่งความเวียนว่ายตายเกิดที่ทรงระลึกไว้ในพระญาณที่ ๑ จนถึงที่สุดแล้ว เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่ายุติได้ ไม่ต้องไปหาสติต่อไปอีก สถิติคือว่าชาติภพในอดีตมากมายนั้น ทรงระลึกไป ๆ ก็ไม่หมด แต่ว่าเมื่อมากจนมีสติเพียงพอให้ทรงจับเหตุได้ดังกล่าว ก็เป็นอันว่ายุติได้แล้ว ไม่ต้องตามรู้ต่อไปอีก

เพราะฉะนั้นความเวียนว่ายตายเกิดในอดีตคือในเบื้องต้น จึงเรียกว่าอนมตักกะ คือมียอดหรือมีที่ที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ แม้พระพุทธานุภาพเองก็ไม่ตามไปรู้ ไม่ใช่หมายความว่าตามไปรู้ไม่ได้ ตามไปรู้ได้ แต่ว่าไม่จบ คงมีเรื่อย ๆ เมื่อระลึกกันไป ๆ และเมื่อมีสติจับเหตุได้แน่นอนดังกล่าว ก็เป็นอันว่ายุติได้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่ามีที่ที่สุดที่ไม่ตามไปรู้ คือแม้พระพุทธานุภาพก็ไม่ตามไปรู้ และเพื่อให้ชัดจึงเติมคำว่าในเบื้องต้น มีที่ที่สุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้ แต่ว่าที่สุด ในเบื้องปลายคือในอนาคตนั้นก็อาจตามไปรู้ได้ ไม่ยาวนานก็ได้หรือยาวก็ได้ คือผู้ที่ได้ตั้งอธิษฐานจิตที่จะตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นเอง คือที่ปรารถนาพุทธานุภาพ ปรารถนาความตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า แล้วก็จับบำเพ็ญบารมี ก็อาจจะทำนายถึงที่สุดเบื้องปลายได้ และแม้ผู้ที่บำเพ็ญบารมีในส่วนที่จะเป็นสาวก คือฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วก็ปฏิบัติไปในมรรคมีองค์ ๘ ก็ทำกิเลสและกองทุกข์ให้สิ้นไปจริง ๆ มีความก้าวหน้าไปในทางปฏิบัติ ก็อาจจะทำนายรู้อนาคตใน

เบื้องปลายได้ว่าจะถึงที่สุดเมื่อไหร่ อย่างสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเรา ทั้งหลายทรงปรารถนาพุทธภูมิ ทรงบำเพ็ญพระบารมี พระพุทธเจ้าในอดีตที่ทรงปรารถนา พุทธภูมิด้วยนั้น ก็ได้เคยมีพุทธทำนายไว้ ว่าเมื่อนั้น ๆ ท่านผู้นั้นจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ก็เป็นอันว่ารู้ถึงที่สุดเบื้องปลายได้ แม้พระสาวกทั้งหลายก็เหมือนกัน เมื่อได้ปฏิบัติในมรรคมี องค์ ๘ จริง ๆ ก็สมารถที่จะกำหนดเบื้องปลายได้ว่าจะสิ้นสุดเมื่อใด หมายความว่ากำจัดกิเลส และอาสวะได้สิ้นเชิงเป็นพระอรหันต์ ก็เป็นอันว่าสันชาติสันภพไม่เกิดอีก ก็เป็นถึงที่สุด คือที่ พระอรหันต์ดับขันธแล้วไม่เกิด แต่ว่าก็ไม่สูญ จึ่งที่ได้กล่าวถึงไว้แล้ว

ตามที่กล่าวมานี้ ก็มาทบทวนทำความเข้าใจในคำว่าอนมตตะ ที่หมายถึงสังสารวัฏความ เวียนว่ายตายเกิด มีที่สุดในเบื้องต้นที่ไม่ตามไปรู้แล้ว แม้พระพุทธานุภาพก็ไม่ตามไปรู้ แต่ใน เบื้องปลายนั้นอาจจะรู้ได้ ยาวก็ได้สั้นก็ได้ แต่ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ นั้น ก็คงยาวมาก กล้าย ๆ หรือเหมือนในเบื้องต้นเหมือนกัน แต่ถ้าปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ แล้ว ก็ยังอยู่ในเขต ที่เรียกว่าตามไปรู้ได้ ยิ่งเป็นพระโสดาบันแล้วยิ่งมีกำหนดไว้ชัดเจนที่เรียกว่า จะเกิดอีกไม่เกิน เท่านี้ชาติเท่านี้ชาติ จึงเป็นระยะเวลาไม่มาก ก็นับว่าถึงที่สุด พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่เรียกว่าธรรมนั้นก็เป็นคำสั่งสอนที่คล้าย ๆ อย่างนี้เป็นอันมาก จึ่งบรรดาโรคทั้งหลายมีมากมาย โรคนี้โรคนั้น พระพุทธเจ้าได้สรุปไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. โรคบางอย่างไม่รักษาก็หาย รักษาก็หาย
๒. โรคบางอย่างรักษาก็ไม่หาย ไม่รักษาก็ไม่หาย
๓. โรคบางอย่างรักษาหายได้ ไม่รักษาก็ไม่หาย

ทรงสรุปไว้ ๓ อย่าง และธรรมที่ทรงแสดงถึงบุคคลประเภทต่าง ๆ ทรงแสดงถึงธรรม มีข้อเดียว สองข้อเป็นต้น ต่างก็ล้วนเป็นข้อสรุปทั้งนั้น ตั้งแต่ทุกะ หมวด ๒ ธรรมมีอุปการะ มาก ๒ อย่าง คือบรรดาธรรมคือคุณอันจะเป็นเครื่องเกื้อกูลอุปการะมากทั่ว ๆ ไปนั้น ก็สรุป เข้ามา ๒ อย่าง คือ ๑. สติ ความระลึกได้ ๒. สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ในข้ออื่นอีก ก็เหมือนกัน เช่นเป็นบุคคลก็บุคคลหาได้ยากสอง คือ ๑. บุพการี ผู้กระทำอุปการะก่อน ๒. กตัญญูทเวทึ บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านได้กระทำแล้ว และประกาศอุปการะของท่านที่ท่านทำแล้วให้ ปราบกฏคือตอบแทน ดังนั้นก็เป็นข้อที่สรุปเข้ามา สรุปเข้ามาให้บุคคลรู้และจะได้ปฏิบัติ

ทรงตรัสรู้เหตุและผลในอริยสัจ

ดังเช่นพระญาณของพระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้ระลึกถึงชาติหนหลังต่าง ๆ ได้มากมายคั่งกล่าวแล้ว ก็เป็นความระลึกที่รู้ไปว่าชาติไหนเกิดเป็นอะไรทำอะไร และชาติต่อไปเป็นอะไรทำอะไร ระลึกไปก็รู้ไป ๆ เป็นสติที่ทรงจับได้ว่ารวมเข้าก็เป็นสุขก็เป็นทุกข์ และรวมเข้าก็เพราะกรรมรวมเข้าก็เพราะยังมีกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้ทำกรรม และกิเลสนั้นก็ทรงจับเริ่มต้นแต่อวิชชาเป็นเหตุ บังคับเรื่อยไป จนถึงชาติภพต่าง ๆ รวมเข้าก็เป็นอริยสัจ ๔ สองสาย รวมเข้าก็เป็นข้อสรุปทั้งนั้น และเมื่อได้ข้อที่สรุปเข้าดังนี้แล้ว ก็เป็นอันว่าสันปัญหาทั้งหมด แม้จะมีปริมาณมากมายนับไม่ถ้วน แต่ก็สรุปเข้าในหลักการในหัวข้อที่ตรัสรู้นั้น

ยกตัวอย่างดังเช่นว่า เมื่อยังมีทุกข์สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ก็จะต้องมีทุกข์อันเป็นตัวผล และเมื่อมีเหตุคือสมุทัย ก็ต้องมีผล มีทุกข์สมุทัยก็ต้องมีทุกข์ ทุกข์สมุทัยเป็นเหตุ ทุกข์ก็เป็นผล และทุกข์นั้นก่อกำเนิดเป็น ชาติปี ทุกุขา ชาติความเกิดเป็นทุกข์ ดังที่เราصدقกัน เพราะฉะนั้นในชาติเดียวสองชาติสามชาติหิ้นชาติแสนชาติล้านชาติโกฏฐชาติหรือนับไม่ถ้วนชาติ ก็รวมเข้าเป็น ชาติปี ทุกุขา ทั้งนั้น ไม่มีที่จะเป็น ชาติปี สุขุขา ต้องเป็น ชาติปี ทุกุขา ทั้งนั้น แล้วก็เกิดทุกข์สมุทัยที่ค้นหา ซึ่งสืบขึ้นไปถึงอวิชชาเป็นต้นทั้งนั้น

เพราะฉะนั้นเมื่อจับหลักอันแน่นอนได้ดังนี้แล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องไปกังวลว่าที่ชาติ ๆ เมื่อยังมีทุกข์สมุทัยอยู่ก็ต้องมีชาติทุกข์ อดีตก็เหมือนกัน อนาคตก็เหมือนกัน ปัจจุบันก็เหมือนกัน เป็นหลักอันเดียวกันหมด เหมือนอย่างวิชาการปัจจุบัน เช่นว่าฝนตก หากว่าจะค้นหาสถิติว่ามีปีหนึ่งมีฝนตกกี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไปว่าปีที่แล้วมีฝนตกกี่หน แล้วก็นับย้อนขึ้นไป ๆ อีก ๑๐ ปี ๒๐ ปี ๓๐ ปี ๕๐ ปี ๑๐๐ ปี ๑๐๐๐ ปี แสนปี ว่าเป็นหนึ่ง ๆ มีฝนตกกี่หน ก็ไม่สิ้นสตักอีกเหมือนกัน หรือแม้ว่าจะย้อนไปในอนาคตว่าปีหน้าฝนตกกี่หนก็เหมือนกัน แต่ว่าเมื่อพิจารณาหาเหตุว่าฝนตกเพราะอะไร เมื่อจับเหตุได้ดังหลักของวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันที่ บัเหตุของฝนตกได้ ว่าเพราะอะไรฝนจึงตก เมื่อจับเหตุได้ว่าเพราะอะไร เพราะเหตุนี้ฝนจึงตก ดังนั้นฝนซึ่งเป็นตัวผลจึงบังเกิดขึ้น ก็เป็นอันว่าไม่จำเป็นจะต้องไปทำสถิติว่าปีที่แล้ว ๆ มาย้อนหลังไปฝนตกกี่หน เพราะว่าจับเหตุได้แล้ว และเมื่อจับเหตุได้แล้วจึงสามารถทำฝนเทียมได้ ทำฝนหลวงได้ ดังที่ทำกันอยู่ ก็ต้องการที่จะรู้เหตุรู้ผล นี้แหละซึ่งเป็นตัวหลัก

พระพุทธเจ้าที่ตรัสรู้นั้นก็คือตรัสรู้เหตุและผลซึ่งเป็นตัวหลัก ตูตรงที่จิตซึ่งเป็นตัวเดิมของอหังการที่เป็นตัวเรา หรือของสัตว์โลกหรือของอิตตาตัวเราตัวเขาที่เป็นภายในนี้แหละ ทรง

จับเหตุจับผลได้ และทรงแสดงเหตุผลที่ทรงจับได้นั้นมาสั่งสอน เพราะว่าเมื่อทรงรู้ได้แน่นอนแล้ว ว่าเมื่อยังมีตัวทุกข์สมุทัยอยู่ ก็ต้องมีความเวียนว่ายตายเกิด มีชาติปี ทุกๆ กัณอยู่เรื่อยไปนั้นแหละ แล้วก็ที่จะมาถึงชาติภพอันนี้ที่มาก็คือเกิดเป็นมนุษย์ ก็นับว่าเป็นสุคติ ก็เพราะกรรมดี ฉะนั้นจึงได้ทรงสั่งสอนให้ทำกรรมดี ละกรรมชั่ว ดังโอวาทปาฏิโมกข์ว่า สัพพปาปสฺส อภินิหารมฺหิ อปฺปมาถํสฺส อภินิหารมฺหิ การยังกุศลให้ถึงพร้อมคืออุปสมบทกุศล พระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงตั้งวินัยนั้น ก็ทรงสอนให้อุปสมบทแล้วตั้งแต่ต้น ให้อุปสมบทกุศลคือการทำกุศลให้ถึงพร้อม แล้วก็ สจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ก็ให้ผ่องใสจากบรรพชา กิเลสทั้งหลาย เมื่อผ่องใสได้หมด จิตบริสุทธิ์เต็มที่แล้ว ก็เป็นอันว่าบรรลุถึงที่สุด คือว่าถอนลูกศรคือกิเลสออกจากจิตได้หมดแล้ว จิตสิ้นกิเลสสิ้นอาสวะที่กองสันดาน ก็เป็นพระอรหันต์ ก็สิ้นชาติสิ้นภพกัน ก็ไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป จึงเอาธรรมที่ตรัสรู้แล้วนั้นแหละมาสั่งสอน และธรรมที่ตรัสรู้นั้นก็ทรงจับเหตุจับผลจากความตรัสรู้นั้นเองไปโดยลำดับ จนถึงสรุปยอดสุดคือ ทำกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงให้สิ้นไปหมด จึงทรงเป็นพุทฺโธขึ้นที่ตรงจุดนั้น.

ครั้งที่ ๑๔ ลักษณะพุทธศาสนา - สังสารวัฏ (ต่อ)

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนา ถึงว่าพระอรหันต์ดับขันธ ที่เรียกว่าตายไม่เกิดและไม่สูญ แต่ยังไม่ได้อธิบายประกอบ ขอลงว่าทบทวนเพิ่มเติมในข้อสังสารวัฏ ความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย เวียนตายเวียนเกิด มีที่สุดอันไม่ตามไปรู้ ซึ่งได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ที่สุดในเบื้องต้นไม่ตามไปรู้ ไม่ใช่เพราะพระสัพพัญญุตญาณไม่อาจที่จะระลึกรู้ได้ แต่ว่าพระสัพพัญญุตญาณนั้นระลึกรู้ได้ เมื่อระลึกรู้ไปมากมาย ทรงจับเหตุจับผลได้เพียงพอแล้วก็เป็นอันว่ายุติ เพราะว่าจะระลึกไปก็ยิ่งรู้ไปยิ่งยาว เมื่อจับเหตุจับผลได้เพียงพอแล้วก็ยุติได้ ไม่ต้องระลึกรู้ไปจนถึงที่สุด จับเหตุจับผลที่สรุปลงได้แน่นอน ว่าสรุปลงแล้วก็สิ้นสุดค้อย่างหนึ่งและทุกค้อย่างหนึ่ง และจะไปสุคติหรือไปทุคติก็เป็นไปตามกรรมซึ่งได้กระทำไว้ ถ้าเป็นกรรมดีก็ให้ไปสุคติ คติที่ดี ถ้าเป็นกรรมชั่วก็ให้ไปทุคติ คติที่ชั่ว เมื่อจับเหตุคือกรรมได้ ก็จับเหตุของกรรมต่อไปได้ ว่าคืออาสวะ กิเลสที่กองจิตสันดานอยู่ อันเป็นตัวเหตุสำคัญที่ต้องให้ประกอบกรรม อันจะนำไปสุคติหรือทุคติ ท่องเที่ยววนเวียนไปไม่จบสิ้นดังกล่าวนั้น ฉะนั้นเมื่อปัญญาญาณที่จับถึงอาสวะกิเลสที่กองจิตสันดานเป็นวิชาคือความรู้อัจฉริยะ โพล่งขึ้น อวิชชาที่ดับ กิเลสทั้งปวงก็ดับหมด เมื่อสิ้นอาสวะก็สิ้นกรรม เมื่อสิ้นกรรมก็สิ้นความที่จะต้องท่องเที่ยววนเวียนเกิดตายไปอันเป็นตัวผล ผู้ที่สิ้นอาสวะกิเลสแล้ว เมื่อยังมีชีวิตอยู่ ตัวชีวิตนี้พร้อมกับร่างกายจิตใจก็เรียกว่าเป็นวิบากขันธ คือขันธที่เป็นผลของกรรมเก่า ก็ดำรงอยู่ต่อไปจนแตกดับไปตามธรรมชาติ แต่ท่านผู้สิ้นอาสวะที่เรียกว่าชีวนาสหรือพระอรหันต์ เมื่อดับขันธก็ไม่เกิดอีก แต่ก็ไม่สูญ

อธิบายสังสารวัฏเพิ่มเติม

จะยังไม่อธิบายประกอบถึงเรื่องไม่สูญนี้ แต่ว่าจะจับกล่าวถึงเรื่องเวียนเกิดเวียนตายอีกเล็กน้อย แล้วจะต่อไปถึงเรื่องจิต เรื่องเวียนเกิดเวียนตายอีกเล็กน้อยนั้นก็คือ อันที่จริงสุคติที่ดีอยู่เพราะเป็นชาติที่มีสุข แต่ว่าความที่จะเกิดในสุคตินั้นจะต้องเพราะกรรมดี คราวนี้เมื่อยังมีอาสวะกิเลสที่กองสันดาน ก็ยังไม่แน่ว่าจะทำกรรมดีเรื่อยไปในเมื่อมีความประมาทหมั้วมา เลินเล่อผลอเฟลิน เมื่อสองเสพมิตรชั่วหรือที่เรียกว่าสองเสพคนพาลอันจะนำไปประพฤติชั่ว ประกอบกรรมที่เป็นบาปเป็นอกุศล ก็จะต้องไปทุคติคือคติที่ชั่ว เมื่อไม่ประมาทเพราะเหตุต่างๆ เช่นเหตุที่สองเสพบัณฑิตเป็นต้น ก็จะนำไปประกอบกรรมที่ดีก็ให้ไปสุคติ เพราะฉะนั้นภาวะ

ของบุคคลที่ยังมีกิเลสที่กองจิตสันดานอยู่ดังกล่าวนี้ จึงเรียกว่าบุद्धชน แปลว่าคนหนา คนหนานั้น ก็มักจะอธิบายว่าคนที่มียกเลสหนา มียกเลสยังไม่บางเบา หรืออีกอย่างหนึ่งหนาแปลว่ามาก บุद्धชน คือคนหนุ่มมาก หรือคนกลุ่มใหญ่ ก็เพราะว่าคนหนุ่มมากหรือคนกลุ่มใหญ่ในโลกนี้ยังมีกิเลสที่ทำให้บางคราวก็ประมาณบางคราวก็ไม่ประมาณ ก็ตกอยู่ในอรรถคือเนื้อความว่ากิเลสหนานั้นแหละ บุद्धชนจึงเป็นบุคคลที่อยู่ในจำพวกอนิยต อนิยตแปลว่าไม่แน่ คือไม่แน่ว่าจะดีหรือจะไปหรือว่าจะชั่วหรือจะไป ไม่แน่ว่าจะไปสุคติหรือจะไป ฉะนั้นจึงมีโอกาสดูที่จะต้องไปทุกคติ เมื่อเป็นดังนี้ความท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตายนั้นจึงยังหวังไม่ได้ว่าจะไปสุคติหรือจะไป ต้องเป็นไปตามกรรมที่ได้กระทำ แต่เมื่อรวมเข้าแล้วก็ถือว่าไปสุคติบ้างไปทุคติบ้างสลับกันไป และอีกประการหนึ่ง แม้ว่าจะไปสุคติคดียกก็ไม่ใช่สิ่งที่แน่นอนว่าจะมีสุขเสมอไป จะต้องมิทุกข์เพราะสมปรารถนาบ้างไม่สมปรารถนาบ้าง เพราะเหตุที่ว่าเมื่อยังมีความปรารถนาอยู่แล้ว ก็ไม่มีหลักประกันว่าจะต้องสมปรารถนาหรือจะไป จะต้องสมปรารถนาบ้างไม่สมปรารถนาบ้าง เพราะว่าความสมปรารถนานั้น มิใช่บังเกิดจากตัวความปรารถนา บังเกิดจากข้อหนึ่ง ก็คือว่าสิ่งที่ปรารถนานั้นเป็นวิสัยที่จะพึงได้ และสองก็ต้องประกอบเหตุให้ถูกต้องแก่ผลที่ต้องการ จึงจะได้ประสพผล เช่นว่าต้องการผลมะปรางก็ต้องปลูกรังมะปราง และการปลูกรังมะปรางนั้นก็จะต้องมีความพากเพียรไถการปลูกรัง ทำการปลูกรังให้ถูกต้อง รักษาต้นไม้ให้เติบโตจนมีผล ทั้งไม่มีเหตุอะไรมาตัดทอนในระหว่าง ก็จะได้บริโภคผล ถ้าไปปลูกรังอื่นด้วยต้องการได้ผลมะปรางก็ย่อมไม่ได้ ฉะนั้นจึงต้องประกอบเหตุให้เหมาะกับผลที่ต้องการจึงจะได้ผล และการได้ผลนั้นก็จะต้องได้ตามกาลเวลา เช่นว่าต้องการจะได้ผลมะปราง เริ่มปลูกรังเป็นระยะเวลาปีที่จึงจะเกิดผล ผลบางอย่างก็ใช้ระยะเวลาสั้น เช่นไม่ถึงปีก็ได้ การทำนาปลูกรังข้าวไม่ต้องถึงปีก็ได้ข้าว แต่ว่าก็ต้องใช้เวลาเป็นเดือน เท่านั้นเท่านั้นเดือน และเมื่อไม่มีอะไรมาทำลาย น้ำไม่ท่วมน้ำไม่ขาดและไม่มีสัตว์อะไรมากินเป็นต้น มีความสวัสดิ์มาโดยตลอด เมื่อถึงระยะเวลาก็ได้ผล เพราะฉะนั้นเมื่อมีความปรารถนาและตั้งความปรารถนาขึ้นแล้ว ก็จะต้องเป็นดังนี้ ได้บ้างไม่ได้บ้าง ไม่ได้ก็เป็นทุกข์ ได้ก็เป็นสุข แต่สุขเพราะได้ก็สุขเพราะได้ก็สุขเพราะได้ก็สุขเพราะได้ ทั้งภพชาตินั้น ๆ แม้จะเป็นสุขก็ก็ตาม เมื่อยังมีชาติความเกิดก็ต้องมีกับ มีจุกคือเคลื่อนไปในที่สุด ไม่มีสิ่งใดที่จะตั้งอยู่ตลอดไปเป็นนิรันดร

วิชา วิมุติ

เพราะฉะนั้นเมื่อได้พระญาณระลึกรู้ จับเหตุจับผลได้โดยตลอดแล้ว จึงทำให้เกิดนิพพิทาคือความหน่ายหน่ายในชาติภพหน่ายในกิเลสตัณหาเอง เห็นทุกข์ในกิเลสตัณหา เป็นวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพล่งขึ้น เมื่อรู้ซึ้งว่าเป็นตัวสมุทัยเหตุเกิดทุกข์ รู้ซึ้งว่าตัวชาติภพต่าง ๆ เป็นตัวทุกข์จริง และสมุทัยเป็นเหตุให้เกิดทุกข์จริง ก็หน่ายไม่ต้องการ ตัวหน่ายไม่ต้องการนี้ก็คือความสละ สละไปเอง ท่านจึงมีเปรียบเหมือนอย่างว่า ที่แรกก็คบศัตรูเป็นมิตร ไม่รู้ว่าเป็นศัตรู นี้ก็ว่าเป็นมิตรซึ่งเป็นความรู้ผิด ก็คบเอาไว้ มีความชอบพอใจรับว่าเป็นมิตร แต่อันที่จริงเป็นศัตรูเพราะเขามุ่งที่จะฆ่ามุ่งที่จะทำลาย ความที่เข้าใจศัตรูว่าเป็นมิตรนี้คือตัววิชา เป็นตัวโมหะ แต่ว่าตัวบุคคลนั้นไม่รู้ว่าเป็นอวิชา ไม่รู้ว่าเป็นโมหะ คือไม่รู้ตัวเอง ไม่รู้ความรู้ของตัวเองว่าเป็นอวิชา ไม่รู้ว่าเป็นโมหะคือความหลง แต่ครั้นเมื่อมารู้ซึ้งว่าความทุกข์ต่าง ๆ ที่ได้รับนั้นเป็นตัวทุกข์จริง ซึ่งเกิดจากบุคคลนั้นที่ตนเข้าใจว่าเป็นมิตร แต่อันที่จริงเป็นศัตรู ไม่ใช่มิตร รู้ซึ้งว่าเป็นศัตรู เมื่อเป็นดังนี้จึงได้หน่ายในตัวบุคคลนั้น แล้วก็หน่ายในความรักบุคคลนั้น ก็แปลว่าหมกรัก จึงได้ปล่อยวางคนนั้นไม่ยึดเอาไว้ ไม่คบต่อไป นี้คือตัววิชาคือความรู้แจ่มแจ้งตามความเป็นจริง แล้วก็วิมุติหลุดพ้นคือหลุดพ้นได้จากความเข้าใจผิดรู้ผิดหลงผิด รู้แจ้งเห็นจริงขึ้นแล้วก็ละได้ ไม่คบอีกต่อไปไม่ให้เข้าไปใกล้อีกต่อไป นี้คือตัววิชา และเมื่อเป็นวิชาความรู้แจ่มแจ้งขึ้นแล้ว อวิชาคือความไม่รู้ความหลงที่มีอยู่ที่หายหมด เป็นวิชาคือความรู้ที่ถูกต้อง เพราะฉะนั้นเมื่อรู้ก็หลุดพ้นคือพ้นทั้งนั้นแหละ พ้นจากความยึดถือว่าคนนั้นเป็นมิตรต่อไป สละได้หมดไม่คบเป็นมิตร คลายความรักความยึดความติดหมกติดในบุคคลนั้น เพราะรู้ซึ้งว่าเป็นศัตรูผู้ทำลาย เมื่อรู้จริงแล้วก็ละสิ่งที่ไม่รู้นั้นได้ ละสิ่งที่ถือเอาผิดนั้นได้ อันนี้เป็นตัววิมุติคือความหลุดพ้น พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงนำธรรมที่ตรัสรู้ขึ้นแหละมาทรงแสดงสั่งสอนแต่ว่าธรรมที่พระองค์ทรงสั่งสอนนั้นก็ถือเป็นประมวลหรือเป็นย่อ เพื่อเป็นแบบปฏิบัติได้ที่เดียวหรือเป็นแบบคติพจน์ที่เดียว ได้ตรัสรู้ถึงความเป็นไปของสังสารวัฏของสัตว์บุคคล ที่เวียนว่ายตายเกิด ที่ประกอบกรรมก็บังชั่วบัง ที่ต้องเป็นทุกข์อยู่ ได้ตรัสรู้แจ้งแทงตลอดทั้งหมด แล้วก็ทรงแสดงสั่งสอน การที่ทรงแสดงสั่งสอนนั้น ก็ทรงแสดงสั่งสอนให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟังให้เหมาะกับอินทรีย์ของบุคคลผู้ฟัง เพื่อให้บุคคลผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงขึ้นมา ฉะนั้นในบางคราวก็ทรงเล่าประวัติที่พระองค์ได้ทรงปฏิบัติมาเช่นในปฐมเทศนา ในบางคราวก็ทรงยกเอาเหตุผลที่

ได้ตรัสรู้^๕ขึ้นมาแสดง ในบางคราวก็ทรงแสดงเป็นคติพจน์หรือคติธรรมสำหรับปฏิบัติที่เกี่ยว เช่น ที่ได้ยกมาแล้วหลายข้อหลายบท ตลอดจนถึงข้อที่ทรงแสดงถึงพระโอวาท ๓ ข้อ ว่าไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม และทำจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

ทรงสอนให้ฝึกจิตอบรมจิตที่เป็นตัวเดิม

ก็จะทบทวนเรื่องจิตนี้อีก ที่ได้เริ่มกล่าวมาแล้วว่าจิตนี้เป็นหลักสำคัญ และทางพุทธศาสนาก็สอนให้อบรมจิตให้ฝึกจิตให้เข้มจิต อันหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิมนี่เอง และในบางแห่งก็เรียกว่าวิญญาณธาตุคือธาตุรู้ในธาตุ ๖ ดังที่กล่าวมาแล้ว และในข้อที่กล่าวถึงจิตนี้ บางทีก็กล่าวว่า ตัวฉันหรือตัวเราหรือตัวข้าพเจ้าหรืออัตตาตัวตน และก็ได้มีพระพุทธานุภาพที่ตรัสสอนอีกเหมือนกัน ให้รักษาค้นให้ฝึกตนให้มีตนเป็นที่พึ่ง และเมื่อกล่าวเป็นกลาง ๆ ก็กล่าวว่าสัตว์หรือสัตว์โลกทั้งที่ได้กล่าวมาแล้ว และก็ได้กล่าวมาแล้ว ว่าในบุคคลทุก ๆ คนนี้มี ๒ อย่างที่ประกอบอาศัยกันอยู่ คือส่วนที่เป็นสรีรวิญญาณ กับส่วนที่ไม่มีสรีรวิญญาณ ส่วนที่มีสรีรวิญญาณนั้นก็รวมทั้งรูปธรรมนามธรรมที่ประกอบกันเป็นขันธ ๕ และส่วนที่ไม่มีสรีรวิญญาณนั้นก็จิตที่เป็นตัวเดิมหรือธาตุรู้ และแม้นามธรรมนั้นที่อาศัยกายบังเกิดขึ้นหรืออาศัยจิตบังเกิดขึ้น ก็ไม่มีสรีรวิญญาณเหมือนกัน แต่ก็เป็นสิ่งที่เกิดดับไปกับสรีรวิญญาณ แต่จิตที่เป็นตัวเดิมหรือเป็นสภาวะอัตตา ดังที่ตรัสสอนว่าตนเป็นที่พึ่งของตนให้ฝึกตน และจิตที่เป็นตัวเดิมนี่ก็ตรัสสอนว่าให้ฝึกจิตให้อบรมจิต หรือว่าเราหรือข้าพเจ้าหรือฉันดังที่แสดงไว้ในพระญาณที่ ๑ ดังกล่าวแล้ว หรือสัตว์ที่เรียกว่าสัตว์โลก เมื่อขันธเป็นที่ยึดถือหรือนามรูปนี้ดับ ที่เรียกว่าตาย ส่วนที่เรียกว่าจิต วิญญาณธาตุ ตัวเราหรืออัตตา หรือสัตว์ ก็ไม่ดับไม่แตกสลายไม่ตายไปตามรูปธรรมนามธรรม แต่จิตก็เคลื่อนไปถือภพชาติใหม่ตามกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ก็ถือว่าเป็นสิ่งที่ส่วนหนึ่งตายส่วนหนึ่งไม่ตาย ส่วนที่ไม่ตายนั้นก็เคลื่อนไปถือภพชาติใหม่ตามกรรม จึงมาสรุปเข้าตอนนี้อย่างนี้ และเมื่อสรุปเข้าตอนนี้อย่างนี้แล้ว จึงใคร่ที่จะได้แสดงเสียตอนนี้อย่างเดียวว่า อันสภาพที่ไม่ตายที่เคลื่อนไปถือภพชาติใหม่นั้นก็จำเป็นที่จะต้องสมมติชื่อขึ้นเรียก ว่าสภาพนั้นคืออะไร เพราะฉะนั้นชื่อที่สมมติขึ้นเรียกก็ดังที่ได้กล่าวมานั้นนั่นแหละ จิต วิญญาณ อัตตา หรือเมื่อเพ่งเข้ามาจำเพาะก็ตัวเราตัวข้าพเจ้าหรือตัวฉันหรือภาวะที่เป็นสัตว์ ก็สมมติเรียกสิ่งนั้นว่าอย่างนี้

อนุสติญาณเกิดจากสมาธิ

คราวนี้เมื่อมีสภาพอันหนึ่งที่ยังไม่ตาย ยังไปถือภพชาติใหม่อันสมมติเรียกชื่อต่าง ๆ กัน นั้น ก็สภาพอันหนึ่งเองที่ได้ผ่านภพชาติทั้งหลายมาเป็นอันมาก และสภาพที่ผ่านภพชาติทั้งหลายมาเป็นอันมากนั้น ก็เป็นธรรมชาติที่เก็บไว้ได้ เพราะฉะนั้นจิตจึงแปลว่าเก็บ สังขม ซึ่งอย่างหนึ่งก็คือสังขมาสวะอันเป็นส่วนชั่ว สังขมบารมีอันเป็นส่วนดีไว้ได้ พอกพูนไว้ได้เรื่อย ๆ ไป ตลอดถึงเก็บเรื่องราวที่ผ่านมาไว้ได้ด้วย เหมือนอย่างที่เราเรียกอย่างสามัญว่าจำได้ จารีกไว้ได้ อยู่ในสภาพอันนี้ ซึ่งอย่างหนึ่งก็สมมติเรียกว่าจิต ซึ่งแปลว่าเก็บหรือสังขม ฉะนั้นทุก ๆ คนจึงยังมีสิ่งที่เก็บไว้ในจิตอันเป็นตัวเดิมนี้ หรือเป็นสภาพที่ยังไม่ตายอยู่ได้ทุกอย่างในจิตของตนเอง จิตของทุก ๆ คนในบัดนี้ก็เป็นอย่างนั้น ยังเก็บเอาไว้ได้ อย่างเช่นเหตุการณ์ของทุก ๆ คนในบัดนี้ ตั้งแต่เกิดมาจำความได้จนบัดนี้ ทำอะไรทุก ๆ วัน เห็นอะไรทุก ๆ วัน ได้ยินอะไรทุก ๆ วัน เป็นต้น จิตอันนี้ก็เก็บไว้ได้ทุกอย่าง แต่ว่าเรานึกไม่ได้หรือระลึกไม่ได้ บางทีเหตุการณ์เมื่อวานนี้เองก็รู้สึกว่ามีไปแล้ว ระลึกไม่ได้นึกไม่ได้ ยิ่งย้อนหลังไปหลาย ๆ วันก็ยิ่งนึกไม่ได้ที่เรียกว่าลืม แต่อันที่จริงนั้นไม่ลืมไม่ได้หายไป ยังคงเก็บไว้ในจิตของตนของทุก ๆ คน คราวนี้ในชาติอดีตที่แล้วมาก็เหมือนกัน ได้เกิดเป็นอะไรมาทำอะไรไว้ที่ไหน ก็ยังเก็บเอาไว้ในจิตของตนเช่นเดียวกัน แต่ว่านึกไม่ได้ระลึกไม่ได้ พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงทำสมาธิ ดังที่กล่าวแล้วว่าทรงทำอานาปานสติ จนทรงได้อัปนาสมาธิ สมาธิที่แนบแน่น จึงได้ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิที่แนบแน่นนั้นเองระลึกไป ซึ่งตัวระลึกไปในก็คือตัวสติเอง ซึ่งท่านเรียกในพระญาณว่า อนุสติ ระลึกย้อนไประลึกตามไป คราวนี้เมื่อนึกย้อนไปในึกตามไปก็รู้ รู้ถึงบ้านเก่าคือชั้นนี้เป็นที่ยึดถืออยู่ในปางก่อน ที่เรียกว่าระลึกชาติหนหลัง ก็คือระลึกได้ถึงสิ่งที่ผ่านไป แล้วแต่เก็บไว้ในจิตนี้แหละ ไม่ได้เก็บไว้ที่ไหน ระลึกได้ถึงทุก ๆ อย่างที่เก็บไว้ในจิตอันนี้ที่ผ่านมาแล้วทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงใช้คำว่าอนุสติญาณ คือพระญาณความหยั่งรู้ที่เกิดจากระลึกตามไปหรือระลึกย้อนไปถึงหนหลัง ก็ระลึกสิ่งที่เก็บไว้ในจิตนี้แหละ ในบัดนี้ที่ศึกษาค้นคว้าทางจิตก็ยังได้มีแสดงเอาไว้ในคำที่พระพุทธเจ้าทรงระลึกได้นั้น ซึ่งมาแสดงเป็นจิตในสำนักจิตได้สำนึก จิตในสำนักก็คือจิตที่อยู่ในภาวะพื้นผิวที่ปรากฏแก่ทุก ๆ คนนี้แหละ ที่คิดอะไรและมีเรื่องอะไรปรากฏขึ้นมา และบรรดากิเลสที่เป็นนิเวรณทั้งหลาย ก็ปรากฏอยู่ในจิตในสำนักที่เป็นพื้นผิวนี้แหละ และอีกอันหนึ่งที่เรียกว่าจิตได้สำนึก นึกลงไป ซึ่งใช้วิธีปฏิบัติในปัจจุบันก็สะกดจิตลงไป เมื่อสะกดจิตลงไปถึงจิตได้สำนึกแล้ว ก็ให้บุคคลที่ถูกสะกดจิตอยู่ได้สำนึกนั้น ได้แสดงเรื่องราวต่าง ๆ ของ

คน เช่นสั่งให้ย้อนไป ว่าเมื่ออายุ ๕ ขวบเขียนหนังสือได้อย่างไร ก็ให้เขียน อายุ ๔ ขวบเขียน ได้อย่างไร ก็ให้เขียน เหล่านี้เป็นต้น ซึ่งทุกคนที่ได้ผ่านการกระทำของตนมาในอดีตแล้ว เมื่อ ถูกสะกดจิตให้ถึงระยะเช่นนั้น และให้แสงงอกออกไปก็แสงงเช่นนั้น แต่ว่าจะผิดถูกอย่างไรก็ตาม แต่ก็ปรากฏว่ากระทำกันอยู่ และสำหรับที่ย้อนหลังไปในชาติหนึ่งของตัวเองนั้น ก็อาจสอบสวน ได้ง่าย แต่เขาก็สะกดลงไปจนถึงก่อนที่จะมาเกิดชาติอื่นอีก ๑ ปี ว่าไปเป็นอะไรอยู่ที่ไหน ซึ่งได้ มีชาวต่างประเทศผู้หนึ่งที่สนใจในการระลึกชาติได้ของคนทั้งหลายในประเทศ ได้ค้นคว้าและ เขียนเป็นหนังสือขึ้น ได้เคยเข้ามาในเมืองไทยมาสืบหาคนที่ระลึกชาติได้ในเมืองไทย แล้วก็จด บันทึกลงเอาไปเป็นบางคน และฝรั่งคนนั้นก็เคยมาพักที่วัดนี้เมื่อนานปีมาแล้ว แต่บัดนี้ได้ทราบว่าได้ แก่กรรมไปแล้ว ได้เขียนหนังสือเรื่องระลึกชาติได้ โดยที่ไปรวบรวมจากคนที่ระลึกชาติได้พร้อม ทั้งพยานหลักฐานต่าง ๆ ไว้หลายเล่ม

ตามที่เล่ามานี้ ก็แสดงว่าแม้ในปัจจุบันนี้ก็ยังมีการศึกษาค้นคว้ากันเรื่องสภาพจิตนี้เป็น อันมาก ซึ่งเราทุกคนก็มีจิตใจของเราแน่แหละ แต่ว่าเป็นสภาพที่เรายังไม่ศึกษาไม่ถึง ยังไม่รู้ถึง อำนาจจิตใจของตัวเอง ยังไม่รู้ถึงภาวะจิตใจของตนเองอย่างแท้จริง และเพียงที่ได้ศึกษาแล้วก็ จับเป็นจิตในสำนัก จิตใต้สำนึกดังที่กล่าวมานี้ ก็อยู่ในเค้าเดียวกับอนุสติญาณ ญาณที่ระลึก ย้อนหลังของพระพุทธเจ้าท่านั้น ท่านปฏิบัติให้ระลึกย้อนหลังได้ด้วยอำนาจของอัปปนาสมาธิใน พุทธศาสนา ไม่ใช่วิเศษสะกดจิต วิเศษสะกดจิตนั้น ให้คนหนึ่งไปสะกดจิตของอีกคนหนึ่ง แต่ก็ สามารถที่จะพอยกขึ้นมาพิจารณาได้ว่า จิตส่วนลึกของทุก ๆ คนนี้เมื่อเข้าถึงได้แล้ว จะได้พบ ความรู้ต่าง ๆ อีกมาก ความรู้ที่เกิดจากตัวเองได้พบผ่านมาแล้วในอดีต ตลอดจนถึงในปัจจุบัน และก็ได้มีคณะแพทย์ของไทยคณะหนึ่งมาสนใจเรื่องนี้อยู่ครั้งหนึ่ง บัดนี้จะเลิกแล้วหรือยังก็ไม่ ทราบ แต่ขณะที่เขายังสนใจอยู่นั้นเคยมาพบแล้วมาเล่าให้ฟัง คือใช้วิธีสะกดจิตอันนี้แหละนำเอา คนตาบอดมาหัดให้ทำสมาธิ และเมื่อได้สมาธิแล้ว คณะแพทย์ที่ทำเรื่องนั้นก็สะกดจิตเด็กคนนั้น ช่วยสะกดจิตเด็กคนนั้นด้วย เพื่อทดลองดู ว่าเมื่อจิตอยู่ในสภาพนั้นจะแสดงถึงสิ่งที่เก็บไว้ได้ เพียงไร เด็กที่ได้รับฝึกหัดคือเด็กตาบอด บางคนสามารถเหมือนอย่างเห็นอะไรที่วางอยู่ในห้อง ของตนได้ และคน ๆ หนึ่งนั้นเมื่อได้อำนาจพิเศษอย่างนี้แล้วเกิดขโมยขึ้นมา ขโมยของหนีไป นี้ก็ร้ายหนึ่ง ส่วนอีกรายหนึ่งนั้นพาไปพิสูจน์ในโรงหนัง พาเด็กตาบอดไปดูภาพยนตร์ และคณะ แพทย์ก็ถามเด็กว่าภาพยนตร์แสดงเรื่องอะไรเป็นอย่างไร เด็กก็เล่าให้ฟังว่ากำลังว่าถึงเรื่องนั้น ๆ ก็ถูกต้อง แต่ว่าพอถึงบทไฮโลมปฏิโลมเด็กตามีตไม่เห็น ทั้งนี้ก็เพราะเกิดนิรวรณขึ้นมา และเมื่อ

เกิดนิเวรณั้้นมากก็เสียสมาธิ เสียสมาธิแล้วความรู้ที่เคยได้ก็เลยไม่ได้ อันนี้แสดงว่าจิตเป็นธาตุรู้ และแม้ว่าจักขุประสาทที่เป็นดวงตาสำหรับเห็นตามปรกติจะเสีย แต่ถ้าฝึกปฏิบัติให้จิตเข้าถึงภาวะอันเหมาะสมแล้ว แม้ตาบอดก็อาจจะเห็นได้โดยอาศัยประสาทอื่นของร่างกาย.

๒๘ สิงหาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๑๕ ลักษณะพุทธศาสนา สังฆตธรรมและอสังฆตธรรม

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนา และบททวนถึงจุดที่ว่ามีสิ่งที่ตายและสิ่งที่ไม่ตายประกอบกันอยู่ในบุคคลทุก ๆ คน และสิ่งที่ไม่ตายนั้นก็ได้อำนาจสมมติบัญญัติเรียกว่าจิต อันหมายถึงจิตที่เป็นตัวเดิม หรือเมื่อหมายจำเพาะเข้ามาถึงในตัวบุคคล ก็เรียกว่าเจ้าหรือฉัน เรียกว่าอัตตา เรียกว่าสัตว์ อันหมายถึงสัตว์โลกหรือสัตว์ภาวะ ความเป็นสัตว์ และก็จะได้กล่าวถึงจุดนี้ต่อไป เพราะจะทำให้เข้าใจถึงเรื่องอะไรที่ยังอยู่ พร้อมทั้งข้อที่ควรคิดว่าจะถือเอาทางไหน ฉะนั้นในเบื้องต้นก็จะได้กล่าวสรุปเข้ามาเสียก่อน ว่าในสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาที่ยึดถือกันอยู่นี้ ทลอดจนถึงในโลกธาตุทั้งหมดหรือในสากลโลกทั้งหมด ย่อลงก็มีอยู่ ๒ ส่วน ที่ทางพุทธศาสนาบัญญัติชื่อเรียกไว้เป็นหลักฐานว่า สังฆตธรรม กับ อสังฆตธรรม หรือสังขารและวิสังขาร ได้มีอธิบายไว้ว่า ธรรมอันปัจจุปรังเรียกว่าสังฆตธรรม ธรรมอันปัจจุไม่ปัจจุเรียกว่าอสังฆตธรรม และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ได้ทรงอธิบายไว้ในธรรมวิภาค ปริจเฉท ๒ ว่าสิ่งหรือสภาพมีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไปในท่ามกลาง มีดับในที่สุด เป็นสังฆตธรรม อีกอย่างหนึ่ง สภาพเกิดแต่เหตุทั้งปวงจัดเป็นสังฆตธรรม พระนิพพานจัดเป็นอสังฆตธรรม ในพระสูตรได้มีแสดงไว้ ว่าธรรมทั้งหลายทั้งที่เป็นสังฆตธรรม ทั้งที่เป็นอสังฆตธรรม มีวิราคธรรม ธรรมเป็นที่สิ้นราคะคือกิเลสที่เป็นเครื่องยึดใจให้ติดให้ยินดี คือนิพพาน เป็นยอด ธรรมทั้งหลายที่เป็นสังฆตธรรม มีมรรคเป็นองค์ ๘ คือ สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมัณฑะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกรู้ชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจไว้ชอบ เป็นยอด ในพระสูตรแสดงอธิบายไว้ดังนี้ ข้อที่พึงสังเกตก็คือว่า ทั้งสังฆตธรรมทั้งอสังฆตธรรม ท่านใช้คำเป็นพหูพจน์ว่าธรรมทั้งหลาย เมื่อใช้คำเป็นพหูพจน์ว่าธรรมทั้งหลาย ก็ต้องหมายความว่าไม่ใช่มีสิ่งเดียวทั้ง ๒ อย่าง และเพราะฉะนั้นจึงได้มียอด ถ้าหากว่ามีอย่างเดียวก็น่าจะต้องกล่าวว่ามียอด ที่กล่าวว่ามียอดนั้นก็ต้องแปลว่ามีที่ไม่ใช่ยอด เช่นต้นไม้ก็มีส่วนทั้งหลายของต้นไม้ เช่นราก ลำต้น กิ่งใบ ขึ้นไปตั้งแต่โคนต้นจนถึงยอด เพราะฉะนั้นต้นไม้มียอดแปลว่าต้นไม้ต้นนั้นต้องมีโคน มีลำต้นเป็นต้น ฉะนั้นที่แสดงว่ามียอด กิ่งที่แสดงว่าวิราคะ คือนิพพานเป็นยอดทั้ง

สังขตธรรมทั้งอสังขตธรรม และตรงที่แสดงเป็นอสังขตธรรม ก็แสดงเป็นพหูพจน์ว่า อสังขตา
 ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็นอสังขตะ สังขตะก็เหมือนกัน สังขตา ธมฺมา ธรรมทั้งหลายที่เป็น
 สังขตะ แปลว่ามีมาก เพราะฉะนั้นเมื่อหมายความว่ามาก ถ้าเป็นอสังขตะก็ไม่ใช้นิพพาน
 เพียงอย่างเดียว จึงควรพิจารณาดูว่าอะไรเป็นสังขตธรรม อะไรเป็นอสังขตธรรม

สังขตธรรม ธรรมที่บัจจยปรุง

ว่าถึงสังขตธรรม ธรรมอันบัจจยปรุงเสียก่อน คำว่าธรรมอันบัจจยปรุงนี้ก็หมายความว่า
 ธรรมที่มีเหตุทั้งปวงปรุงให้บังเกิดขึ้น คือเป็นส่วนผลที่เกิดจากเหตุ จึงมีเหตุเป็นทวับัจจย คือ
 เป็นเหตุเป็นเครื่องอาศัยให้บังเกิดขึ้น นี้เรียกว่าสังขตธรรม ดังเช่นขันธเป็นที่ยึดถือ ๕ ประการ
 นี้ของบุคคล คือกายและใจอันนี้ นามรูปอันนี้ ว่าถึงรูปอันเป็นส่วนรูปกายซึ่งประกอบขึ้นด้วย
 ธาตุทั้งหลาย ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุอากาศคือช่องว่าง เหล่านี้ก็บังเกิดขึ้น
 จากเหตุ นามกายหรือนามธรรม อากาของจิตที่แสดงออกเป็นเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ
 ก็เหมือนกัน ที่ปรากฏเป็นเวทนาเป็นต้นนั้น ก็เป็นผลที่เกิดจากเหตุ มีเหตุปรุงให้บังเกิดขึ้น
 เหตุที่ตามองเห็นหรือที่ทราบได้ในปัจจุบันก็มี เหตุที่ทราบด้วยญาณคือความหยั่งรู้ของพระพุทธ-
 เจ้าและของท่านผู้รู้ก็มี เหตุที่เกิดในปัจจุบันที่ตามองเห็นและที่ทราบได้ ก็เช่นรูปกายอันนี้ต้อง
 อาศัยอาหารที่เป็นธาตุ ๔ นั้นแหละ ซึ่งบุคคลบริโภคใช้สอยสำหรับที่จะทนบำรุงกายให้ดำรงอยู่
 ได้ ถ้าขาดอาหารก็ดำรงอยู่ไม่ได้ นามธรรมก็เหมือนกัน ก็ต้องอาศัยเหตุซึ่งเป็นอาหารสำหรับ
 ที่จะให้เกิดขึ้นและบำรุงให้เป็นไปอยู่ เช่นตัวเวทนาเองที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือว่าเป็นกลาง ๆ ไม่
 สุขไม่ทุกข์ ก็เกิดจากผัสสะหรือสัมผัส สัญญาก็เหมือนกัน ก็เกิดสืบมาจากเวทนา สืบมาจาก
 สัมผัสหรือผัสสะ วิญญาณนั้นเล่าก็เกิดมาจากนามรูปนี้แหละ และโดยตรงก็คือเมื่ออายตนะภายใน
 อายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เกิดเป็นจักขุวิญญาณเป็นต้น เช่นตากับรูปมาประจวบกันก็เกิด
 จักขุวิญญาณ วิญญาณทางตา ก็คือมองเห็น การเห็นนั้นก็เป็นตัวจักขุวิญญาณ การเห็นรูป และก็
 เป็นสิ่งที่เกิดดับ เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงว่ามีเกิดในเบื้องต้น มีแปรไปในท่ามกลาง และมี
 ดับในที่สุด ฉะนั้นจึงต้องมีอาหารมาบำรุงกันอยู่เป็นส่วนเหตุ นามรูปนี้ชีวิตจึงดำรงอยู่ได้
 ดังเช่นที่รูปกายอันนี้ก็ต้องบริโภคอาหารกันอยู่ วันหนึ่งหนหนึ่งสองหนสามหนเป็นต้น และ
 อาหารบางอย่างก็ต้องบริโภคอยู่ตลอดเวลา คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก หายใจไม่ออกเสีย
 สักนาทีสองนาทีก็จะอยู่ไม่ได้แล้ว นี้ต้องมีอาหารบำรุงอยู่ตลอดเวลา

นามธรรมก็เหมือนกัน การที่อายตนะภายในภายนอกประจวบกันอยู่^๕ นี้เป็นอาหารของนามธรรม ทุกคนตั้งแต่ตื่นขึ้นมาตากก็ประจวบกับรูป หูก็ประจวบกับเสียง จมูกก็ประจวบกับกลิ่น ลิ้นก็ประจวบกับรส กายก็ประจวบกับสิ่งที่กายถูกต้อง มโนคือใจก็ประจวบกับธัมมะ คือเรื่องราว ตั้งแต่ตื่นจนหลับ จึงได้มีเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณกันอยู่ตลอด แม้ในขณะที่หลับ อันที่จริงนั้นอายตนะ ๕ ข้างกันผัสสะสนิทสักหน่อยหนึ่ง คือตาหูจมูกลิ้นกาย แปลว่าตาไม่รับรูป หูไม่รับเสียง จมูกไม่รับกลิ่น ลิ้นไม่รับรส กายไม่รับสิ่งถูกต้อง คือไม่รับรู้อะไรทาง ๕ นี้ แต่มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวนั้นยังไม่หยุด จึงปรากฏเป็นความฝัน ความฝันนั้นก็เกิดขึ้นในขณะที่มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวอันเป็นข้อที่ ๖ นี้ยังไม่พัก คือแปลว่ายังไม่หลับ ถ้ามโนคือใจหลับละก็ไม่ฝัน แต่นักจิตวิทยาแม้ในปัจจุบันก็บอกว่าคนเราฝันอยู่มากมาย แต่ว่าตื่นขึ้นมาลืมเสียมาก จึงรู้สึกว่ามีบางทีก็ไม่ฝัน บางทีก็ฝันน้อย จำได้เลื่อนรางบ้าง จำได้แน่นอนบ้าง แต่ว่าอันที่จริงนั้นฝันอยู่เรื่อย ก็คือมโนอันนี้ไม่หลับหรือหลับไม่สนิท ไม่ค่อยจะได้พัก ถ้ามโนพักละก็ไม่ฝัน

สังขตลักษณะ

เพราะฉะนั้นเหล่านี้จึงเป็นสังขตธรรม ธรรมอันปัจจุปรังทั้งนั้น และรอบกายของบุคคล สิ่งที่ตามองเห็นโดยเป็นรูปต่าง ๆ เป็นต้นไม้ เป็นภูเขา เป็นบ้าน เป็นเรือน เป็นบุคคล เสียงที่ได้ยิน กลิ่นรสและสิ่งถูกต้องที่ได้ทราบ เรื่องราวที่คิดนึกทางใจซึ่งปรุงขึ้นมา เหล่านี้ก็เป็นสังขตธรรมทั้งนั้น ธรรมมีปัจจุปรังทั้งนั้น ตลอดจนถึงโลกที่เราอาศัยอยู่^๕ ดินฟ้าอากาศอะไรทั้งหมด ฝนตกแดดออกอะไรเหล่านี้ ดวงอาทิตย์ดวงจันทร์ทั้งหมด นี้เป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจุปรังทั้งนั้น เกิดจากเหตุทั้งนั้น เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่าง^๕ จึงตกอยู่ในลักษณะของสังขตลักษณะ คือลักษณะที่ปัจจุปรังทั้งนั้น อันได้แก่

๑. อุปฺปาโท ปญฺญาติ ความเกิดขึ้นปรากฏ
๒. วโย ปญฺญาติ ความเสื่อมดับไปปรากฏ
๓. จิตฺตฺส อลฺลภตฺตํ ปญฺญาติ เมื่อยังตั้งอยู่ ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ

ไตรลักษณ์หรือสามัญลักษณ์

หรือว่าที่แยกออกมาเป็นไตรลักษณ์ ลักษณะเครื่องกำหนด ๓ หรือเรียกว่าสามัญลักษณ์ ลักษณะที่ทั่วไปของสังขารทั้งปวง อันได้แก่นิจะจะไม่เที่ยง ทุกขณะเป็นทุกข์คือตั้งอยู่คงที่มีได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และอนัตตามีใช้อัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ แต่ว่าความตั้งอยู่ในระหว่างเกิดและเสื่อมดับในที่สุดนั้น มีระยะเวลาที่เร็วและช้าต่างกัน ชีวิตของบุคคลทุกคนก็เร็วและช้าต่างกัน แต่ว่าพอที่จะกำหนดได้ว่าส่วนมากนั้น สักเท่าไร ดังเช่นที่กำหนดว่า กบฏ หนึ่งหรือกบหนึ่ง ดังที่มีพระพุทธรูปแสดงว่า หากเจริญอิทธิบาทภาวนา ก็จะเจริญอายุกบหนึ่งหรือเกินกบหนึ่ง เป็นพระพุทธรูปที่ตรัสแก่พระอานนท์ที่แสดงถึงบุคคลผู้เจริญอิทธิบาทภาวนา เมื่อได้ทรงปลงอายุสังขารแล้ว พระอานนท์จึงได้กราบทูลอันเชิญให้อย่าเพิ่งเสด็จดับขันธปรินิพพาน ให้ทรงเจริญอิทธิบาทภาวนาเพื่อมีพระชนม์มัยนัยไปกบหนึ่งหรือเกินกบหนึ่ง แต่พระพุทธรูปก็ได้ตรัสว่าได้ทรงปลงอายุสังขารแล้ว ไม่ทรงกลับคำ

คำว่ากบหนึ่งหรือเกินกบหนึ่งนี้ พระอาจารย์ได้อธิบาย ว่าหมายถึง ชีวิตกบฏ ซึ่งประมาณ ๑๐๐ ปีสำหรับคนในยุคนับปัจจุบัน ปัจจุบันก็ตั้งแต่ครั้งพุทธกาลนั้นเรื่อยมา หรือก่อนพุทธกาลนั้นเรื่อยมา ไม่ใช่หมายถึงกบฏนับอายุไม่ถ้วนดังที่บางคนเข้าใจ ชีวิตปัจจุบันก็อยู่ในรานั้นเป็นอย่างมาก ที่มากไปกว่าก็มีน้อย แต่โดยมากก็ไม่ถึง ๑๐๐ ปี ๘๐ ปีก็นับว่ามาก ชีวิตของสัตว์เดรัจฉานก็มียาวมีสั้นต่าง ๆ กัน ดังที่ทราบกันอยู่ นี้เป็นระยะเวลาที่ตั้งอยู่ ขณะตั้งอยู่ก็แปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ และก็ได้มีแสดงไว้ตั้งแต่เก่าก่อนพุทธศาสนาบังเกิดขึ้น และเมื่อพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับรองเอามาแสดงไว้เหมือนกัน คืออายุของโลก เมื่อโลกเรานี้ก็มีอายุเหมือนกัน มีเกิดมีดับเหมือนกัน แต่ว่าระยะเวลาที่ตั้งอยู่ของโลกนั้นยาวมาก แม้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ดวงดาวต่าง ๆ นักคิดค้นในปัจจุบันนี้ก็รับรองว่าเป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับ แต่ระยะเวลาที่ตั้งอยู่นั้นยาวมาก สำหรับระยะเวลาเกิดดับของโลกนั้นยาวมากจนเรียกว่าหลายสิบกัปกัลป์ เป็นอสงไขยที่แปลว่านับไม่ถ้วนนี่คือว่ายาวมาก และโลกนี้เมื่อถึงคราววินาศก็จะวินาศไป แดกสลายไปดับไป ด้วยไฟด้วยน้ำด้วยลม นี้เป็นคติที่แสดงไว้ตั้งแต่ก่อนที่พุทธศาสนาจะบังเกิดขึ้น และเมื่อพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นก็รับรองสิ่งนี้เข้ามาแสดงไว้เหมือนกัน

โอกาสโลกและสังขารโลก

เพราะฉะนั้นทุกอย่างก็เป็นสังขารธรรม คือเป็นสิ่งที่บ่งจ้ายปรุงทั้งนั้น มีเกิดมีดับ

มีแปรปรวนเปลี่ยนแปลงทั้งนั้น โลกทั้งหมดนี้เรียกว่าเป็นโอกาสโลก โลกคือพื้นปฐพี และ ก็แยกออกมาเป็นภูเขาเป็นต้นไม้พวกพืชต่าง ๆ เป็นร่างกายมนุษย์ เป็นสัตว์เทวเจ้านาน ก็เรียกว่า สังขารโลก โลกคือสังขาร คือว่าร่างกายของมนุษย์ของสัตว์เทวเจ้านานตลอดถึงของต้นไม้ทั้งหลาย ก็แบ่งส่วนธาตุคินห้าลมไฟมาจากโอกาสโลกคือพื้นปฐพีนี้มาประกอบกันขึ้น ผสมปรุ้งแต่งกันขึ้น เป็นคนเป็นสัตว์เป็นต้นไม้ ก็เรียกว่าสังขารโลก และก็เรียกว่าสัตว์โลกหรือสัตว์โลกซ้อนอยู่ใน สังขารโลกของมนุษย์ของเทวเจ้านาน คือว่ามีจิตใจที่เป็นธาตุรู้ซึ่งยึดถืออยู่ มีกิเลสอาสวะอยู่ ก็ เป็นสัตว์โลกซ้อนอยู่ในสังขารโลกอันนี้ ซึ่งหากจะกล่าวถึงที่กล่าวมาแล้วก็กล่าวได้ ว่าเมื่อ สังขารโลกของคนของสัตว์นั้นแตกสลาย ส่วนที่เรียกว่าสัตว์โลกนั้นก็จิตก็เคลื่อนออกไปคือสังขาร โลกใหม่ ทุกคนเราจึงเป็นโลกน้อย ๆ ซึ่งแบ่งส่วนมาจากโลกใหญ่คือโอกาสโลก และก็ตกอยู่ ในลักษณะเดียวกันคือเกิดดับ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปรปรวน

ทรงสอนให้พิจารณาแยกธาตุ

คราวนี้ก็จะต้องคิดเหมือนกัน ว่าตามที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเป็นรูปธรรมนามธรรม ที่รวมกันเป็นอักษภาพร่างกายจิตใจของทุก ๆ คนตลอดถึงสัตว์เทวเจ้านาน ตลอดจนถึงสังขารโลก ทั้งหมด โอกาสโลกทั้งหมด นี้เป็นสังขตธรรมฝ่ายที่เป็นรูปหรือฝ่ายที่เป็นวัตถุ คราวนี้ฝ่ายที่เป็น รูปหรือที่เป็นวัตถุอันเป็นอสังขตธรรม ธรรมอันปัจจัยไม่ปรุ้งจะมีอีกหรือไม่ คือว่าบรรดาส่วน ที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปซึ่งมาปรุ้งแต่งกันขึ้นก็มาจากเหตุ และบรรดาส่วนที่มาปรุ้งแต่งกันนั้น ก็ จะต้องมามีที่มาว่าเอาอะไรมาปรุ้งแต่ง เพราะฉะนั้นในทางพุทธศาสนาจึงมีสอนให้แยกธาตุ และการแยกธาตุที่ต้องการเป็นการปฏิบัติเพื่อสมาธิเพื่อปัญญา อันเป็นสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรม-ฐานนั้น ก็คือว่าก่อนกายอันนี้เอาส่วนที่เป็นรูปก่อน ก็เป็นที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา ก็ มาเป็นก้อนอยู่อย่างนี้ มันก็ควรจะเห็นว่าเป็นตัวเราเป็นของเราได้ จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุ ออกไป ว่าอันที่จริงนั้นประกอบขึ้นจากธาตุทั้งหลาย โดยมากก็คือธาตุ ๔ คือประกอบขึ้น จากปฐวีธาตุ ธาตุคิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม และใน ที่บางแห่งก็มีสอนให้แยกออกไปเพิ่มอีกธาตุหนึ่งคืออากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง เป็นที่ ๕ สอนให้แยกธาตุออกไป ว่าอันที่จริงนั้นไม่ใช่เป็นก้อนคอก แต่แยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือเป็นธาตุ ๕ เพื่อที่จะได้กระจายออกไปว่าไม่ใช่เป็นก้อนเป็นแท่ง จะได้มองเห็นว่าอันที่จริง นั้นไม่ใช่ยึดตาตัวตน ไม่ใช่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน แต่แยกออกไปได้เป็นธาตุ ๔ หรือธาตุ ๕

เพราะฉะนั้น คำว่าธาตุ^๕จึงเป็นคำที่แสดงถึงส่วนสิ่งที่เป็นที่มาประกอบกับของสิ่งทีเรียกว่าสังขารคือส่วนผสมอัน^๕นี้ คือว่าร่างกายอัน^๕นี้ของทุกคนเป็นสังขารหรือสังขตธรรมดังที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่งมาประกอบกันเข้า เหมือนอย่างว่าบ้าน ที่เรียกว่าบ้าน^๕นั้นก็คือว่าเครื่องที่พหุสัมภาระทั้งหลายมาประกอบกันเข้าเป็นบ้าน แต่อันที่จริงนั้น บ้านก็มาจากสิ่งที่ประกอบทั้งหลาย เช่นมาจากไม้จากอิฐจากปูนจากเหล็กที่เป็นบ้านตึกราม สิ่งต่าง ๆ เหล่า^๕นี้มาประกอบกันเข้ามาปรุงกันเข้าก็เป็นบ้าน บ้านจึงเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ซึ่งอันที่จริงนั้นไม่มีตัวบ้านจริง ๆ คือตัวตนไม่มี ไม่มีตัวบ้านจริง ๆ แต่มาจากส่วนผสมปรุงแต่ง ร่างกายอัน^๕นี้ก็เหมือนกัน ตัวตนร่างกายไม่มี มีมาจากธาตุที่มาผสมปรุงแต่งกันขึ้น เพราะฉะนั้นเพื่อที่จะให้ละความยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุ ให้พิจารณาแยกธาตุอันแสดงว่าธาตุ คำว่าธาตุ^๕เป็นส่วนที่แยกมาจากคำว่าสังขาร สังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง^๕นั้นก็เป็นที่ยึดถือกันว่าสมมติบัญญัติกันว่าเป็นตัวเราของเรา^๕ ก็มาจากบรรดาธาตุทั้งหลายที่มาปรุงแต่งกันขึ้น ตรัสสอนให้แยกออกไป.

๒๙ สิงหาคม ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๖ ลักษณะพุทธศาสนา สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

ความหมายของธาตุในชาตกรรมฐาน

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนา มาถึงธาตุและสังขาร อันเป็นการแสดงสังขตธรรมและอสังขตธรรมค้ำนวัตถุในเบื้องต้น สังขารสิ่งผสมปรุงแต่งที่กำลังแสดง ยกขึ้นเป็นตัวอย่างคือรูปกายนี้ ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาแยกธาตุ อันเรียกว่า ชาตกรรมฐาน ในค้ำนปฏิบัติในสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน หากว่าจะเปรียบรูปกายอันนี้ก็เปรียบเหมือนบ้าน ซึ่งเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง คือประกอบขึ้นจากทัพสมัภาระทั้งหลาย และที่ให้พิจารณาแยกธาตุนั้นก็เหมือนอย่างให้พิจารณำบ้าน แยกออกเป็นทัพสมัภาระทั้งหลายที่มาประกอบปรุงกันขึ้นเป็นค้ำบ้านนั้นที่ตรัสสอนให้พิจารณาธาตกรรมฐาน ก็เพื่อที่จะให้เห็นว่ากายนี้ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาสักแต่ว่าเป็นธาตุมาประชุมปรุงแต่งกันขึ้น เช่นเดียวกับค้ำบ้าน ไม่ใช่เป็นบ้านเป็นเรือนที่แท้จริงหรือว่ามีบ้านไม่มีเรือนที่แท้จริง มีแต่ทัพสมัภาระที่มาปรุงกันขึ้นเท่านั้น เพื่อที่จะได้ค้ำความยึดถือรูปกายอันนี้เป็นค้ำเราของเรา หรือค้ำที่เรียกกันทัว ๆ ไปว่าไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ฉะนั้นจึงต้องเข้าใจ ว่าค้ำว่าแยกธาตุ ธาตุในทางกรรมฐานนี้จึงมีความหมายค้ำกล่าว แต่ถึงค้ำนั้นก็มีความหมายอันเป็นที่รวบรวมเข้ามา ค้ำที่ได้ตรัสแสดงไว้ใน ธาตุวิภังคสูตร เป็นค้ำที่มีค้ำอธิบายค้ำว่าธาตุแต่ละธาตุ และอาการของกาย ส่วนไหนต้องค้ำด้วยลักษณะของธาตุข้อใด ก็จัดเข้าในธาตุข้อนั้น

ปฐวีธาตุ ธาตุคิน

ค้ำค้ำนแต่ปฐวีธาตุ ธาตุคิน หมายถึงสิ่งค้ำแข็งแข็งอันมีอยู่ในกายอันนี้คือ เกสา ผม โลมา ขน นขา เล็บ ทันตา ฟัน ตใจ หน้ง มังสัง เนื้อ นหารู เอ็น อัญฐิ กระคูก อัญฐิมิณูข้ง เยื่อในกระคูก วิกัง ใต หทยัง หัวใจ ยกนัง คับ กิโลมกั๊ง ฟังผัด บีหัง ม้าม บัปผาสัง ปอด อันค้ำ ใส้ใหญ่ อันคคณัง สายรัดใส้ อุทริยั๊ง อาหารใหม่ กรีสัง อาหารเก่า มัตถเกมัตถลงกั๊ง ขมอ้งโนขมอ้งคีระชะ และส่วนอื่นใดค้ำแข็งแข็งมีอยู่ในกายอันนี้ เรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุคิน

อาโปธาตุ ธาตุน้ำ

ส่วนที่เอิบอาบเหลวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้คือ ปิตตัง น้ำคิ เสมหัง น้ำเสลก ปุพฺโพ น้ำหนองน้ำเหลือง โลหิตัง น้ำเลือด เสโท น้ำเหงื่อ เมโท มันทัน วสา มันทลว เขโพน้ำลาย สิงฆาณิกา น้ำมูก ลลิตกา ไขข้อ มุคตัง มูตร และสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เหลวเอิบอาบบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ รวมเรียกว่าอาโปธาตุ ธาตุน้ำ

เตโชธาตุ ธาตุไฟ

ส่วนที่อบอุ่นที่ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้คือ ไฟที่ทำร่างกายให้อบอุ่น ไฟที่เผาร่างกายให้ซำรุดทรุดโทรม ไฟที่ทำร่างกายให้เร่าร้อน และไฟที่ช่วยในการย่อยอาหารที่กิน ที่คัม ที่เคี้ยว ที่ลัม และสิ่งที่อบอุ่นที่ทำให้อบอุ่นให้ร้อนบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็รวมเรียกว่าเตโชธาตุ ธาตุไฟ

วาโยธาตุ ธาตุลม

ส่วนที่พัดไหวบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ ก็คือลมที่พัดขึ้นเบื้องบน ลมที่พัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมหายใจเข้าลมหายใจออก ลมที่พัดซ่านไปทั่วอวัยวะร่างกายทั้งปวง ลมหายใจเข้าลมหายใจออก ก็รวมเรียกว่าวาโยธาตุ ธาตุลม

อากาศธาตุ ธาตุอากาศหรือช่องว่าง

และอีกธาตุหนึ่งที่มีแสดงไว้ในพระสูตรเช่นในธาตุวิงกสสูตร ก็คืออากาศธาตุ ธาตุคืออากาศช่องว่าง ได้แก่ช่องว่างทั้งปวงบรรดาที่มีอยู่ในกายนี้ คือช่องหู ช่องจมูก ทวารปากหรือช่องปาก ช่องที่อาหารกลืนลงไป ช่องที่อาหารที่บริโภคน้ำคัมที่เคี้ยวที่ลัมบรรจุอยู่ และช่องที่อาหารขับถ่ายออกไปในภายล่าง และช่องว่างอื่นทั้งหมดที่มีอยู่ในกายนี้ ก็เรียกว่าอากาศธาตุ ธาตุอากาศ

พิจารณาให้เห็นสักแต่ว่าเป็นธาตุ

พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาธาตุ ๔ ก็คือธาตุคินน้ำลมไฟ หรือธาตุ ๕ ธาตุคินน้ำไฟลมอากาศคือช่องว่าง ด้วยปัญญาโดยชอบตามเป็นจริง ว่านั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่ใช่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่เป็นตัวตนของเรา คือไม่ใช่ตัวเราของเรา สักแต่ว่าเป็นธาตุ เพื่อที่จะได้ละความเห็นยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา ในรูปกายอันนี้ การพิจารณาดังนี้เรียกว่าธาตุกรรมฐาน ที่ท่านแสดง

ว่าเป็นกรรมฐานที่แก่นิเวศน์ข้อที่ ๕ คือวิจิกจนา ความเคลือบแคลงสงสัย ทั้งนี้เพราะอะไร ก็เพราะว่าวิจิกจนาความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลายนั้น ก็ตั้งขึ้นที่ตัวเราของเราเป็นข้อสำคัญ เช่น ตัวเราของเราในอดีตเป็นใครมาอย่างไรเป็นต้น ตัวเราของเราในอนาคตจะเป็นอย่างไร เป็นอะไร ต่อไปเป็นต้น และตัวเราในปัจจุบันมีหรือไม่มี และเป็นอย่างไรเป็นต้น ความสงสัยทั้งปวงเหล่านี้ เกิดขึ้นจากความเห็นยึดถือขั้น ๕ ซึ่งสรุปเป็นรูปธรรมนามธรรมหรือรูปกายนามกายนี้เองว่าเป็น ตัวเราของเรา เพราะฉะนั้นขั้น ๕ จึงได้เรียกว่า อุปาทานขั้น ๕ แปลว่าขั้นเป็นที่ยึดถือ ฉะนั้น เมื่อมาหัดพิจารณาธาตุกรรมฐาน พิจารณารูปกายอันนี้เป็นส่วนหยาบ เป็นวัตถุ และเป็นส่วน สำคัญแห่งความยึดถือว่าสักแต่ว่าเป็นธาตุมาประกอบกันเข้า ไม่มีสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอยู่ที่ไหน มีแต่ธาตุมาประกอบกันเข้าเท่านั้น ก็จะทำให้ความเห็นยึดถือดังกล่าวนี้หายไป ความเห็นยึดถือนั้น เรียกว่า อัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา เมื่อมาพิจารณาทำธาตุกรรมฐานให้เห็น ว่าสักแต่เป็นธาตุ ธาตุสัญญา ความสำคัญหมายว่าเป็นสักแต่ธาตุก็จะปรากฏขึ้น อัตตสัญญา ก็จะหายไป เมื่อเป็นดังนี้ บรรดาความเคลือบแคลงสงสัยทั้งหลายที่ตั้งขึ้นบนฐานคือความเห็น ยึดถือว่าตัวเราของเราทั้งปวงก็จะหายไปหมด อันนี้เป็นหลักสำคัญ เพราะความสงสัยเคลือบแคลง ทั้งปวงนั้น ส่วนสำคัญส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนฐานคือความเห็นยึดถือว่าตัวเราของเราในรูปกายนามกาย นี้แหละ ฉะนั้นเมื่อมาพิจารณาเห็นสักแต่เป็นธาตุได้แล้ว อัตตสัญญาหายไป ธาตุสัญญา มาปรากฏขึ้นแทน อัตตสัญญาหายไป ความสงสัยทั้งปวงที่ตั้งอยู่บนความเห็นยึดถือตัวเราของเรา ก็หายไป จะมีความสงสัยต่อไป ก็ความสงสัยที่ตั้งขึ้นบนธาตุนั้นแหละ แต่ก็เป็นเรื่องของ ความสงสัยในธรรมซึ่งเป็นทางเจริญปัญญา อันจะนำไปสู่ปัญญาที่ยิ่งขึ้นต่อไป

คราวนี้มาจับพิจารณาถึงคำว่าธาตุที่ตรัสสอนไว้ให้พิจารณา อันเป็นธาตุกรรมฐานนี้ ก็ จะเห็นได้ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น คือกล่าวมาแล้ว ว่าก็เป็นความหมายที่รวมเข้ามาหาส่วนที่เป็น สารระคือแก่นสาร ดังที่มีอธิบาย ว่าส่วนที่แน่นแข็งเรียกว่าฐวิธาตุ ธาตุดินเป็นต้น เพราะฉะนั้น คำว่าธาตุนั้น จึงมีความหมายที่รวมเข้ามาถึงส่วนที่เป็นสารระแก่นสาร แต่อันที่จริงนั้นก็ยังมิใช่สิ่งที่เป็น สารระแก่นสารอย่างละเอียดที่เกี่ยวข้องในทางวัตถุ แต่ก็ได้กล่าวแล้ว ว่าที่ได้ตรัสแสดงแยกธาตุตั้ง ที่มีความหมายดังกล่าวนี้มุ่งที่จะให้ปฏิบัติเป็นการแยกธาตุทางกรรมฐาน เพื่อผลคือความที่จะได้ แยกธาตุทางจิตใจ ทำให้บรรลุถึงความสิ้นกิเลสและกองทุกข์ของจิตใจเป็นประการสำคัญ ซึ่งจะ ได้กล่าวต่อไปในถ้อยสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางจิตใจ

ทรงแสดงว่าอากาศไม่มีที่สุด วิญญาณไม่มีที่สุด

ส่วนที่กำลังกล่าวนี้กำลังกล่าวถึงค้ำวัตถุ และค้ำวัตถุก็เป็นอันว่าได้มีการแสดงธาตุที่ทำให้เห็นถึงความหมายของคำว่าธาตุ คือเป็นที่รวมเป็นส่วนที่เป็นสาระแก่นสารเป็นอย่างไร ไปคือเป็นส่วนที่แน่นแข็ง ส่วนที่เหลวเอิบอาบ ส่วนที่อบอุ่นรุ่มร้อน ส่วนที่พัดไหว และส่วนที่เป็นช่องว่าง อันส่วนที่เป็นช่องว่างอันเรียกว่าอากาศธาตุนั้น หมายถึงช่องว่างในร่างกายอันนี้ แต่อันที่จริงนั้น อากาศธาตุคือช่องว่างนอกกายอันนี้อันเป็นส่วนของโลกธาตุมีอยู่เป็นอันมาก ในทางพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงว่าเป็นอนันตะคือไม่มีที่สุด ได้ตรัสแสดงสิ่งที่เป็นอนันตะไม่มีที่สุดไว้ ๒ อย่าง คืออากาศไม่มีที่สุด วิญญาณไม่มีที่สุด และอากาศคือช่องว่างนี้ไม่ได้หมายถึงธาตุที่มีอยู่ในอากาศคือช่องว่าง คำที่เราเรียกกันว่าอากาศที่หายใจเข้าหายใจออก อันหมายถึงเป็นทิวธาตุละเอียดที่มองไม่เห็นด้วยตา หายใจเข้าหายใจออกเราเรียกว่าอากาศ อันที่จริงสิ่งที่หายใจเข้าหายใจออกที่เราเรียกอากาศคืออากาศเสียนั้น ไม่ใช่ตัวช่องว่าง ถ้าตัวช่องว่างจริง ๆ แล้วไม่มีอะไร ดังที่เราบัญญัติเรียกกันว่า สูงขึ้นไปมากที่สุดไม่มีลมหายใจเข้าลมหายใจออก ไม่มีอากาศหายใจเข้าหายใจออก เป็นบรรยากาศหรืออวกาศเป็นต้นนั้น นั่นก็เป็นคำที่สมมติเรียกขึ้นมาและก็จะอาจจะนั่นแหละที่เป็นช่องว่างจริง ๆ ก็ได้ คือไม่มีอะไร แต่ว่าต่ำลงมานี้ที่อยู่ใกล้โลกเรามีสิ่งที่หายใจได้คือมีอากาศ เราเรียกกันว่าอย่างนั้น คือขอยืมคำนั้นไปเรียก เพราะเหตุว่าสิ่งที่เราหายใจนั้นมองไม่เห็น จึงขอยืมเรียกว่าอากาศ แต่อันที่จริงนั้นไม่ตรงกับความหมายในทางธรรมที่เรียกว่าอากาศธาตุนั้น ความหมายของธรรมในคำว่าอากาศธาตุนั้น มุ่งถึงช่องว่างดังที่กล่าวมาแล้ว เมื่อเป็นช่องว่างทั้งนี้ ท่านจึงไม่แสดงไว้ในธาตุทั่วไป ในธาตุทั่วไปนั้นท่านแสดงไว้เป็น ๔ เท่านั้น คือ สิ่งที่แน่นแข็ง สิ่งที่เหลวเอิบอาบ สิ่งที่อบอุ่นรุ่มร้อน และสิ่งที่พัดไหว ซึ่งบรรดาสิ่งทั้ง ๔ เหล่านี้ ก็จะพึงกล่าวได้ว่าเป็นวัตถุทั้งนั้น เป็นวัตถุที่หยาบ เป็นวัตถุที่ละเอียด หรือเป็นวัตถุที่มีลักษณะต่าง ๆ กัน ก็ธาตุเหล่านี้เองที่มาประชุมกันก็เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลายดังที่เรียกว่าสังขารโลก และเมื่อมีวิญญาณธาตุเข้าประกอบ เป็นวิญญาณที่ยังมีกเลสที่ยังยึดถือเกี่ยวเกาะอยู่ ก็เป็นสัตว์โลก สัตว์โลกจึงเป็นทิววิญญาณนั่นเอง ที่ยังมีกเลสที่ยังยึดถือเกี่ยวเกาะอยู่ ประกอบกันอยู่ก็เป็นธาตุ ๖ ก็มาเป็นบุคคลนี้ ดังที่ตรัสไว้ในธาตุวิภังคสูตร

อธิบายธาตุ และสังขาร

คราวนี้แม้ในวิชาการทางโลก เมื่อรวมเข้ามาแล้วก็ป็นธาตุและสังขาร ส่วนที่ผสมปรุงแต่งเป็นสังขาร ส่วนที่เป็นวัตถุซึ่งถูกนำมาผสมปรุงแต่งก็เป็นธาตุ ดังเช่นร่างกายอันนี้เป็นสังขาร

ธาตุ ๔ ที่มาผสมปรุงแต่งเป็นร่างกายอันนี้ นั่นก็เป็นธาตุ คราวนี้มุ่งวิชาการทางโลกที่อาจแยกให้ละเอียดออกไปอีก เมื่อยังพบว่าเป็นสิ่งที่ผสมปรุงแต่งอยู่ สิ่งใดก็ตาม สิ่งนั้นก็บ่งชี้ว่า และสิ่งที่ถูกแยกออกไปเป็นตัวแทนสารอันมาผสมปรุงแต่งกันขึ้น สิ่งที่ได้ค้นพบอันเป็นตัวแทนสารนั้นก็บ่งชี้ว่า และสิ่งที่พบกันว่าเป็นธาตุนั้น ครั้นเมื่อความรู้เจริญขึ้น ก็ยังพบว่ายังไม่ใช่ธาตุแท้ ยังเป็นส่วนผสมปรุงแต่งอีก นั่นก็เป็นสังขาร ยังไม่ใช่ธาตุแท้ และสิ่งที่ได้ค้นพบว่าเป็นตัวแทนสารที่ละเอียดที่สุด นั่นก็เป็นธาตุ และหากว่าต่อไปถ้าได้มีความรู้ พบว่าสิ่งที่เข้าใจว่าเป็นธาตุนั้น ยังเป็นส่วนผสมปรุงแต่งอยู่อีก ก็ยังเป็นสังขารอยู่นั่นแหละ ส่วนสิ่งที่บ่งชี้ว่าตัวแทนสารที่ละเอียดที่สุดจนถึงไม่สามารถจะแยกออกไปได้อีก อันเป็นตัวแทนสารที่ละเอียดแยกออกไปไม่ได้ก็ ถ้าสิ่งนั้นมีจริง ๆ นั่นก็เป็นธาตุแท้ ซึ่งในปัจจุบันนี้ก็ไปโดยลำดับ จนนับว่าละเอียดที่สุด อันนี้ก็แสดงว่าตรงกับหลักของสังขตธรรมกับอสังขตธรรม สังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งก็คือสังขาร คำว่าธรรมนี้ได้ทั้งวัตถุได้ทั้งที่ไม่ใช่วัตถุ มีความหมายถึงสิ่งทั้งปวงได้ทั้งหมด ก็เป็นสังขาร ส่วนสิ่งที่บ่งชี้ว่าธาตุแท้ ธาตุที่เป็นสารแทนสารจริง ๆ ไม่ได้ถูกปรุงแต่ง เป็นตัวเดิมจริง ๆ ไม่ได้ถูกปรุงแต่งซึ่งนับว่าละเอียดที่สุด อย่างไรก็ตาม นั่นเป็นธาตุที่เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ถ้ายังเป็นสังขตธรรมคือสิ่งที่ปรุงแต่งอยู่ที่ประกอบอยู่ ก็เป็นสังขารทั้งนั้น สิ่งที่ไม่ถูกปรุงแต่งจริง ๆ เป็นตัวเดิมจริง ๆ แยกออกไปไม่ได้จริง ๆ ไม่มีอะไรมาปรุงแต่งจริง ๆ เป็นตัวเดิมจริง ๆ นั่นเป็นอสังขตธรรม ดังที่ได้กล่าวมานี้ เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางวัตถุที่มีอยู่ และพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้และได้ทรงสั่งสอน แต่ที่ทรงสั่งสอนมุ่งในค่านิยมปฏิบัติกรรมฐานเพื่อให้พ้นทุกข์ ไม่ได้ทรงสั่งสอนในด้านทางโลก จึงได้ตรัสสอนให้แยกธาตุอันนี้แยกธาตุออกไปเป็นธาตุ ๔ ธาตุ ๕.

ครั้งที่ ๑๗ ลักษณะพุทธศาสนา สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

รูปกายและนามกาย

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนาถึงสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางวัตถุ จากนั้นจะแสดงสังขตธรรมและอสังขตธรรมทางจิตหรือวิญญาณธาตุ กังที่ได้กล่าวแล้วว่าบุรุษสตรีบุคคลทั้งปวง พระพุทธเจ้าตรัสว่ามีธาตุ ๖ สำหรับธาตุทางวัตถุนั้นก็คือธาตุ ๕ ข้างต้นประกอบกันเป็นรูปกาย ส่วนธาตุที่ ๖ คือวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ก็มาประกอบเข้า วิญญาณธาตุนั้นเมื่อมาประกอบเข้ากับรูปกายคือธาตุ ๕ ข้างต้น ก็ปรากฏเป็นนามกาย ซึ่งเป็นอาการของวิญญาณธาตุหรือจิตใจ สำหรับรูปกายคือกองรูปโดยเฉพาะนั้น เป็นสิ่งที่มีสรีรวัตถุเป็นวัตถุ และเมื่อมาประกอบกันก็เป็นสังขาร ก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่งมาจากธาตุทั้งหลาย และธาตุนั้นได้แสดงแล้วว่าทางพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าแสดงไว้อย่างไร ได้มุ่งอะไร แต่ก็ได้เป็นคัมภีร์หรือคัมภีร์ทางที่จะให้มองเห็นได้ ว่าส่วนที่เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนั้น ที่ปรากฏเป็นรูปกายของทุกๆ คน จะต้องมาจากสิ่งที่มีผสมปรุงแต่งเข้า และสิ่งนั้นคือธาตุ และธาตุนั้นมุ่งถึงส่วนที่เป็นสาระแก่นสาร เช่นปฐวีธาตุ ธาตุดิน ก็หมายถึงสิ่งที่แข็งแข็งเป็นต้น และสิ่งที่แข็งแข็งนั้นเมื่อแยกออกไปอีก ๆ ก็ย่อมจะพบละเอียดเข้า ๆ ไปโดยลำดับ จนถึงที่สุด แปลว่าแยกไปอีกไม่ได้ นั่นเป็นตัวธาตุแท้ดั้งเดิม แต่บัดนี้จะค้นพบหรือยังไม่ทราบ นี่เป็นคัมภีร์วัตถุ ซึ่งคัมภีร์วัตถุแท้ที่กล่าวมาแล้วนี้ก็สรุปลงได้ ว่าส่วนที่เป็นสังขารนั้นก็ก็เป็นสังขตธรรม และส่วนที่เป็นธาตุแท้ก็เป็นอสังขตธรรม เพราะเมื่อแยกออกไปอีกไม่ได้ เมื่อมีอยู่ก็แปลว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีอะไรมาปรุงแต่ง เป็นตัวเดิมแท้ ๆ ของวัตถุ

คราวนี้มาถึงวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ก็เหมือนกัน อันวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ที่มาประกอบอยู่ในกายนี้อันหมายถึงรูปกายอันนี้ ก็ย่อมจะมีตัวเดิมซึ่งเป็นตัวธาตุแท้ และมีตัวอาการซึ่งเป็นสังขารหรือเป็นส่วนผสมปรุงแต่งเช่นเดียวกัน บุคคลทุก ๆ คนนั้นย่อมรู้สึกได้หรือว่าจับได้ในส่วนที่เป็นอาการ กังที่ได้ตรัสแสดงไว้ในขั้น ๕ ที่เป็นส่วนนามกาย คือเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

เวทนา

นามข้อที่ ๑ คือเวทนานั้น ได้แก่ความรู้สุขทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ที่ทุก ๆ คนได้มีความรู้สึกอยู่ คำว่าเวทนานั้นมักจะแปลกันว่าเสวยอารมณ์ คือกินอารมณ์ หรือว่าเอาสุขทุกข์มาใส่เข้า ว่าเสวยสุขเสวยทุกข์เสวยเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ในเมื่อเสวยสุขทุกคนก็รู้สึกว่ามีสบายกายสบายใจ เมื่อเสวยทุกข์ทุกคนก็รู้สึกว่ามีไม่สบายกายไม่สบายใจ เมื่อเสวยภาวะเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ก็รู้สึกปรกติเฉย ๆ ธรรมดา เหมือนอย่างไรเมื่ออยู่ในที่มีอากาศเป็นกลาง ๆ ไม่ร้อนไม่หนาว รู้สึกเฉย ๆ ธรรมดา เหมือนอย่างไรไม่มีเวทนา แต่ความจริงนั้นมี คล้าย ๆ กับว่าบริโภคอาหารที่มีรสเป็นปรกติธรรมดา ก็ไม่รู้สึกว่ามีอร่อย แต่ก็รู้สึกว่ามีจืดชืดไม่ชอบรส ซึ่งความจริงก็เกี่ยวอาหารและก็กินอาหารลงท้องไป เรียกว่ากินเหมือนกัน แต่เมื่อรสเป็นธรรมดาก็รู้สึกเป็นปรกติธรรมดา อร่อยก็ไม่ใช่ ไม่อร่อยก็ไม่ใช่ ดังนั้นคือเวทนาที่เป็นกลาง ๆ จึงได้แบ่งเวทนาเป็น ๓ คือสุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข และก็มีแบ่งพิสดารออกไปเป็น ๕ คือสุขเวทนานั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือสุขเวทนาทางกาย สุขเวทนาทางใจ ทุกขเวทนานั้นก็แบ่งเป็น ๒ คือทุกขเวทนาทางกาย ทุกขเวทนาทางใจ ส่วนเวทนาที่ไม่ทุกข์ไม่สุขนั้นเรียกอุเบกขาเวทนา เวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข แบ่งเป็น ๕ เวทนา นี้ก็เป็นอาการของจิตหรือของธาตุ ซึ่งนับว่าเป็นตัวสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งเหมือนกัน จึงเป็นเวทนาขึ้นมา แต่ว่าเป็นสังขารอย่างไรนั้นจะยังไม่อธิบาย

สัญญา

นามข้อที่ ๒ คือสัญญา ความรู้จำ ก็คือจำรูป จำเสียง จำกลิ่น จำรส จำโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และจำเรื่องราวทางใจ แม้ความรู้จำคือสัญญานี้ก็เป็นสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่งเหมือนกัน

สังขาร

นามข้อที่ ๓ คือสังขาร ซึ่งเป็นคำที่ซ้ำกันกับคำว่าสังขาร แต่ว่าสังขารในขั้น ๕ นี้ มุ่งถึงสังขารทางใจเท่านั้น คือความคิดปรุงหรือปรุงคิด ก็คิดปรุงหรือปรุงคิดรูปบ้าง เสียงบ้าง กลิ่นบ้าง รสบ้าง โผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องบ้าง รั้มมะคือเรื่องราวทางใจบ้าง หรือว่าแบ่งสรุปลงเป็น ๓ คิตติ คิตชั๋วหรือคิตไม่ติ และคิดเป็นกลาง ๆ อันนี้เรียกว่าสังขาร ได้แก่รู้ปรุง

หรือรูปคิด คือคิดปรุงหรือปรุงคิด อันนั้นก็เห็นได้ชัดว่าเป็นตัวสังขารโดยตรง คือเป็นส่วนผสม
ปรุงแต่ง

วิญญาณ

นามข้อที่ ๔ คือวิญญาณซึ่งเป็นความรู้ ในเมื่อตากับรูปประจวบกันก็รูปรูปคือเห็น ในเมื่อ
หูกับเสียงประจวบกันก็รู้เสียงคือได้ยิน เมื่อจมูกกับกลิ่นประจวบกันก็รู้กลิ่นคือทราบกลิ่น เมื่อ
ลิ้นกับรสประจวบกันก็รู้รสคือทราบรส เมื่อมโนคือใจกับสัมผัสคือเรื่องราวประจวบกันก็รู้เรื่อง
คือความรู้ที่เราเรียกว่าเห็นรูป ความรู้ที่เราเรียกว่าได้ยินหรือฟังคือได้ยินเสียงฟังเสียง ความรู้
ที่เราเรียกว่าทราบคือทราบกลิ่นทราบรสทราบโผฏฐัพพะคือสิ่งที่กายถูกต้อง และความรู้ที่เรา
เรียกว่ารู้หรือคิดคือรู้หรือคิดเรื่อง ในขณะที่อายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกันเข้า
นี้คือวิญญาณ เป็นวิญญาณในขั้นที่ ๕ ไม่ใช่เป็นวิญญาณในวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่กล่าวมา
โดยลำดับ

อธิบายทบทวนสังขารและวิญญาณในความหมายต่างกัน

เพราะฉะนั้นมาถึงตอนนี้แล้วจะพบคำที่ซ้ำกัน แต่ความหมายต่างกันอยู่ ๒ คำ คำหนึ่ง
ก็คือคำว่าสังขาร ที่พูดมาโดยลำดับตั้งแต่ต้นแล้วว่าสิ่งผสมปรุงแต่ง นี้คลุมทั้งหมด ทุกอย่าง
ที่ผสมปรุงแต่งเป็นสังขารทั้งนั้น และมาถึงสังขารอีกคำหนึ่งก็คือสังขารในขั้นที่ ๕ ก็หมายถึง
ผสมปรุงแต่งเหมือนกัน แต่ว่าเฉพาะที่เป็นทางจิตใจคือคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ อีกคำหนึ่ง
คือคำว่าวิญญาณ ที่กล่าวมาโดยลำดับนั้น วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งหมายถึงรู้ที่เป็นตัวเดิมหรือ
ว่าจิตที่เป็นตัวเดิม แต่ว่าวิญญาณในขั้นที่ ๕ นี้มุ่งถึงการเห็นการได้ยินเป็นต้นตั้งกล่าวแล้ว เพราะ
ฉะนั้น เมื่อมุ่งอธิบายต่างกันดังนี้ ก็จะพึงเห็นว่าวิญญาณนี้เป็นวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ หมายถึงรู้ที่เป็น
ตัวเดิมในบุคคลทุก ๆ คนนี้มีรู้ที่เป็นตัวเดิมประกอบอยู่ จะนอนหลับหรือว่าจะตื่นหรือว่าจะสลบไสล
ไปยังไม่ทลายละก็ ตัวรู้ที่เป็นตัวเดิมนั้นยังอยู่ นี้คือตัววิญญาณธาตุ ธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิม ส่วนวิญญาณ
ในขั้นที่ ๕ นี้ ถ้าหากว่าตากับรูปไม่มาประจวบกัน จักขุวิญญาณรู้ทางตากก็ไม่เกิดไม่มี เหมือน
อย่างหลับตาอยู่ไม่ได้ทำอะไรไม่ได้มองอะไร ยิ่งคนตาบอดก็แปลว่าจักขุวิญญาณไม่มี ทางอื่น
ก็เหมือนกัน เช่นว่าหูกับเสียงถ้าไม่มาประจวบกัน โสตวิญญาณรู้ทางหูก็ไม่มี คนหูหนวกก็ย่อม
ไม่มีข้อนี้ คนตาบอดหูหนวกนั้นก็แปลว่าไม่มีจักขุวิญญาณไม่มีโสตวิญญาณ จมูกกลิ่นกายนั้น
ก็เหมือนกัน คนที่เป็นอัมพาตเอาเข็มแทง ก็ไม่เจ็บตรงที่เป็นอัมพาตนั้น หรือว่าคนที่เขาฉีดยาชา

ผ่าตัดไม้เจ็บ ก็แปลว่าคัมภายวิญญาณ ตั๋วร่างกายในส่วนนั้น มโนวิญญาณ ถ้าหากว่ามโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวไม่มาประจวบกัน มโนวิญญาณก็ไม่เกิด เช่นขณะที่หลับสนิทหรือสลบไสลไปที่เดียว แต่ว่าแม้คนตาบอดหูหนวกคนที่สลบไสลคนที่ถูกฉีดยาชาตังก่่าวมานั้นตัววิญญาณธาตุที่เป็นธาตุรู้ คือรู้ที่เป็นตัวเดิม ยังอยู่ เขาจึงสะกดจิตที่หัดกันมาแล้วให้คนตาบอดเห็นได้ ในขณะที่จิตถูกสะกดเข้าสู่สภาพที่จะเรียกว่าเป็นสมาธิหรือเป็นจิตส่วนลึก ให้รู้สึกเห็นได้เหมือนอย่างอาศัยทางประสาทกายส่วนใดส่วนหนึ่ง เพราะว่ายังมีวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ที่เป็นตัวเดิมคือตัวรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิมยังอยู่ เพราะฉะนั้นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณทั้ง ๔ นี้จึงเป็นความรู้ ซึ่งเป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง ซึ่งมาจากรู้ที่เป็นตัวเดิมคือธาตุรู้ เมื่อรู้ที่เป็นตัวเดิมคือธาตุรู้ขึ้นมาประกอบกันอยู่กับรูปกาย ซึ่งเป็นธาตุไม่รู้คือเป็นวัตถุ แล้วก็ได้รับความรู้ที่เป็นตัวอาการทั้ง ๔ นี้ เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ วัชฐวัชฐวัชฐเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข รู้จำ รู้คิดปรุงปรุงคิด และรู้เห็นรู้ได้ยินเป็นต้น ทั้งที่สามัญชนทุก ๆ คน ได้อยู่มีอยู่ ความรู้เหล่านี้เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น ซึ่งมาจากธาตุรู้ที่เป็นรู้ตัวเดิมมาประกอบกันกับรูปกาย

กายมีความหมายอย่างเดียวกับขันธุ์

ทรงนี้จะอธิบายคำว่า “ กาย ” ซึ่งมักจะเข้าใจกันว่าหมายถึงรูปร่างอย่างเดียว และบางทีเราก็เรียกรูปร่างว่ากาย เช่นคำว่ากายใจ คำว่ากายในคำว่ากายใจนี้หมายถึงรูป ใจก็ใจ แต่บางทีคำว่ากายนั้นก็มาใช้กับนามด้วย เช่นรูปร่าง นามกาย คือคำว่ากายนี้แปลว่าประชุม เหมือนกับคำว่าขันธุ์ที่แปลว่ากอง กองก็คือสิ่งทั้งหลายหลายอย่างมากรวมกัน กายก็แปลว่าประชุม ก็หมายถึงสิ่งหลายอย่างมาประชุมกัน เพราะฉะนั้นคำว่ากายกับคำว่าขันธุ์จึงมีความหมายเป็นอย่างเดียวกัน และอาจใช้ได้ทั้งแก่รูป เรียกว่ารูปร่าง ทั้งแก่นาม เรียกว่านามกาย และคำว่านามนั้นก็บังอยู่แล้ว ว่าไม่ใช่รูป สักแต่ว่าเป็นนาม และคำว่านามนี้แปลว่าอะไรมีความหมายอย่างไรจะต้องอธิบายอีกหนหนึ่ง เพราะฉะนั้นให้เข้าใจคำว่ากายทั้งนี้ เวลาเรียกรูปร่างนามกายจะได้ไม่สงสัยคือใช้ได้ทั้งสอง แปลว่าประชุมแห่งรูปประชุมแห่งนาม ก็คือกองรูปกองนาม

อุปาทานขันธุ์ ขันธุ์เป็นทยดถอ

คราวนี้คำที่เรียกโดยมากกว่าขันธุ์ ๕ นั้น ขันธุ์ก็คือคำว่ากองทั้งที่กล่าวแล้ว รูปขันธุ์ก็คือกองรูป ก็หมายถึงหลาย ๆ สิ่งมารวมกันเข้า มากองอยู่เป็นรูป เวทนาขันธุ์ กองเวทนา

สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ ก็หมายความว่า
 เวทนามีหลายอย่าง สัญญาก็หลายอย่าง สังขารก็หลายอย่าง วิญญาณก็หลายอย่าง มากอง
 รวมกันอยู่เป็นกอง จึงเรียกว่าขันธ์แต่ละข้อ และที่เรียกว่าอุปาทานขันธ์ ขันธ์เป็นที่ยึดถือ
 ก็หมายความว่า สัตว์บุคคลทั้งปวงนั้นย่อมยึดถือขันธ์ทั้ง ๕ นี้ว่า “เอตัมม” นี้เป็นของเรา
 “เอโสหมสมิ” เราเป็นนี้ “เอโส เม อตฺตา” นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา เพราะฉะนั้น
 ขันธ์ทั้ง ๕ นี้จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ์ แปลว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้า
 จึงได้ทรงสั่งสอนให้รู้จักสัจจะคือความจริง ว่าอันที่จริงนั้นข้อที่บุคคลยึดถือกันอยู่ว่าอัตตา คือตัว
 ตนก็ดี อัตตนิยะ คือที่จะพึงยึดถือว่าตัวตนก็ดี โดยมากนั้นก็เข้าใจหรือว่าเห็นรวม ๆ กันอยู่
 ว่านั่นแหละตัวเราของเรา เข้าใจและเห็นรวม ๆ กันอยู่ จึงได้ตรัสแยกออกไป ว่าอันที่จริงนั้น
 ก็แยกออกไปได้เป็นขันธ์ ๕ รูปขันธ์ เวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ สังขารขันธ์ วิญญาณขันธ์
 รูปขันธ์คือกองรูปนั้นก็ป็นสังขารส่วนผสมปรุงแต่งทั้งนั้น แต่ว่าก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่งซึ่งเป็น
 ไปตามธรรมชาติธรรมดา เหมือนอย่างต้นไม้ก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่ง ก็เกิดขึ้นมาจากธรรมชาติ
 ธรรมดา ที่ว่าธรรมชาติธรรมดานั้นก็หมายความว่าเกิดขึ้นจากเหตุปัจจัย คือเมื่อมีเหตุปัจจัยก็ย่อม
 เกิดเป็นผลขึ้นมา ธรรมชาติทั้งหลายในโลกก็เป็นอย่างนี้ ซึ่งที่ปรากฏเป็นฝนตกแตกออกเป็นผล
 ก็เกิดขึ้นจากเหตุซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดา ฟ้าผ่าก็เป็นผลที่เกิดจากเหตุซึ่งเป็นธรรมชาติธรรมดา
 กลางวันกลางคืนเป็นต้นก็เหมือนกัน โลกธาตุดาวเดือนทั้งหมดก็เหมือนกัน สัตว์บุคคลทั้งหมดก็
 เหมือนกัน และมาเฉพาะจิตใจก็โดยสิ่งที่เรียกว่าเป็นมนุษย์ก็ดี เป็นเดรัจฉานก็ดี ย่อมมีธรรมชาติ
 ธรรมดาที่ประกอบกันอยู่ ๒ ส่วนดังกล่าวมาแล้ว คือส่วนที่ไม่รู้คือส่วนที่เป็นวัตถุ ได้แก่ส่วนที่
 เป็นรูปกาย และส่วนที่เป็นธาตุคือตัวรู้ ส่วนที่ไม่รู้กับส่วนที่รู้มาประกอบกันเข้าก็เป็นมนุษย์
 เป็นสัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ มนุษย์นั้นก็มิใช่เกิดเกิดในครรภ์ สัตว์เดรัจฉานนั้นก็มิใช่เกิดเกิด
 ต่าง ๆ เกิดในไข่ก็มี เกิดในเต้าไคลก็มี เกิดในครรภ์อย่างมนุษย์ก็มี ตลอดไปถึงอีกจำพวกหนึ่ง
 เรียกว่าโอปปาติกะ คือพวกที่ลอยเกิด ไม่ได้เกิดในครรภ์เกิดในไข่เกิดในเต้าไคลเหมือนอย่าง
 มนุษย์และเดรัจฉานทั้งหลาย ได้แก่พวกเทพทั้งหลาย พวกผีทั้งหลาย พวกอสุรกายทั้งหลาย
 เรียกว่าพวกเทวดามารพรหม เปเรตอสุรกาย นรก อะไรทั้งหมดนี้เป็นพวกโอปปาติกะหรือพวก
 ลอยเกิด แต่ก็มีกายทิพย์ที่เป็นกายส่วนละเอียด กับมีตัวรู้หรือมีธาตุรู้ รู้ที่เป็นตัวเดิมก็เหมือนกัน
 มาประกอบกัน จึงได้รวมกันเข้าเรียกว่าสัตว์โลก นี้เป็นธรรมชาติธรรมดากันมาทั้งนั้น

กราวน็อย่างภูเขาที่เป็นภูเขาขึ้นมา แม่น้ำเป็นแม่น้ำขึ้นมา น้เป็นแก้วกุด วัตถุที่ไม่มีรู
 ต้นไม้ทั้งหลายท่านแสดงว่าเป็นสิ่งที่มีอินทรีย์คือชีวิตินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต แต่ก็ไม่นับว่า
 มีธาตุรู้หรือรู้ที่เป็นตัวเดิม แต่อันที่จริงนั้นต้นไม้ก็มีตัวรู้เหมือนกัน แต่เราไม่เรียกว่ารู้เหมือน
 อย่างมนุษย์สัตว์ทั้งหลาย อย่างต้นไม้บางอย่างไปถูกเข้า ใบจะหุบทันที เหมือนอย่างมีรูเหมือนกัน
 หรือเช่นที่เขาทดลองดูแล้ว ว่าต้นไม้ที่คนหมั่นไปเยี่ยมและคนแผ่เมตตาให้อยู่เสมอ ๆ มักจะงอก
 งามดีกว่าต้นไม้ที่ปล่อยปละละเลยไม่สนใจ แม้ว่าจะให้น้ำให้อาหารคล้าย ๆ กันก็ตาม ก็เหมือน
 อย่างว่ารูรู้เหมือนกัน แต่ว่าไม่มากจนเรียกว่ามีธาตุรู้หรือที่เรียกว่ารู้ที่เป็นตัวเดิม กราวน็ที่จะ
 มาถึงจุดของความรู้ซึ่งเป็นตัวสังขาร กับรู้ที่เป็นตัวเดิมที่เรียกว่าธาตุรู้ อันจะพึงเรียกได้ว่า
 วิสังขาร ความรู้หรือรู้ที่เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งนั้นเป็นสังขตธรรม รู้ที่เป็นตัวเดิมนั้นหรือที่เรียก
 ว่าธาตุรู้ นั้นคือที่เป็นธาตุแท้ เรียกว่าอสังขตธรรม แต่กราวน็ที่จะเป็นสังขตธรรมขึ้นมา ตลอด
 จนถึงทำให้ธาตุที่ไม่มีรูคือที่เป็นวัตถุเป็นสังขตธรรมไปด้วยนั้น ก็เพราะมีอีกสิ่งหนึ่งที่เรียกว่ากิเลส
 เข้ามาผสมปรุงแต่งอยู่กับความรู้หรือว่าธาตุรู้ดังกล่าวนี้ด้วย.

๒ กันยายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๘ ลักษณะพุทธศาสนา สังขตธรรมและอสังขตธรรม (ต่อ)

ได้แสดงหลักพุทธศาสนามาถึงสังขตธรรมกับอสังขตธรรม และได้แสดงทางฝ่ายวัตถุมาแล้ว กำลังแสดงถึงฝ่ายจิตใจ ซึ่งได้กล่าวว่าเป็นธาตุรู้ อันใช้เป็นภาษาบาลีในพระสูตรหนึ่งว่า วิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งมาประกอบเข้ากับฝ่ายธาตุที่ไม่รู้ จึงเป็นสัตว์บุคคลชายหญิงทั้งที่ปรากฏอยู่ และเพราะเหตุที่ยังมีอีกส่วนหนึ่งเข้ามาผสมปรุงแต่งคือส่วนกิเลส วันนี้จะได้ยกความบางประการเพื่อให้ชัดเจน

สังขตธรรมฝ่ายวัตถุ

พระพุทธเจ้าได้ทรงเป็นพระสัมพันธัญญ คือเป็นผู้ตรัสรู้ทั้งหมด ตรัสรู้จบสากลธรรมธรรมทั้งสิ้น สากลโลก โลกทั้งสิ้น อันรวมทั้งสากลสัตว์โลก สัตว์โลกทั้งสิ้น ดังนั้นจึงได้ทรงประมวลทุก ๆ สิ่งทุก ๆ อย่างทั้งฝ่ายที่เป็นวัตถุ ละทั้งฝ่ายที่ไม่ใช่วัตถุคือจิต เข้าเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างหนึ่ง อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอย่างหนึ่ง และสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลกนี้ที่เป็นฝ่ายวัตถุล้วน ๆ ก็มี ๒ อย่างดังกล่าวนั้นเช่นเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ว่าเรียกกันถึงสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งว่าสังขตธรรมว่าสังขาร และสังขารนั้นก็คือส่วนผสมปรุงแต่งทั้งหลาย ว่าถึงฝ่ายที่เป็นวัตถุเท่านั้น ไม่มีจิตใจเข้าประกอบ ก็เป็นฝ่ายสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่ง เอาอะไรมาปรุงแต่ง ปรุงแต่งจากอะไร ก็จากธาตุทั้งหลายคือส่วนที่เป็นสภาวะแก่นสาร ซึ่งจะกล่าวได้ว่าเป็นตัวเดิม ดังเช่นปรุงแต่งมาจากธาตุทั้ง ๔ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าแสดงในทางวิปัสสนากรรมฐานสำหรับจัดขึ้นพิจารณาแยกธาตุ แต่ก็ได้ประโยชน์ตั้งแต่ทางสมถกรรมฐานขึ้นไปด้วย สิ่งที่เข้มนแข็งก็เรียกว่าปฐวีธาตุ ธาตุดิน ที่เหลวเอิบอาบก็เป็นอาโปธาตุ ธาตุน้ำ ที่อบอุ่นก็เป็นเตโชธาตุ ธาตุไฟ ที่พัดไหวก็เป็นวาโยธาตุ ธาตุลม และเมื่อทั้ง ๔ นี้มาผสมปรุงแต่งขึ้นเป็นสังขาร เช่นเป็นภูเข เป็นก้อนดิน ท่อนไม้ ก็ย่อมมีอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง อยู่ในสิ่งเหล่านี้อีกด้วย และนี่คืออากาศธาตุ ช่องว่าง ความจริงในช่องว่างนั้นต้องหมายถึงว่าไม่มีอะไร แต่ในทุกสิ่งก็มีช่องว่างอยู่ทั้งนั้น อย่างหยาบอย่างละเอียด คราวนี้เมื่อค้นลงไป ๆ ถ้าสามารถจนถึงธาตุที่เป็นอย่างละเอียดที่สุดที่แยกออกไปไม่ได้อีก นั่นก็เรียกว่า

เป็นต้นเดิม และที่เป็นต้นเดิมนั้น ก็กล่าวได้ว่าไม่มีบัจจยะอะไรมาปรุง เพราะเมื่อยังมาปรุงอยู่ ก็ยังเป็นสังขารอยู่ จนกว่าจะได้พบ ถ้ามี ส่วนที่เป็นวัตถุนั้นที่ไม่มีอะไรมาปรุง แยกออกไป ไม่ได้อีก นั้นแหละถึงจะเป็นอสังขตรธรรมคือสิ่งที่ไม่มีบัจจยะปรุง ซึ่งก็น่าจะต้องมีอยู่ แต่จะละเอียดไปอย่างไรหรือจะกลายเป็นอะไรไป นั้นก็ไม่ทราบได้ทางค้ำนวัตถุ

สังขารฝ่ายวัตถุมิเกิดขึ้นดับ

คราวนี้ได้ว่ามาถึงต้นไม้ด้วย ว่าต้นไม้นั้นก็เกิดมีเติบโตและก็มีตาย แต่ก็ไม่รับรองว่ามีจิตหรือวิญญาณ ท่านแสดงไว้ว่ามีอินทรีย์เดียวคือมีชีวิตอินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต และก็ดูเหมือนว่าจะมีความรับสัมผัสอยู่บ้าง ซึ่งน่าจะคล้ายๆ กับเริ่มจะมีกายประสาทหรือมีกายประสาทอยู่บ้าง เพราะว่าเมื่อมีชีวิตอินทรีย์ อินทรีย์คือชีวิต อินทรีย์เดียว ก็น่าจะต้องมีประสาทอยู่บ้าง เช่นว่ากายประสาท ประสาทส่วนกาย ที่รับสัมผัสหนาวร้อนเป็นต้นได้ เพราะฉะนั้นจึงยังไม่จัดเป็นสัตว์มีชีวิตที่เข้าในข้อห้ามไม่ให้ฆ่าตามศีลข้อที่ ๑ ปาณาติปาโต ปาณาติปาตาเวรมณี ปาณาติปาโตก็คือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เมื่อเป็นศีลก็เป็นเวรมณี คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง และสัตว์ที่มีชีวิตที่ท่านใช้คำว่าปาโณหรือปาณะ ที่แปลว่าสัตว์ที่มีลมหายใจ มีปราณะ มีปราณ มีลมปราณ ลมปราณก็คือลมหายใจเข้าลมหายใจออก ซึ่งในศีลข้อที่ ๑ นี้ ก็รับรองว่า อะไรเป็นปาโณ คือสัตว์มีปราณหรือมีชีวิต เอาถึงบรรดามนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ทั้งใหญ่ทั้งเล็กตลอดจนถึงมดปลวก แต่ว่าไม่ได้รับรองไปจนถึงเชื้อโรค ซึ่งในบัดนี้ พบบรรดาเชื้อโรคต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งมีอาการเคลื่อนไหวเป็นต้นเหมือนอย่างตัวน้ำหรืออะไรที่เป็นชนิดเล็กที่สุด แต่ว่าถ้าจะเป็นสัตว์มีชีวิต ก็ไม่ได้รับรองเข้าในศีลข้อที่ ๑ นี้ หรือว่าจะไม่ถึงเป็นปาโณ สัตว์มีปราณมีลมหายใจเข้าออก ก็เป็นอันว่าไม่ใช่เข้าจำพวกนี้ เพราะฉะนั้นจึงมีอนุญาติให้ไชยาได้ ซึ่งยานี้ก็ใช้ทำลายเชื้อโรคนั่นเอง เพราะฉะนั้นบรรดาพวกนี้จึงไม่รับรองว่าเป็นสัตว์มีชีวิต ซึ่งนับเข้าในข้อห้ามศีลข้อที่ ๑ เอาแต่ที่ปรากฏทั่ว ๆ ไปสัตว์ใหญ่สัตว์เล็ก จนถึงมดปลวกลูกน้ำ เป็นต้น นั้นนับว่าเป็นสัตว์มีชีวิต เพราะฉะนั้นโลกนี้จึงไม่เล็กลง ดังจะพึงเห็นได้ว่า บรรดาสิ่งที่เป็สังขารนั้น ซึ่งมีลักษณะแห่งสังขารที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อยังตั้งอยู่มีความแปรเปลี่ยนแปรไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ และเมื่อมีความเสื่อมสิ้นไปนั้น เช่นว่าต้นไม้ภูเขาต้องสลายไป ต้นไม้ก็ตาย

ไปผูกไป ก็เป็นอยู่ดังนี้ แล้วก็เกิดขึ้นใหม่ เพราะหากว่าบรรดาสังขารที่มารวมกันแล้วก็แตกสลาย หรือแยกกันออกไปนั้น ถ้าหากว่าหมดสิ้นไป โลกก็จะเล็กลง ๆ ทุกที แต่ที่นี่ก็ไม่เล็กลง ก็เพราะว่าบรรดาธาตุทั้งหลายไม่ได้สลายไป เป็นแต่เพียงว่าเมื่อธาตุทั้งหลายมารวมกันเข้าเป็นสังขาร และเมื่อสังขารแตกสลายธาตุทั้งหลายก็แยกย้ายกันไป เช่นธาตุที่แข็งแข็งก็ไปเป็นส่วนที่แข็งแข็ง ธาตุที่เอิบอาบก็ไปเป็นธาตุที่เอิบอาบ อบอุ่นก็ไปเป็นธาตุอบอุ่น พักไหวก็ไปเป็นธาตุที่พักไหว แต่ว่าความสำคัญของธาตุเหล่านั้นก็น่าจะรวมกันอยู่ในส่วนที่แข็งแข็ง และมีส่วนอื่น ๆ เข้ามาประกอบ จะเล็กเท่าไรก็ตามก็แปลว่ายังอยู่ และเมื่อถึงเวลาที่มาประกอบกันเข้าเป็นสังขารอีก และเมื่อสังขารแตกสลายก็แยกกันไปอีก ก็ไปรวมกันอยู่ในโลกธาตุที่เรียกว่าโอกาส-โลกอันนี้เอง ไม่ใช่ไปทางไหน โลกจึงไม่มีเล็กลง

เมื่อรูปกายดับ วิญญาณธาตุเคลื่อนไปตามกรรม

คราวนี้มากล่าวถึงที่มีทั้ง ๒ ส่วนร่วมกัน คือว่าส่วนที่ไม่รู้กับส่วนที่รู้อารมณ์ร่วมกัน ประกอบกัน อันหมายถึงสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งนี้แหละที่ไม่เป็นวัตถุทั้งหมดหรือวัตถุล้วน ๆ แต่ว่ามีธาตุรู้มารวมอยู่ด้วย ดังเช่นบุรุษบุคคลชายหญิงสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ส่วนที่เป็นร่างกายหรือรูปกายเป็นส่วนที่ไม่รู้ แต่ว่าส่วนที่เป็นนามกายคือส่วนที่เป็นจิตใจที่มีตัวรู้ ก็แปลว่าทั้ง ๒ ส่วนนี้มาประกอบกัน ก็มาเป็นสัตว์โลก คราวนี้ทั้ง ๒ ส่วนที่มาประกอบกันนี้ ว่าถึงส่วนที่ไม่มีตัวรู้คือส่วนรูปกายนั้น ก็เป็นส่วนที่เป็นวัตถุและก็ประกอบมาจากธาตุที่เป็นวัตถุ เช่นเกี่ยวกับสิ่งที่ เป็นวัตถุล้วน ๆ ทั้งหลายเช่นต้นไม้ภูเขาก้อนดินก็มาประกอบกันเข้าเป็นสังขาร แต่ว่ามีส่วนที่เป็นนามกายหรือนามธรรมเข้าประกอบ จึงนับว่าเป็นสังขารพิเศษขึ้นไปอีกส่วนหนึ่งในโลกนี้ ก็มีส่วนที่เป็นธาตุรู้เข้าประกอบ และส่วนที่เป็นวัตถุก็มาจากธาตุทั้งหลายที่เป็นวัตถุ ส่วนที่เป็นนามธรรมหรือนามกายคือเป็นความรู้ต่าง ๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ก็มาจากตัวรู้ที่เป็นธาตุที่เรียกว่าวิญญาณธาตุ เพราะว่าเมื่อส่วนที่เป็นวัตถุซึ่งมาประกอบกันเป็นรูปกายอันนี้ก็ เป็นสังขาร เมื่อมาจากธาตุทั้งหลายมาประกอบกันเข้าซึ่งเป็นธาตุที่เป็นวัตถุนั้นแหละ ตัวความรู้ต่าง ๆ ก็เช่นกัน ก็ต้องมาจากตัวรู้ที่เป็นธาตุ จึงเป็นอันว่าธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวหรือธาตุที่ไม่รู้ กับธาตุที่เป็นธาตุรู้มาประกอบกัน ก็เป็นบุรุษสตรีบุคคลอันเป็นสัตว์โลกนี้ และก็ต้องทำความเข้าใจ เช่นเดียวกัน ว่าส่วนที่เป็นรูปกายนั้นก็เป็นสิ่งที่เกิดมีดับ เข้ากับลักษณะของสิ่งที่มีบัจฉัยปรุงแต่งดังกล่าวแล้ว และเมื่อดับก็ไม่หมดสิ้นไปอีกเหมือนกัน ดังคนเราเมื่อตาย ตัวธาตุรู้ก็จะ

เรียกว่าจิตก็ตามวิญญาณก็ตาม จุติคือเคลื่อนออกไปแล้ว ทั้งร่างกายอันนี้ไว้ ร่างกายอันนี้ก็เป็นเหมือนอย่างก้อนหินก้อนไม้ไว้วิญญาณ ก็กลายมาเป็นสังขารที่เป็นวัตถุเหมือนอย่างสังขารที่เป็นวัตถุทั้งหลาย และก็แตกสลายไป ลมก็ดับไป ธาตุน้ำก็แห้งเหือดหายไป ธาตุไฟก็ดับไป ธาตุที่เป็นธาตุดินก็เน่าเปื่อยไป แต่ว่าตัวธาตุนั้นก็ไม่หมดสิ้นไม่หายไปไหนอีก เพราะฉะนั้นเมื่อเกิดขึ้นมาก่อนเกิดร่างกายขึ้นมาใหม่ ธาตุเหล่านั้นก็มาประกอบกันเข้าใหม่ แต่เมื่อกายอันนี้แตกสลายไป ธาตุอันนี้ก็แยกย้ายกันไป ก็อยู่ในโอกาสโลกนี้แหละ โลกจึงไม่เล็กลง เพราะฉะนั้นเมื่อคนตายหรือสัตว์ตายเน่าเปื่อยไปหรือว่าเผาไป ทั้งแต่ครั้งก็ตกอำรรพก็หนีไม่ถ้วน โลกก็ไม่เล็กลงก็คงอยู่เท่าที่นั่นแหละ และธาตุทั้งหลายก็มารวมกันเข้าใหม่ ก็เป็นสังขารขึ้นมาใหม่ คราวนี้ส่วนจิตก็เหมือนกัน คือความรู้ต่าง ๆ ที่เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณก็ดับไป แต่ว่าตัวธาตุรู้ก็ไม่ดับ คือรู้ที่เป็นตัวธาตุก็ไม่ดับ ก็เหมือนกับวัตถุที่เป็นตัวธาตุนั้นก็ไม่แตกไม่หายไปหมดไม่สิ้น ตัวรู้ที่เป็นธาตุรู้ที่มารวมกันเป็นความรู้ก็เช่นเดียวกัน ตัวความรู้ที่เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนั้นเป็นสังขาร เป็นสังขารฝ่ายธาตุรู้ ก็เป็นสิ่งที่เกิดมีดับเช่นเดียวกับสังขารที่เป็นฝ่ายวัตถุ และเมื่อดับในที่สุดแล้ว ตัวธาตุรู้คือสิ่งที่เป็นตัวธาตุรู้ ฐที่เป็นตัวธาตุรู้ก็ไม่ดับ ก็เคลื่อนไปตามกรรมดังที่กล่าวมาแล้ว

วิญญาณธาตุอุปบัติหรือจุติเพราะกิเลส

คราวนี้การที่ธาตุส่วนที่เป็นวัตถุกับธาตุที่เป็นตัวรู้มาประกอบกันอยู่ อาศัยกันอยู่นี้ ก็เป็นสังขารอีกอย่างหนึ่ง ก็เป็นส่วนผสมปรุงแต่ง และก็ต้องมีเหตุปัจจัยเหมือนกัน ซึ่งพระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสรู้พบว่าอะไรเป็นเหตุปัจจัยที่ทำให้ธาตุที่เป็นวัตถุกับธาตุที่เป็นตัวรู้ต้องมาพบกันมาประกอบกัน ดังที่ทุก ๆ คนเราเห็นมีทั้ง ๒ ส่วนนี้แหละมาประกอบกันอยู่ มาเป็นสังขารซึ่งมาจากธาตุที่เป็นวัตถุกับสังขารจากธาตุที่เป็นตัวรู้ แล้วก็ผสมมีชื่อเรียกกันไปทั้ง ๒ ฝ่ายต่าง ๆ กัน ทำไมจึงต้องประกอบกัน เมื่อแยกจากกันแล้วทำไมไม่แยกจากกันไปเสียเลย ทำไมต้องมาพบกันอีกมาประกอบกันอีก และความที่มาประกอบกันอีกนั้นก็เรียกว่ามาเกิดอีกนั่นเอง และเมื่อแตกสลายก็แปลว่าเคลื่อนออกไป เป็นภาษาเรียกฝ่ายที่เป็นธาตุรู้ ตายหรือแตกสลายก็เป็นภาษาเรียกสำหรับธาตุที่ไม่รู้ คือภาษาเรียกตัวสังขารที่มาจากธาตุที่เป็นวัตถุที่ไม่ใช่เป็นธาตุรู้ ก็เรียกว่าเกิด และเมื่อแตกสลายก็เรียกว่าตายหรือว่าดับ ส่วนที่มาจากธาตุที่เป็นตัวรู้นั้น ถ้าเกิดก็เรียกว่าอุปบัติ ซึ่งแปลว่าเข้าถึง และเมื่อจะไปก็เรียกว่าจุติ คือเคลื่อนไป อันเป็นคำที่มี

ความหมายว่าไม่ตาย ยังมีตัวที่ไม่ตาย และตัวที่ไม่ตายนั้นมาแล้วก็ไป ก็มาอาศัยอยู่ในกายอันนี้ ซึ่งมาจากธาตุที่เป็นวัตถุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ต้องเกิดต้องดับคือตาย แต่ตัวที่เป็นธาตุนี้ก็เป็นตัวที่เข้าถึง มาประกอบเป็นสังขารขึ้น และเมื่อสังขารอันนี้แตกแยกก็เคลื่อนออกไป เรียกว่าจิตก็เคลื่อน สุดแต่จะตั้งชื่อเรียกกันว่าจิต ว่าวิญญาณ ว่าสัทว์ ว่าเรา ว่าเขา คราวนี้เมื่อมาประกอบกันเข้าเป็น บรูหฺมสตรีเราเขาตั้งนั้นแล้ว ก็มีกระบวนการทางร่างกายทางจิตใจไปตามธรรมชาติธรรมดา เช่น มีตามีหูมีจมูกมีลิ้นมีกายและมีมีโนคือใจประกอบกันอยู่ แล้วก็มีการมีเสียงมีกลิ่นมีรสมีโผฏฐัพพะ และมีสิ่งที่ใจรู้ใจคิดเรียกว่าธัมมะ มาประจวบกันอยู่ แล้วก็เกิดเป็นนามธรรม คือเป็นนาม- ธรรมที่ว่าตามลำดับตามขั้น ๕ ก็เป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ รวมทั้งรูปก็เป็นรูปเวทนา สัญญาสังขารวิญญาณ เรียกว่าขั้น ๕ ตามที่กล่าวแล้ว ซึ่งก็เป็นธรรมชาติธรรมดา แต่ว่ายังมี อีกส่วนหนึ่งเข้ามาผสมปรุงแต่ง อันเรียกว่ากิเลสที่แปลว่าเครื่องเศร้าหมอง และกิเลสอันนี้ ก็อาศัยขั้น ๕ นั้นแหละบังเกิดขึ้น หรือว่าอาศัยรูปกายอาศัยนามกาย อาศัยรูปนามอันนั้นแหละ บังเกิดขึ้น

ทั้งที่มีตรัสเอาไว้ในปฏิจจนสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น ว่าเพราะเวทนาเป็น บัณฑิตเกิดค้นหา และตรัสไว้ในพระสูตรอีกพระสูตรหนึ่ง ซึ่งมีใจความว่าในเมื่ออาศัยรูปกาย และนามกายประกอบกัน ก็เกิดเวทนาคือความรู้ที่เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คราวนี้เมื่อเป็นสุขเวทนา เป็นสุขได้กินสุขได้เสวยสุข ก็เกิดความยินดี พอใจ และความยินดีพอใจก็มาเป็นราคะนุสสัย อนุสสัยคือราคะ ความติดใจยินดี อนุสสัยก็แปล ว่านอนจม คือหมายความว่ายังจมเข้าไปอยู่ในจิตส่วนลึก ติดอยู่ในจิตส่วนลึก เป็นราคะนุสสัย อนุสสัยเครื่องที่นอนจมอยู่ในจิตส่วนลึกคือราคะความติดใจยินดี ก็ยินดีอยู่ในสุขเวทนานั้นเอง ตลอดจนถึงในสิ่งทั้งหลายที่ทำให้เกิดสุขเวทนาด้วย คราวนี้เมื่อได้รับทุกขเวทนา ได้กินทุกข์ เสวยทุกข์เป็นทุกข์ต่าง ๆ ก็ไม่ชอบไม่พอใจในทุกข์ด้วย และในสิ่งที่ทำให้เกิดทุกข์ด้วย ก็ทำ ให้บังเกิดปฏิฆานุสสัย ปฏิฆะคือความกระทบกระทั่งนอนจมติดอยู่ในจิตส่วนลึก เมื่อประสบ อกุทขมสุขเวทนา เวทนาที่ไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เมื่อไม่พิจารณาเกิดโมหะคือความหลง ก็ทำให้ บังเกิดเป็นอวิชานุสสัย อนุสสัยคืออวิชาคือความไม่รู้ ยังนอนจมติดอยู่ในจิตส่วนลึก เพราะวา จิตนี้ที่เรียกว่าจิต คือเรียกตัวรู้ที่เป็นธาตุนี้ว่าจิต ก็เพราะเหตุว่าคิด รู้ เก็บ และวิจิตรคือ หลากหลายต่าง ๆ กันตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ฉะนั้นจึงเก็บเอาไว้ เก็บเอาไว้เป็นราคะความติดใจ

ยินดีอยู่ในสุขเวทนาและในสิ่งที่ทำให้เกิดสุขเวทนา เก็บตัวไม่พอใจกระทบกระทั่งในทุกขเวทนา และในสิ่งที่ทำให้เกิดทุกขเวทนา เก็บเอาอวิชาคือตัวความไม่รู้อันมีอาการให้หลงในเวทนาที่เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข ทั้งในสิ่งที่ทำให้เกิดเวทนาเช่นนั้น ก็เป็นอวิชาขึ้นมา อันนี้แหละเป็นตัวกิเลสที่เข้ามาประกอบเข้าอีก ก็เป็นสังขารคือส่วนผสมปรุงแต่งเข้าอีก คือว่าปรกตินั้นก็มีการผสมปรุงแต่งจากส่วนที่เป็นธาตุวัตถุไม่รู้ กับส่วนที่เป็นธาตุรู้คือตัวรู้ มารวมกันเข้ามาเป็นบุรุษศตริบุคคอสัตว์เทวเจ้านานทั้งหลาย แล้วยังมีกิเลสเข้ามาปรุงแต่งเข้าอีกส่วนหนึ่งประกอบเข้าอีก เพราะฉะนั้นจึงเป็นสังขาร คือส่วนผสมปรุงแต่งที่มีกิเลสเข้าผสมอยู่ด้วย.

๔ กันยายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๑๕ ลักษณะพหุศาสตร์ การรับรู้อารมณ์ของจิต

ได้แสดงลักษณะพหุศาสตร์มาจนถึงกิเลส ที่มีส่วนเข้ามาผสมปรุงแต่งกายคือรูปกาย และจิต ซึ่งเป็นสังขตธรรมส่วนหนึ่งของโลก ซึ่งมีส่วนวัตถุกับส่วนจิตใจเข้าประกอบกัน ก่อนที่จะกล่าวถึงเรื่องกิเลสต่อไปจากที่ได้แสดงแล้ว จะได้กล่าวถึงกระบวนการของกายและจิตที่เป็นไปตามธรรมชาติธรรมดา กับที่มีบุคคลเข้าไปมีส่วนปรุงแต่ง และก็จะกล่าวเทียบกับทางฝ่ายวัตถุ ก่อน ซึ่งทางฝ่ายวัตถุนั้นก็มีกระบวนการของตนเอง กับมีกระบวนการที่มีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ดังเช่นต้นไม้ก็มีทั้ง ๒ อย่าง คือที่เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตนเอง กับที่มีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง ส่วนที่มีบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องนั้น ก็คือการที่บุคคลทำการเพาะหว่านปลูก เช่นทำนา ทำสวนก็มีการเพาะหว่านปลูกข้าวและต้นไม้ต่าง ๆ ตามต้องการ และการให้น้ำการบำรุงต่าง ๆ การรักษาต่าง ๆ เหล่านี้บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง กับอีกส่วนหนึ่งที่เป็นไปตามภาวะของตน ที่เรียกว่า ตามสภาพ คือการที่ต้นไม้เริ่มงอกเป็นต้นขึ้นจากเมล็ดแล้วก็เติบโตขึ้นไปโดยลำดับ ออกดอก ออกผล นี้ต้นไม้เป็นไปตามภาวะของตนที่เรียกว่าสภาพ

อธิบายความหมายของสภาพกับภาวะ

เพราะฉะนั้นจึงใคร่จะอธิบายคำว่าสภาพ ว่ามาจากคำว่าสภาวะในภาษาบาลี ไทยเรา มาใช้ทับศัพท์ว่าสภาพ เอา “ว” เป็น “พ” แปลตามคำก็แปลว่าภาวะของตัว เพราะฉะนั้น สิ่งที่จะเรียกว่าสภาพนั้นคือสิ่งที่เป็นไปตามภาวะของตน ดังเช่นสภาพของต้นไม้ดังที่กล่าวมานั้น บุคคลไม่ได้เป็นผู้ไปทำ แต่ต้นไม้เขาทำของเขาเองคือเป็นไปเอง การที่แตกเป็นหน่อขึ้นจากเมล็ด แล้วก็เติบโตขึ้นมา มีลำต้น มีเปลือก มีกิ่ง มีใบ มีดอก มีผล เป็นต้นเหล่านี้ เขาเป็นไปของเขาเอง เรียกว่าเขามีภาวะของเขาเอง ไปตามภาวะของตนเอง ความเป็นของตนเอง ภาวะแปลว่าความเป็น ลักษณะดังนี้เรียกว่าสภาพหรือสภาวะ แต่การที่บุคคลเข้าไปทำเข้าไป ตกแต่งนั้นไม่เรียกว่าสภาพ แต่อาจเรียกว่าภาวะได้ เช่นว่าการที่เป็นบ้านเป็นเรือนนี้ไม่ใช่เป็นสภาพ คือมิได้เป็นบ้านเป็นเรือนขึ้นมาเอง คนไปตัดเอาไม้มา เอาที่พัสดุภัณฑ์อื่น ๆ มาปลูก มาสร้างขึ้น จึงเป็นบ้านเป็นเรือน ฉะนั้นบ้านเรือนจึงมิได้เป็นไปตามสภาพ คือมิได้เกิดขึ้นตามสภาพตามภาวะของตน แต่มีคนปรุงแต่ง ถ้าหากว่าบ้านเรือนเป็นไปเอง เช่นว่าเราเพียงแต่หาไม้มากอง ๆ เอาไว้ เอาที่พัสดุภัณฑ์มากอง ๆ เอาไว้ แล้วบ้านเรือนเขามาปรุงของเขา

เอง เสากิ่งขั่นเอง ฝากี่มาประกอบกันเอง หลังกี่มาประกอบกันเอง กระเบื้องกึ่งมุงเอง ถ้า
 กิ่งขั่นจะเป็นสภาพ แต่คนทำทังนั้น ส่วนต้นไม้คนทำแต่เบ้องต้น คือว่าปลูกหว่านบำรุง
 รักษา เหล่านี้เป็นภาวะคือเป็นเรื่องของคน แต่ความที่ต้นไม้แตกขั่นมาเป็นต้นไม้ นี้เป็นไปตาม
 ภาวะของตน ของตนก็คือของต้นไม้เอง เป็นไปเองคั้งนี้เรียกว่าสภาพ นี้เป็นความต่างกันของ
 ถ้อยคำที่เรียกว่าสภาพหรือเรียกว่าภาวะเฉย ๆ

กระบวนการของกาย

คราวนี้ในบุคคลเองก็เหมือนกัน ว่าถึงในส่วนกาย เหาะรูปกายเช่นว่าอาหาร คนก็ต้อง
 แสวงหามา แล้วก็ต้องมาหุงมาต้มมาบริโภค นำเข้าปากเคี้ยวกลืนลงไป ที่คนทำ แต่เมื่อกลืน
 ลงไปถึงในท้องแล้ว อาหารนั้นถูกย่อยแล้วนำไปบำรุงเลี้ยงร่างกาย แล้วเป็นส่วนที่ขับถ่ายออกมา
 เหล่านี้เป็นสภาพคือเป็นไปเอง ลมหายใจก็คล้าย ๆ กับเป็นสภาพ เพราะว่าหายใจเข้า
 หายใจออกนี้ ก็หายใจไปตามเรื่องของร่างกาย และลมที่เข้าไปบำรุงเลี้ยงร่างกายอย่างไร แล้วก็
 หายใจออกเอาอากาศที่ไม่คือออกมาอย่างไร นี้ก็เป็นไปเองตามสภาพตามภาวะของตนของร่างกาย
 แต่ว่าส่วนหนึ่งนั้นบุคคลทำ เช่นว่ามีเจตนาคือความจงใจขึ้นมา ทำทางกายทำทางวาจาทำทางใจ
 ขึ้นมา เป็นกรรม เหล่านี้ไม่ใช่สภาพ คือว่าคนใช้ร่างกายอันนี้ทำพร้อมทั้งจิตใจ คราวนี้เมื่อ
 ทำเป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมและการให้ผลของกรรมนี้เป็นสภาพของกรรมที่เป็นไปเอง เมื่อ
 เป็นกรรมขึ้นมาแล้วละก็ การให้ผลของกรรมก็เป็นไปตามสภาพของกรรมคือเป็นไปเอง กับมี
 บัญญัติอื่น ๆ เข้ามาประกอบ นั่นก็สุดแต่จะเป็นอย่างไร อันนี้ก็ขอรารถว่ากันอีกเรื่องหนึ่ง
 แต่ที่เพียงยกมาเป็นตัวอย่างเท่านั้นก่อน ว่ากระบวนการของสิ่งที่ผสมปรุงแต่งนี้ เมื่อผสมปรุง
 แต่งขึ้นมาแล้ว ก็เป็นไปตามสภาพคือภาวะของตนนั้นส่วนหนึ่ง แล้วก็มิบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้อง
 นั้นอีกส่วนหนึ่ง ดังเช่นตัวอย่างที่กล่าวนั้น

กระบวนการของจิต

คราวนี้มาถึงกระบวนการของจิต กายและจิตที่อาศัยกันอยู่นี้ ก็มีกระบวนการที่เป็นไป
 ตามธรรมชาติธรรมดาส่วนหนึ่ง และที่มิบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องส่วนหนึ่ง จะว่าถึงที่เป็นไปตาม
 ธรรมชาติธรรมดาคั้งที่เรียกว่าสภาพนั้นก่อน คือว่าจิตนี้คั้งที่ไต่กล่าวแล้วก็อาศัยอยู่ในกายนี้ และ
 กายนั้นในที่นี้หมายถึงแค่รูปกายก่อน หรือว่าธาตุ ๕ ที่เป็นฝ่ายรูปหรือฝ่ายวัตถุมารวมกันเข้า

จิตก็มุ่งถึงท้าววิญญานธาตุ ธาตุรู้ ที่มาอาศัยอยู่กับกายนี้ ที่นี้เมื่อมาอาศัยกันแล้ว ก็มีกระบวนการที่อาศัยกันไปตามธรรมชาติธรรมดา อันหมายถึงว่ากายจิตของใคร ๆ ก็จะต้องเป็นอย่างนั้น คือว่าความที่อาศัยกันนี้ ก็ตั้งต้นแต่ที่ตรัสแสดงไว้ถึงอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่ประกอบกันที่คู่กัน คำว่าอายตนะนั้นแปลว่าที่ต่อคือต่อกัน อายตนะภายในก็ได้แก่จักขุคือตา หมายถึงส่วนที่เป็นจักขุประสาท โสตะคือหู หมายถึงที่เป็นโสตะประสาท ฆานะคือจมูก หมายถึงที่เป็นฆานประสาท ชิวหาคือลิ้น หมายถึงที่เป็นชิวหาประสาท กายะคือกาย หมายถึงที่เป็นกายประสาท และมโนคือใจอันเป็นข้อที่ ๖ อายตนะภายนอกก็คือรูปที่คู่กับตา เสียงที่คู่กับหู กลิ่นที่คู่กับจมูก รสที่คู่กับลิ้น โผฏฐัพพะสิ่งถูกต้องที่คู่กับกาย และธัมมะ นี้ก็ใช้คำว่าธัมมะ อีกเหมือนกัน แต่หมายถึงเรื่องราวที่คู่กับมโนคือใจ นี่เป็นการแสดงถึงกระบวนการของกายและจิตอาศัยกัน อันนับว่าเป็นก้าวแรก ก็คือว่าตากับรูปประจวบกัน หูกับเสียงประจวบกัน จมูกกับกลิ่นประจวบกัน ลิ้นกับรสประจวบกัน กายกับโผฏฐัพพะประจวบกัน มโนคือใจและธัมมะคือเรื่องราวประจวบกัน ดังที่ทุกคนได้มีอยู่เป็นไปอยู่ และเมื่อมาประจวบกันแล้วก็เกิดวิญญาน กล่าวคือเมื่อตากับรูปประจวบกันก็เกิดจักขุวิญญาน ความรู้ทางตา อันได้แก่เห็น หูกับเสียงประจวบกันก็เกิดโสทวิญญาน ความรู้ทางหู คือได้ยิน จมูกกับกลิ่นประจวบกันก็เกิดความรู้อันเรียกว่าฆานวิญญาน ความรู้ทางฆานะคือจมูก อันได้แก่ทราบกลิ่น ลิ้นกับรสประจวบกันก็เกิดชิวหาวิญญาน คือความรู้ทางลิ้น ได้แก่ทราบรส กายและโผฏฐัพพะประจวบกันก็เกิดกายวิญญาน ความรู้ทางกาย คือทราบสิ่งที่ถูกต้อง มโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวประจวบกัน ก็เกิดความรู้อันเรียกว่ามโนวิญญาน คือความรู้ทางมโนคือใจ

เมื่อเกิดเป็นวิญญาน ๖ ขึ้นตั้งนั้นแล้ว เมื่อทั้ง ๓ อย่างมาประชุมกันขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ก็เกิดสัมผัสหรือผัสสะ คือว่าเมื่อตากับรูปและจักขุวิญญานมาประชุมกัน ก็เกิดจักขุสัมผัสความกระทบทางจักขุ เมื่อหูกับเสียงและโสทวิญญานมาประชุมกัน ก็เกิดโสทสัมผัส ความสัมผัสคือความกระทบทางหู เมื่อจมูกกับกลิ่นและฆานวิญญานมาประชุมกัน ก็เกิดฆานสัมผัสคือสัมผัสทางจมูก เมื่อลิ้นกับรสและชิวหาวิญญานมาประชุมกันมาประจวบกัน ก็เกิดชิวหาสัมผัสคือสัมผัสทางลิ้น เมื่อกายกับโผฏฐัพพะและกายวิญญานทั้ง ๓ นั้น ก็เกิดกายสัมผัสคือสัมผัสทางกาย เมื่อมโนคือใจกับธัมมะคือเรื่องราวและมโนวิญญานทั้ง ๓ นี้มาประชุมกัน ก็เกิดมโนสัมผัสคือสัมผัสทางใจ เมื่อมาถึงสัมผัสตั้งนั้นแล้วจึงเกิดเวทนา คือเพราะสัมผัสทางตากก็เกิดเวทนาอันเกิดจากสัมผัสทางตา เรียกว่าจักขุสัมผัสสชาเวทนา และเพราะสัมผัสทางหูก็เกิดเวทนา

ที่เกิดจากสัมผัสทางหู เรียกว่าโสตสัมผัสสาขาเวทนา เพราะสัมผัสทางจมูกก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางจมูก เรียกว่าฆานสัมผัสสาขาเวทนา เพราะสัมผัสทางลิ้นก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางลิ้น เรียกว่าชีวหาสัมผัสสาขาเวทนา เพราะสัมผัสทางกายก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางกาย เรียกว่ากายสัมผัสสาขาเวทนา เพราะสัมผัสทางมโนคือใจก็เกิดเวทนาที่เกิดจากสัมผัสทางใจ เรียกว่ามโนสัมผัสสาขาเวทนา จึงเกิดสัญญาคือความจำได้หมายรู้ซึ่งเกิดถัดมาจากเวทนานั้น เป็นสัญญาในรูปก็เรียกว่ารูปสัญญา สัญญาในเสียงก็เรียกว่าสัททสัญญา สัญญาในกลิ่นก็เรียกว่าคันธสัญญา สัญญาในรสก็เรียกว่ารสสัญญา สัญญาในโผฏฐัพพะก็เรียกว่าโผฏฐัพพะสัญญา สัญญาในเรื่องราวก็เรียกว่าธัมมสัญญา และก็เกิดสังขารคือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงแต่งที่ไต่กล่าวแล้ว ก็เป็นความคิดปรุงหรือความปรุงคิดไปในรูปบ้างในเสียงบ้างในรสบ้างในโผฏฐัพพะบ้างในธัมมะคือเรื่องราวบ้าง เป็นความคิดปรุงหรือความปรุงคิดที่เป็นฝ่ายดีบ้างฝ่ายชั่วบ้าง หรือฝ่ายที่เป็นกลาง ๆ ไม่ดีไม่ชั่วบ้าง และเมื่อคิดปรุงหรือปรุงคิดไปก็รู้ไปด้วยที่รู้เป็นวิญญาณ ก็เป็นวิญญาณเวียนขึ้น ๆ มาอีก เพราะฉะนั้นกระบวนการของกายและจิตที่อาศัยกันอยู่จึงเป็นดังนี้ ตามที่มีแสดงไว้ตามลำดับในธรรมวิภาคในนวโกวาทนั้นแล้ว

รูปนามหรือนามรูป

ในเบื้องต้นก็ให้ดูและกำหนดจำไว้ แล้วก็ทำความเข้าใจ คราวนี้ก็จะได้อธิบายเพิ่มเติมจากที่ท่านวางไว้เป็นแบบคั้งนั้น ก็คือว่าในฝ่ายอายตนะภายในภายนอกนั้น ๕ ข้อข้างต้นก็เป็นวัตถุ หรือเป็นรูปกายเป็นรูปขันธ์โดยตรง ส่วนข้อที่ ๖ คือมโนกับธัมมะคือเรื่องราวนั้น ก็เป็นสิ่งที่เชื่อมเกี่ยวกันอยู่ในระหว่างรูปซึ่งเป็นวัตถุ กับจิตที่เป็นฝ่ายทางจิตใจ เหตุฉะนั้นจึงจะสามารถทำให้กายและจิตใจนั้นมาประสานกันได้ มาเป็นสังขารคือปรุงแต่งด้วยกันได้ และในฝ่ายที่เป็นส่วนรูปนั้นก็จึ่งเป็นรูป ในฝ่ายที่เป็นวิญญาณเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร แล้วก็กลับมาเป็นวิญญาณขึ้นอีก นั้นรวมเรียกว่าเป็นนาม ย่อเข้าจึงเป็นรูปนาม แต่ว่าเรียกนามไว้ต้นเป็นนามรูป ตามลำดับที่กล่าวมานี้จะเห็นว่าเรียงลำดับต่างจากขันธ์ ๕ ขันธ์ ๕ นั้นเรียงลำดับว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ว่าตามที่ได้อธิบายถึงกระบวนการเกิดขึ้นของกายและจิตที่อาศัยกันอยู่ เรียงว่ารูปคืออายตนะทั้ง ๒ แล้วก็วิญญาณ แล้วก็สัมผัส เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เวียนมาวิญญาณต่อไป ถ้ายังไม่กล่าวถึงวิญญาณที่เวียนต่อไป ก็เอาแค่สังขาร เพราะฉะนั้นจึงต่างจากขันธ์ ๕ โดยที่ในขันธ์ ๕ นั้นเรียงวิญญาณไว้ท้ายทีเดียว ไม่

เรื่องวิญญานเอาไว้ต่อจากรูป และไม่ได้แสดงสัมผัส พิจารณาแล้วว่าท่านเรียงขั้น ๕ ไว้
 อย่างนั้น ไม่ได้มุ่งแสดงตามกระบวนการที่เกิดขึ้นของกระบวนการทางจิตใจ แต่ว่ามุ่งแสดง
 ขั้น ๕ สำหรับให้พิจารณาทางก้านวิปัสสนา คือปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริง คือตรัสสอนให้กำหนด
 แยกก่อนอันนี้ที่ยึดถือกันว่าตัวเราของเราอยู่นั้นออกไป ว่าอันที่จริงนั้นไม่ได้รวมเป็นก้อนเดียวกัน
 แต่ว่าแยกออกเป็นรูปฝ่ายหนึ่ง เวทนาสัญญาสังขารวิญญานแต่ละฝ่ายเป็น ๕ เพื่อให้พิจารณา
 เห็นได้ง่าย เพราะว่ารูปนั้นเป็นส่วนหยาบเห็นได้ง่าย ตรัสสอนให้พิจารณาก่อน ว่านี่รูป เวทนา
 นั้นก็เป็นความที่ปรากฏอาการเป็นทุกข์เป็นสุขหรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขของกายใจ นี้
 แปลว่าคาบเกี่ยวอยู่ระหว่างกายและใจ เวทนาทางกายก็มี เวทนาทางใจก็มี นี่จึงมาเป็นที่ ๒
 เพราะเมื่อพบกายก็พบเวทนา คือเมื่อพบรูปก็พบเวทนา เพราะเวทนาทางรูปมีทางกายมี จึงให้
 จับพิจารณาเวทนาต่อไปเลย แล้วจึงมาสัญญาสังขารซึ่งเป็นอาการทางใจ เพราะว่าสัญญาสังขาร
 ทางรูปไม่มี รูปจำอะไรไม่ได้ รูปคิดอะไรไม่ได้ นั่นต้องใจหรือจิต แต่ว่ารูปมีเวทนาได้
 เป็นสุขได้เป็นทุกข์ได้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขได้ เพราะฉะนั้นจากเวทนาจึงมาสัญญามาสังขาร
 แล้วก็กลับมาวิญญานซึ่งเป็นตัวที่ละเอียด ก็แปลว่าตรัสเรียบเรียงลำดับจากหยาบมาละเอียด
 ก็เป็นรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาน และก็ไม่จำเป็นจะต้องมาพิจารณาตัวสัมผัสซึ่งเป็นตัวสำคัญ
 แต่ก็เป็นตัวที่แฝงอยู่ในระหว่างของวิญญานและเวทนา ต่อเมื่อมาจับพิจารณาถึงกระบวนการเกิด
 ทางจิตใจที่อาศัยกาย จึงได้ทรงแสดงดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นการแสดงถึงกระบวนการเกิดทาง
 จิตใจกับร่างกายที่อาศัยกัน

จิตน้อมออกมารับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖

คราวนี้มาถึงคำที่ย่อลงว่าเป็นนาม นามนั้นอะไร คำว่านามนั้นเรามากจะเข้าใจกันเพียง
 ว่าไม่ใช่รูป เป็นแต่เพียงชื่อที่เรียก เหมือนอย่างคนที่ชื่อนั้นชื่อนี้ เป็นชื่อที่ไม่มีรูป เป็นสัก
 แต่ว่าชื่อ แต่ว่าความหมายในทางความเกิดขึ้นนั้น คำว่านามแปลว่าน้อม เหมือนอย่างคำว่า
 นโมแปลว่าความนอบน้อม คำว่านามนั้นก็มีมูลธาตุเหมือนกับคำว่านโม คือแปลว่าน้อม แต่ถ้านโมแปลว่านอบน้อมเคารพ ถ้านามไม่หมายความว่าเคารพ แต่ก็มีความหมายว่าน้อม ก็คือว่า
 อาการที่จิต ที่เป็นตัวธาตุรู้อันอาศัยอยู่ในกายส่วนที่เป็นรูป น้อมออกรู้ รู้โลก ก็คือรู้สิ่ง
 ภายนอก อาศัยอายตนะภายในภายนอกที่ประจวบกัน เพราะว่าจิตนั้นถ้าหากว่าอายตนะภายใน
 ภายนอกยังไม่ประจวบกัน จิตก็ไม่น้อมออกรู้ และเมื่อไม่น้อมออกรู้ก็เหมือนว่าไม่รู้ ต่อเมื่อ

อายตนะภายในภายนอกประจวบกัน จิตจึงน้อมออกรับรู้ เพราะฉะนั้นจึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่ามีบ้านอยู่บ้านหนึ่ง จิตเป็นเจ้าของบ้านอยู่ภายในบ้าน และบ้านนั้นมีประตูนอกอยู่ ๕ ประตู ประตูในอยู่ ๑ ประตู เมื่อจิตจะรู้อะไรในภายนอก ก็จะต้องรู้โดยประตูนอก ๕ ประตู ประตูใน ๑ ดังกล่าวนั้น โดยที่จิตออกไปรับรู้ก็ตาม คือจิตออกประตูออกไปรับรู้ก็ตาม หรือสิ่งที่จิตรู้นั้น เข้าประตูมาให้จิตรับรู้ก็ตาม จิตน้อมออกไปรับรู้ ฉะนั้นจึงรู้ได้ คือว่าน้อมออกรับรู้ไปที่ทางประตูตา น้อมออกไปรับรู้เสียงก็ทางประตูหู กลิ่นรสโผฏฐัพพะเรื่องราวก็ทางประตูจมูกประตูลิ้นประตูกาย ประตูมโนคือใจ แต่ว่าในขณะที่ยังไม่มีการอะไรเข้าประตูเข้ามา จิตก็เหมือนอย่างไม่รู้อะไร และในขณะที่จิตยังไม่รู้อะไรทางประตูดังกล่าวนั้น อันนี้แหละที่เรียกว่า ภวังคจิต นี่เป็นภาษาในอภิธรรม ภวังคจิตตามศัพท์ ภวังค์แปลว่าองค์ของภพ ภวะ อังคะ แปลว่าองค์ของภพ เป็นจิตที่ยังไม่ออกมารับรู้อะไร เพราะฉะนั้นท่านจึงเปรียบเหมือนดังว่าน้ำในมหาสมุทรที่ไม่มีลม ก็ไม่มีคลื่นสงบอยู่เฉย ๆ นี้คือภวังคจิต แต่เมื่อเกิดลมเกิดคลื่นขึ้นมา น้ำก็แปลว่าน้ำที่ออกจากภาวะปรกติไปสู่ภาวะที่มีคลื่นที่เป็นคลื่นเพราะลม จิตก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่ออกรู้อะไรทางตา ทางหูเป็นต้นตั้งนั้น ก็เป็นภวังคจิต เหมือนอย่างน้ำที่สงบเรียบไม่มีลมไม่มีคลื่น

เพราะเหตุนี้จึงได้มีเรียกอายตนะภายในทั้ง ๖ ว่าทวาร เช่นจักขุทวารก็คือประตูตา โสตทวารก็ประตูหู ฆานทวารก็ประตูจมูก ชิวหาทวารก็ประตูลิ้น กายทวารก็ประตูกาย มโนทวารก็ประตูใจ เป็นประตูสำหรับที่จะรับเรื่องเข้าสู่จิต หรือสำหรับจิตจะออกมารับเรื่อง และสิ่งที่เข้าทางทวารทั้ง ๖ นี้จึงเรียกว่า อารมณฺ์ คำว่าอารมณฺ์หมายถึงเรื่อง เรื่องที่จิตคิดเรื่องที่จิตดำริเรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง ในอภิธรรมเรียกว่า อาลัมพะณะ แปลว่าเป็นเครื่องหน่วงจิต ก็เพราะว่าที่จิตรับเรื่องนั้นคือน้อมออกไปรับเรื่อง อันหมายความว่าสิ่งที่จิตรับได้นั้นเป็นเพียงแต่เรื่อง ไม่ใช่วัตถุ อย่างเช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน รูปที่ตาเห็นเป็นภูเขา ต้นไม้ บุคคล หรือเป็นอะไรก็ตาม ซึ่งล้วนเป็นวัตถุ จิตจะรับเอาต้นไม้เอาภูเขาเอาบุคคลเอาอะไรต่ออะไรเข้ามาในจิตไม่ได้ จิตรับได้แต่เรื่อง คือเมื่อตากับรูปประจวบกัน จิตก็รับเอาแต่เรื่องของรูปที่เข้ามาทางจักขุทวารคือประตูตา เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่ารูปารมณฺ์ อารมณฺ์คือรูป คือรับอารมณฺ์คือรูปเท่านั้นเอง ไม่ใช่รับเอาต้นไม้ภูเขาบุคคลเข้ามา เสียงก็เหมือนกัน ก็รับแต่เรื่องที่เรียกว่าสัททวารมณฺ์ อารมณฺ์คือเสียง กลิ่นก็เหมือนกัน เรียกว่าคันธารมณฺ์ อารมณฺ์คือกลิ่น รสสารมณฺ์ อารมณฺ์คือรส โผฏฐัพพารมณฺ์ อารมณฺ์คือโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง และธรรมารมณฺ์ อารมณฺ์คือเรื่อง

ราวของสิ่งเหล่านั้น จิตรับได้แต่เรื่องที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ นั้น และโดยเฉพาะ ๕ ช่องข้างคั้นนั้น สิ่งที่ได้รับล้วนแต่เพียงวัตถุ รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะ จะเอามาใส่ในจิตไม่ได้ จิตรับแต่เรื่องเข้ามา เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอารมณ์ เมื่ออธิบายในแนวที่แสดงถึงจิตน้อมออกรับอารมณ์ทั้งนี้ อายตนะภายในทั้ง ๖ จึงเรียกว่าทวารทั้ง ๖ และอายตนะภายนอก ๖ จึงเรียกว่าอารมณ์ ๖ เพื่อให้ชัดขึ้นมาว่า จิตน้อมออกรับอารมณ์ทั้ง ๖ นั้นทางทวารทั้ง ๖ ก็ไม่ต่างอะไรจากอายตนะภายในภายนอกนั้นแหละ แต่ว่ามาเปลี่ยนชื่อเป็นทวาร ๖ เป็นอารมณ์ ๖ ก็โดยมุ่งที่จะแสดงถึงกระบวนการของจิต ที่น้อมออกรับอารมณ์ทั้ง ๖ นั้นทางทวารทั้ง ๖ รับมาเป็นวิญญานเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขาร.

๕ กันยายน ๒๕๒๗

ครั้งที่ ๒๐ ลักษณะพหุศาสตร์ การรับรู้อารมณ์ของจิต (ต่อ)

แสดงลักษณะพหุศาสตร์ดังเรื่องอายตนะภายในอายตนะภายนอกสัมพันธ์กับจิตหรือธาตุ ซึ่งมาประกอบกับนามรูป ทวาร อารมณ์ ภวังคจิต ซึ่งบรรดาชื่อที่ปวงเหล่านี้ต่างมีความหมายตามลักษณะจำเพาะของแต่ละชั้น และที่สัมพันธ์กันอยู่ ซึ่งเมื่อไม่เข้าใจก็ค้ำจะยุ่ง แต่ถ้าเข้าใจแล้วก็ไม่ยุ่ง และจะทราบกระบวนการของจิตตามลักษณะที่แสดงไว้ในพหุศาสตร์ชั้น

อินทรีย์ หรืออายตนะภายใน หรือทวาร ๖

จะไต่กล่าวอธิบายทบทวนบ้าง ต่อไปบ้าง ในข้อที่ควรจะกล่าว เพื่อให้เกิดความเข้าใจในกระบวนการของจิตตามทางพหุศาสตร์ชั้น จะเริ่มด้วยอายตนะภายในหรือทวาร ๖ ตามที่กล่าวแล้ว โดยจะเพิ่มชื่อของทั้ง ๖ ชั้นนี้ ชั้นอีกชื่อหนึ่งคือ อินทรีย์ ที่แปลว่าเป็นใหญ่คือทั้ง ๖ ชั้นนี้นอกจากเรียกชื่อว่าอายตนะ ซึ่งแปลว่าที่ต่อ เรียกชื่อว่าทวาร ที่แปลว่าประตูหรือช่องทาง ยังเรียกชื่อว่าอินทรีย์ที่แปลว่าเป็นใหญ่ด้วย คือจักขุนทรีย์ อินทรีย์คือจักขุหรือตา ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการเห็นรูป โสทรินทรีย์ อินทรีย์คือหู ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการฟังเสียง ฆานินทรีย์ อินทรีย์คือจมูก ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบกลิ่น ชิวหินทรีย์ อินทรีย์คือลิ้น ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการลิ้มรส กายินทรีย์ อินทรีย์คือกาย ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง มนินทรีย์ อินทรีย์คือমনหรือมโนคือใจ ชื่อว่าอินทรีย์เพราะเป็นใหญ่ในการคิดหรือรู้รู้สัมผัสคือเรื่องราว และเป็นใหญ่ใน ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย คือในการเห็นรูป ในการฟังเสียง ในการทราบกลิ่น ในการทราบรส ในการทราบสิ่งถูกต้อง

ตามที่อธิบายนี้ มนินทรีย์ อินทรีย์คือমনหรือมโนคือใจ จึงเป็นใหญ่ในทางของตนโดยจำเพาะด้วย คือในทางรู้หรือคิดเรื่องอันเป็นข้อ ๖ และเป็นใหญ่ในแต่ละข้อ ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย มนินทรีย์ อินทรีย์คือমনหรือใจ เป็นอายตนะข้อที่ ๖ และทวารข้อที่ ๖ จึงเป็นใหญ่ครอบไปอายตนะ ๕ ข้อข้างต้น ในทวาร ๕ ข้อข้างต้นนั้นด้วย ในข้อนี้ท่านให้คำอธิบายไว้ว่า ในขณะที่ตาและรูปประจวบกัน มโนต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นรูป หูกับเสียงประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการได้ยินเสียง จมูกกับ

กลิ่นประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบกลิ่น ลิ่นกับรส
 ประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบรส กายและสิ่งถูกต้องคือ
 โผฏฐัพพะประจวบกัน มโนจะต้องเข้าไปประกอบด้วย จึงจะสำเร็จการทราบสิ่งถูกต้อง ตาม
 นัยนี้มโนต้องเข้าไปประกอบด้วยแต่ละข้อทุกข้อ ถ้าไม่มีมโนเข้าไปประกอบด้วยทุกข้อแล้ว แต่
 ละข้อนั้นจะไม่สำเร็จเป็นการเห็นรูปเป็นต้นได้ และโดยเฉพาะในข้อที่ ๖ มโนก็ประกอบ
 กับธัมมะคือเรื่องราว ก็รู้และคิดคือเรื่องราวอีก เป็นประการที่ ๖ นั้นด้วย

เพราะฉะนั้นตามอธิบายนี้จึงทำให้ท่านผู้รู้ทางพุทธศาสนาหลายท่าน ซึ่งได้ศึกษาวิชา
 สรีรวิทยาปัจจุบัน ให้คำอธิบายว่ามโนได้แก่มันสมอง แม้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
 วชิรญาณวโรรส ก็ประทานคำอธิบายไว้อย่างนี้ ว่ามโนคือมันสมอง ท่านทั้งหลายที่ขึ้นไปต่อห้อง
 กรรมฐานที่ตึก ภปร. ซึ่งได้มีแสดงถึงประสาททั้ง ๕ เมื่อกระทำหน้าที่เห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้น
 นั้น ดำเนินไปอย่างไร คือเมื่อจักขุประสาทกับรูปมาประจวบกัน จะต้องวิ่งไปถึงมันสมอง
 ส่วนที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการเห็นรูป จึงจะสำเร็จเป็นการเห็นรูป ทางเสียงก็เหมือนกันเมื่อประจวบ
 กับโสตประสาท ก็วิ่งไปถึงมันสมองที่มีหน้าที่เกี่ยวกับการได้ยินเสียง จึงจะสำเร็จเป็นการ
 ได้ยินเสียง ทางจมูกทางลิ้นทางกายก็เช่นเดียวกัน เมื่อกลิ่นรสและสิ่งถูกต้องมาประจวบกับ
 ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท ก็ต้องวิ่งไปถึงมันสมอง ส่วนที่จะให้ทราบกลิ่นทราบ
 รสทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง จึงจะสำเร็จเป็นการทราบกลิ่นทราบรสและทราบโผฏฐัพพะสิ่งที่
 กายถูกต้อง ฉะนั้นตามระบบสรีรศาสตร์ตามที่กล่าวมานี้ จึงต้องมีมันสมองส่วนที่เกี่ยวกับประสาท
 ทั้ง ๕ นั้น เข้ามาประกอบเข้าอีกส่วนหนึ่งด้วย ก็ตรงกับคำอธิบายของพระอาจารย์และตรงกับ
 พุทธศาสนาที่ท่านอธิบายไว้ดังกล่าวนั้นแล้วด้วย ถึงหน้าที่ของมโนซึ่งเป็นมโนทริย อินทริยคือ
 มโน ซึ่งเป็นใหญ่ในการช่วยให้สำเร็จการเห็นรูป การได้ยินเสียง การทราบกลิ่น การทราบรส
 การทราบโผฏฐัพพะ ตลอดจนถึงในหน้าที่เฉพาะของตัวเอง คือรู้จักเรื่องอันเป็นข้อที่ ๖ นั้น
 ก็ตรงกับระบบของมันสมองตามหลักของสรีรศาสตร์ปัจจุบันนี้ ไปดูบันทึก ภปร. นั้นมีแสดงไว้
 ไปกดูปุ่ม ถ้าไฟไม่เสี่ยก็จะมองเห็นชัด เช่นตอนที่รูปมาประจวบกับจักขุประสาท แล้วจึงแล่น
 ปราคไปถึงมันสมองจึงจะเห็นรูป และการได้เห็นรูป การได้ยินเสียง การได้ทราบกลิ่น การ
 ได้ทราบรส การได้ทราบโผฏฐัพพะสิ่งถูกต้อง และการรู้เรื่องหรือคิดเรื่อง นี้แหละคือ
 จักขุวิญญาณ โสตวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ และมโนวิญญาณ
 ฉะนั้นหากมีปัญหว่าเห็นรูปด้วยอะไร เราพูดตามภาษาสามัญ ว่าเห็นรูปด้วยจักขุคือดวงตา

แต่เมื่อว่าตามกระบวนการจิตแล้ว ต้องตอบว่าเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณ ได้ยินเสียงด้วยอะไร ได้ยินเสียงด้วยหู ถ้าตอบตามกระบวนการของจิตละก็ ต้องตอบว่า ได้ยินเสียงด้วยโสตวิญญาณ ข้ออื่นก็เหมือนกัน ทราบกลิ่นด้วยฆานาวิญญาณ ทราบรสด้วยชีวหาวิญญาณ ทราบโผฏฐัพพะด้วยกายาวิญญาณ ทราบเรื่องที่เรียกว่าธัมมะเรื่องราวด้วยมนโวิญญาณดังนั้น นี่เป็นการตอบที่ถูกต้องตามกระบวนการของจิต แต่เราักพูดตามสามัญว่าเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู เป็นต้น

จิตรู้ได้เพราะต่อกับอายตนะภายในภายนอก

คราวนี้ตามที่ได้อธิบายแล้ว ตาหูจมูกลิ้นกายและใจทั้ง ๖ นี้เรียกว่าอายตนะ เพราะเป็นที่ต่อ คือว่าต่อกับอายตนะภายนอกที่คู่กัน รูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธัมมะคือเรื่องราว เป็นอายตนะคือที่ต่อ นอกจากต่อกันในระหว่างภายในและภายนอกทั้ง ๒ นี้แล้ว ยังเป็นอายตนะของจิต คือธาตุรู้ คือต่อจิตหรือธาตุรู้ จิตหรือธาตุรู้ขึ้นต่อกับอายตนะภายในภายนอกทั้ง ๒ นี้ จึงรู้ภายนอกได้ และเรียกว่าทวารแปลว่าช่องหรือประตู ก็คือเป็นช่องหรือประตูสำหรับที่จิตจะได้อารมณ์คือเรื่อง ดังที่ได้กล่าวอธิบายไว้แล้ว ว่าจิตนั้นไม่มีสรีระคือรูปร่างสี่สัณฐาน มีกุหา คือกายนี้เป็นที่อาศัย หรือจะพิจารณาว่ามันสมองนั้นเป็นที่อาศัยของจิตสำหรับที่จะรู้อะไรต่าง ๆ ก็อยู่ในกะโหลกศีรษะ ก็คล้าย ๆ อย่างกุหาคือถ้าเหมือนกัน แต่ถ้าพูดทั้งหมดคลุมเสียหมดเลยว่ามีกายนี้เป็นที่อาศัยอย่างท่านพระอาจารย์ก็ไม่มีผิด คือจิตรู้อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วในวันก่อนนั้น และในวันก่อนนั้นก็ได้อีกแล้วว่า สิ่งทั้งหลายที่ตาได้เห็น ที่หูได้ยิน ที่จมูกกลิ่นที่กายได้ทราบ คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะต่าง ๆ นั้น เป็นวัตถุทั้งนั้น เพราะฉะนั้นจึงเข้าไปอยู่ในจิตไม่ได้ ได้เพียงเห็นเพียงได้ยินได้ทราบ จะเอาใส่เข้าไปในจิตไม่ได้ เพราะเป็นวัตถุ เห็นบ้านหลังหนึ่ง จะเอาบ้านหลังนั้นใส่เข้าไปในจิตก็ไม่ได้ ดังนั้นเป็นต้น แต่ว่าจิตรับได้เพียงเรื่อง เรื่องของสิ่งเหล่านี้ซึ่งเรียกว่าอารมณ์ เพราะฉะนั้นจึงมีคำแปลอารมณ์ว่าเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตอนุสัยคือหมกมุ่นถึงครุ่นคิดถึงที่เข้ามาอนเนื่องอยู่ในจิตใจ คือว่าบรรดาเรื่องเหล่านี้ที่จิตคิด คือว่าคิดแล้วก็แล้วไป ที่จิตดำริคือดำริแล้วก็แล้วไป ที่จิตอนุสัยคือเก็บเข้ามาไว้ในจิตอีก นอนอยู่ในจิตอีก เหล่านี้คืออารมณ์ ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าทางอภิธรรมเรียกอาลัมพะนะ แปลว่าเครื่องหน่วงของจิต คือหน่วงคิณนั่นเอง แต่ทางพระสูตรเรียกว่า อารัมมณะ อารมณ์ ไม่ใช่อารมย์ อารมณ์เหล่านี้ก็มี ๖ ดังที่ได้กล่าวแล้วความอายตนะภายนอกทั้ง ๕ ประการ อารมณ์คือรูป รูปารมณ์ อารมณ์คือเสียง สัททวารมณ์

อารมณ์คือกลิ่น คันธารมณฺ์ อารมณฺ์คือรส รสธารมณฺ์ อารมณฺ์คือสิ่งถูกต้อง โสภณฺ์คือรูป อารมณฺ์คือเรื่องราว ธรรมารมณฺ์ จิตที่รับอารมณ์คือกิริยาที่จิตรับอารมณ์นั่นเอง เรียกว่านามที่แปลว่าน้อมไป

คราวนี้ก็ควรจะอธิบายถึงลักษณะจิตหรือธาตุรู้ ที่ท่านอธิบายไว้ในอภิธรรม ว่าจิตคือธาตุรู้ที่ยังไม่ได้รับอารมณ์อะไรทางทวารทั้ง ๖ เรียกว่าภวังคจิต ก็ได้อธิบายแล้วเหมือนกัน แต่มาทบทวนเพราะต้องการชี้แจงให้แจ่มแจ้งขึ้นอีกในที่นี้ ภวังคะ แปลว่าองค์ของภพ ภพ แปลว่าความเป็นความมี องค์ของภพคือองค์ของความเป็นความมี แต่ว่าตามความหมายนั้น ภวังคจิตคือจิตที่ยังไม่รับอารมณ์ ท่านจึงมีตัวอย่างว่าบุรุษนอนหลับอยู่ใต้ต้นมะม่วง ผลมะม่วงหล่นลงมา คนนอนหลับนั้นก็ตื่นขึ้นมาเมื่อความมะม่วงมาบริโภคนั้น บริโภคเสร็จแล้วก็หลับไปใหม่ จิตที่เป็นภวังคจิตนั้นเปรียบเหมือนคนนอนหลับ ผลมะม่วงที่หล่นลงมานั้นเปรียบเหมือนอารมณ์ที่มากกระทบกับทวารทั้ง ๖ คนนอนหลับนั้นก็ตื่นขึ้นมา ก็เปรียบเหมือนจิตที่เคลื่อนออกจากภวังค์ และคนนอนหลับนั้นก็เอามือความมะม่วงมาบริโภค ก็เหมือนจิตที่รับอารมณ์ การรับอารมณ์ก็คือการที่จิตบริโภคอารมณ์ เหมือนอย่างคนที่บริโภคผลมะม่วง ครั้นรับอารมณ์แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ ก็เหมือนอย่างที่ท่านเปรียบคนความมะม่วงมาบริโภคแล้วก็หลับไปใหม่ หลับไปใหม่ คือว่าจิตที่รับอารมณ์แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ ฉะนั้นตามอุปมานี้ จิตที่ยังไม่รับอารมณ์ก็อยู่ในภวังค์เป็นภวังคจิต ครั้นมีอารมณ์ผ่านทวารทั้ง ๖ เข้ามา ซึ่งน่าจะอุปมาอีกอย่างหนึ่งเหมือนว่ามีคนมาเคาะประตู คนนอนหลับอยู่ในบ้าน แล้วก็มีคนมาเคาะประตูดังบั้ง ๆ ก็เปิดประตูออกมารับแขกให้เข้ามา จิตก็ออกจากภวังค์รับอารมณ์ และเมื่อรับอารมณ์เสร็จแล้วก็ปิดประตู แล้วหลับไปใหม่ ก็คือตกภวังค์ไปใหม่ มีแขกมาเคาะประตูอีกก็ออกจากภวังค์มารับใหม่ แล้วก็ปิดประตูตกภวังค์ไปใหม่ มีแขกมาเคาะประตูอีก ก็เปิดประตูรับกันใหม่ ก็ตกภวังค์กันใหม่ ฉะนั้นเพราะฉะนั้นจึงต้องให้อุปมาในตอนนี้อีกด้วย ว่าร่างกายอันนี้เหมือนอย่างว่าบ้านซึ่งมีประตูนอก ๕ ประตู ประตูใน ๑ ประตู แล้วจึงถึงจิตที่เป็นเจ้าของบ้านอยู่ในห้องใน ห้องในนั้นมีประตูเดียว ห้องนอกนั้นมี ๕ ประตู ๕ ประตูนั้นคือประตูตาหูจมูกลิ้นกาย เมื่ออารมณ์คือรูปเข้ามา ก็เข้ามาทางประตูตา แล้วก็มาผ่านประตูมโน แล้วจึงจะถึงจิต หรือจะเปรียบในคําตรงข้ามคือจิตออกไปทางประตูในคือมโนทวาร แล้วก็ถึงทวาร รับอารมณ์คือรูป เสียงก็เหมือนกัน เข้าทางประตูหูแล้วก็มาผ่านประตูใจหรือมโน แล้วจึงถึงจิต กลิ่นก็ต้องผ่านประตูจมูกแล้วก็ต้องผ่านประตูใจ แล้วจึงถึงจิต รสก็ต้องผ่านประตูลิ้น แล้วก็ต้องผ่านประตูใจ แล้วจึงถึงจิต

ธัมมะคือเรื่องราวนั้นก็ผ่านตรงเข้าประตูใจอย่างเดียวแล้วจึงถึงจิต ที่เปรียบต้งนี้ก็โดยอธิบายข้างต้น ว่าที่เรียกอินทรีย์ ๖ สำหรับมโนอินทรีย์ อินทรีย์คือใจอันเป็นข้อที่ ๖ นั้น มีหน้าที่ครอบหมด หน้าที่ข้างต้นด้วยและหน้าที่จำเพาะของตนด้วย จึงเปรียบต้งนี้ เพราะฉะนั้น กิริยาที่จิตรับอารมณ์จึงต้องผ่านทวารต้งนี้

จิตรับอารมณ์ด้วยความรู้อ่อนนุ่มไปรู้

และก็ควรทราบ ว่าอันกิริยาที่จิตรับอารมณ์นั้นคือรับอย่างไร ก็ตอบว่ารับด้วยความรู้ เพราะวจิตนั้นถึงที่ได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ และมีอรรถคือความหมายว่ารู้หรือคิดอันเป็นลักษณะสำคัญ เพราะฉะนั้นวิธีรับอารมณ์ของจิตนั้นก็คือรับด้วยความรู้ แต่ว่าความรู้นั้นมีลักษณะต่าง ๆ กัน ในอภิธรรมนั้นส่วนหนึ่งยังไม่พูดถึง จะพูดถึงแต่นามธรรมในชั้น ๕ ที่แสดงไว้ในทางปฏิบัติทั่วไป ก็คือว่ารับด้วยความรู้ที่เรียกว่าวิญญาณ ที่เรียกว่าสัมผัส ที่เรียกว่าสัญญา ที่เรียกว่าสังขาร กล่าวคือจิตรับอารมณ์ขั้นแรกคือเป็นวิญญาณ คือการเห็น การได้ยิน การเห็นรูป การได้ยินเสียง การทราบกลิ่น การทราบรส การทราบโผฏฐัพพะ การทราบความรู้หรือคิดเรื่องราว ที่เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสทวิญญาณ ฆานวิญญาณ ชิวหาวิญญาณ กายวิญญาณ มโนวิญญาณ ต้งที่ได้กล่าวแล้ว ว่าที่จริงนั้นว่ากันว่าเห็นรูปด้วยตา แต่ที่จริงนั้นเห็นรูปด้วยจักขุวิญญาณเป็นต้น นี่เป็นการรับรู้ การรับอารมณ์ก็คือการรับรู้อารมณ์ ความรู้อารมณ์เป็นขั้นแรกคือวิญญาณ ถ้าหากว่ายังไม่ดับไปเสียในขั้นนั้น ก็ต่อมาขั้นสัมผัสที่อธิบายมาแล้วเหมือนกัน ว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกและวิญญาณทั้ง ๓ นั้นมาประชุมกัน ก็เป็นสัมผัส โดยความก็คือกระทบถึงจิต นี่เป็นขั้นที่ ๒ ขั้นที่ ๓ ก็เวทนา คือเป็นความรู้สุขทุกข์หรือรู้เป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข เมื่อรับรู้ในขั้นวิญญาณ ก็เลื่อนขั้นมารับรู้ในขั้นสัมผัส แล้วก็เลื่อนมารับรู้ในขั้นเวทนา จากนั้นก็รับรู้ในขั้นสัญญาคือรู้จำหรือจำหมาย จำรูป จำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโผฏฐัพพะจำเรื่องราวเป็นต้น แล้วก็เลื่อนขั้นมารับรู้เป็นเรื่องสังขารคือความคิดปรุงหรือปรุงแต่ง ก็คิดปรุงแต่งไปในรูปบ้างเสียงบ้างกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธัมมะคือเรื่องราวเหล่านี้ คิดก็บ้างคิดชั่วบ้าง คิดเป็นกลาง ๆ ไม่ได้ไม่ชั่วบ้าง ก็เป็นบุญเป็นบาปเป็นกุศล เป็นอกุศลหรือเป็นกลาง ๆ มาถึงในขั้นที่เป็นสังขารนี้ รับรู้ในขั้นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิด และตอนนั้นแหละ ที่ในอภิธรรมท่านก็แสดงว่าก็ตกภวังค์กันไปเสียหนหนึ่ง คือในอารมณ์อันหนึ่งนั้น จิตจะออกมารับรู้เป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ในอารมณ์ ๑ นั้น แล้วก็ตกภวังค์ แล้วก็มารับอารมณ์เป็นที่ ๒ ใหม่ ที่ ๓ ใหม่ ที่ ๔ ใหม่

แต่ว่าบรรดาอารมณ์ที่จิตรับนี้ก็ไม่ได้หมายความว่ารับมาถึงขั้นที่สุดทุกอารมณ์ บางอารมณ์ก็ตกหล่นในระหว่าง คือเป็นอารมณ์ที่ผิวเผินมากไม่กระทบใจมาก จิตก็ไม่รับอารมณ์เต็มที่ เหมือนดังว่าคนที่นอนหลับอยู่ในห้องในคังกล่าววนั้นนั่นแหละ และมีใครมาเคาะประตูเบา ๆ แผลว ๆ บางทีก็ไต่ยนิคหนึ่งแล้วก็หลับไปใหม่ ไม่ถึงกับตื่น เสียงนั้นก็ยังไม่ปลุกให้ตื่น เพียงแต่ว่าเวียงขึ้นมานอนยเท่านั้นแล้วก็หลับไปใหม่ แต่ว่าถ้าเป็นเสียงดังโครมครามเป็นอารมณ์ที่แรงก็ปลุกให้ตื่นขึ้นมา ก็รับกันมาจนถึงขั้นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิดต่าง ๆ จะน้อยหรือมากก็ตามแต่ว่าจะมีความผูกพันที่เข้ามาเกี่ยวอีก น้อยหรือมากเพียงไร แต่ก็ผ่านไป ผ่านไปนั่นคือว่าตกภวังค์ไปใหม่ ดังจะพึงเห็นได้ ว่าที่มาจากกุฎิมาถึงที่นี้ หูก็ไต่ยนิอะไรมากมาย ตาก็เห็นอะไรมากมาย ก็อาจจะได้กลิ่นทางจมูกหลายอย่าง ลิ้นก็เหมือนกัน กายก็เหมือนกัน ก็ถูกต้องกับหนาวร้อนแฉกกลมอะไรต่าง ๆ ใจก็คิดต่าง ๆ เหล่านี้คงจะหลายร้อยเรื่องเหมือนกัน หลายร้อย สิ่งถ้าไปคิดรายละเอียดของสิ่งที่ประสบพบผ่านตั้งแต่จากกุฎิมาที่นี้ และก็จะต้องเป็นวิญญาณเป็นต้นในอารมณ์คือเรื่องเหล่านี้ ถ้าเป็นเรื่องที่มากกระทบแผ่วเบาและมีความสนใจน้อย ก็เป็นเรื่องที่ผ่านไป ๆ ๆ แปลว่าอาจจะเพียงวิญญาณ เห็นแล้วก็ผ่านไป ไต่ยนิแล้วก็ผ่านไป ไม่ขึ้นไปถึงสัมผัสกระทบใจเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารอะไร เพราะว่าจะเป็นสังขารคือคิดปรุงหรือปรุงคิดนั้น จะต้องผ่านสัญญา ผ่านเวทนา ผ่านสัมผัส ผ่านวิญญาณ ถ้ากระทบนิค ๆ หน่อย ๆ ก็เพียงวิญญาณเท่านั้น แล้วก็ผ่านไป ๆ ๆ เพราะฉะนั้นสิ่งที่ผ่าน ๆ มาคงจะตั้งหลายร้อยเรื่อง แต่ถ้าคิดเป็นรายละเอียดแล้วก็เพียงเห็นเพียงไต่ยนิแล้วก็ผ่าน ๆ ๆ ไม่ได้จดจำเป็นสัญญาอะไรด้วยซ้ำ แต่สิ่งที่ผ่านขึ้นมาจนถึงสังขารนั้น จะต้องผ่านมาโดยลำดับ เป็นสัญญาจดจำแล้วก็มาเป็นสังขารปรุงแต่ง ถ้าหากว่าไม่มีจดจำแล้วละก็ ก็ไม่มีการปรุงแต่งเป็นสังขาร

นี่เป็นอาการที่จิตรับรู้อารมณ์ อาการที่จิตรับรู้อารมณ์นี้เรียกว่าน้อมไป คือจิตน้อมไปรับรู้ ถ้าจะเทียบเหมือนกับว่ามะม่วงอยู่บนต้น คนนอนหลับได้ตำมะม่วงเอื้อมมือไปคว้ามะม่วงเข้ามาใส่ปาก แล้วก็บริโภค ก็คืออาการที่จิตรับรู้อารมณ์ ก็เหมือนกับว่าเขาน้อมแขนไปจับผลมะม่วงมาใส่ปาก นี่ก็เหมือนกัน จิตก็รับรู้อารมณ์ก็เหมือนอย่างน้อมจิต จิตเอื้อมแขนออกไปจับอารมณ์ และแขนของจิตที่เอื้อมออกไปนี่ก็คือว่าเป็นวิญญาณเป็นสัมผัสเป็นเวทนาเป็นสัญญาเป็นสังขารคังกล่าวแล้วนั่นเอง แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ เพราะฉะนั้นลักษณะของจิตตามที่แสดงไว้ในอภิธรรมนั้น จึงรับอารมณ์ ก็คือเคลื่อนออกจากภวังค์รับอารมณ์อย่างหนึ่ง แล้วก็

ตกภวังค์ แล้วก็เคลื่อนออกมารับอารมณ์ต่อไป แล้วก็ตกภวังค์ เรื่อย ๆ ไปดังนี้ทุกอารมณ์ อารมณ์หนึ่ง ๆ ก็ออกจากภวังค์ไปรับ แล้วก็ตกภวังค์ทุกอารมณ์ เพราะฉะนั้นความเป็นไป ของจิตที่รับอารมณ์นั้นจึงรวดเร็วและละเอียดมาก ภวังค์ที่แสดงไว้ในอภิธรรมนั้นมีลักษณะดังที่ กล่าวมานี้ เป็นพื้นของจิตที่ไม่รับอารมณ์ เหมือนอย่างคนนอนหลับที่อยู่ใต้ต้นมะม่วงงักที่กล่าว นั้น ออกจากภวังค์มารับอารมณ์ แล้วก็ตกภวังค์ไปใหม่ เป็นอยู่ดังนี้ตลอดเวลา.

๘ กันยายน ๒๕๒๖

อสัง กริยา ๒๑ ลักษณะพุทธศาสนา กระบวนการของจิต (ต่อ)

แสดงลักษณะพุทธศาสนาถึงกระบวนการของจิต ซึ่งก็อาศัยกายนี้ประกอบกัน เป็นอันว่าได้แสดงสังขตธรรม ธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่ง และอสังขตธรรม ธรรมคือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง ทางฝ่ายวัตถุและทางฝ่ายธาตุ อันสรุปลงในตอนนั้นก่อน ว่าได้มีสังขตธรรม คือสิ่งที่ปัจจัยมิได้ปรุงแต่ง อันหมายถึงธาตุธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวเดิมไม่มีอะไรปรุงแต่ง ทางฝ่ายวัตถุและทางฝ่ายจิตใจหรือธาตุ ทางฝ่ายวัตถุนี้ไม่มีตัวรู้ ส่วนทางฝ่ายจิตใจนี้มีตัวรู้ สรุปแล้วก็คือ มีธาตุแท้ซึ่งไม่มีความรู้ในตัว กับธาตุแท้ที่เป็นตัวรู้ และธาตุแท้ที่ไม่มีตัวรู้ซึ่งเป็นวัตถุนั้น มาประสมปรุงแต่งกันขึ้น ก็เป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงทางวัตถุ ส่วนตัวรู้ซึ่งเป็นธาตุแท้ นั้น ก็อาจจะกล่าวได้ว่ามี ๒ จำพวก คือตัวรู้จำพวกหนึ่งยังมีอวิชชาคือยังมีได้อบรม ตัวรู้ อีกจำพวกหนึ่งนั้นอบรมแล้ว เป็นตัวรู้จริงรู้แท้ประกอบด้วยวิชา สำหรับตัวรู้ที่อบรมแล้ว ประกอบด้วยวิชาเป็นรู้จริงรู้แท้ ก็เป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งอีกต่อไป ไม่มาประกอบกับฝ่ายที่ไม่มีตัวรู้คือทางฝ่ายที่เป็นวัตถุอีก คือไม่เกิดอีก เมื่อไม่เกิดก็ไม่มีแก่ไม่มีตาย ก็ได้แก่ธาตุที่เป็นตัวรู้แท้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ผู้สิ้นกิเลสแล้ว ไม่มีอวิชชาอีกแล้ว เป็นรู้ที่รู้พ้น ก็คงดำรงความเป็นอมตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย คือสิ่งที่ไม่ตายอยู่นั่นเอง แต่ว่าธาตุที่ยังเป็นตัวรู้หลงรู้ผิดคือยังไม่ได้อบรม ย่อมมาประกอบเข้ากับธาตุที่ไม่มีความรู้อีกต่อไป จึงนับว่าเป็นสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุง โดยที่ทั้ง ๒ ฝ่ายมาปรุงกันผสมกัน คือธาตุกับธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว ฉะนั้นจึงได้มีพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ในติกนิบาต ซึ่งแปลโดยความ ว่าอาศัยธาตุทั้ง ๖ ความหยั่งลงแห่งกรรมคือตังกรรมจึงมี เมื่อมีความหยั่งลงแห่งกรรม ก็มีนามรูปเป็นต้นต่อไป

ธรรมชาติแท้ของจิตประภัสสรคือผุดผ่อง

คำว่าอาศัยธาตุ ๖ นั้น ธาตุ ๖ ก็ได้กล่าวแล้วคือ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม อากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ๕ ข้อข้างต้นนั้นเป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัว เป็นฝ่ายวัตถุ ส่วนวิญญาณธาตุเป็นธาตุรู้ อาศัยธาตุทั้ง ๖ นี้มาปรุงแต่งกันขึ้นก็มีการตั้งกรรม และเมื่อมีการตั้งกรรมขึ้นก็มีนามรูปเป็นต้นต่อไป ก็คือว่ามีชาติคือความเกิดมาเป็นบุรุษบุคคลชายหญิงดังที่ปรากฏอยู่นี้ ดังนี้เป็น

อันว่าธาตุทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นเป็นสังขาร คือมาผสมปรุงแต่งกันขึ้น ก็เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา บรรดาสัตว์โลกก็คือทั้ง ๒ ฝ่ายนั้นมาผสมปรุงแต่งกันขึ้นนั่นเอง และแม้เมื่อมาผสมปรุงแต่งกันแล้ว ก็มีกระบวนการฝ่ายธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวปรุงแต่งกันไปฝ่ายหนึ่ง มีกระบวนการทางจิตใจ ซึ่งเป็นตัวธาตุปรุงแต่งกันไปอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ก็ต้องอาศัยกันอยู่นั่นเอง ถ้าหากว่าวิญญาณธาตุที่เป็นตัวธาตุรู้เคลื่อนออกไปเสียแล้วเมื่อใดก็ตาม ส่วนที่เป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ในตัวที่ปรุงแต่งกันเป็นรูปกายก็แตกสลาย เพราะฉะนั้นเมื่อตั้งกรรมยังอยู่ในกรรม วิญญาณธาตุเคลื่อนออกไปเมื่อใด ก็เที่ยงเมื่อนั้น เมื่อคลอตออกมาแล้วตั้งแต่เป็นเด็กเล็กเด็กใหญ่ขึ้นมาโดยลำดับ วิญญาณธาตุเคลื่อนออกไปเมื่อใด ก็ดับเมื่อนั้นแตกสลายเมื่อนั้นที่เรียกว่าตาย เพราะฉะนั้นจึงต้องมีวิญญาณธาตุประกอบอยู่ด้วยเสมอ และวิญญาณธาตุที่ตรัสเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าจิต ตรัสแสดงไว้ว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา ปุณฺชนผู้มีได้ดับแล้วย่อมไม่รู้ตามเป็นจริงถึงจิตนั้น เราตถาคตกล่าวปุณฺชนผู้มีได้ดับแล้วนั้นว่าไม่มีจิตทภาวนา คือการอบรมจิตดังนี้

ตามพระพุทธานุชาตินี้ แสดงลักษณะของธาตุซึ่งเป็นธาตุอันยังมีได้อบรม จึงต้องมาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่ง เป็นสัตว์บุคคลเป็นบุรุษเป็นสตรีเป็นชายเป็นหญิงอยู่ โดยชื่อว่าจิตแล้วตรัสว่าเป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง อันเป็นธรรมชาติแท้ของธาตุหรือของจิต ซึ่งผุดผ่องด้วยและเป็นตัวรู้ด้วย ตัวรู้และผุดผ่องนี้เป็นธรรมชาติของจิตหรือของธาตุ และตรัสว่าเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา คำว่าอุปกิเลสนี้ อุปแปลว่าเข้ามาหรือเข้าไป กิเลส แปลว่าเศร้าหมอง หากจะถามว่าเข้ามาหรือเข้าไปสู่อะไรหรือในอะไร ก็ตอบว่าเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต แล้วอะไรเศร้าหมอง ก็คือจิตนั่นเอง คือเมื่ออุปกิเลสอันแปลว่าเครื่องเศร้าหมองเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ก็ทำจิตให้เศร้าหมอง เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่าอุปกิเลส ชื่อนี้เรียกใช้ในที่นี้แสดงว่ากิเลสนั้นไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต ไม่ใช่เป็นธรรมชาติของจิต หากถามว่าธรรมชาติของจิตคืออะไร ก็ตอบได้ว่าคือรู้กับผุดผ่อง นี่เป็นธรรมชาติของจิต แต่เพราะเหตุที่ยังไม่ได้อบรมจึงยังมีอวิชชาคือไม่รู้ไม่จริงหรือไม่รู้จัก รู้เหมือนกัน แต่ไม่รู้จริงหรือไม่รู้จัก เพราะฉะนั้นจึงยังเป็นความมืดหลงรำผิดเพราะยังไม่ได้อบรม แต่ว่าธรรมชาติของจิตนั้นก็คงเป็นธรรมชาติผุดผ่อง

จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส

คราวนี้เมื่อมีกิเลสเข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต จิตที่ผุดผ่องนั้นจึงเศร้าหมอง หากจะเปรียบก็เปรียบเหมือนอย่างทองคำธรรมชาติเนื้อบริสุทธิ์ เมื่อมีโลหะต่าง ๆ เข้าไปหลอมปนเช่นเงิน เหล็ก สังกะสี เป็นต้น ทองคำที่เป็นเนื้อบริสุทธิ์นั้นก็เนื้อที่ไม่บริสุทธิ์ไป หรือเหมือนอย่างเพชรน้ำหนึ่งซึ่งเป็นธรรมชาติที่ผุดผ่อง เมื่อมีสิ่งต่าง ๆ เข้าพอก ตั้งแต่นั้นสิ่งที่พอกอยู่ตั้งแต่ดั้งเดิมของเพชรอันจะเป็นหินที่หุ้มห่ออยู่ก็ตาม เป็นเปลือกของอะไรที่หุ้มห่อเม็ดของเพชรอยู่ก็ตาม เพชรก็เศร้าหมอง คือความผุดผ่องไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้นบรรดาสิ่งที่มาหลอมปนเช่นว่าเงิน เหล็ก สังกะสี เป็นต้น ไม่ใช่เนื้อแท้ของทอง แต่เป็นสิ่งที่เข้ามาปน สิ่งที่หุ้มห่อเพชร จะเป็นเปลือกหินหรืออะไรที่หุ้มห่ออยู่ก็ตาม นั่นก็ไม่ใช่เนื้อเพชร ไม่ใช่เนื้อแท้ของเพชร กิเลสก็เช่นนั้น ไม่ใช่เนื้อแท้ของจิตใจ เพราะฉะนั้นจึงละกิเลสได้สำรอกกิเลสออกได้ และการสำรอกกิเลสออกได้นั้นก็เป็นการที่จะทำให้จิตนี้ปรากฏความผุดผ่องตามธรรมชาติอย่างเต็มที่ และปรากฏความรู้ของธาตุรู้อย่างเต็มที่ ไม่มีรู้ผิดไม่มีรู้หลง ก็เหมือนอย่างหลอมทองคำเอาโลหะที่ปนออกไปก็เหลือแต่เนื้อทองคำที่บริสุทธิ์ หรือว่าเพชรที่เจียรระไนแล้วก็เหลือแต่เนื้อเพชรที่บริสุทธิ์จะนั้น จิตที่สำรอกเอากิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปทำให้เศร้าหมองนั้นพ้นไปได้หลุดไปได้ ก็ต้องเป็นจิตที่อบรมแล้ว เพราะฉะนั้นจึงได้มีพุทธภาษิตตรัสไว้ต่อไปอีก ว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้พ้นได้แล้วจากอุปกิเลสทั้งหลายที่จรเข้ามา อริยบุคคลผู้ได้สติแล้วย่อมรู้จักจิตนั้นตามเป็นจริง เรากล่าวอริยบุคคลผู้ได้สติแล้วว่ามีผู้จิตตภาวนา คือการอบรมจิตดังนี้ และกล่าวอุปกิเลสนั้นก็มิใช่ในหมวดอุปกิเลส ๑๖ ที่แสดงไว้ในหมวด ๑๖ ในนวโกวาท ก็เป็นการแสดงจำแนกกิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ทำจิตให้เศร้าหมองในลักษณะต่าง ๆ กัน แต่ก็สรุปเข้าเป็นกิเลสกองราคะ หรือโลภะ กิเลสกองโทสะ กิเลสกองโมหะนั่นเอง

การใช้คำว่าอุปกิเลสในที่นี้ได้กล่าวแล้ว ว่าแปลตามศัพท์ว่ากิเลสที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต ทำจิตให้เศร้าหมอง หรือว่าสิ่งที่เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิตทำจิตให้เศร้าหมอง และเป็นการที่แสดงเพื่อให้ชัดเจนว่ากิเลสนั้นไม่ใช่เนื้อแท้ของจิต แต่เป็นอากันตฺตะคือสิ่งที่จรเข้ามาหรือจรเข้าไป อากันตฺตะนั้นคือแขกผู้มาหา ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน แต่ว่าแขกผู้เข้ามาหา คือกิเลสนี้ เมื่อเข้ามาหาที่เข้ามายึดบ้านเป็นที่อยู่อาศัย เหมือนอย่างข้าศึกต่างบ้านต่างเมืองยกเข้ามายึดเอาบ้านเมืองของผู้อื่นเป็นของตน กิเลสก็เป็นเช่นนั้น เข้ามาหรือเข้าไปสู่จิต แล้วก็ยึดจิตเป็นที่อยู่อาศัย

และก็ครอบงำจิตให้อยู่ในอำนาจเหมือนอย่างเป็นเจ้าของเป็นเจ้าเป็นนายปกครองจิตนี้ให้อยู่ในอำนาจ เพราะฉะนั้นจึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเอาไว้ว่า ตณฺหาทาโส บุคคลเป็นทาสของตัณหาคือความคั่นรันทะยานอยาก และก็ตรัสไว้ว่าในบ้านในเมืองมีตัณหาเป็นใหญ่ โดยตรงก็คืออันนั้นนั่นเอง เมื่อยังมีตัณหาเป็นใหญ่ครอบงำจิตอยู่ จิตตกเป็นทาสของตัณหา ก็มีระบอบการปกครองเรียกว่า ตัณหาธิปไตย แปลว่าตัณหาเป็นใหญ่ คำว่าตัณหาธิปไตยนี้เป็นพระพุทธภาษิตอยู่ในพระสูตรบางพระสูตร ทั้งนี้ก็เพราะว่าจิตซึ่งเป็นตัวธาตุ ซึ่งยังต้องมาเกิด เป็นจิตที่ยังมิได้รับการอบรม จึงเป็นจิตที่ยังรู้สึกได้ เรียกว่ามีอวิชชาคือความไม่รู้จริงเพราะยังมิได้อบรม ถ้าหากมีความรู้จริง เพราะอบรมแล้วก็ไม่มาเกิดอีก ก็ยังต้องมาเกิดก็เพราะยังมีอวิชชาคือความไม่รู้จริง ยังมิได้อบรม เพราะฉะนั้นเมื่อมาผสมปรุงแต่งเป็นบุรุษสตรีชายหญิงเป็นสัตว์โลก จึงอาศัยกระบวนการทางจิตนี้เองรับกิเลสเข้ามา รับอาคันตุกะคือกิเลสเข้ามาให้ยึดครอง และช่วงที่รับกิเลสเข้ามานี้ก็คือช่วงกระบวนการของจิตที่ถึงเวทนา ความเสวยอารมณ์หรือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขทางกายทางใจ ที่ทุกคนมีอยู่โดยปรกตินี้เอง เมื่อเกิดสุขเวทนาจึงยินดีพอใจชอบและความชอบนี้เองก็ตกตะกอนลงไปเป็นราคานุสัยอยู่ในจิต เมื่อเกิดทุกข์เวทนาจึงได้รับทุกข์เวทนา เสวยทุกข์ทางกายทางใจ ก็ไม่ชอบใจ ความไม่ชอบใจนี้เองก็ตกตะกอนเป็นปฏิฆานุสัย อนุสัยคือความกระทบกระทั่ง และเมื่อประสบเวทนาที่มีใช่ทุกข์มิใช่สุข มิได้พิจารณา ก็เกิดความไม่รู้ซึ่งเป็นตัวโมหะคือความหลง เพราะไม่รู้ตามเป็นจริงด้วย และเพราะสยบติดอยู่ด้วย ความไม่รู้นั้นก็ตกตะกอนเป็นอวิชชานุสัยอยู่ในจิต และกิเลสที่ตกตะกอนอยู่ในจิตนี้ก็ตกตะกอนไปพร้อมกับตัวอารมณ์คือเรื่อง ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว คือจิตนั้นอัมรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ อารมณ์นั้นก็คือเรื่องที่จิตคิด เรื่องที่จิตดำริ เรื่องที่จิตหมกมุ่นถึง

อารมณ์และกิเลสตกตะกอนพอกพูนในจิต

อันเรื่องที่จิตหมกมุ่นถึงนี้เรียกว่าอารมณ์อนุสัย หรืออารัมมณานุสัย อารมณ์ที่ตกตะกอนอยู่ในจิต อารมณ์ที่ตกตะกอนอยู่ในจิตนี้มีทั้งฝ่ายซึ่งเป็นที่ตั้งของราคะ มีทั้งฝ่ายซึ่งเป็นที่ตั้งของโทสะ มีทั้งฝ่ายที่เป็นที่ตั้งของโมหะ และเมื่อมีทั้งอารมณ์ทั้งกิเลสตกเป็นตะกอนอยู่ในจิตครั้งนี้ ในขณะที่ตกตะกอนอยู่จิตนี้จะคุ่มองใส แต่อันที่จริงนั้นยังเป็นจิตที่มีตะกอน ตะกอนนั้นอาจฟุ้งขึ้นมาอีกได้ และเมื่อตะกอนฟุ้งขึ้นมาจิตที่คุ่มองใสนั้นก็เปื้อนจิตขุ่น ท่านจึงเปรียบเหมือนอย่างน้ำในตุ่ม ในขณะที่ตะกอนนอนอยู่ก้นตุ่มน้ำที่ในตุ่มเบื่องบนก็ดูใส แต่ว่าเมื่อ

ตะกอนกันต่มันคลุ้งขึ้นมาในต่มก็จะขุ่นจนถึงผิวหน้าเบื้องบน จิตก็เหมือนกัน ในขณะที่อารมณ์ที่เป็นตะกอนในขณะที่กิเลสเป็นตะกอนนอนสงบอยู่ในจิตก็คล้ายไม่มีกิเลส ไม่มีโลก ไม่มีโกรธไม่มีหลง คล้ายเป็นอย่างนั้น แต่ว่าเมื่อมีอะไรมากวนตะกอนนั้นให้คลุ้งขึ้นมาแล้วจิตก็จะขุ่นทันที จะปรากฏเป็นโลกหรืออากาศบ้าง โกรธ บ้างหลงบ้าง จนถึงพื้นผิวของจิต ดังที่เราเรียกกันว่าใจขุ่นหรือจิตขุ่น นี่แปลว่าตะกอนคลุ้งขึ้นมาแล้ว บางทีกว่าจะทำจิตให้สงบคือขยับตะกอนนั้นให้ลงไปแช่ไว้กันต่มหรือในกันจิตได้ ก็ต้องใช้เวลานาน และเมื่อตะกอนลงไปอยู่ที่กันต่มได้กันจิตได้ จิตก็ผ่องใสก็สบาย คนสามัญมักจะเป็นดังนี้ และข้อที่ว่าในจิตส่วนลึกของบุคคลนั้นมีตะกอนอารมณ์และตะกอนกิเลสนอนจมอยู่นั้น ดังจะพึงเห็นได้ เช่นว่ารสอาหารที่บริโภค อันรสนั้นที่เป็นตัวรสที่บริโภคจริง ๆ ก็เป็นวัตถุที่บริโภค เช่น ข้าว กับข้าว ของหวาน ผลไม้ และอะไรต่าง ๆ ก็ตาม เป็นวัตถุที่เมื่อบริโภคก็เป็นรสปรากฏที่ลิ้น รสของสิ่งนั้นรสของสิ่งนั้น คนเราตั้งแต่เกิดมาก็บริโภคอาหารตามที่บิดามารดาเป็นต้นปรุงให้รับประทาน ก็เป็นไปตามนิยมของท้องถิ่นของชาติหนึ่ง ๆ แต่ละแห่ง และเมื่อใครได้บริโภคแบบไหนอยู่เป็นประจำตั้งแต่เกิดมานั้นแหละก็เป็นรสรสอารมณ์ อารมณ์คือรส ที่แม้จะบริโภคไปอ้อมหนึ่งแล้วตัวความชอบรสก็ยังตกเป็นตะกอน กับตัวรสเองอันหมายถึงตัวอารมณ์ของรสเองก็ยังตกเป็นตะกอนอยู่ในจิต เพราะฉะนั้นเมื่อได้พบอาหารเช่นนั้นที่เคยชอบ จึงได้บังเกิดความชอบใจใคร่ที่จะบริโภค อันเรียกว่า เอรีตอรรอย ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีรสรสอารมณ์เช่นนั้นนอนจมเป็นตะกอนมาตั้งแต่แรก เมื่อได้พบอาหารเช่นนั้นจึงได้เกิดชอบใจใคร่จะบริโภค บริโภคแล้วก็เอรีตอรรอย บุคคลที่บริโภคอาหารเป็นประจำตั้งแต่เกิดมาในดินหนึ่งในชาติหนึ่ง ก็ย่อมจะพอใจในอาหารที่ตนบริโภค เรียกว่าติตรสเช่นนั้น แล้วก็อาหารของบุคคลนั้นก็ย่อมชอบอย่างนั้น แต่ว่าอาหารของอีกบุคคลหนึ่งกลุ่มหนึ่งชอบอีกอย่างหนึ่งไม่ตรงกัน อย่างคนไทยจะไปบริโภคอาหารที่ฝรั่งว่าอร่อยของเขา คนไทยก็ไม่อร่อย หรือฝรั่งจะมาบริโภคอาหารที่คนไทยว่าอร่อย ฝรั่งก็ไม่อร่อย ทั้งนี้เพราะว่ามีตัวรสรสอารมณ์ความชอบในรสตกอยู่เป็นตะกอนในจิตใจของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ทั้งนี้แสดงว่าตัวเวทนานั้นเองเป็นปัจจัยให้บังเกิดราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ หรือบังเกิดตัณหาในอารมณ์นั้น ๆ และอารมณ์นั้น ๆ พร้อมทั้งตัวความชอบความชังความหลงหรือความตั้งมั่นเหล่านี้ ก็ตกเป็นตะกอนอยู่ในจิต ก็สั่งสมพอกพูนขึ้นมาโดยลำดับ ทั้งนี้เรียกว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียด.

ครั้งที่ ๒๒ ลักษณะพุทธศาสนา กระบวนการของจิต (ต่อ)

อาสวะอนุสัย – กิเลสอย่างละเอียด

ได้แสดงลักษณะของจิตมาถึงตะกอน ซึ่งสรุปลงเป็น ๒ คือ
กิเลสอนุสัย อนุสัยสิ่งที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตคือกิเลส กับ
อารัมภณอนุสัย สิ่งที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิตคืออารัมภ

ณะนั้นกิเลสและอารัมภณ์ที่เป็นอนุสัยนั้นจึงเรียกว่าเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่นอนจมอยู่ในจิต
อีกชื่อหนึ่งเรียกว่าอาสวะ แปลว่าหมักหมม คือที่หมักหมมหรือที่ต้องอยู่ในจิต ก็หมายถึงกิเลส
หรืออารัมภณ์ ซึ่งเป็นอนุสัยนั้นนั่นเอง แต่ว่าเรียกอีกชื่อหนึ่งว่าอาสวะ แปลว่าหมักหมมหรือ
แปลว่ากอง เหมือนอย่างน้ำคองของเมาก็เรียกว่าอาสวะด้วยเหมือนกัน เพราะว่าสิ่งที่ป็นน้ำเมา
คั่งกล่ำวนใช้วิธีหมักคอง ก็ป็นน้ำเมาขึ้นมา ซึ่งดื่มเข้าไปก็เมา แต่ว่าการแสดงจำแนกมีต่างกัน
บ้าง คืออนุสัยนั้นจำแนกแสดงไว้เป็น ๓ คือ

๑. รากานุสัย อนุสัยคือรากะความติดใจยินดี
  ๒. ปฏิฆานุสัย อนุสัยคือความกระทบกระทั่ง
  ๓. อวิชขานุสัย อนุสัยคืออวิชา ความไม่รู้จริง หรือรู้ไม่จริง
- ส่วนอาสวะนั้นก็จำแนกเป็น ๓ เหมือนกัน คือ

๑. กามาสวะ อาสวะคือกาม ความใคร่
๒. ภวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ตั้งต้นแต่อัสมีมานะ ความสำคัญหมายว่าเรามี
เราเป็น และ
๓. อวิชาสวะ อาสวะคืออวิชา

สำหรับข้อที่ ๑ ของทั้ง ๒ หมวด รากานุสัย อนุสัยคือรากะ กามาสวะ อาสวะคือกาม
กามกับรากะนั้นก็มีอรตอยู่ในกิเลสกองเดียวกัน รากะ ความติดใจยินดี กามหรือกามะ ความ
ใคร่ และข้อที่ ๓ ของทั้ง ๒ หมวด อวิชขานุสัยกับอวิชาสวะ ก็ใช้ชื่อเดียวกัน เป็นอันเดียวกัน
ส่วนข้อที่ ๒ อนุสัยคือปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง ส่วนอาสวะนั้นได้แก่ภวาสวะ อาสวะคือภพ
ความเป็น ก็ต่างกันโดยชื่อ แต่ว่าโดยความที่เกี่ยวข้องกันแล้วก็ย่อมเนื่องถึงกัน อันความกระทบ
กระทั่งนั้นจำเป็นจะต้องมีสิ่งกระทบกระทั่ง ถ้าไม่มีสิ่งกระทบกระทั่งความกระทบกระทั่งก็ไม่มี

เหมือนอย่างการที่มือทั้งสองมากระทบกัน เช่นว่าตบมือหรือปรบมือ อาการที่มือทั้งสองมากระทบกันนั้นก็เทียบกันว่าเป็นปฏิยะ ความกระทบกระทั่ง จึงจะต้องมีมือทั้งสองมากระทบกัน ถ้าไม่มีความกระทบกระทั่งกันของมือก็ไม่เสีย และถ้าไม่มีอะไรเลยความกระทบกระทั่งก็ไม่เสีย จึงจะต้องมีอะไรขึ้นมาสำหรับเป็นที่กระทบกระทั่ง สิ่งที่จะพึงกระทบกระทั่งก็คือภพหรือภว ความเป็นตนเอง อย่างละเอียดก็ตั้งต้นแต่ความเป็นเราความเป็นของเรา เมื่อมีความเป็นเราความเป็นของเรา ก็จะต้องมีความเป็นเขามีความเป็นของเขา ฉะนั้นจึงมีความกระทบกระทั่งกันระหว่างเรากับเขา ความเป็นเราความเป็นของเรานั้นก็คือภพหรือภวนั่นเอง อันเป็นภวสวะข้อที่ ๒ ซึ่งก็จะต้องมีความเป็นเขาความเป็นของเขา จึงจะมีปฏิยะคือความกระทบกระทั่งกันขึ้นได้ ฉะนั้นแม้จะเรียกชื่อต่างกันออกไปในข้ออนุสัยเป็นปฏิฆานุสัย อนุสัยคือปฏิยะ ในข้ออาสวะเป็นภวสวะ อาสวะคือภพ แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความแล้วก็อยู่ในกิเลสกองเดียวกันนั่นเอง เพราะเมื่อกล่าวว่ปฏิยะกระทบกระทั่ง ก็จะต้องมีภพคือความเป็นเราความเป็นของเรา อันเป็นที่ตั้งของความกระทบ และเมื่อกล่าวว่ภวสวะ อาสวะคือภพ ความเป็นเราความเป็นของเรา ก็จะต้องมีความกระทบกระทั่ง

นิวรรณ์ – กิเลสอย่างกลาง

ทั้งอาสวะและอนุสัยนี้ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ บางแห่งก็ทรงแสดงไว้เป็นอนุสัย บางแห่งก็ทรงแสดงไว้เป็นอาสวะ แต่ก็หมายถึงกิเลสที่เป็นอย่างละเอียด เพราะมีกิเลสที่เป็นอย่างละเอียดทั้งนี้ จึงมีกิเลสเป็นอย่างกลาง และมีกิเลสที่เป็นอย่างหยาบ กิเลสที่เป็นอย่างกลางนั้นได้แก่กิเลสที่เป็นชั้นนิวรรณ์ คือที่ปรากฏขึ้นในจิตใจ ทำจิตใจให้กลัดกลุ้มให้ฟุ้งซ่านวุ่นวาย กระสับกระส่ายไม่สงบ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า ปริยภูฏานะ แปลว่ากิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ้มจิต หมายความว่าทำจิตใจให้กลัดกลุ้ม และเป็นกิเลสที่เป็นเครื่องทำจิตใจให้ไม่สงบ กำบังปัญญาหรือกัณมิให้เกิดปัญญาแจ่มเห็นจริงขึ้นได้ จึงเรียกว่านิวรรณ์ แปลว่าเครื่องกั้น คือกั้นจิตไว้มิให้บรรลุถึงความสงบ และมีให้ได้ปัญญาคือความรู้แจ่มเห็นจริง ซึ่งนิวรรณ์นั้นจำแนกไว้ในที่ทั่วไปก็เป็น ๕ ข้อ ดังที่แสดงไว้ในหมวด ๕ ในธรรมวิภาคในนวกวาท ได้แก่

กามฉันทะหรือกามฉันท์ ความพอใจรักใคร่อยู่ในกาม หมายถึงรูปเสียงกลิ่นรส โผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ หรือว่าความพอใจรักใคร่ด้วยอำนาจของกิเลสกาม คือ กิเลสเป็นเหตุให้ใคร่ให้ปรารถนา มีรากะเป็นต้น

พยาบาท ความมุ่งร้ายหมายถึงพินาศ หมายถึงบรรดากิเลสที่เป็นกองโทสะ ความ
โกรธแค้นขัดเคือง

ถีนมิถระ ความมั่งงุ่นเกลิบเกลิ้ม

อุทธัจจกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลไม่แน่นอนใจ

ย่อลงก็เป็นกิเลส ๓ กอง คือราคะหรือโลภะหนึ่ง โทสะหนึ่ง โมหะหนึ่ง กามฉันท
ก็เป็นราคะ พยาบาทก็เป็นโทสะ ส่วนถีนมิถระ ความมั่งงุ่นเกลิบเกลิ้ม อุทธัจจกุกุจจะ
ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และวิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัยลังเลไม่แน่นอน เป็นโมหะ
แต่บางอาจารย์ท่านแยกเอานิเวรณข้อที่ ๔ อุทธัจจกุกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ ท่านแยก
เอาอุทธัจจะความฟุ้งซ่านเป็นกิเลสกองโมหะ ส่วนกุกุจจะความรำคาญใจเอาเป็นกิเลสกองโทสะ
นิเวรณข้อที่ ๕ ข้อนี้ย่อมปรากฏอยู่ในจิต ในเมื่อมีขึ้นทุกคนก็รู้ ว่าบังคับจิตของเรามีนิเวรณข้อนี้ ๆ
แต่ก็กลุ้มกลัดอยู่ในจิต ทำจิตให้ไม่สงบ และกัณมิให้ได้บัญญัติคือรู้แจ้งเห็นจริง ฉะนั้นที่ทำได้
กันไม่ได้เพราะว่ายังสงบนิเวรณเหล่านี้ยังไม่ได้นั่นเอง นี่เป็นกิเลสอย่างกลาง

อกุศลมูล - กิเลสอย่างหยาบ

ส่วนกิเลสอย่างหยาบนั้นก็ได้แก่กิเลสอันเป็นอกุศลมูล อันหมายถึงว่าราคะโทสะโมหะ
นั่นเอง ราคะก็กำเริบแรงขึ้น เป็นอภิขณา ความโลภเฟื่องเต็งเอาทรัพย์สินสมบัติของผู้อื่นมา
เป็นของตน เห็นของของเขาก็อยากได้มาเป็นของของตน เรียกว่าอภิขณา แรงกว่าโลภะ
ธรรมดา โลภะธรรมดานั้นอยากได้ แต่ไม่ถึงกับไปเฟื่องเต็งเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน แต่ถ้า
เป็นอภิขณาแล้วละก็แรงเข้าจนถึงไปเฟื่องเต็งที่จะเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน ส่วนโทสะนั้นที่เป็น
กิเลสอย่างกลางแรงขึ้นก็เป็นพยาบาทความมุ่งร้ายหมายถึงพินาศ ดังที่แสดงในข้อนิเวรณนั้น แต่
อันที่จริงในข้อนิเวรณนั้นเป็นอย่างกลาง ตามอธิบายนั้นก็ขึ้นชั้นโทสะ ซึ่งโทสะนั้นแปลว่า
ประทุษร้าย หมายถึงว่าประทุษร้ายใจของตัวเอง เพราะว่าทำให้ใจของตัวเองนั้นเดือดพล่าน
ที่เรียกว่าเดือดคือประทุษร้ายใจของตัวเองให้รุ่มร้อน แต่ไม่ถึงกับจะมุ่งร้ายไปในผู้อื่น แต่เมื่อ
แรงเข้าจนถึงเป็นพยาบาทแล้ว ก็หมายถึงว่ามุ่งร้ายไปในผู้อื่นหมายถึงพินาศ เช่นอยากจะไป
ทำร้ายเขาต่าง ๆ ดังนั้นเป็นพยาบาท ถ้าเป็นแต่เดือดคปุด ๆ อยู่ในใจนี้คือโทสะ ประทุษร้าย

ใจตัวเอง และเมื่อมุ่งร้ายไปในผู้อื่น มุ่งที่จะไปทำร้ายหมายให้พินาศก็เป็นพยาบาล ก็เป็นกิเลสอย่างหยาบ กองโทสะ

คราวนี้โมหะคือความหลงนั้น เมื่อแรงเข้าก็เป็นมิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด เห็นผิดจากทำนองคลองธรรมไปทีเดียว เช่นเห็นว่าไม่มีบุญไม่มีบาป ทำบุญก็ไม่เป็นบุญ ทำบาปก็ไม่เป็นบาป บุญบาปไม่มี และบุคคลที่ได้รับสุขได้รับทุกข์ไม่มีเหตุให้ต้องได้รับสุขให้ต้องได้รับทุกข์ เป็นไปตามเรื่องราวเอง ไม่มีกรรมมาเป็นเหตุให้ต้องประสบสุขหรือต้องประสบทุกข์ หรือว่าไม่มีอะไรอย่างอื่นมาเป็นเหตุ เป็นไปตามคราวตามสมัยตามกระแสของคราวของสมัยเป็นต้น และเห็นว่าทุกอย่างไม่มี เช่นว่าบิณฑาคาราคาก็ไม่มีคุณ คือไม่มีบิณฑาคาราคาที่นับถือว่าเป็นผู้มีคุณ ไม่มีสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติปฏิบัติชอบ เหล่านี้เป็นต้น เป็นมิจฉาทิฏฐิคือความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม อภิชฌาพยาบาลและมิจฉาทิฏฐินี้เป็นกิเลสอย่างหยาบ ที่เรียกว่า วิติกมกิเลส กิเลสที่เป็นเหตุให้ลวงละเมิดออกไปทางกายทางวาจาทางใจ เพราะฉะนั้นอภิชฌาพยาบาลและมิจฉาทิฏฐินี้จึงจัดว่าเป็นอกุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมที่เป็นอกุศลที่เป็นฝ่ายมโนกรรม และเมื่อเป็นอกุศลกรรมบถฝ่ายมโนกรรม คือเป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็ย่อมจะทำให้ประกอบกายกรรมวจีกรรมที่เป็นอกุศล กายกรรมที่เป็นอกุศลนั้นก็ได้แก่ฆ่าเขา ลักของของเขา ประพฤติผิดในกาม วจีกรรมที่เป็นอกุศลนั้นก็ได้แก่พูดเท็จ พูดต่อเสียด พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหล ไม่มีสาระแก่นสาร ไม่ต้องควยกาลควยเวลา เพราะฉะนั้นจึงจัดเป็นกิเลสอย่างหยาบ เป็นเหตุให้ละเมิดออกไปเป็นมโนกรรม และทำให้เป็นกายกรรมวจีกรรมฝ่ายอกุศลได้ทุกอย่าง

กิเลสกองราคะ

เพราะฉะนั้นจะพึงเห็นได้ ว่าตามสายที่กล่าวนี้ กิเลสอย่างละเอียดเรียกว่าอนุสัย หรือเรียกว่าอาสวะ อนุสัยที่เป็นตะกอนนอนจมอยู่ในจิต อาสวะที่ต้องจิตนี้เป็นอย่างละเอียดอย่างกลางก็มาเป็นปริยฎฐานะ กิเลสที่ปล้นจิตที่กลุ้มรมุจิด ทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวาย และที่เป็นอย่างหยาบก็เป็นวิติกมกะ คือกิเลสที่เป็นเหตุให้ลวงละเมิดออกไปทางใจทางวาจาทางกาย คือเป็นมโนกรรมวจีกรรมกายกรรม หรือเป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมฝ่ายอกุศล และชื่อที่เรียกนั้นสำหรับกองที่ ๑ คือกองราคะนั้น ที่เป็นอย่างละเอียดก็เรียกว่าราคะบังกามบัง แต่ว่าหมายถึงที่นอนจมเป็นตะกอนอยู่ในจิต ที่เรียกว่าอนุสัย หรือที่ต้องจิตที่เรียกว่าอาสวะ เมื่อยังไม่พึงขึ้นมาก็ไม่ปรากฏ มีก็เหมือนอย่างไม่มี เหมือนอย่างตะกอนที่นอนกันตุ่ม น้ำในตุ่มก็ดูใส

คราวนี้เมื่อฟังขึ้นมาเป็นอย่างกลาง ก็เป็นปริญญฐานะหรือเป็นนิวรรตโง้งกล่าวนั้น ก็เรียกว่าระคะ ความติดใจยินดี หรือเรียกว่าโลภะธรรมตาที่บังเกิดขึ้นในจิต แแรงออกมาอีกจนถึงเป็นอย่างหยาบ ก็เรียกว่าอภิขมา ความโลภเฟื่องเลี้ยง คือไม่ใช่โลภธรรมตาเฉยๆ ถ้าโลภธรรมตาเฉยๆ ก็ยังเป็นชั้นกลาง แต่ว่านี่โลภเฟื่องเลี้ยงคือเฟื่องเลี้ยงเอาของผู้อื่นมาเป็นของตน ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลชั้นทันที

กิลตองโทสะ

กองที่ ๒ ที่เป็นอย่างละเอียดนั้นเรียกว่าปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง หรือเรียกว่า ภว หรือ ภพ ความเป็น คือความเป็นเราเป็นของเรา เมื่อฟังขึ้นมาชั้นมากก็เป็นโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคืองที่เกิดขึ้นในจิตใจ ที่ประทุษร้ายใจเองนี้แหละให้เคียดขุดๆ ให้อ่อน คราวนี้แรงขึ้นมาอีกก็เป็นพยาบาท เป็นอย่างหยาบ แต่ว่ามุ่งร้ายออกไปหมายทำร้ายหมายล้างผลาญใครๆ ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลชั้นทันที

กิลตองโมหะ

ส่วนกองที่ ๓ คือกองอวิชชา นั้น ที่เป็นอย่างละเอียดก็เรียกว่าอวิชชา เป็นตะกอนนอนจมกองจิตสันดาน ฟุ้งขึ้นมาก็เป็นโมหะความหลงถือเอาผิดเข้าใจผิด และที่หยาบออกมาอีก ก็เป็นมิจฉาทิฏฐิคือเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม เช่นเห็นว่าไม่มีบุญไม่มีบาปเป็นต้นดังที่กล่าวมาแล้ว ก็เป็นมโนกรรมฝ่ายอกุศลชั้นทันที และทุกคนนั้นเมื่อเกิดมา จิตเข้าปฏิสนธิเกิดมาในภพชาติต่างๆ ซึ่งในบัดนี้เกิดมาในภพชาติปัจจุบันนี้ ก็เป็นจิตที่มีอาสวะมีอนุสัยอยู่แล้วจึงมาเกิด ถ้าไม่มีอาสวะอนุสัยแล้วก็ไม่ต้องมาเกิด แต่ที่มาเกิดก็เพราะมีอาสวะมีอนุสัยอยู่แล้ว และมาอาศัยสังขารคือความผสมปรุงแต่งของรูปกายและของจิต เป็นกระบวนการทางกายเป็นกระบวนการทางจิตดังที่กล่าวมาแล้ว มาถึงเป็นเวทนา เวทนานี้เองก็เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิดระคะโทสะโมหะหรืออวิชชาขึ้น อันหมายความว่าเวทนานี้เองก็เป็นปัจจัยให้กิลตที่เป็นอาสวะอนุสัยที่นอนจมหมกหมมอยู่ฟุ้งขึ้นมา แล้วก็เพิ่มระคะปฏิฆะอวิชชา เพิ่มกิลตองละเอียดขึ้นให้มากขึ้น แล้วก็เพิ่มอารมณ์เข้าไปเก็บไว้ให้มากขึ้น เป็นไปอยู่ดังนี้

อริยสัจ ๒ สาย

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรมก็ได้ตรัสรู้สัจจะคือความจริง ดังที่ได้แสดงแล้วว่าทรงได้พระญาณมาโดยลำดับ จนถึงอัสวกัษยญาณ ญาณเป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือได้

ตรัสรู้ร้อยัจ ๒ สาย สองสายนั้นก็คือ ตรัสรู้ว่ามีทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และได้ตรัสรู้ว่า นี้อาสวะ นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

สำหรับสายที่ ๑ ที่ตรัสรู้ว่ามีทุกข์ นี้เหตุเกิดทุกข์ นี้ความดับทุกข์ นี้ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ได้กล่าวโดยย่อแล้ว ในวันนี้จะกล่าวในข้ออาสวะ ก็คือได้ตรัสรู้ว่าอาสวะ คือนี้กามาสวะ อาสวะคือกามที่กองจิต นี้กวาสวะ อาสวะคือภพ ความเป็น ตั้งต้นแต่ความเป็นเราเป็นของเรากองจิต นี้วิชาสวะ อาสวะคือวิชา ความรู้ไม่จริงหรือความรู้จริง นี้เหตุเกิดอาสวะ ก็ตรัสชี้เอาต้นเหตุ คือความคั่นรณะยานอยากนั่นเอง ก็คือเวทนานั่นเองเป็นปัจจัยให้เกิดต้นเหตุความคั่นรณะยานอยาก ความคั่นรณะยานอยากนั้นก็เป็เหตุให้เกิดอาสวะเพิ่มอาสวะให้มากขึ้น ก็ต้องเข้าใจว่าในที่นี้ท่านยกเอาต้นเหตุขึ้นมา แต่ก็รวมถึงกิเลสที่เป็นกองราคะโทสะโมหะดังกล่าวนี้ด้วย รวมอยู่ในคำว่าต้นเหตุความคั่นรณะยานอยาก นี้ความดับอาสวะก็คือดับต้นเหตุเสียได้ก็ดับอาสวะได้ ดับต้นเหตุเสียได้นั้น ในที่อื่นได้ตรัสอธิบายไว้ดีกว่าคือดับต้นเหตุอันสุข ต้นเหตุที่เป็นอนุสัยที่นอนจม หรือที่เป็นตัวอาสวะนั้นแหละ ก็ยกเอาต้นเหตุขึ้นมา แต่อันที่จริงนั้นก็รวมทั้งอาสวะอนุสัยทั้งหมดดังที่ได้กล่าวมาแล้ว นี้ทางดับอาสวะก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ อันได้แก่สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ ทั้งสองนี้สงเคราะห์เป็นปัญญาสิกขา นี้เป็นปัญญาสิกขา และสัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมากัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ สงเคราะห์เป็นศีลสิกขา นี้เป็นศีลสิกขา และสัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ สงเคราะห์เป็นจิตตสิกขา หรือสมาธิ นี้เป็นจิตตสิกขาหรือสมาธิ เพราะฉะนั้นทางปฏิบัติที่จะดับกิเลสจนถึงกิเลสที่เป็นชั้นอาสวะอนุสัย ก็คือมรรคมีองค์ ๘ นี้เอง รวมเข้าก็เป็นไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา

ครั้งที่ ๒๓ ลักษณะพุทธศาสนา กิเลส

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนาถึงเรื่องจิตหรือวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ ซึ่งสรุปลงว่าธาตุรู้นั้น แบ่งออกเป็น ๒ คือธาตุรู้ที่อบรมแล้วที่พ้นแล้ว ก็เป็นธาตุรู้ที่ไม่มาเกิดอีก แต่ธาตุรู้ที่ยังมาเกิดอยู่นั้นเป็นธาตุรู้ที่ยังไม่ได้อบรม หรือว่าอบรมมาบ้างแล้วแต่ยังไม่ถึงที่สุด กล่าวคือยังชำระกิเลสที่นอนจมเป็นตะกอนหรือกิเลสที่กองจิตไม่หมดสิ้น ก็ต้องเกิดอีกต่อไป และก็ไต่กล่าวถึงขั้นของกิเลสซึ่งก็อาจแบ่งออกได้เป็นกิเลสอย่างละเอียด อย่างกลาง และอย่างหยาบ ซึ่งจะชำระให้หมดได้ด้วยมรรคมืองค์ ๘ ย่อเข้าในศีล สมาธิ ปัญญา พระพุทธเจ้าก่อนจะตรัสรู้ก็ได้ทรงพบมรรคมืองค์ ๘ จึงได้ทรงปฏิบัติสมบุรณ์ ได้ตรัสรู้วยิสัจ ๒ สาย สายที่ตั้งทุกข์ขึ้นเป็นข้อ ๑ กับสายที่ตั้งอาสวะเป็นข้อ ๑ แต่ว่าเมื่อสรุปถึงทวิเหตุ ก็ตรัสชี้แจงแสดงเหตุไว้เป็นอย่างดีเหมือนกัน คือค้นหาเป็นทุกขสมุทัยหรือเหตุให้เกิดทุกข์ เป็นอาสวสมุทัยหรือเหตุให้เกิดอาสวะ และมรรคมืองค์ ๘ ก็เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะด้วย ตามที่กล่าวมาแล้วนี้ ไต่กล่าวในฝ่ายที่คือมรรคมืองค์ ๘ ซึ่งย่อเป็นศีลสมาธิปัญญา เพราะฉะนั้นจึงสมควรที่จะกล่าวเพิ่มเติมต่อไป แต่ว่าจะกล่าวถึงเรื่องกิเลสก่อน

กิเลสเป็นเรื่องของโลก

อันกิเลสนี้เป็นเรื่องของโลก เมื่อเป็นโลกก็ย่อมจะมีกิเลส เช่นค้นหา ความดิ้นรนทะยานอยาก เมื่อมีค้นหาความดิ้นรนทะยานอยากจึงได้มีการสืบต่อชีวิต คือว่าเป็นมารดาบิดาให้เกิดบุตรธิดา บุตรธิดาก็เป็นมารดาบิดาให้เกิดบุตรธิดาสืบต่อไป คือว่าสืบพันธุ์ต่อไปทั้งมนุษย์ทั้งเครื่องจักร และแม้ต้นไม้ทั้งหลายก็มีการสืบพันธุ์ต่อไป ความสืบพันธุ์ต่อไปนี้ต้องมีค้นหาความดิ้นรนทะยานอยาก และกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือราคะโทสะโมหะ หรือโลภะโทสะโมหะ ก็เป็นเรื่องของโลก เมื่อมีโลกก็ต้องมีค้นหา มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ถ้าหากว่าละเอียดก็เป็นโลกุตระคืออยู่เหนือโลก เมื่ออยู่เหนือโลกแล้วก็แปลว่าไม่เกิดอีก ฉะนั้นเมื่อยังเป็นโลกอยู่ก็จะต้องมีค้นหา มีราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ เป็นธรรมดาโลกที่จะสืบพันธุ์ต่อไป และที่จะได้บ่งกันรักษาตัวต่อไปให้ดำรงอยู่ในโลก

ตามที่ได้กล่าวมาแล้วถึงบรรดาภิเลสทั้งหลายนั้น เป็นการกล่าวในด้านกิเลส ส่วนในด้านตรงกันข้ามก็มีเหมือนกัน เพราะว่าจิตนี้เป็นธาตุรู้ ฉะนั้นเมื่อได้อบรมความรู้เพราะ

ได้ผ่านโลกมามากเข้าๆ ได้มีการศึกษาเล่าเรียนมีการสังเกต ก็ย่อมจะมีความรู้มากขึ้นๆ และความรู้ที่มากขึ้นๆ นี้ก็ย่อมจะทำให้รู้จักจริงถึงเหตุผลตามความเป็นจริง และอีกประการหนึ่ง บรรดาภิเลสคังที่กล่าวมานี้ ว่าถึงคณหาความคั่นรณะยานอยาก หรือราคะหรือโลภะโทสะโมหะนั้น ก็ย่อมจะมีทั้งคณที่นำเข้ามาและคณที่ผลักออกไป เช่นกามคณหาอยากจะได้สิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจ กวคณหาอยากที่จะเป็นนั่นเป็นนี่ นี่เป็นคณหาที่อยากนำเข้ามา ก็อยากจะได้กามเข้ามา อยากจะได้ภพคือความเป็นนั่นเป็นนี่เข้ามา อยากจะได้รูปได้เสียงเป็นต้นที่ชอบใจ อยากจะเป็นนั่นเป็นนี่ที่ปรารถนาพอใจ นี่เป็นความอยากที่จะนำเข้ามา และที่ผลักออกไปนั้น ก็คือวิภวคณหา ความคั่นรณะยานอยากในความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ คือต้องการที่จะผลักที่จะทำลายสิ่งที่ไม่ชอบและภาวะที่ไม่ชอบนั้นให้ออกไปเสีย หรือทำลายให้ย่อยยับไปเสีย และภิเลสที่เป็นกองราคะหรือโลภะนั้น ก็เป็นภิเลสตัวที่นำเข้ามา ตัวราคะ ความติดใจยินดี โลภะ ความอยากได้ ก็อยากได้สิ่งที่เบญกาม ก็คือที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้นแหละเข้ามาเป็นของของตน แล้วก็อยากที่จะให้ตนเป็นนั่นเป็นนี่เช่นเดียวกับคณหาเหมือนกัน

ถ้าเป็นสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ต้องการที่จะผลักออกไป ที่จะทำลายไปเสีย นั่นก็เป็นโทสะ และโมหะความหลงนั้นเล่า ข้อสำคัญก็คือหลงยึดถือว่ากายใจนั้นเป็นของเรา หรือว่าหลงยึดมั่นเป็นที่ยึดถือทั้ง ๕ ประการว่าเป็นตัวเราเป็นของเรา เพราะฉะนั้นคนเราจึงมีความรักชีวิตของตนเองเป็นอย่างยิ่ง เรียกว่าในบรรดาความรักทั้งหลาย รักตัวนี้เป็นอย่างยิ่ง ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้ ว่าได้ทรงตรวจดูไปทั่วทิศทั้งปวงแล้ว ก็ได้พบว่าตนเองนี้แหละเป็นที่รักของตน เพราะฉะนั้นเมื่อรักตนและเมื่อมีความยึดถือว่าที่ตนของตนก็คือชีวิตอันนี้จึงต้องมีความรักชีวิต และเมื่อมีความรักชีวิตเป็นอย่างยิ่งดังนี้แล้ว สิ่งทีกล้วนนั้นก็คือกลัวตาย ความกลัวตายของสามัญชนนั้นมีเป็นอย่างยิ่ง เพราะว่าความตายนั้นเป็นสิ่งที่มาตัดเอาสิ่งที่รักเป็นอย่างยิ่งไปเมื่อเป็นอย่างนี้ก็เป็นอันว่ามาตัดรอนตนฆ่าตนเองให้สิ้นไป และแม้ว่าจะมีความเข้าใจว่ารักสิ่งอื่นคล้ายๆ กันว่ายิ่งกว่าชีวิต แต่ถ้าคิดดูให้ดีแล้ว ก็จะเห็นว่าความรักสิ่งอื่นนั้นก็รักเพราะเหตุว่าเพื่อที่จะให้สิ่งที่รักนั้นมาเป็นของตน เช่นสามีที่รักภรรยา ภรรยาที่รักสามี ก็ต้องการที่จะให้แต่ละฝ่ายเป็นของของตน สามีก็ต้องการให้ภรรยาเป็นของของตนเท่านั้น ภรรยาที่ต้องการให้สามีเป็นของของตนเท่านั้น ก็มาลงที่ตัวรักตัวเอง ก็ต้องการให้เป็นของตน ไม่ต้องการที่จะให้เป็นของคนอื่น นี้ก็แปลว่าทุกคนมีความรักตัวรักชีวิตและมีความกลัวตาย จนถึงวิชาการปัจจุบันก็บอกว่าการกลัวตายเป็นสัญชาตญาณของมนุษย์อย่างหนึ่ง แต่มีความรักพิเศษ คือมารดา

บิดารักลูก พ่อแม่รักลูก อันันธรรมชาติ เท่ากับว่าธรรมชาติอันวยไว้เหมือนกัน จึงปรากฏว่า ทั้งมนุษย์และเครื่องจักรกลทั้งนั้น แม้แต่สัตว์เครื่องจักรซึ่งร้ายเช่นเสือก็รักลูก และก็ไม่ฆ่าลูกไม่กินลูก ความรักที่เสือรักลูกนั้นก็เห็นได้ชัดว่าเท่ากับเป็นธรรมชาติของโลกได้สร้างไว้ให้ ได้ทำไว้ให้ เพื่อว่าจะได้สืบพันธุ์ต่อไป

ปัญญาในสัจจะทำให้เกิดหิริและโอตตปปะ

ว่าถึงมนุษย์นั้น พ่อแม่ก็รักลูกเหมือนอย่างเป็นธรรมชาติเป็นธรรมชาติ แต่ว่าสำหรับมนุษย์นั้นย่อมมีระดับของปัญญาสูงขึ้น จึงรู้จักรักในทางที่ถูกต้องอีกด้วย เช่นว่าลูกทำผิด ก็มีการว่ากล่าวตักเตือนหรือทำโทษเพื่อให้ลูกกลับเป็นคนดี ไม่ทำผิดอีกต่อไป แปลว่ามีปัญญาที่รู้ผิดชอบชั่วดียิ่งกว่าสัตว์เครื่องจักร นี่ก็เพราะเหตุว่าเป็นธาตุรู้นั่นเอง คือจิตเป็นธาตุรู้ จึงได้มีความรู้ยิ่งขึ้นไปถึงผิดชอบชั่วดีน้อยหรือมาก บรรดาสิ่งที่มนุษย์มีอยู่เช่นความรักตัวรักชีวิต ทำให้รู้จักรักษาชีวิตรักษาตัว และรู้จักรักลูก รู้จักที่จะเลี้ยงลูกที่จะรักษาลูกให้มีความสุขดี เหมือนกันทั้งมนุษย์และเครื่องจักร นักปราชญ์ในปัจจุบันนี้บางคนกล่าวว่า สัตว์เครื่องจักรที่มีความรู้ น้อยนั้นรู้จักกลัวเจ็บ แต่ไม่รู้จักกลัวตาย แต่ว่าสัตว์ที่มีปัญญาคือความรู้สูงขึ้น คือธาตุรู้ที่มีความรู้สูงขึ้น จึงรู้จักกลัวตาย แต่เขาจะทราบอย่างไรก็ไม่ทราบเขาว่าอย่างไร ระดับของความรู้นั้นมีต่าง ๆ กันจริง แต่ก็มีมาจากมีธาตุรู้ตั้งกล่าวแล้วนั่นเอง คราวนี้เมื่อจิตเป็นธาตุรู้และเมื่อจิตได้ผ่านโลกมากขึ้น จึงได้รู้จักสัจจะที่เป็นตัวความจริงตามเหตุและผลมากขึ้นโดยลำดับ สัตว์เครื่องจักรนั้นรู้ได้น้อย แต่มนุษย์นั้นรู้ได้มากกว่า เมื่อเป็นดังนี้ ปัญญาที่เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง โดยลำดับนั้นทำให้บุคคลได้รู้จักอีกสิ่งหนึ่งซึ่งเรียกว่ามรรคคือความจริงและความดีที่ตรงกันข้ามกับความชั่วมากขึ้น และเมื่อเป็นดังนี้ จึงเริ่มรู้จักมีหิริและโอตตปปะ ความละอายและความเกรงกลัว อันเป็นพื้นฐานของศีลคือความที่รู้จักกังวลใจจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา

รู้จักทานรู้จักศีล

บรรดาบุคคลผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นั้น จึงรู้จักมีหิริโอตตปปะ รู้จักนุ่งห่มผ้าและรู้จักเว้นในการที่ควรเว้น ประพฤติในการที่ควรประพฤติต่าง ๆ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ละอายดีขึ้นไป เหลือเป็นมรรคทั้งนั้น จึงรู้จักทานรู้จักศีลเป็น ๒ ข้อแรก ทานคือการให้ เป็นการช่วยเหลือ ศีลก็คือการงดเว้นจากความประพฤติเบียดเบียนซึ่งกันและกัน แต่ว่าประพฤติตรงกันข้าม

ในทางเกือกคู่ สำหรับสัตว์เดรัจฉานนั้น โดยปรกตีสัตว์เดรัจฉานที่เป็นตัวพ่อตัวแม่รู้จักทำงาน และมีศีลในลูก เช่นนกก็ไปหาอาหารมาเลี้ยงลูก นี้เรียกว่านกรู้จักทำงานแก่ลูก และนกก็ไม่จิกตีทำร้ายลูก นี้เรียกว่านกมีศีลในลูก โดยปรกตีสัตว์เหล่านี้มักจะไม่มีใครรู้จักทำงานแก่ใคร ไม่รู้จักมีศีลต่อใคร เสือกก็เหมือนกัน หรือว่าทุกชนิดก็มักจะเป็นเช่นนั้น แต่ก็มีเหมือนกันที่ว่า เมื่ออยู่ด้วยกันนาน ๆ ที่เป็นสัตว์พวกเดียวกัน เช่นเป็นนกด้วยกันเป็นเสือกด้วยกันก็อาจจะไม่ทำร้ายกัน และก็อาจจะแบ่งอาหารกันกินบ้าง ก็แปลว่ามีความคุ้นเคย รู้จักเป็นมิตรหรือว่ารู้จักเป็นญาติกันขึ้นบ้าง

มีเมตตาแต่ออกไปโดยไม่มีประมาณ

มนุษย์เราก็เหมือนกัน ก็รู้จักทำงานแก่ลูก รู้จักมีศีลแก่ลูก ก็คือการที่แบ่งปันอะไรต่ออะไรเลี้ยงลูก ตั้งแต่แม่ก็เลี้ยงลูกมาพ่อก็เลี้ยงลูกมาตั้งแต่ต้นในทางต่าง ๆ ประคบประหงมมาและมีศีลในลูก ไม่เบียดเบียนลูก เสือกก็มีทานในลูกมีศีลในลูกเช่นเดียวกัน เหล่านี้เป็นธรรมชาติเป็นธรรมชา เรียกว่ามีความรักในตัวและมีความรักในลูก รู้จักมีความรักในมิตรสหายอยู่บ้าง สัตว์เดรัจฉานก็เป็นเช่นนั้น คนก็เป็นเช่นนั้น แต่ว่าคนเรานั้นมีภูมิปัญญาที่สูงกว่า จึงรู้จักที่จะปฏิบัติทางความรักที่มีอยู่เป็นธรรมชาตินี้ให้เป็นเมตตาขึ้นมา คือความคิดที่จะแผ่ความรักความคิดเป็นมิตรเป็นสหายความช่วยเหลือออกไปในวงกว้าง กว้างมากขึ้น ๆ จนถึงไม่มีประมาณ แปลว่า ในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า ก็เป็น อัปปมัญญา คือไม่มีประมาณ เมตตาอันนี้โดยปรกติเราเรียกว่า พรหมวิหารธรรม ธรรมะเป็นเครื่องอยู่ของพรหม แต่ที่แผ่ออกไปไม่มีประมาณก็เป็นอัปปมัญญา ในสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้า และเมตตาอันนี้มีในจิตแล้วจะทำให้ได้สุกสัมมุตตา คือความเห็นว่างงดงามไปในบุคคลและในสัตว์เดรัจฉานทุกชนิดทุกจำพวก ไม่ซึ่งเคียดเกลียดแค้น และอีกอย่างหนึ่งนั้นที่เป็นอสุกกรรมฐาน พิจารณาว่าไม่งดงามนั้นเป็นอีกกรรมฐานหนึ่งสำหรับที่จะกำจัดกิเลสกองราคะ แต่ว่าสำหรับที่เป็นเมตตาคือความรักนี้ ถ้าแผ่ความรักออกไป มีเมตตาอยู่ในจิตมีความรักอยู่ในจิต เหมือนอย่างที่รักตัวรักลูก แล้วก็แผ่ความรักออกไปในมิตรสหาย ในมนุษย์ในสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ในวงแคบจนถึงวงกว้างที่สุดไม่มีประมาณ ก็จะมีความรู้สึกว่าบรรดาสัตว์ทั้งปวงนั้นงดงามทั้งหมด ไม่มีน่าเกลียดไม่มีน่าชัง นี่เป็นสิ่งที่มนุษย์สามารถปฏิบัติทำได้ โดยที่ปรับปรุงจากตัวความรักที่มีในธรรมชาตินั้นแหละให้เป็นธรรมะขึ้นมา เมื่อมีเมตตาเป็นพื้นอยู่ตั้งนี้แล้วที่จะมีทานมีศีลก็จะไปง่าย ก็จะต้องมีความช่วยเหลือเกือกคู่ แล้วก็จะต้องเว้นจากความเบียดเบียน

ทำลายในสัตว์บุคคลทั้งปวงที่มีเมตตานี้ แปลว่าท่านศีลก็มาเองด้วยอำนาจของเมตตานี้

บารมี ๑๐ หรือมรรค ๘ - เครื่องทำลายตะกอนในจิต

เหล่านี้เป็นธัมมะที่คนรู้จักเมื่อมีระดับปัญญาสูงขึ้นโดยลำดับ จนถึงพระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ท่านแสดงว่าได้ทรงบำเพ็ญบารมี ๑๐ ประการ คือ ทาน การให้ ศีล การงดเว้น จากความประพฤติชั่วประพฤติผิด อันเป็นการเบียดเบียนทางกายทางวาจา เนกขัมมะ ความออก คือความที่มีจิตเป็นสมาธิ สงบงามและอกุศลธรรมทั้งหลายก็ได้ เป็นการออกทางใจ ออกทางกาย คือออกบวช ปัญญา คือความรู้ ความรู้ที่อบรมขึ้นโดยลำดับ วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิษฐานะ ความตั้งใจมุ่งมั่น เมตตา อุเบกขา ความที่ทำความรู้อันเป็นเหตุให้เฉยอยู่ได้ เฉยอยู่ได้ด้วยความรู้ เหล่านี้เป็นบารมีที่พระโพธิสัตว์บำเพ็ญ และบารมีนี้ก็คือบรรดาท่านศีลเป็นต้น ดังกล่าววนันที่ได้ปฏิบัติมา และเมื่อปฏิบัติแต่ละครั้ง ๆ นั้นความดีนั้นก็ยังเก็บอยู่ในจิต ถ้าเป็นกิเลสก็เรียกว่าตกตะกอนอยู่ในจิต แต่สำหรับบารมีนี้หากจะเปรียบว่าเป็นตะกอนก็จะเป็นกิเลสไป น่าจะเปรียบเหมือนเป็นเครื่องทำลายตะกอนที่ตกลงไปในจิตส่วนลึก จะเป็นสารส้มหรือเป็นอะไรก็ตามที่เป็นเครื่องทำลายตะกอนให้หมดไปโดยลำดับ ตกไปในจิตส่วนลึกก็เก็บเอาไว้ก็เหมือนกัน แต่เป็นส่วนตรงกันข้ามกับอาสวะอนุสัยซึ่งเป็นเหมือนตะกอน แต่นี้เป็นเครื่องทำลายตะกอน เมื่อมีบารมีคือความดีมีท่านศีลเป็นต้นดังกล่าววนันบำเพ็ญเรื่อย ๆ ไปแล้ว ความดีนั้นก็ไม่ใช่ไปไหน ยังตกไปอยู่เก็บอยู่ในจิต แต่ว่าไม่ใช่เป็นตะกอน เป็นเครื่องทำลายตะกอน เมื่อความดีนั้นลงไปมากเท่าไรก็ทำลายตะกอนไปได้มากเท่านั้น ทำให้ตะกอนน้อยลง ๆ

พระโพธิสัตว์ก็บำเพ็ญบารมีทั้ง ๑๐ นี้มากขึ้น ๆ โดยลำดับ เมื่อสรุปเข้าเป็นมรรคมีองค์ ๘ ดังที่กล่าวแล้ว ก็ลงไปเป็นเครื่องทำลายตะกอนจนหมดสิ้น ตรงนี้แหละที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ พระธรรมเป็นผู้สิ้นกิเลส เพราะฉะนั้นจึงเรียกผู้สิ้นกิเลสว่าชีณาสวะ แปลว่าผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว หมายความว่าความดีที่ได้บำเพ็ญนั้นได้เป็นเครื่องทำลายตะกอนในจิตจนหมด จิตหมดตะกอน เป็นจิตที่บริสุทธิ์ตลอดทั้งนี้ จึงเป็นอันว่าหมดกิจ และเมื่อหมดกิจแล้วก็สิ้นบุญสิ้นบาป เพราะว่าเมื่อยังมีตะกอนอยู่ก็เรียกว่ามีบาป ก็ต้องทำบุญ คือการทำความดีนั้นก็เป็นการทำบุญนั่นเอง หรือว่าทำกุศล การทำบุญทำกุศลทั้งปวงนั้นก็ลงไปกำจัดอาสวะแต่ละครั้งที่ทำ ก็รวมกันเข้าในจิตอีกเหมือนกัน กำจัดอาสวะกำจัดอนุสัยให้หมดไป ๆ โดยลำดับ จนถึงหมด และเมื่อหมดก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์สิ้นเชิง ตรงนี้แหละที่เรียกว่า นิพพาน หรือเรียกว่าเสรีจิจและเป็นจิตที่อบรมแล้ว.

อัฐ กริ๊ง ๒๔ ลักษณะพุทธศาสนา กิเลส (ต่อ)

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนาโดยลำดับ จนถึงสังขตธรรมอสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งและธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่ง คือสิ่งที่ป็นสังขารส่วนผสมปรุงแต่ง กับสิ่งที่ป็นวิสังขารคือไม่มีการปรุงแต่งทั้งทางวัตถุและทางสิ่งที่มิใช่วัตถุคือจิต หรือวิญญาณธาตุ ธาตุรู้ มาจนถึงจิตที่ป็นวิญญาณธาตุ ธาตุรู้คือตัวรู้ซึ่งยังมีใ้ครอบม จึงมาผสมปรุงแต่งกับส่วนที่ป็นวัตถุ ก็เกิดป็นกายจิตนี้ และได้แสดงถึงความผสมปรุงแต่งของกายจิตนี้ ป็นกระบวนการปรุงแต่งทางกาย กระบวนการปรุงแต่งทางจิต และกระบวนการปรุงแต่งของจิตที่ประกอบกับกาย ปรากฏป็นชั้น ๕ ดังที่ได้แสดงแล้ว และจิตนี้เมื่อยังไม่มีอารมณ์ก็ป็นภวังคจิต เมื่อเคลื่อนออกไปสู่อารมณ์ จึงป็นจิตในวิถึที่ป็นเวทนา ป็นสัญญา ป็นสังขาร และก็มาป็นปัจจัยให้เกิดกัณหากเกิดกิเลส และกัตกป็นตะกอนอยู่ในจิตป็นอนุสัยของจิตป็นอาสวะ จึงปรากฏป็นกิเลสที่เรียกว่าอุปกิเลส คือกิเลสที่เข้าไปนอนจมเข้าไปตองจิต และก้ป็นกิเลสที่กล่าวว้าป็นอย่างละเอียดป็นชั้นตะกอน เมื่อประสพกับอารมณ์ที่เข้าทางทวารทั้ง ๖ หรือที่อาจแบ่งป็นประตูชั้นนอก ๕ ประตู ชั้นใน ๑ ตามที่กล่าวแล้ว ก้ไปกวนกิเลสที่ป็นตะกอนให้ฟุ้งขึ้น ก้ปรากฏป็นกิเลสที่ป็นชั้นนิรวรณ หนายออกมามีก็ป็นชั้นที่ทำให้ลวงละเอียดทางกายทางวาจาทางใจ ซึ่งกายวาจาใจนี้ก็เรียกว่าทวารอีกเหมือนกัน กายทวาร วจิตวาร มโนทวาร ก้ป็นกายกรรม วจกรรม มโนกรรม ก้นับป็นกิเลสที่ป็นอย่างหนาย เพราะฉะนั้นจึงสรุปว้ากิเลสนั้นกล่าวโดยย่อก็อย่างหนายอย่างกลางและอย่างละเอียด จึงจะตองย้ำในที่นี้อีก ว้าการละกิเลสนั้นจะตองละให้ได้จนถึงอย่างละเอียดละอาสวะอนุสัย จึงจะป็นอันว้าละกิเลสได้

จิตบริสุทธิ์สันเชิงเพราะสันอาสวะ

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตชีณาสพทั้งหลายละกิเลสได้จนถึงอย่างละเอียด คือละอาสวะอนุสัยได้ จึงเรียกว่าชีณาสวะ ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว นั้นแหละจึงจะป็นพระอรหันต์ และเมื่อป็นผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว ก้ป็นผู้ที่มีจิตที่บริสุทธิ์สันเชิง เมื่อมีจิตที่บริสุทธิ์สันเชิงคังนี้แล้ว เวลารับอารมณ์จึงไม่มีตะกอนที่จ้ะฟุ้งขึ้นมาป็นกิเลสอย่างกลางป็นกิเลสอย่างหนาย และตะกอนใหม่ก็ไม่วงไป เพราะว้าไม่รับป็นความยินดีป็นความยินร้ายป็นความหลงมงายต่าง ๆ ซึ่งเรียกว่าป็นตะกอนใหม่ ไม่มีตะกอนใหม่ที่จ้ะตกลงไป ตะกอนเก่าก้สิ้นไปหมด เพราะฉะนั้นท่านจึงป็น

ผู้ที่สิ้นกิเลสด้วยประการทั้งปวง และก็พึงทราบว่าจะทำให้กิเลสให้สิ้นไปได้ นั่น ก็เพราะจิต
 นั้นเอง คือจิตนี้เป็นธาตุรู้ คือเป็นวิญญานธาตุธาตุรู้ตั้งกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นเมื่อได้ประสบ
 กับผลที่เป็นตัวทุกข์ต่าง ๆ อันเกิดจากกิเลส ก็มีความรู้จับเหตุจับผลได้โดยลำดับตามความเป็น
 จริง เพราะฉะนั้นจึงได้รู้จักเทียบเคียงในระหว่างความดีความชั่วบุญบาปทั้งหลาย เพราะฉะนั้น
 จึงได้รู้จักที่จะละความชั่ว ที่จะกระทำความดี และที่จะชำระจิตใจของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส ก็เป็น
 การที่ได้อาศัยอารมณ์นี้แหละ จิตก็ประกอบเจตนาคือความตั้งใจ ประกอบความดีเป็นกรรมดี
 ทางไตรทวาร คือกายวาจาใจ ก็เป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมที่เป็นส่วนกุศล คือเป็นความดี
 ก็เก็บความดีนี้เป็นบารมีสั่งสมขึ้นในจิต ชำระตะกอนที่เป็นฝ่ายกิเลสสิ้นให้น้อยลงไปโดยลำดับ

จิตสั่งสมทั้งบารมีและอัสวะอนุสัย

ทุกคนจึงมีทั้งส่วนดีทั้งส่วนชั่ว ที่เก็บในจิตใจของตน ส่วนดีนั้นก็เรียกว่าบารมี
 ส่วนชั่วนั้นก็เรียกว่าอัสวะหรืออนุสัยซึ่งเก็บอยู่ และความที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ท่านก็แสดงว่า
 ด้วยอำนาจของกุศล กิจของกณฉลาด โดยตรงก็คือตัวบุญคุณนั่นเอง ที่สูงขึ้นโดยลำดับ
 และก็หมายรวมถึงกรรมที่เป็นกุศลทั้งหลาย หรือที่เรียกว่าบุญซึ่งได้สั่งสมกระทำมา เป็นเหตุให้
 มาเกิดเป็นมนุษย์ เพราะฉะนั้นผู้ที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีใจสูง มีมโนสูง หรือว่า
 มีความรู้สูง มโนที่แปลกันว่าใจนั้น อีกอย่างหนึ่งแปลว่าความรู้ มีใจสูงก็คือมีความรู้สูง ก็คือมี
 บุญคุณนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงสามารถที่จะละอายแก่ใจ และสามารถที่จะเกรงกลัวต่อสิ่งที่ควร
 เกรงกลัว และรู้จักความดีความชั่ว รู้จักที่จะละความชั่วกระทำความดีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และ
 สามารถที่จะศึกษาให้มีความรู้สูงขึ้น จนถึงได้ปัญญาคือตัวความรู้เข้าถึงสัจจะที่เป็นตัวความจริง
 อันเป็นเหตุให้พ้นทุกข์ได้ ดังเช่นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวก และพระอริยสาวก
 กับทั้งสาวกสาวิกาคณะที่ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ก็แปลว่าแม้ในการ
 กระทำความดีก็เป็นสังฆธรรม ธรรมที่ปรุ้งแต่งอีกเหมือนกัน ก็ต้องทำต้องปรุ้งแต่งจึงจะ
 เป็นความดี แม้ในทานความชั่วก็เป็นสังฆธรรม ก็ต้องทำต้องปรุ้งแต่งจึงจะเป็นความชั่ว
 ความดีความช้วนันต้องทำ เมื่อทำดีจึงจะเป็นความดี เมื่อทำชั่วจึงจะเป็นความชั่ว เมื่อทำก็เป็น
 สังฆธรรมต้องปรุ้งต้องแต่ง

ทุกสังขารมีวิญญูระคือความวน

ฉะนั้นจึงควรเข้าใจในตอนนี้ด้วย ว่าอันคำว่าปรุ้งแต่งคือสังฆธรรม สิ่งที่ปรุ้งแต่ง

หรือสังขารสิ่งทีผสมปรุงแต่งนั้น ก็มีความหมายอันเดียวกับคำว่า วัฏฏะ คือคำว่าวน และอยู่ใน
 ข่ายของกาลเวลา คือมีอดีตมีอนาคตมีปัจจุบัน กาลเวลาคืออดีตอนาคตและปัจจุบันก็ดี ความวน
 อันเรียกว่าวัฏฏะก็ดี ความเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งก็ดี ย่อมสัมพันธ์กันอยู่กับ อนิจจตา คือ
 ความไม่เที่ยง ทุกขตา คือความเป็นทุกข์ อนัตตตา คือความเป็นอนัตตตามิใช่เป็นอัตตาทัตตน
 ก็เพราะว่าสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งที่ผสมปรุงแต่ง ทั้งที่มีชีวิตและทั้งที่ไม่มีชีวิต จะต้องมีวัฏฏะคือ
 ความวน คือไม่หนึ่ง ต้องปรุงแต่งอยู่เสมอไม่หยุดไม่นิ่ง และความไม่หยุดไม่นิ่งนั้นก็คือไม่หยุด
 ไม่นิ่งอยู่ด้วยความเกิดความดับ ความที่ปรุงเข้ามาก็เป็นความเกิด และความที่เสื่อมสลายไปก็เป็น
 ความดับ แล้วก็ต้องปรุงเข้ามาใหม่ และเมื่อปรุงเข้ามาใหม่แล้วก็เสื่อมสลายไปอีก แล้วก็ปรุง
 เข้ามาใหม่อีก ไม่มีหยุด ลักษณะดังกล่าวมานี้เรียกว่าไม่เที่ยง และลักษณะที่กล่าวมานี้ก็เรียกว่า
 เป็นทุกข์ด้วย เพราะเป็นสิ่งที่คงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และทั้งเป็นสิ่งที่
 เป็นอนัตตตามิใช่อัตตาทัตตน เพราะเหตุว่าบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ จะบังคับให้เที่ยง
 คือคงอยู่คงที่ คือให้ดำรงอยู่คงที่ไม่เกิดไม่ดับก็บังคับมิได้ จะให้หยุดก็บังคับมิได้ ต้องเกิด
 ต้องดับต้องเปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอทั้งนี้ เพราะฉะนั้นจึงเป็นอนัตตตามิใช่อัตตาทัตตน คือเป็น
 ไปตามคตินธรรมตา และเมื่อเป็นไปตามคตินธรรมตาดังนี้ ก็ต้องมีกาลมีเวลา คือมีอดีตมีอนาคต
 มีปัจจุบัน อดีตก็คือว่าล่วงไปแล้ว ปัจจุบันก็คือบัดนี้ อนาคตก็คือเบื้องหน้า ทุก ๆ สิ่งต้องมี
 อดีตต้องมีปัจจุบันต้องมีอนาคต ดังที่สิ่งที่เกิดดับมาแล้วก็เป็นอดีต ที่เกิดดับอยู่ในปัจจุบันก็เป็น
 ปัจจุบัน ที่เกิดดับต่อไปก็เป็นอนาคต ก็สิ่งเดียวกันนี้เอง แต่เพราะมีสันตติคือความสืบต่อ
 อันหมายความว่ายังไม่หยุดความเกิดความดับ ยังเกิดดับต่อไป เพราะฉะนั้นจึงมีอดีตมีปัจจุบัน
 มีอนาคต และแม้ว่าจับเอาเพียงคำว่าเกิดดับเท่านั้น ถ้าเคียววันเกิดก็เป็นปัจจุบัน ดับก็เป็นอนาคต
 ครั้นมาถึงเวลาดับ ดับก็เป็นปัจจุบัน ที่จะเกิดสืบต่อก็เป็นอนาคต เพราะฉะนั้นอดีตอนาคต
 ปัจจุบัน หรืออดีตปัจจุบันอนาคต จึงเนื่องอยู่กับสิ่งที่เป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหลาย และ
 ที่ว่าเป็นวัฏฏะคือความวนนั้น ก็เพราะว่าวนอยู่ในความเกิดความดับ ไม่นอกไปกว่าความเกิด
 ความดับ เกิดดับ แล้วก็เกิดแล้วก็ดับ ถ้วนอยู่ทั้งนี้

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงวัฏฏะคือความวนของสัตว์โลกไว้ ๓ อย่าง คือ

๑. กิเลสวัฏฏะ วนคือกิเลส
๒. กรรมวัฏฏะ วนคือกรรม และ

๓. วิปากวิภูฏะ วนคือวิปาก

วนคือกิเลสนั้น ก็หมายความว่ากิเลสเป็นเหตุให้กระทำความ กัมมาถึงกรรม และกรรม นั้นก็เป็นเหตุก่อวิปากคือผล ก็มาถึงวิปาก วิปากคือผลนั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสชั้นอื่น หรือจะ กล่าวว่าเป็นเหตุให้เกิดกิเลสชั้นอื่นก็ได้ ก็เป็นกิเลสชั้นมาอีก และเมื่อเป็นกิเลสก็เป็นเหตุให้ กระทำความ กรรมก็เป็นเหตุให้ได้ประสบวิปากคือผล และผลก็เป็นที่ตั้งหรือเป็นเหตุของกิเลส ชั้นอื่น ก็วนอยู่ใน ๓ ประการนี้ คือกิเลส กรรม วิปาก แล้วก็วิปาก กิเลส กรรม วิปาก ก็วนเป็นวงกลมอยู่ดังนี้ อันนี้เรียกว่าวิภูฏะ วิภูฏสังสาระ สังสาระแปลว่าความท่องเที่ยวไป คือความท่องเที่ยวไปของสัตว์โลก ก็ท่องเที่ยวไปในกิเลสกรรมวิปากทั้ง ๓ ประการนี้ หรือเรียก อีกอย่างหนึ่งก็ท่องเที่ยวเวียนเกิดเวียนตาย หรือเวียนเกิดเวียนดับตั้งที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อเข้าไป ที่ความวนอันเป็นเหตุชั้นในแล้ว จึงจะพบว่าวนอยู่ในกิเลสกรรมวิปากทั้ง ๓ ประการนี้ ส่วนที่ว่าเวียนเกิดเวียนตายหรือเวียนเกิดเวียนดับมาข้างต้นนั้น ก็ยกเอาข้อวิปากขึ้นมาเพียง ประการเดียว วิปากคือผล ผลของกรรม จับเอาขันธเป็นที่อาศัยยึดถือทั้ง ๕ ประการนี้ หรือ กายใจอันนี้หรือชีวิตนี้ ก็มีเกิดมีดับ และเมื่อเกิดดับแล้วก็เกิดใหม่ยังมีกิเลสมีกรรมอยู่ เมื่อมี เกิดก็มีดับอีก และเมื่อมีดับก็มีเกิดแล้วก็มีดับอีก แม้ว่าคุแควิปากคือผลคือตัวชีวิตนี้เท่านั้น ก็วนอยู่ในเกิดในดับตั้งที่กล่าวมา แต่นั้นยกขึ้นมาเพียงข้อเดียว แต่เมื่อจะยกทั้งหมดแล้วก็ต้องยก ทั้ง ๓ อย่างคือกิเลสกรรมวิปาก เพราะเหตุว่ายังมีกิเลสมีกรรมอยู่ จึงต้องมีเกิดดับแห่งชีวิตหรือ แห่งอักษภาพแห่งกายใจอันนี้ เมื่อไม่มีกรรมไม่มีกิเลสก็ไม่มีวิปากที่จะต้องเกิดดับ ตั้งกล่าวมา เพราะฉะนั้นเมื่อจะยกขึ้นกล่าวถึงวิภูฏะทั้งหมด จึงต้องกล่าวทั้ง ๓ คือกิเลสกรรมวิปาก กิเลส กรรมวิปากนั่นเองเป็นกุญแจของสังขตธรรม ธรรมที่บัจจัยปรุงแต่ง คือเพราะมีวิภูฏะคือความวน แห่งกิเลสแห่งกรรมแห่งวิปากอยู่ดังนี้ จึงยังเป็นสังขตธรรม ธรรมที่บัจจัยปรุงแต่งอยู่ตลอดไป เพราะต้องปรุงต้องแต่ง กิเลสก็แต่งกรรม กรรมก็แต่งวิปาก วิปากก็แต่งกิเลส กิเลสก็แต่งกรรม กรรมก็แต่งวิปาก ก็วนเวียนกันดังนี้

พิจารณาวิภูฏะในวงนอกหรือส่วนหยาบ

คราวนี้การพิจารณาวิภูฏะทั้ง ๓ ประการนี้ พิจารณาในวงนอกคือพิจารณาในวงของความเวียนว่ายตายเกิดชาติหนึ่งชาติหน้า ก็ให้พิจารณาในวงนอกดังนี้ ก็คือความที่ทุกคนต้องเกิดมา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งจิตหรือธาตุรู้ต้องมาถือปฏิสนธิในกายนี้ ก็เพราะยังมีกิเลสซึ่งเป็นเหตุให้

กระทำกรรม และกรรมที่เป็นชนกกรรม กรรมที่นำให้เกิดก็ให้มาเกิด คือเกิดก่อนกาย^๕ทั้งรูปกาย^๕ทั้งนามกาย รูปกายนามกาย^๕เป็นตัววิบากคือวิบากชั้น^๕ และเมื่อได้วิบากชั้น^๕มาแล้วจิตเข้าอาศัย จิตยังมีกิเลส จิตก็ยึดถือรูปกายนามกาย^๕ ยินดีพอใจอยู่ในรูปกายนามกาย^๕ ไม่เบื่อหน่าย เพราะฉะนั้นรูปกายนามกาย^๕นั้นก็เป็นที่ตั้งของกิเลสชั้น^๕อื่น ก็คงจะพึงเห็นได้ ว่ารูปกายนามกาย^๕ย่อมมีที่ตั้งของกิเลสอยู่ในรูปกายนามกาย^๕เองด้วย เพราะฉะนั้นจึงได้ก่อให้เกิดกิเลสได้ง่าย ตั้งแต่ตัวกิเลสที่เป็นเหตุให้สืบพันธ์กันอีกต่อไป อันเป็นเรื่องของโลก ก็มีกาย^๕เป็นที่ตั้งอยู่แล้ว และเมื่อเป็นดังนี้ กาย^๕เองก็เรียกว่าเป็นวิบากชั้น^๕ เป็นตัววิบาก เป็นที่ตั้งเป็นเหตุก่อกิเลสชั้น^๕อื่น เพราะฉะนั้นกิเลสจึงได้ตั้งอยู่และได้เกิดกองงาม ก็ก่อกรรม และกรรมก็ก่อวิบากคือผลต่าง ๆ ตลอดจนถึงเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิดในชาติภพต่อไปอีก เพราะฉะนั้นเมื่ออยู่ในวงกว้างก็จะเห็นได้ ว่ากิเลสกรรมวิบากเป็นวัฏฏะคือตัววน ก่อชาติก่อภพเวียนว่ายตายเกิดกันเรื่อยไป

พิจารณาวัฏฏะในวงในหรือส่วนละเอียด

เมื่อจะดูในวงในให้แคบเข้ามา ก็จะได้เห็นได้แม้ในตัวจิตและอารมณ์ที่ประกอบกันอยู่ในปัจจุบัน ดังเช่นว่ากิเลสเป็นเหตุให้อยากครอบที่สวยงาม ให้อยากฟังเสียงที่ไพเราะ นี่เป็นตัวกิเลส เป็นตัวรูปตัณหา สัททตัณหา ตัณหาในรูป ตัณหาในเสียง เป็นตัวกิเลส เมื่อเกิดตัณหาในรูปเกิดตัณหาในเสียงขึ้น ก็เป็นเหตุให้กระทำกรรมคือให้ทำการดู เช่นการแสวงหาสถานที่ที่มีรูปที่งดงาม สถานที่ที่มีเสียงที่ไพเราะที่อยากจะดูอยากจะฟัง แล้วก็ไป แล้วก็ดู เหล่านี้เป็นกรรม ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากิเลสเป็นเหตุให้ทำการกรรม และเมื่อเป็นกรรมขึ้นแล้วก็ให้เกิดผลเป็นวิบากเป็นความสุขบ้างเป็นความทุกข์บ้าง ตั้งแต่ต้นแต่เป็นตัวเวทนาเป็นสุขเวทนาเป็นทุกข์เวทนา ตัวสุขเวทนาทุกข์เวทนาเหล่านี้เป็นวิบาก เป็นส่วนผลของกรรม คือการดูการฟังดังที่กล่าวมาแล้ว และเมื่อเป็นเวทนา เป็นสุขเวทนาเป็นทุกข์เวทนาขึ้นมาตั้งนั้นแล้ว เวทนา^๕เองและผลอื่น ๆ ก็เป็นที่ตั้งของกิเลสชั้น^๕อื่น ถ้าเป็นสุขเวทนาเป็นวัตถุที่ชอบใจที่ได้มา ก็ก่อตัณหาคือความตั้งรันทะยานอยากในสิ่งนั้นมากขึ้น เป็นส่วนกามตัณหาบ้างภวตัณหาบ้าง ถ้าเป็นทุกข์เวทนา เป็นสิ่งที่ไม่ชอบใจ ก็ก่อให้เกิดวิภวตัณหา ความทะยานอยากที่จะทำให้สิ่งนั้นสิ้นไปหมดไป ต้องการที่จะผลัดออกไป ถ้าเป็นกามตัณหาภวตัณหาที่ต้องการที่จะตั้งเข้ามา ก็เป็นอันว่าวิบากคือผลก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสชั้น^๕อื่นอีกดังนั้น ถ้าวินัย^๕ทั้งนี้ เป็นวัฏฏะของกิเลสกรรมวิบาก และถ้าดูเข้ามา

ที่จิตและอารมณ์ตั้งนั้น เป็นการดูเข้าอย่างละเอียด จูจิตที่พบกับอารมณ์ทั้งหลาย ตรวจดูก็จะเห็นตั้งนั้น ว่าจิตใจของตนเป็นเช่นนี้ เป็นกิเลส ถ้าเป็นตัณหาขึ้นมา ก็อยากจะได้มันได้นี่ ก็ทำให้ประกอบการเพื่อที่จะได้มา เมื่อได้มาแล้วสิ่งที่ได้มากก็เป็นวิบากคือผล จะได้สิ่งที่ต้องการ หรือจะได้สิ่งที่ไม่ต้องการก็ตาม คือทั้งการได้และการไม่ได้เป็นผล เป็นวิบากคือผล และถ้าเป็นการได้ก็ก่อกิเลสต้านทานหาตัวตน ถ้าเป็นการไม่ได้หรือได้สิ่งที่ไม่ชอบก็ก่อให้เกิดกิเลสกองวิภวตัณหา ก็เป็นไปอยู่ตั้งนั้นเป็นประจำ เพราะฉะนั้นแม้จิตใจตนเองก็วนอยู่ในกิเลสกรรมวาททั้ง ๓ ประการนั้นอยู่เป็นประจำ สำหรับสามัญชนทั่วไป

พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงสั่งสอนชี้ให้รู้จัก ว่าความวนอยู่ตั้งนั้นเป็นความวนอยู่ในทุกข์ เมื่อจะพ้นทุกข์ ก็จำเป็นต้องพยายามปฏิบัติตัดความวนเหล่านี้ และการที่จะตัดความวนเหล่านี้ก็ต้องตัดด้วยการปฏิบัติเพื่อละกิเลส อันนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพราะฉะนั้น การปฏิบัติพุทธศาสนาทั้งหมดนั้นให้ตั้งใจว่าเพื่อละกิเลส ไม่ใช่ปฏิบัติเพื่อสะสมกองกิเลส จะเป็นขั้นศีลก็ตาม ขั้นสมาธิก็ตาม ขั้นปัญญาก็ตาม เป็นการปฏิบัติเพื่อละกิเลส จะทำบุญทั้งหลาย เช่นทาน จะให้สิ่งนั้น จะให้สิ่งนั้นก็ตาม ก็ต้องตั้งใจว่าให้ทานเพื่อละกิเลส ให้มีความตั้งใจไว้ตั้งนั้น และเมื่อเป็นตั้งนั้นแล้ว การกระทำทุก ๆ อย่างก็จะได้รับผลเป็นความพ้นทุกข์ น้อยหรือมากตามแต่ที่จะปฏิบัติได้.

ครั้งที่ ๒๕ ลักษณะพุทธศาสนา วิถุฏะของกิเลส

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนาถึงสิ่งที่เรียกว่าปรุ้งแต่ง อันคู่กับไม่ปรุ้งแต่ง ส่วนซึ่งเกี่ยวกับเรื่องปรุ้งแต่งนั้นก็มาถึงวิถุฏะคือวน ๓ ได้แก่กิเลส กรรม และวิบาก ซึ่งเป็นวิถุฏะคือความวนที่สัตว์โลกย่อมวนอยู่ในกิเลสกรรมและวิบาก ทั้งที่เป็นความวนส่วนหยาบ ทั้งที่เป็นความวนส่วนละเอียด และจิตนี้ซึ่งได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ แต่เมื่อยังอยู่ในความปรุ้งแต่งก็เป็นธาตุรู้ที่ยังมิได้อบรม หรือว่าอบรม แต่ยังไม่เต็มที่ เพราะฉะนั้นจึงยังมีวิชาคือความไม่รู้ อันหมายความว่าไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริง ยังเป็นความรู้ที่ไม่จริง ฉะนั้นจึงยังเป็นตัววิชาคือตัวไม่รู้ในความจริง หรือรู้ไม่จริง เพราะฉะนั้นจึงต้องปรุ้งแต่งไปต่าง ๆ แต่ก็ได้กล่าวแล้วว่าเป็นธาตุรู้ ฉะนั้นเมื่อปรุ้งแต่งไปก็ย่อมได้ความรู้ยิ่งขึ้นอยู่เสมอ เพราะฉะนั้นแม้จะยังต้องเวียนว่ายตายเกิด เป็นความปรุ้งแต่งที่เป็นวิถุฏะอยู่ดังกล่าวนั้น จึงเป็นความเวียนว่ายที่กล่าวได้ว่าเพื่อศึกษา คือเพื่อเพิ่มเติมความรู้อยู่เสมอ

รู้จักทุกข์ และเหตุเกิดทุกข์

ฉะนั้นหากจะมีปัญหาว่าคนเราเกิดมาทำไม ก็อาจจะตอบได้อย่างหนึ่ง ว่าเกิดมาเพื่อศึกษาคือเพื่อความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไปนั้นก็คือความรู้ที่เข้าถึงสัจจะ อันเป็นตัวความจริง กล่าวได้ว่าทุกคนจึงมีความรู้เข้าถึงความจริง ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ แม้ว่าในเบื้องต้นจะยังเป็นความรู้ที่ไม่ถูกต้อง แต่ว่าก็พอจะจับหลักได้ถูก คือจับหลักได้ถูก ว่าอะไรเป็นทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ และเมื่อได้ประกอบในเหตุอันเป็นเหตุให้เกิดผล จึงได้รับผลซึ่งเกิดจากเหตุอันประกอบนั้นบ่อยเข้า ๆ ก็ทำให้จับความจริงได้ถูกต้องยิ่งขึ้น ว่าอะไรเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์ อะไรเป็นตัวทุกข์จริงยิ่งขึ้นไปโดยลำดับ ดังเช่นทุกคนต้องการความสุขและต้องการเหตุให้เกิดสุข เพราะฉะนั้นจึงได้แสวงหาความสุขกันต่าง ๆ คือว่าประกอบเหตุที่เห็นว่าจะทำให้เกิดความสุขกันต่าง ๆ ซึ่งคำว่าความสุขและเหตุให้เกิดสุขนั้นก็เป็นการกล่าวในทางที่กลับกันกับทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์นั่นเอง คือว่าในการกล่าวทุกข์และเหตุให้เกิดทุกข์นั้น อาจจะเรียกว่าเป็นการกล่าวยกลผลในทางแง่ร้ายขึ้นเป็นที่ตั้งก็ได้ ส่วนการกล่าวถึงความสุขและเหตุให้เกิดสุขนั้น เป็นการกล่าวที่เรียกว่ายกลผลในแง่ดีขึ้นมาก็ได้ แต่ว่าจะยกลผลในแง่ดีหรือว่ายกลผลในแง่ร้ายดังกล่าวก็นั้น อรรถคือเนื้อความก็เป็นอย่างเดียวกัน เหมือน

อย่างว่ามีแก้วอยู่แก้วหนึ่ง และมีน้ำอยู่ครึ่งแก้ว อาจจะทำว่าแก้วที่มีน้ำอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ อาจจะทำว่าแก้วที่มีน้ำพร่องอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ ซึ่งผลก็เป็นอันเดียวกัน คือว่าแก้วที่มีน้ำอยู่ครึ่งแก้วนั่นเอง จะเรียกว่าเต็มอยู่ครึ่งแก้วหรือว่าพร่องอยู่ครึ่งแก้วก็ได้ ฉะนั้นแม้จะกล่าวว่าคุณซ์และเหตุให้เกิดคุณซ์ หรือสุขและเหตุให้เกิดสุข อรรถเมื่อด้อยคำจะตรงกันข้าม แต่กัซให้เห็นเหตุผลเป็นอันเดียวกัน เพราะว่าเมื่อรู้จักคุณซ์และเหตุให้เกิดคุณซ์ และปฏิบัติดับเหตุให้เกิดคุณซ์นั้น คุณซ์ก็ไม่เกิดขึ้น ทั้งนี้ก็เป็นตัวความสุขที่ตรงกันข้ามกับความทุกข์นั่นเอง หรือว่ารู้จักสุขและเหตุให้เกิดสุข ปฏิบัติในเหตุให้เกิดสุขนั้น ก็ได้ความสุข ทั้งนี้ก็หมายความว่าไม่มีทุกข์ซึ่งตรงกันข้าม

เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่าที่กล่าวว่าคุณซ์ที่ตรงกันข้ามกับทุกข์ เมื่อกล่าวว่าคุณซ์ก็หมายความว่าไม่มีทุกข์ หรือกล่าวว่าคุณซ์ก็ตรงกันข้ามกับคำว่าสุข เมื่อกล่าวว่าคุณซ์ก็ถือว่ามีความสุขนั่นเอง ความก็เป็นอันเดียวกัน จะกล่าวในทางยกเอาแง่ที่ขึ้นว่า หรือจะยกเอาแง่ร้ายขึ้นว่าก็ได้เหมือนกัน แต่ว่าข้อสำคัญนั้นอยู่ที่การปฏิบัติ การปฏิบัติในเหตุให้เกิดสุข หรืออีกอย่างหนึ่ง การปฏิบัติดับเหตุให้เกิดทุกข์ ก็คงได้ความพ้นทุกข์หรือได้ความสุขเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจิตที่เป็นธาตุนี้เมื่อได้ปฏิบัติไป ๆ และได้เสวนากับบัณฑิตคือคนดีซึ่งเป็นผู้ฉลาด ที่ให้คำแนะนำ ส่งสอนให้ใคร่ครวญพิจารณา ก็ย่อมจะจับความจริงได้โดยลำดับว่าอะไรเป็นตัวทุกข์ อะไรเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ เมื่อเป็นดังนี้ เมื่อเกิดบ่อย ๆ เข้าและได้ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ มากเข้า ได้มีการเสวนาคือคบหากับบรรดาผู้ฉลาดมากขึ้น ก็ทำให้จิตนี้ได้มีการอบรม และได้ปัญญาคือความรู้ท่วมากขึ้นทุกที ๆ เพราะฉะนั้นจึงกล่าวว่าคุณซ์เพื่อศึกษา เพื่อให้มีความรู้ความฉลาดยิ่งขึ้น และเพื่ออบรมจิตยิ่งขึ้นนั่นเอง และการที่ต้องมีความวอนอันเป็นความวอนเวียนอยู่นั้น จิตที่ต้องประสบกับความเวียนเกิดเวียนตาย ประสบกับวิภูฏะคือความวอนทั้ง ๓ ดังกล่าวมานั้นมากขึ้น ๆ ก็ได้ความฉลาดและความรู้มากขึ้น ฉะนั้นเป็นตัวทุกข์ นั้นเป็นเหตุให้เกิดทุกข์

นิพพาน - ความดับวิภูฏะ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ได้ทรงศึกษาเพื่อพระโพธิญาณ คือเพื่อความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริงให้ยิ่งขึ้นโดยลำดับนั่นเอง และก็ได้ทรงปฏิบัติละบาปอกุศลทุจริต ประพฤติอยู่ในบุญกุศลสุจริตทางไตรทวาร คือกายวาจาใจยิ่งขึ้น ๆ อันนี้ก็เป็นบุญเป็นกุศลเป็นบารมีที่ได้ทรงปฏิบัติยิ่งขึ้น ๆ จนถึงได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมาปฏิปทา คือมรรคที่เป็นองค์ ๘ ประการ มีสัมมาทิฐิความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิความตั้งใจมั่นชอบเป็น

ที่สุด จึงได้พระโพธิญาณ คือได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือวิชาคือความรู้แจ่มแจ้งโพล่งขึ้นในอริยสัจ
ทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ โดยความก็คือว่าความที่ตองวนเวียนอยู่ในกิเลสในกรรมและใน
วิบากคือผลอันเป็นวิฏฐะทั้ง ๓ นั้นเป็นตัวความทุกข์ อันมีต้นหากความตั้งนระยานอยากคือตัว
กิเลสนี้แหละเป็นตัวเหตุ วิชาคือความรู้แจ่มแจ้งได้แทงตลอดลงไป จนถึงทรงพบต้นเหตุอัน
ต้นหากที่เป็นอนุสัยคือที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิตสันดาน วิชาความรู้แจ่มแจ้งจึงโพล่งตลอด
อวิชาความรู้ก็ดับไปหมด เมื่อเป็นดังนี้ ต้นเหตุอันสุขพร้อมทั้งกิเลสทั้งปวงก็ดับไปหมดสิ้น
ก็เป็นอันว่าได้ทรงตัดกิเลสวิฏฐะ วนคือกิเลส เมื่อตัดวิฏฐะวนคือกิเลสเสียได้ ก็เป็นอันว่าตัด
กรรมที่ตัววิบากคือผลได้ เพราะฉะนั้นจึงทรงเป็นผู้ที่วิฏฐะผู้หัดควน หักควน เมื่อเป็นผู้หัดควน
แล้ว ก็เป็นอันว่านั่นแหละคือตัวสังขตธรรม ธรรมะที่บัจจัยไม่ปรุง จิตก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์เต็มที่
ปราศจากกิเลสกรรมวิบากด้วยประการทั้งปวง เป็นจิตที่หยุด เป็นจิตที่สงบ และเมื่อเป็นจิตที่
หยุดเป็นจิตที่สงบดังนี้ จิตนั้นก็เป็นที่บรมดีแล้ว เป็นจิตที่ไม่มีกิเลสแล้ว สิ้นความปรุงแต่ง
ด้วยประการทั้งปวง อันนี้แหละเป็นตัวสังขตธรรม ธรรมะที่บัจจัยไม่ปรุง เป็นตัววิสังขาร
มีสังขารไปปราศแล้ว ซึ่งเรียกว่า “นิพพาน” ก็คือจิตที่บริสุทธิ์เป็นอย่างยิ่งนั่นเอง ปราศจาก
กิเลสทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงทรงประสอสังขตธรรม ธรรมะที่ไม่มีบัจจัยปรุง ก็คือจิตสัน
กิเลสด้วยประการทั้งปวง เป็นจิตที่หยุดเป็นจิตที่ไม่หมุ่นไม่วนไม่ปรุงไม่แต่ง อันนี้แหละจึงไม่
เกิดอีก และเมื่อวิบากขันธ์คือขันธ์ที่อาศัยอยู่ อันเป็นชาติสุดท้ายของพระองค์แตกสลาย กิ่งที่
เรียกว่าดับขันธ์ปรินิพพาน จึงไม่เกิดอีกต่อไป แต่ก็ไม่ดับสูญ เพราะว่าสภาพที่หยุดไม่ปรุงแต่ง
ต่อไปนั้น เป็นสภาพธรรมอันเรียกว่าธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวดำรงอยู่ และธาตุแท้ซึ่งเป็นตัวดำรงอยู่นี้
ก็เป็นสิ่งที่ไม่มีด้อยค่าอันเป็นสมมติบัญญัติที่จะเรียก ไม่เรียกว่าจิต ไม่เรียกว่าอตตาคำตัน และ
ไม่เรียกว่าอะไรทั้งหมด เข้าสู่ความเป็นสภาพธรรมหรือสภาพที่เป็นธาตุแท้ ที่หยุดที่ไม่ปรุงแต่ง
ทั้งหมด กิ่งนี้คือสังขตธรรมหรือวิสังขารในพุทธศาสนา พันสมมติบัญญัติด้วยประการทั้งปวง
และไม่เกิดอีก และก็เป็นสิ่งที่ไม่สูญไม่สิ้นไป

เพราะฉะนั้นเมื่อมีภิกษุกล่าวว่พระอรหันต์ตายสูญ ท่านจึงกล่าวว่าความเห็นเช่นนั้น
เป็นความเห็นผิด เพราะว่าอะไรเป็นพระอรหันต์ ขันธ์ ๕ คือรูปเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณนั้น
ก็เป็นขันธ์ ๕ ไม่ใช่พระอรหันต์ และพระอรหันต์ก็ไม่ใช่ขันธ์ ๕ แต่ว่าเมื่อพระอรหันต์ยังดำรง
อยู่ พระอรหันต์ก็อาศัยอยู่ในขันธ์ ๕ นี้ และเมื่อขันธ์ ๕ นี้แตกสลาย พระอรหันต์ก็ไม่แตก
สลาย เพราะพระอรหันต์ไม่ใช่ขันธ์ ๕ เมื่อพระอรหันต์ไม่ใช่ขันธ์ ๕ พระอรหันต์จึงไม่แตก

สลายไปตามเบญจขันธ์ที่แตกสลายไปเป็นธรรมคา เพราะฉะนั้นการกล่าวว่าพระอรหันต์ตายสูญ จึงไม่ถูก และก็สมควรแก้ถ้อยคำที่จะพูดทั้งนั้น จะว่าเกิด จะว่าไม่เกิด จะว่าเกิดก็ไม่ใช่ว่า เกิดก็ไม่ใช่ ดังนั้นก็ไม่ถูกทั้งนั้น เพราะไม่ควรถูกพูดถึงด้วยสมมติบัญญัติอะไรทั้งสิ้น เพราะว่า ถอนธรรมทั้งปวงจนหมดสิ้นแล้ว นี่เป็นคติในพุทธศาสนาซึ่งแสดงดังนี้ และตามที่กล่าวมานี้ก็ จะฟังเห็นได้ ว่าคติในพุทธศาสนานั้นไม่แสดงว่าตายเกิด ไม่แสดงว่าตายสูญ ถ้าตายเกิดก็ แสดงว่าเมื่อขันธ์ ๕ อันนี้แตกสลาย ยังมีอัตตาคือตัวตนที่ไม่ตายซึ่งจะไปเกิดในภพชาติใหม่ อีกต่อไป เป็นไปอย่างนี้ไม่มีที่สิ้นสุด ความเห็นเช่นนี้เรียกว่า สัสสตทิฏฐิ ความเห็นว่าเที่ยง แต่อีกด้านหนึ่งที่ตรงกันข้ามเห็นว่าตายสูญ คือเห็นว่าเมื่ออัตตาตัวตนอยู่ในชาตินี้เท่านั้น เมื่อ เบญจขันธ์อันนี้แตกสลายไป อัตตาคือตัวตนก็แตกสลายไปด้วย ดังนั้นเรียกว่าตายสูญ พุทธ- ศาสนานั้น ไม่มีว่าหะว่าตายเกิดหรือตายสูญทั้งนี้ แต่ว่ามีว่าหะที่แสดงตามเหตุและผล คือแสดงว่า เมื่อยังมีเหตุให้เกิดก็เกิด แต่หาเมื่อสิ้นเหตุให้เกิดก็ไม่เกิด แต่หาเมื่อสิ้นเหตุให้เกิดแล้วทั้งพระ พุทธเจ้าและพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย เมื่อเบญจขันธ์ดับไปแล้วก็ไม่สูญ เพราะว่าภาวะที่เป็น พระอรหันต์นั้นไม่ใช่ขันธ์ ๕ ดังที่กล่าวมาแล้ว แต่หาเมื่อไม่มีเหตุให้เกิดอีก ก็ไม่มีที่ตั้งของ สมมติบัญญัติที่จะเรียกว่าอะไรทั้งสิ้น เพียงแต่กล่าวได้ว่ามีเป็นสภาพธรรมคือธาตุแท้ อันเป็น อสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจุบันไม่ปรุงอันดำรงอยู่

มรรคมองค ๘ เป็นยอดของสังขตธรรม

เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึงได้ทรงแสดงแก่พระเบญจวัคคีย์ เมื่อเสด็จไปจะทรงแสดง ปฐมเทศนาโปรด ว่าพระองค์ทรงบรรลุอมตธรรม ธรรมะที่ไม่ตายแล้วคือธรรมะของบุคคล ที่ไม่ตายแล้ว ดังนั้นแหละ และได้มีพระพุทธานุญาตไว้ ว่าบรรดาสังขตธรรมคือธรรมะ ที่ปัจจุบันปรุงแต่งทั้งหลายนั้น มรรคมองค ๘ เป็นยอด และบรรดาอสังขตธรรม ธรรมะที่ไม่ ปรุงแต่งทั้งหลายนั้น ก็มีวิราจธรรม ธรรมะที่สิ้นความติดใจยินดี คือนิพพาน เป็นยอดดังนั้น ใน ข้อนี้จะเห็นได้ ว่ามรรคมองค ๘ นี้เป็นสังขตธรรมเพราะต้องปรุงแต่ง อันหมายความว่าต้อง ปฏิบัติอบรมจึงจะเป็นมรรคมองค ๘ ขึ้น แต่หาว่ามรรคมองค ๘ นี้เป็นไปเพื่อตัดความปรุงแต่ง ทั้งหมด กล่าวคือเมื่อปฏิบัติในมรรคมองค ๘ ได้เต็มที่แล้ว จะตัดกิเลสได้หมดสิ้น เมื่อตัดกิเลส ได้หมดสิ้นก็จะบรรลุถึงอสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจุบันไม่ปรุง คือนิพพาน เพราะฉะนั้นมรรคมองค ๘ นั้นจึงเป็นสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจุบันปรุงแต่ง อันนับว่าเป็นยอดของสังขตธรรมทั้งหมด เพราะเป็นเหตุให้ตัดสังขตธรรมทั้งหมด ให้บรรลุถึงอสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจุบันไม่ปรุง คือนิพพาน

ได้ และเมื่อเป็นดังนี้ ก็เป็นอันว่าสิ้นความปรุ้งแต่งทั้งหมด ฉะนั้นเมื่อยังไม่บรรลุถึงยอดของสังขตธรรมคือมรรคมีองค์ ๘ นั้นแล้ว ก็ยังต้องปรุ้งแต่งกันเรื่อยไป และจะปรุ้งแต่งกันไปนานเท่าไรนั้น ก็สุดแต่ว่าเมื่อไรจะได้มรรคมีองค์ ๘ อย่างสมบูรณ์ เมื่อได้มรรคมีองค์ ๘ อย่างสมบูรณ์แล้ว ก็เป็นอันว่าสิ้นปรุ้งแต่งด้วยประการทั้งปวง เพราะฉะนั้นจึงนับว่าเป็นยอดของสังขตธรรมัมมะที่ปัจจัยปรุ้งแต่งทั้งหมด ก็ทำให้หยุดปรุ้งแต่งได้ บรรลุถึงที่สุดคือความไม่ปรุ้งแต่งได้ นี้เป็นคติในพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นคติในพุทธศาสนาจึงเป็นคติที่กล่าวสัจจะคือความจริง ซึ่งไม่กล่าวว่าตายเกิด ไม่กล่าวว่าตายสูญ แต่กล่าวเป็นกลาง ๆ ว่าเมื่อมีเหตุให้เกิดก็เกิด เมื่อดับเหตุให้เกิดได้ก็ไม่เกิด การดับเหตุให้เกิดได้นั้นก็ต้องดับในมรรคมีองค์ ๘ นั้นเอง เพราะฉะนั้นทางพุทธศาสนาจึงตรัสสอนให้ศึกษาในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา เพื่อให้ได้ปัญญาคือความรู้ที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป อันนี้เป็นการอบรมจิตอันเรียกว่า จิตตภาวนา

เพราะฉะนั้นในโอกาสต่อไปจะได้แสดงถึงจิตตภาวนาคือการอบรมจิตโดยตรง.

ครั้งที่ ๒๖ ลักษณะพุทธศาสนา จิตตภาวนา

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนาถึงจิตตภาวนา คือการอบรมจิต จึงจะอธิบายจิตตภาวนา และจะฝึกปฏิบัติอบรมจิตต่อไปด้วย

ความหมายของจิตตภาวนา

จิตตภาวนา แปลว่าการอบรมจิต การอบรมจิตนี้มีความหมายไปได้ในไตรสิกขา คือศีลสมาธิปัญญา หรือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา เพราะว่าไตรสิกขาต้องปฏิบัติให้ถึงจิตจึงจะเป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา ถ้าปฏิบัติไม่ถึงจิตก็ไม่เป็นศีลเป็นสมาธิเป็นปัญญา แต่อาการของไตรสิกขานั้น ในขั้นศีลก็ปรากฏที่กายที่วาจาที่ใจทั้ง ๓ เหมือนกัน แต่ว่าปรากฏออกไปภายนอกให้คนอื่นเห็นก็เพียงกาย เพียงวาจา ส่วนใจนั้นไม่ปรากฏออกไปโดยตรง ตนเองย่อมรู้ใจตนเองว่าเป็นอย่างไร และผู้อื่นที่อ่านใจได้ก็ย่อมรู้ได้ อาการของสมาธินั้นปรากฏที่จิตใจโดยตรง อาการของปัญญานั้นปรากฏที่ความรู้ เป็นความรู้ความเห็นอันถูกต้อง แต่ความรู้ทั้งที่ได้กล่าวแล้ว ว่าเป็นความรู้ของจิตนี้เอง หรือจิตก็คือธาตุรู้

ศีลเป็นภาพพจน์ของสมาธิและปัญญา

เพราะฉะนั้นจิตตภาวนาจึงครอบงำหรือว่ามีความหมายไปทั้งสมาธิทั้งปัญญา อันศีลนั้นจะต้องมีเป็นภาคพื้นเหมือนอย่างเป็นแผ่นดิน ซึ่งจะต้องมีหรือจำเป็นที่จะต้องมี สมาธิและปัญญาจึงจะตั้งขึ้นมาได้ ท่านจึงเปรียบศีลเหมือนแผ่นดินอันเป็นที่ตั้งเป็นที่ขึ้นของสรรพสิ่งและของบุคคลทั้งหลาย ฉันทก็ดี กุศลธรรมทั้งหลายเมื่อมีศีลเป็นที่ตั้งจึงบังเกิดและเจริญขึ้นได้ เพราะฉะนั้นการปฏิบัติในศีลจึงจำปรารถนาของผู้ปฏิบัติธรรมทั้งปวง ศีลนั้นท่านแสดงไว้ว่าย่อมเกิดขึ้นจากการสมาทาน คือความตั้งใจรับศีลก็ได้ เกิดขึ้นในขณะที่ประจวบกับวัตถุที่จะพึงล่องศีลได้ และถึงเวลานั้นได้เองในปัจจุบัน ดังนั้นก็ได้ และเกิดขึ้นจากกรรมปฏิบัติ ซึ่งเมื่อได้กรรมปฏิบัติข้อนั้น ๆ แล้ว ศีลก็บังเกิดขึ้นมาเอง และธัมมะที่ได้ที่ถึงหากเป็นชั้นมรรคผลที่ท่านแสดงว่าโศคาปัตติมรรค โศคาปัตติผล หากได้แล้ว ศีล ๕ ก็มาเอง ดังนั้นมี ศีลที่เกิดจากการสมาทานคือการรับ จะรับจากผู้ที่มิใช่ศัล อย่างคฤหัสถ์รับศีลจากภิกษุสามเณร หรือแม้ที่ผู้เข้ามาขอบวชรับศีลจากพระอาจารย์สำเร็จเป็นสามเณร หรือว่าไม่รับจากผู้อื่นตั้งใจสมาทานขึ้นด้วยตัวเอง ดังเช่นวันอุโบสถ พอตื่นเข้าขึ้นก็ตั้งใจว่าวันนี้จะสมาทานอุโบสถศีลตั้งแต่เช้าด้วยตัวเอง ดังนั้นก็ได้ ศีลที่ได้จากการสมาทานจากท่านผู้อื่นก็ดี ด้วยตัวเองก็ดี ดังนั้นเรียกว่า สมาทาน-

วิบัติ ความมกเว้นได้ด้วยการสมาทาน ส่วนศีลที่ได้ในขณะที่ไปประสพวัตถุที่จะพึงล่วงละเมิด แต่ว่าไม่ล่วงละเมิด มกเว้นขึ้นได้ในปัจจุบันนั้น เรียกว่า สัมปัตตวิบัติ ความมกเว้นในขณะที่วัตถุมาถึงเข้าถึงมกเว้นได้ เช่นไม่ได้สมาทานศีลมา แต่เมื่อไปประสพวัตถุที่จะพึงฆ่า แต่ก็ไม่ฆ่า มกเว้นได้ ไปประสพวัตถุที่จะพึงลักขโมย แต่ก็ไม่ได้ลักขโมย มกเว้นได้ ทั้งนี้ก็เป็นสัมปัตตวิบัติ ส่วนศีลที่ได้จากกรรมปฏิบัติ ท่านยกเอามรรคผล เช่นได้โศกابัตติมรรคโศกบัตติผล ศีล ๕ ก็มาเอง ทั้งนี้เป็น สมุจเฉทวิบัติ ความมกเว้นได้อย่างเด็ดขาด ท่านแสดงว่าพระโศกานั้นนั้น จะไม่มีล่วงละเมิดศีล ๕ เลย และก็ไม่ได้สมาทาน เป็นศีลที่มาเอง มกเว้นได้อย่างเด็ดขาด ที่เดียว เป็นสมุจเฉทวิบัติ แต่ว่าแม้ธัมมะข้ออื่น เมื่อปฏิบัติได้ธัมมะข้อนั้นจะไม่ได้ถึงมรรคผล ก็ตาม ศีลก็มาเองเหมือนกันในขณะที่ธัมมะข้อนั้นยังมีอยู่ เช่นว่าเจริญเมตตา เมื่อจิตมีเมตตาก็ย่อมจะมีศีลตามมาด้วย เพราะว่าเมื่อมีเมตตาในสัตว์บุคคลใด ย่อมจะไม่ประพฤติเบียดเบียน สัตว์บุคคลนั้น มีแต่เกื้อกูลอุทิศหนุน ฉะนั้นผู้ที่เมตตาจึงไม่ทำอันตรายแก่บุคคลหรือสัตว์ที่ตนเองมีเมตตา อย่างเช่นมารดาบิดาที่มีเมตตาต่อบุตรธิดา ย่อมจะไม่ทำอันตรายแก่บุตรธิดาเป็นการละเมิดศีล เพราะมีธัมมะคือเมตตานี้ทำให้เกิดศีลขึ้นมา

ศีลมุ่งความมกเว้นจากอกุศลเจตนา

เพราะฉะนั้นแม้กรรมปฏิบัติดังกล่าวก็ทำให้เกิดศีลขึ้นได้ และศีลนี้ท่านมุ่งเอาตัววิบัติ คือความมกเว้นเป็นหลักสำคัญ คือจงใจมกเว้นได้ไม่ทำ ทั้งนี้เป็นศีล ถ้าศีล ๕ ก็มกเว้นจากเจตนาคือความจงใจที่จะฆ่า ที่จะลัก ที่จะประพฤติผิดในกาม ที่จะพูดเท็จ และที่จะดื่มน้ำเมา คือสุราเมรัยอันเป็นฐานของความประมาท ซึ่งความมกเว้นได้จากอกุศลเจตนาดังกล่าวนี้เป็นตัวศีล ที่ว่างมกเว้นจากอกุศลเจตนาดังกล่าวนี้ ก็เพราะว่ากรรมที่ประกอบกระทำออกไปเป็นการละเมิดศีลนั้นต้องเกิดจากเจตนา ก่อน ก็ต้องมี ความจงใจเสียก่อน เมื่อจงใจขึ้นแล้วจึงเป็นเหตุให้บังเกิดการกระทำ เป็นการฆ่า เป็นการลัก เป็นต้น ฉะนั้นเมื่อวิบัติคือมกเว้นจากเจตนา นั้นได้ ก็เป็นอันว่างมกเว้นจากกรรมนั้นได้ ความมกเว้นดังกล่าวนี้จะต้องถึงใจ คือจิตจะต้องมีความมกเว้น และความมกเว้นที่เป็นตัวศีลที่บริสุทธิ์นั้นจะต้องมกเว้นจากนิรวณ อันทนความว่า อกุศลจิตในการนั้นด้วย กล่าวคือการมกเว้นที่เป็นศีลนั้น ที่จะทำให้ศีลชาก็ต้องประกอบกระทำออกไป เช่นการฆ่า ก็จะต้องทำให้สัตว์หรือบุคคลนั้นตายจึงจะเป็นปาณาติบาต ทั้งนี้ศีลจึงขาด

ถ้าหากว่าสัตว์หรือบุคคลไม่ตาย ศีลก็ไม่ขาด แต่ว่าในประโยคคือการประกอบกระทำนั้นบางทีจิตก็กลัดกลุ้มด้วยความโกรธ คิดที่จะฆ่าเหมือนกัน คือเรียกว่าเป็นพยาบาทความมุ่งร้ายหลั่งผลาญ แต่ว่าก็บังเกิดขึ้นในใจ ยังยับยั้งไว้ได้ใจไม่ประกอบกระทำออกไป แต่ใจนั้นก็ยังเป็นพยาบาทคิดมุ่งร้ายขึ้นมาแล้วตั้งนี้ ก็เรียกว่าเสียศีลทางใจ ใจไม่บริสุทธิ์ ศีลก็ไม่บริสุทธิ์ แต่ไม่เสียศีลทางกายทางวาจาคือยังไม่ได้ทำ บางทีก็ประกอบกระทำออกไป แต่ว่าไม่ถึงให้ตาย เช่นว่าทุบตีทำร้ายให้ร่างกายบอบช้ำลำบากหรือว่าทรมานต่าง ๆ ไม่ตาย ตั้งนี้ศีลก็ไม่ขาด ยังไม่เป็นปาณาติบาต แต่ว่าการปฏิบัติกระทำซึ่งเป็นการทำร้ายทางกายทางวาจานั้น ก็เสียศีลทางกายทางวาจาออกไปแล้ว เพราะฉะนั้นศีลก็ไม่บริสุทธิ์ ไม่ขาด แต่ไม่บริสุทธิ์ ฉะนั้นแม้ศีลจะไม่ขาดที่เรียกว่าไม่เป็นก่อน แต่ว่าก็เป็นช่องว่างพริ้ว

อันศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นต้องไม่เป็นก่อนไม่เป็นช่องไม่ต่างไม่พริ้ว ศีลที่เป็นก่อนนั้นคือศีลที่ขาด เหมือนอย่างผ้าที่เป็นผืนเดียวแล้วก็ขาดออกจากกันเป็น ๒ ผืน ตั้งนี้เรียกว่าขาด ศีลที่ขาดนั้นคือศีลที่ได้ละเมิดออกไปอย่างเต็มที่จนบรรลุถึงที่สุด ตั้งเช่นข้อปาณาติบาตนั้น ฆ่าสัตว์ ตั้งต้นแต่มีอกุศลเจตนาที่จะฆ่า แล้วก็ทำการฆ่า แล้วสัตว์นั้นตายด้วยอกุศลเจตนา นั้น แปลว่าครบองค์ ยกตัวอย่างเช่นศีลข้อ ๑ นี้ ที่ท่านแสดงไว้ว่ามีองค์ ๕ คือ ๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต ๒. ปาณสญญิตา คนรือยู่ฆ่าสัตว์มีชีวิต ๓. วรกจิตฺติ จิตคิดจะฆ่า ๔. ตชฺชโร วายาโม ความเพียรที่เกิดจากเจตนา นั้น และ ๕. เตน มรณํ สัตว์นั้นตายด้วยความเพียรนั้น ตั้งนี้ศีลขาด ทิ้งหากสัตว์นั้นไม่ตายด้วยเหตุใดเหตุหนึ่งก็ตาม แต่ว่าได้มีจิตคิดจะฆ่า ได้มีความเพียรที่จะฆ่า น้อยหรือมากก็ตาม แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย ตั้งนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง คือเหมือนอย่างผ้าที่ขาดเป็นช่องเล็กช่องใหญ่ แต่ว่าไม่ถึงกับขาดออกจากกันเป็น ๒ ท่อน แต่ว่าเป็นช่อง ๆ ทะลุเป็นช่อง ๆ ตั้งนี้เรียกว่าศีลเป็นช่อง คราวนี้หากว่ามีจิตคิดที่จะฆ่าและไม่ถึงกับได้ประกอบความเพียรออกไป คิดงุ่นง่านอยู่ในใจล่องละเมิดอยู่ในใจ ไม่ถึงกับจะทำออกไปตั้งนี้ เรียกว่าศีลค้างศีลพริ้ว เหมือนอย่างผ้าที่ไม่ขาดเป็นก่อน ไม่ทะลุเป็นช่อง แต่ว่าเประเปื้อนต่างพริ้วไม่เป็นผ้าที่สะอาด ฉะนั้นแม้มีจิตงุ่นง่านคิดที่จะฆ่าอยู่ตั้งนี้ ก็เรียกว่าศีลค้างศีลพริ้ว คือถ้าคิดว่าจะฆ่าอย่างแรง ถ้าหากว่าไม่ถึงคิดว่าจะฆ่า แต่จิตเคืองคร้อนคิดที่จะทำร้าย ก็แปลว่าไม่ถึงกับค้างที่เดียว แต่ว่าพริ้ว ก็เป็นอันว่าไม่บริสุทธิ์

มีความสำรวมใจอยู่กับศีล

เพราะฉะนั้นที่จะเป็นศีลถึงจิตใจนั้นจะต้องทำจิตใจให้สงบ ซึ่งจะต้องอาศัยความคอยสำรวมใจอยู่ด้วย เพราะฉะนั้นแม้ว่าศีลนั้นจะชี้เอาตัววิริก็คือความงดเว้นได้เป็นข้อสำคัญก็ตาม ก็ต้องอาศัยมี สังวร คือความสำรวม เป็นข้ออาศัยหรือเป็นเครื่องอาศัยอย่างใกล้ชิดอีกด้วย ก็จะต้องมีความสำรวม ต้องมีความระมัดระวังใจที่จะไม่ให้เกิดอกุศลเจตนาออกไป ในอันที่จะฆ่า หรือในอันที่จะทำร้ายสิ่งมีชีวิต อันรวมทั้งบุคคลและสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ตลอดจนถึงไม่คิดที่จะทำร้ายด้วย ต้องพยายามสำรวมใจที่จะดับใจได้ เพราะฉะนั้นนอกจากวิริตัวอย่างหยาบแล้ว ต้องมีวิริตัวอย่างละเอียดอันหมายถึงความสำรวมระวังตั้งกล่าวนี้ด้วย อันความสำรวมระวังนี้เรียกว่า สังวร หรือเรียกว่าสัญญาณะ แปลว่าความสำรวมระวัง เพราะฉะนั้นความสำรวมระวังนี้จึงต้องอยู่คู่กับวิริ จึงจะประคองวิริให้เป็นไปด้วยดี และตัวความสำรวมระวังนั้นก็คือสตินั่นเอง ก็คือความระลึกได้ เพราะฉะนั้นเมื่อสอนให้มีความสำรวมระวังคู่กันไปกับวิริที่เป็นศีล โดยตรงกันแล้ว การปฏิบัติในศีลจะต้องอาศัยธัมมะอีก ๒ หมวด หมวดหนึ่งก็คือหิริโอตตปปะ หิริก็คือความละอายใจ โอตตปปะก็คือความเกรงกลัว

มีหิริและโอตตปปะ

อันหิริความละอายใจ และโอตตปปะความเกรงกลัวนี้ หมายถึงละอายใจต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความชั่ว คือละอายใจต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาทางใจทั้งหลาย เกรงกลัวต่อบาปอกุศลทุจริตทางกายทางวาจาและทางใจทั้งหลาย หิริและโอตตปปะนี้อันที่จริงพระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนจากความละอายและความกลัวที่บุคคลมีอยู่เป็นเอง แต่ว่าความละอายและความกลัวที่บุคคลมีอยู่เป็นประจำ เรียกว่าโดยมิต้องปฏิบัตินี้ เป็นความละอายและความกลัวต่อความรู้ของผู้อื่นและต่อบุคคลผู้อื่น เช่นว่าละอายที่เขาจะรู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้น กลัวต่อใจผู้ร้าย หรือว่ากลัวเขาจะรู้จะเห็นจึงได้ปกปิดซ่อนเร้นจึงได้หลบซ่อนกันนี้เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ละอายต่อตัวเอง ที่จะรู้เห็นตัวเองประกอบความชั่วต่าง ๆ เกรงกลัวต่อตัวเองที่ตัวเองจะประกอบความชั่วต่าง ๆ เพราะฉะนั้นความที่เป็นหิริโอตตปปะนี้ จึงเป็นความละอายและเกรงกลัวที่สูงกว่าความละอายและเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่ ก็ปรับปรุงความละอายและเกรงกลัวที่ทุกคนมีอยู่นั้นเอง มาทำให้เป็นความละอายและความเกรงกลัวที่เป็นทางธัมมะ และข้อนี้จะพึงเห็นได้ง่าย ดังที่คนต้องซ่อนเร้นกระทำความชั่วทั้งหลาย เพราะละอายแก่คนอื่นจะเห็น แต่หาก

ว่าถ้าตนเองมีความละเอียดต่อตัวเองแล้ว ว่าตัวเองจะต้องรู้เห็นตัวเองอยู่ทุกขณะ ไม่มีความลับอะไรต่อตัวเองทั้งสิ้นแล้ว ก็จะทำให้ตัวเองงดเว้นการกระทำความชั่วได้ทั้งในที่ลับและในที่แจ้ง ความเกรงกลัวก็เหมือนกัน อย่างเช่นความเกรงกลัวทั่วไปก็คือเกรงกลัวโจรผู้ร้ายว่าจะมาฆ่าตน จะมาลักขโมยของตน แต่ว่าลืมไปที่จะกลัวตัวเองที่จะไปเป็นโจรผู้ร้ายสำหรับผู้อื่น ที่จะไปลักขโมยของเขา ที่จะไปฆ่าเขา เพราะฉะนั้นถ้าหากว่าได้ปรับปรุงความเกรงกลัวนี้มาให้เป็นความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้าย โดยที่เมื่อมีความเกรงกลัวตัวเองที่จะเป็นผู้ร้ายทั้งสิ้นแล้ว ก็จะทำให้ตัวเองละความเป็นผู้ร้ายได้ ตัวเองก็จะไม่ไปเป็นผู้ร้ายได้ คือว่าจะไม่ไปฆ่าใครไม่ลักขโมยใคร เป็นต้น ดังนั้นก็เป็นโอตตปปะชันมา เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าทรงแสดงธัมมะ เอชาธรรมคานี้แหละ เอหาความละเอียดความเกรงกลัวที่คนมีอยู่เป็นธรรมคานี้แหละ มาปรับปรุงให้เป็นธัมมะชัน ให้เป็นหิริเป็นโอตตปปะชัน ดังนั้นเรียกว่าเป็นการที่ทำให้เจริญขึ้น พัฒนาให้เจริญขึ้น เมื่อยังเป็นความละเอียดความเกรงกลัวที่เป็นสามัญอยู่ดังกล่าวนั้น ก็เหมือนอย่างว่าเป็นคนป่า คราวนั้นก็มาพัฒนาให้เป็นคนเมืองขึ้น ให้เจริญขึ้น ให้รู้จักละอายให้รู้จักเกรงกลัวต่อความชั่วทั้งหลาย และก็ให้งดเว้นตัวเองได้ ดังนั้นก็เป็นหิริเป็นโอตตปปะชันมา หิริโอตตปปะชันนี้เรียกว่าเป็นเหตุใกล้ของศีล ทำให้ปฏิบัติในศีลได้ยิ่งขึ้น

อินทริยสังวร

ธัมมะอีกหมวดหนึ่งหรืออีกข้อหนึ่งก็คือ อินทริยสังวร ความสำรวมอินทรีย์หรือสำรวมตา สำรวมหู สำรวมจมูก สำรวมลิ้น สำรวมกาย สำรวมใจ ในขณะที่ตาเห็นอะไร หูได้ยินอะไร จมูกกลิ่นกายได้ทราบกลิ่นรสโผฏฐัพพะอะไร ใจได้รู้เรื่องราวอะไร ก็มีสติรักษาเหมือนอย่างรักษาตาหูจมูกลิ้นกายใจอยู่เสมอ โดยตรงก็คือรักษาใจอยู่เสมอ ที่จะไม่ไปยึดถือสิ่งที่ได้เห็น ที่ได้ยิน ที่ได้ทราบ มาก่อกิเลส เป็นราคะโทสะโมหะหรือโลภะโทสะโมหะขึ้นในจิตใจ คอยป้องกันไว้ ให้สิ่งที่ได้เห็นที่ได้ยินที่ได้ทราบนั้นอยู่แต่ตาหูจมูกลิ้นกายใจ ให้ตกอยู่แค่นั้น ไม่ให้ก่อกิเลสเข้ามา เหมือนอย่างสติเป็นนายประคองรักษาทวารทั้ง ๖ นั้นคือรักษาจิตนั่นเองอยู่เสมอ ไม่ให้สิ่งเหล่านั้นก่อกิเลสเข้ามาในจิตใจ คือไม่ยึดถือไว้นั่นเอง ให้เห็นสักแต่ว่าได้เห็น ให้ได้ยินสักแต่ว่าได้ยิน ให้ทราบสักแต่ว่าได้ทราบ ให้รู้ให้คิดสักแต่ว่าได้รู้ ได้คิด แปลว่าถือเอาประโยชน์จากสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งหลาย ไม่ก่อให้เกิดโทษเข้ามา ถ้าหากว่าจะจะเป็นชนวน ก็ให้รู้ว่านี่จะเป็นชนวนแล้ว ก็จะเป็นชนวนแห่งราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ก็คอยห้ามใจบอกว่าอย่าไปรับชนวนนั้น อย่าให้จิตอันนี้เป็นข้างไม้ซีก

แล้วอย่าให้ชนวนนั้นเป็นตัวไม้ขีด มาขีดให้เป็นไฟลุกขึ้นมาในใจ คอยป้องกันเอาไว้อยู่ข้าง
คือไม่ยอมที่จะให้ชนวนนั้นมาเป็นตัวไม้ขีด ไม่ให้จิตเป็นข่างไม้ขีดที่จะก่อไฟขึ้นมา คอยดับไว้
อยู่เสมอ คั้งแล้วก็เป็นความสำรวมระวังจิตใจอย่างหนึ่ง เป็นเครื่องที่จะทำให้การปฏิบัติดี
เป็นไปได้.

๑๕ กันยายน ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๗ ลักษณะพุทธศาสนา จิตตภาวนา (ต่อ)

จะแสดงจิตตภาวนา ซึ่งได้ใช้คำนี้ในการปฏิบัติอบรมจิต และได้ใช้ตามพระพุทธภาษิตที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ ซึ่งมีปรากฏในเอกนิบาตอังคุตตรนิกาย แปลความว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่จิตนี้ก็เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาไม่มีแก่ปุถุชนผู้มีได้สติแล้ว ดังนั้น และได้ตรัสไว้อีกว่า ภิกษุทั้งหลาย จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง แต่จิตนี้ก็เศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา แต่จิตนี้ก็บริสุทธิ์ได้ พระองค์ตรัสว่า จิตตภาวนาย่อมมีแก่อริยสาวกผู้ได้สติแล้ว ดังนี้

สมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน

คำว่า “จิตตภาวนา” ในพระพุทธภาษิตที่อ้างมานี้ ย่อมมีความหมายถึงการอบรมจิตที่เศร้าหมองแล้วให้บริสุทธิ์ได้ ในการอบรมจิตให้บริสุทธิ์ได้นี้ ก็จะต้องอาศัยสัมมัตตวิธ วิธสารวมระวังซึ่งได้แก่สติ และทมวิธ วิธฝึกตักอันได้แก่ปัญญา หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งต้องอาศัย สมถกรรมฐาน กรรมฐานที่ทำให้จิตให้สงบ และ วิปัสสนากรรมฐาน กรรมฐานที่ทำให้ได้ปัญญาเห็นจริงรู้แจ้งหรือว่ารู้แจ้งเห็นจริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ได้แก่สมาธิและปัญญาในไตรสิกขา ตามข้อธรรมที่อ้างมานี้จะรู้สึกว่าเขาคิดไป แต่อันที่จริงนั้นก็ต้องมีศีลเป็นภาคพื้น เพราะศีลนั้นตรัสเปรียบไว้ว่าเหมือนอย่างพื้นดิน ซึ่งจะต้องมีเป็นภาคพื้นไว้ ถ้าไม่มีพื้นดินก็ไม่มีที่ขึ้น ไม่มีที่ตั้งของสิ่งทั้งหลายฉันใด ไม่มีศีลก็ไม่มีที่ตั้งของกุศลธรรมทั้งหลายฉันนั้น เพราะฉะนั้นจึงจะต้องมีศีลอันเป็นกุศลธรรมข้อที่เป็นพื้นฐาน กุศลธรรมอื่น ๆ จึงจะอาศัยศีลเกิดขึ้นมาได้ เพราะฉะนั้นจึงตกลงว่าต้องปฏิบัติให้มีขึ้นทั้งศีลสมาธิและปัญญาครบไตรสิกขา หรือจะกล่าวขยายออกไปอีก ก็ให้ครบมรรคมองค์ ๘ ซึ่งมีทั้งศีลทั้งสมาธิทั้งปัญญา สัมมาทิฐิ ความเห็นชอบ สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ เป็นปัญญา สัมมาวาจา เจรจาชอบ สัมมกัมมันตะ การงานชอบ สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ เป็นศีล สัมมาวายามะ เพียรชอบ สัมมาสติ ระลึกชอบ สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ เป็นสมาธิ และในไตรสิกขาได้ใช้คำว่าจิตในชั้นสมาธิคือเรียกว่า สติสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา จิตตสิกขาก็เป็นชั้นสมาธิ หากจะนำคำว่าภาวนามาแทนสิกขาในไตรสิกขา เป็นสติภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนาก็ได้ แต่ก็จะต้องเข้าใจ ว่าจิตตภาวนาในไตรสิกขานี้ก็มีความหมายแก่สมาธิ แต่จิตตภาวนาตาม

พุทธภาษิตที่ตรัสไว้ อันสืบมาจากที่ตรัสว่าจิตนี้ประภัสสรคือผุ่ค่อนั้น ย่อมมีความหมาย ไม่ใช่จำเพาะแต่จิตตสิกขาหรือสมาธิ แต่มีความหมายครอบคลุมไปทั้งหมด คือจิตตสิกขาบัญญัติสิกขา หรือสมาธิบัญญัติ หรือสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐาน หรือสติปัญญา วิมวารี รวมทั้งศีล อันเป็นภาคพื้นอีกด้วย เพราะฉะนั้นก็พึงเข้าใจความหมายของคำว่าจิตตภาวนาตามที่ได้อธิบายมานี้

อันวิธีอบรมจิตที่แสดงอธิบายกันทั่วไปนั้น ก็มักจะยกเอาสติปัญญาวิมวารีและทมวารี แต่ว่า ก็มีความหมายถึงกรรมฐานทั้งสอง เป็นต้น ดังที่กล่าวมาแล้ว เพราะสติปัญญานั้นก็อยู่ในขั้นของสมาธิ ทมวารีนั้นก็อยู่ในขั้นของปัญญา ได้กล่าวมาแล้วถึงเรื่องจิต จิตที่อบรมแล้ว จิตที่ไม่ได้อบรมแล้ว และก็ได้กล่าวมาแล้ว ว่าจิตที่เป็นธรรมชาติธรรมาคือเป็นตัวธาตุรู้ดังที่ตรัสแสดงไว้ในธาตุ ๖ ก็ล้วนเป็นจิตที่ไม่ได้อบรม จึงได้มาเป็นสังขารคือผสมปรุงแต่งกับธาตุไม่รู้ เกิดเป็นสัตว์โลกเป็นต้นว่ามนุษย์และเปรตจันตทั้งหลาย ตลอดจนถึงโอปปาติกะทั้งหลาย และจิตที่ไม่ได้อบรมนั้นก็ย่อมมีวิชาคือความไม่รู้หมายถึงไม่รู้จริง ฉะนั้นจึงได้เศร้าหมองไปได้ด้วยเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายที่จรเข้ามา อันเรียกว่าอุปกิเลส ก็คือกิเลสเหล่านั้นเอง แต่ในที่นี้เรียกว่าอุปกิเลส เพื่อจะชี้ให้ชัด ว่าบรรดากิเลสเหล่านั้นล้วนเป็นเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา ก็เป็นอาคันตุกะที่เราแปลกันว่าผู้เข้ามาหาหรือแขก ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน แต่เมื่อจรเข้ามาแล้วก็ไม่ยอมออกไปยืนอยู่ในจิต เป็นอาสวะเป็นอนุสัย เพราะฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้ประกอบกรรม กรรมก็ส่งวิบากคือผล ผลนั้นก็ก่อเพิ่มเติมกิเลสขึ้นอีก ก็เป็นอันว่าเกิดวัฏฏะคือวน จิตที่มีได้อบรมจึงต้องท่องเที่ยววนอยู่ในกิเลสกรรมวิบาก อันเรียกว่าวัฏฏสงสารหรือวัฏฏสงสารดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

อริยสาวกย่อมมีจิตตภาวนา

ปุถุชนผู้ยังมีได้สดับ คำว่า “ปุถุชน” นั้นแปลว่าคนหนา มีความหมาย ๒ อย่าง อย่างหนึ่งคือเป็นคนมีกิเลสหนา เพราะว่ายังมีสังโยชน์ที่เป็นเครื่องประกอบผูกไว้อยู่ครบทั้ง ๑๐ ประการ ละไม่ได้สักประการเดียว อีกอย่างหนึ่งปุถุชนแปลว่าคนจำนวนมาก หรือว่ามีมาก ผู้มีได้สดับแล้วหมายถึงผู้ที่ยังมีได้สดับฟังคำสั่งสอนที่พระอริยะประกาศไว้แล้ว ยังไม่เข้าถึงธัมมะจนถึงตัดกิเลสได้บางส่วนหรือสิ้นเชิง ย่อมไม่มีจิตตภาวนาหรือการอบรมจิตตามวิธีที่พระอริยะประกาศไว้ เพราะฉะนั้นจึงทำจิตให้บริสุทธิ์ไม่ได้ ส่วนอริยสาวกผู้มีได้สดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา คำว่า “อริยสาวก” นั้นแปลได้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งแปลว่าศิษย์ของพระอริยะ

ตามศัพท์ “สาวก” แปลว่า ผู้ฟังหรือผู้สดับฟัง ก็รวมแปลว่าศิษย์ของพระอริยะ อีกอย่างหนึ่งแปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ คือศิษย์ผู้เป็นอริยะด้วยตนเอง คำว่า “อริยะ” ในที่นี้หมายถึงบุคคลผู้ตักทิกเลสได้แล้วบางส่วนจนถึงสิ้นเชิง คือโสคาบันบุคคลผู้ตักสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามีบุคคลผู้ตักสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนกัน กับทำกิเลสกองราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางยิ่งขึ้นไปกว่าโสคาบันอีก อนาคามีบุคคลตักสังโยชน์ได้ ๕ อรหันตบุคคลตักสังโยชน์ได้ ๑๐ สังโยชน์นั้น มี ๑๐ กิเลสทั้งหมดก็รวมอยู่ในสังโยชน์ ๑๐ นี้แหละ ฉะนั้นเมื่อตักสังโยชน์ได้หมดก็เป็นอันว่าตักทิกเลสได้สิ้นเชิง ถ้าแปลว่าสาวกผู้เป็นอริยะ ก็ต้องหมายถึงสาวกของพระพุทธเจ้าผู้ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้วตักทิกเลสได้ตั้งแต่ขั้นพระโสคาบันขึ้นไปจนถึงขั้นพระอรหันต์ แต่ถ้าแปลว่าสาวกแห่งพระอริยะคือศิษย์ของพระอริยะ ก็ย่อมรวมถึงศิษย์ผู้ที่ได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เบื้องต้น คือตั้งแต่เป็นปุถุชนอยู่เมื่อได้ฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และได้ปฏิบัติตามธัมมะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่เบื้องต้นขึ้นไป ก็ขึ้นชื่อว่าเป็นอริยสาวกได้ ผู้ได้สดับแล้วก็คือผู้ที่ได้สดับรับฟังได้เรียนได้ศึกษามะคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าและได้ปฏิบัติ อริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว มีจิตทวารานคือการอบรมจิต ปฏิบัติในสัญญาวิธีทมวิธี ปฏิบัติในสมถกรรมฐานวิปัสสนากรรมฐาน

เพราะฉะนั้นการปฏิบัติอบรมจิตนี้จึงเป็นสิ่งสำคัญ เป็นเครื่องประกาศว่าได้เป็นอริยสาวกผู้ได้สดับแล้ว ถ้ายังไม่ได้ปฏิบัติก็ยังไม่ได้ชื่อว่าอริยสาวกผู้สดับแล้ว แต่ชื่อว่าเป็นปุถุชนผู้ยังมีไถ้สดับ เป็นการแสดงชี้ให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติอบรมทางจิตใจว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติ และเมื่อได้ปฏิบัติอบรมจิตใจให้บริสุทธิ์แล้วอย่างเต็มที่อย่างสิ้นเชิง คือเป็นอรหันตบุคคล ก็ชื่อว่าเป็นผู้ที่มีจิตอันได้อบรมแล้ว จิตที่ได้อบรมแล้วนี้ย่อมไม่มาเป็นสังขาร คือผสมปรุงแต่งกับธาตุที่ไม่รู้ทั้งหลายอีก หยตวิภูฏะคือหยตวน เพราะเมื่อไม่มีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำการก็ไม่มีประกอบกรรม เมื่อไม่มีกรรมอันเป็นเหตุส่งวิบากก็ไม่มีวิบาก และความไม่มีวิบากนั้นก็เริ่มต้นแต่ไม่มีวิบากขั้นคือขั้นที่ไม่เป็นวิบากอีกต่อไป ที่เรียกว่าไม่เกิดอีก เพราะความที่เกิดอีกนั้นเป็นการก่อวิบากขั้นขึ้นอีกต่อไป เมื่อตักทิกเลสออกได้ก็ตัดกรรมก็ตัดวิบาก จึงหยตวิภูฏะคือหยตวน เป็นวิภูฏะคือไม่วน มีความวนไปปราศแล้วซึ่งสภาพธรรม กิ่งนี้เรียกว่า “นิพพาน”

สอุปาทิเสสนิพพานและอนุปาทิเสสนิพพาน

พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ ยังมีวิบากขันธ์เหลืออยู่คือยังดำรงชีวิตอยู่ แต่ว่าวิภูฏาณธาตุหรือจิตก็ไม่มาปรุงแต่งเป็นสังขาร คือไม่ปรุงแต่งเป็นกิเลสไม่ปรุงแต่งเป็นกรรมไม่ปรุงแต่งเป็นวิบาก หยควัญญะคือหยควาน ยังเหลือแต่วิบากขันธ์ ซึ่งท่านก็ใช้วิบากขันธ์นี้บำเพ็ญประโยชน์ อย่างพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิบากขันธ์นี้บำเพ็ญประโยชน์ อันเรียกว่า อตตจริยา ประพฤติประโยชน์ คือ โลกัตตจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อโลก ญาตตจริยา ประพฤติประโยชน์ต่อพระญาติ พุทธตตจริยา ประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้า โลกัตตจริยาประพฤติประโยชน์ต่อโลกนั่นก็คือ เสด็จจาริกไปทรงแสดงธรรมสั่งสอนโปรดสัตว์โลกทุกถ้วนหน้า โปรดเวไนยนิกรคือหมู่มนุษย์ที่ฝึกอบรมสั่งสอนได้ ให้บรรลุนิพพานบ้าง ประโยชน์ภายนอกบ้าง ประโยชน์ภายในบ้าง ประโยชน์อย่างอื่นคือมรรคผลนิพพานบ้าง ตามภูมิตามชั้น ญาตตจริยาประพฤติประโยชน์ต่อพระญาตินั้นก็คือ โปรดพระญาติในโอกาสพิเศษเป็นบางครั้งหรือเป็นบางประการ เพราะพระญาตินั้นก็ตั้งแต่พระพุทธบิดาพระพุทธานุชาลัยผู้มีอุปการคุณแก่พระองค์มา และมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันอยู่ในฐานะเป็นพระญาติ พุทธตตจริยาประพฤติประโยชน์ในฐานะเป็นพระพุทธเจ้านั้น ได้แก่ได้ทรงแสดงธรรมบัญญัติพระวินัย ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัททั้ง ๔ ชั้นในโลก พระพุทธเจ้าได้ทรงบำเพ็ญประโยชน์อยู่ถึง ๔๕ ปี จึงเสด็จดับขันธปรินิพพานที่เรียกว่า “ดับขันธปรินิพพาน” ดับขันธก็คือดับวิบากขันธ์ทั้ง ๕ นี้ซึ่งเป็นวิบากขันธ์ครั้งสุดท้ายของพระองค์ ความดับขันธคือขันธ ๕ อันเป็นความแตกดับหรือที่เรียกว่าตายในวัฏหารโลกทั่วไปนั้น ก็เป็นความแตกดับหรือเป็นความตายของขันธ ๕ ครั้งสุดท้าย จึงเรียกว่าปรินิพพาน แปลว่าดับโดยรอบ เพราะคำว่านิพพานนั้นมี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ เป็นความดับกิเลสของพระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลาย ยังมีเบญจขันธ์อยู่ อีกอย่างหนึ่ง อนุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสที่ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ คือดับขันธชั้นปรินิพพานดังกล่าวมานั้น คงวัฏหารสามัญเรียกว่าตายหรือแตกดับ ดับขันธ แต่ที่พึงทราบด้วยว่าอธิบายในดับขันธทั้ง ๒ นี้ก็ยังมีต่างกันอีก อธิบายอีกอย่างหนึ่งว่าตัดกิเลสของพระโสดาบันของพระสกทาคามีของพระอนาคามี เป็นสอุปาทิเสสนิพพาน ดับกิเลสของพระอรหันต์ คือดับกิเลสทั้งหมด เป็นอนุปาทิเสสนิพพาน ก็เป็นอันว่าอธิบายตามนัยหลังนี้ นิพพานทั้งสองก็เป็นดับกิเลสด้วยกันทั้งหมด ในขณะที่วิบากขันธ์ยังเหลืออยู่นั้น วิบากขันธ์ก็เป็นสังขารที่ปรุงแต่ง เพราะชื่อนามรูปก็ยังปรุงแต่งกัน ยังมีรูปที่ตองหายใจเข้าหายใจออก

ต้องผลัดเปลี่ยนอิริยาบถมีอาการ ๓๒ มีธาตุทั้ง ๔ ประกอบกันทำงาน ต้องอาศัยอาหาร ยังมี
 เวทนาสัญญาสังขาร แปลว่าขั้น ๕ ที่ยังเหลืออยู่นั้นก็ต้องเป็นสังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่ง ยัง
 ผสมยังต้องปรุงแต่งกันอยู่ตลอดเวลา โดยที่เป็นที่อาศัยของจิตที่บริสุทธิ์ จิตที่ได้อบรมแล้วจิตที่
 บริสุทธิ์แล้ว

ประโยชน์สุขที่บริสุทธิ์เกิดจากจิตที่บริสุทธิ์

เพราะฉะนั้นจิตที่บริสุทธิ์แล้วจิตที่อบรมแล้วของพระอรหันต์ คือของพระพุทธเจ้า
 และของพระอรหันต์ทั้งหลายนั้น เมื่อยังอาศัยอยู่ในวิบากขั้น ๕ ก็ออกมาปฏิบัติประโยชน์ต่าง ๆ
 โดยที่ไม่ได้มีความยึดถือมุ่งหวังประโยชน์ตนเองแม้แต่น้อย ประกอบด้วยกรุณาอันบริสุทธิ์คือมุ่งจะ
 ช่วยให้พ้นทุกข์ ฉะนั้นพระพุทธเจ้ามีพระมหากรุณาเป็นปุระจาริกคือนำไปข้างหน้า จึงได้ทรงใช้
 พระสัพพัญญุตญาณ พระทศพลญาณและพระปาฏิหาริย์ต่าง ๆ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลเพื่อความ
 แก่โลกแก่เวไนยนิกรทั้งสิ้น โดยไม่มีมุ่งลาภยศสรรเสริญสุขเพื่อตนเองแม้แต่น้อย เพราะว่า
 พระองค์ไม่มีตนที่ยึดถือ ไม่ยึดถือว่ารูปร่างเวทนาสัญญาสังขารวิญญานของเรา ไม่ยึดถือว่าอะไร
 เป็นของเรา หรือไม่ยึดถือว่าเราเป็นอะไร จึงไม่มีความเห็นแก่ตนเองแม้แต่น้อย มุ่งประโยชน์สุข
 แก่โลกแก่เวไนยนิกรเพียงอย่างเดียว ด้วยพระมหากรุณา เพราะฉะนั้นสิ่งที่พระองค์ปฏิบัติกระทำ
 นั้นจึงเป็นตัวอย่างประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่เป็นกรรมที่บังเกิดขึ้นแก่พระองค์ แม้ว่าประโยชน์ที่กระทำ
 อย่างบริสุทธิ์นั้นจะเข้าใจกันว่าเป็นกรรมดีเป็นกรรมเกื้อกูล แต่สำหรับพระองค์แล้วไม่เป็นตัว
 กรรม เพราะว่าไม่ได้มีกิเลสสร้างขึ้นมา เพราะฉะนั้นจิตที่บริสุทธิ์อย่างนี้ทำอะไรออกไปก็
 เป็นตัวอย่างประโยชน์ที่บริสุทธิ์ และทรงประกอบกระทำด้วยพระญาณปัญญา จึงเป็นสิ่งที่มิคุณโดย
 ส่วนเดียวไม่มีโทษแม้แต่น้อย เป็นประโยชน์แก่ผู้รับไปปฏิบัติทั้งนั้น ถ้าเป็นคนที่ยังมีกิเลสจะ
 กระทำไม่ได้ เพราะคนที่มีกิเลสนั้นจะต้องมีความเห็นแก่ตัวว่ามีตัว เมื่อมีตัวก็ต้องมีความเห็น
 แก่ตัวแม้เล็กน้อย จะไม่มีความเห็นแก่ตัวก็ต้องไม่มีตัว และจะไม่มีความเห็นแก่ตัวก็ต้องไม่มีอุปาทาน
 ความยึดถือตัวเราทั้งหมด เป็นจิตที่บริสุทธิ์เป็นจิตที่มีอิสระเสรีด้วยประการทั้งปวง อิสระ
 เต็มที่เสรีเต็มที่ ส่วนอิสระเสรีประการอื่นนั้นอันที่จริงไม่ใช่อิสระไม่ใช่เสรี เพราะยังเป็นทาส
 ของกัณหาทังนั้น รู้สึกว่าจะเป็นอิสระเสรีอยู่ข้างนอก แต่ข้างในนั้นไม่ใช่ เป็นทาสของกัณหาทัง
 นั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสเรียกว่ากัณหาทิปไตย กัณหาทิปไตยเป็นใหญ่ ถ้าไม่ใช่เป็นกัณหาทิปไตยก็ต้อง
 เป็นธรรมาทิปไตย ธรรมะเป็นใหญ่ ท่านผู้มีจิตที่บริสุทธิ์นั้นไม่เป็นกัณหาทิปไตย แต่ว่าเป็น

ธรรมาธิปไตย ธรรมะเป็นใหญ่

สิ่งที่แสดงว่าพระพุทธเจ้าเองนั้น ได้ทรงพิจารณาไปในทิศทั้งหมด ว่าจะมีใครบ้างที่เป็นบุคคลหรือเป็นเทพก็ตามที่จะทรงให้ความเคารพ ก็ไม่ทรงเห็นว่ามีบุคคลหรือมีเทพหรือมีอะไรที่จะทรงให้ความเคารพได้ ก็ได้ทรงเห็นแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น ที่พระองค์ทรงพึงเคารพคือ ธรรมะหรือพระธรรม พระพุทธเจ้าจึงทรงเคารพพระธรรม และก็ตรัสว่าพระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเคารพพระธรรม และวิธีเคารพพระธรรมของพระองค์เป็นอย่างไรพระองค์ก็ได้ทรงบอกไว้ด้วยคือตรัสว่า ได้ทรงมีพระมหากรณาแผ่ทั่วเหมือนกันไปหมด ทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยพระกรณาแผ่เหมือนกันไปหมด คือว่าจะทรงสั่งสอนแก่คนจนมั่งมีหรือว่าคนชั้นต่ำหรือว่าคนชั้นสูงทุกชั้นในโลก ทั้งมนุษย์ทั้งสัตว์เดรัจฉาน ทรงมีพระกรณาแผ่เสมอเหมือนกันหมด แล้วทรงแสดงธรรมเพื่อให้ทุกคนได้บรรลुสุขประโยชน์เหมือนกันไปหมดทั่วกันไปหมด ไม่มีความลำเอียง ไม่มีความลดหลั่น ตามสมควรแก่อัธยาศัยนิสัยของแต่ละบุคคล ทรงปฏิบัติดังนี้คือทรงเคารพพระธรรม เพราะฉะนั้นระยะเวลาที่พระพุทธเจ้าและพระอรหันตสาวกทั้งหลายได้ปฏิบัติประโยชน์นั้น จึงเป็นประโยชน์ที่แท้จริง เป็นประโยชน์ที่บริสุทธิ์ ไม่ได้บังเกิดจากกิเลส เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นกรรมที่จะส่งวิบากอันเป็นวิภวภูติคือความวนต่อไป ไม่มีความยึดถือด้วยประการทั้งปวง จนดับขั้นในที่สุด และเมื่อดับขั้นแล้วก็เป็นอย่างอันที่สิ้นสมมติบัญญัติที่จะเรียกต่อไป ไม่เรียกว่าจิต ไม่เรียกว่าวิญญาณธาตุ ไม่เรียกว่าดิน ไม่เรียกว่าน้ำ ไม่เรียกว่าลม ไม่เรียกว่าไฟ ไม่เรียกว่าอะไรทั้งหมด ไม่มีความมา ไม่มีความไป ไม่มีความตั้งอยู่ ไม่มีความอรรถ เป็นอันว่าถอนธรรมทั้งหลายขึ้นทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงสิ้นสมมติบัญญัติ ไม่มีถ้อยคำที่จะพูดถึง แต่ว่าไม่สูญ หากว่าจะสมมติถ้อยคำขึ้นเรียก ก็เรียกว่าดำรงอยู่เป็นธรรม หรือเป็นสภาพธรรมคา หรือเป็นตัวธาตุแท้ ซึ่งสิ้นสมมติบัญญัติสิ้นถ้อยคำที่จะพูดถึงทั้งสิ้น.

ครั้งที่ ๒๘ ลักษณะพหุศาสตร์นา

วิสุทธิ ๗ ข้อสี่วิสุทธิ

แนวปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

ได้แสดงลักษณะพหุศาสตร์นามาถึงจิตตภาวนา และก็ได้แสดงอธิบายความหมายของคำว่าจิตตภาวนา จึงจะเริ่มแสดงวิธีปฏิบัติทำจิตตภาวนา เห็นว่าวิสุทธิ ๗ เป็นหลักธรรมที่จะแสดงอธิบายเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนาได้ เพราะว่าการทำจิตตภาวนานั้นก็มุ่งทำจิตให้บริสุทธิ์ ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า จิตนี้ประภัสสรคือผุดผ่อง เสร้าหมองไปเพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา และพระองค์ก็ตรัสว่า บุคคลผู้มีได้สติไม่มีจิตตภาวนา และก็ได้ตรัสว่า จิตที่ประภัสสรคือผุดผ่องซึ่งได้เสร้าหมองไปนี้ ปฏิบัติทำให้บริสุทธิ์ได้ ให้หลุดพ้นได้จากเครื่องเสร้าหมองทั้งปวง พระองค์ตรัสว่า อริยสาวกผู้ดับแล้วย่อมมีจิตตภาวนา ดังนี้ อันส่องความว่าจิตตภาวนานั้นเป็นวิธีทำจิตให้บริสุทธิ์จากเครื่องเสร้าหมองทั้งหลาย ก็แหละวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ก็เป็นวิธีปฏิบัติตั้งแต่เบื้องต้น อันทำให้จิตบริสุทธิ์จากความเสร้าหมองไปโดยลำดับ เพราะฉะนั้นจึงจะแสดงอธิบายวิสุทธิ ๗ เป็นแนวปฏิบัติหรือเป็นวิธีปฏิบัติในการทำจิตตภาวนา

- วิสุทธิ ๗ ก็คือ
๑. สี่วิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล
  ๒. จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต
  ๓. ทิฏฐิวินัยวิสุทธิ ความหมดจดแห่งทิฏฐิ
  ๔. กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย
  ๕. มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือไม่ใช่ทาง
  ๖. ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ
  ๗. ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ

โดยที่วิสุทธิทั้งเจ็ดนี้เป็นทางปฏิบัติ จับตั้งแต่ศีลไปสู่สมาธิและปัญญา ฉะนั้นจึงรวมทางปฏิบัติทั้งหมดจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมดจดแห่งญาณทัสสนะ จะได้แสดงข้อที่ ๑ คือ สี่วิสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล

ศีลและวินัย

ศีลนั้นได้แก่ความประพฤติงดเว้นจากความประพฤติที่เป็นภัยเป็นเวร ความประพฤติที่ไม่ตรงตามทีพระพุทธรเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ ตลอดจนถึงความที่ควรงดเว้นทั้งปวง อันเป็นเครื่องทำกายวาจาตลอดจิตใจให้เป็นปรกติเรียบร้อยถึงงาม ศีลนี้เนื่องด้วยวิรติคือความงดเว้น ฉะนั้นจึงต้องมีวิรติเจตนา ความตั้งใจงดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้นตามภูมิตามชั้นของตน เช่นเมื่องดเว้นจากข้อที่พึงงดเว้น ๕ ประการ ก็เรียกว่าศีล ๕ ๘ ประการก็เรียกว่าศีล ๘ ๑๐ ประการก็เรียกว่าศีล ๑๐ ๒๒๗ ประการก็เรียกว่าศีล ๒๒๗ ฉะนั้นจึงเนื่องด้วยวินัย วินัยนั้นก็ได้แก่พระบัญญัติของพระพุทธรเจ้า ที่เป็นเครื่องห้ามกันความประพฤติที่ไม่เหมาะไม่ควรไม่ตรงตามต่าง ๆ ที่ไม่ถูกไม่ชอบต่าง ๆ ดังเช่นศีล ๕ ก็คืองดเว้นจากข้อที่พระพุทธรเจ้าทรงบัญญัติเอาไว้ เป็นการห้ามมิให้กระทำ ๕ ประการ ดังนี้เป็นต้น ข้อที่ทรงบัญญัติไว้ห้ามมิให้กระทำก็เรียกว่าเป็นสิกขาบท ก็เป็นทางแห่งการศึกษาข้อหนึ่ง ๆ ดังที่ตามกฎหมายเรียกว่ามาตราหนึ่ง ๆ และในพระวินัยของภิกษุ ก็ได้มีทรงบัญญัติข้อที่พึงปฏิบัติ คือทรงบัญญัติไว้ให้กระทำอีกส่วนหนึ่งด้วย เช่นทรงบัญญัติไว้ให้เก็บอติเรกจีวรไว้ไม่ให้เกิน ๑๐ วันโดยมิได้วิกัป ต้องทำการวิกัปคือทำการอนุญาตให้ภิกษุหรือสามเณรเป็นต้นมาร่วมเป็นเจ้าของด้วย เรียกว่าเป็นสองเจ้าของ เมื่อเป็นดังนี้ผ้าที่วิกัปแล้วจึงจะเก็บเอาไว้เกิน ๑๐ วันได้ การที่ตรัสสั่งให้ทำวิกัปนี้เป็นการบัญญัติให้กระทำ ฉะนั้นจึงมิใช่เป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างเดียว บัญญัติให้กระทำด้วย สำหรับที่เป็นพระวินัยสำหรับภิกษุ

ฉะนั้นเมื่อรวมความเข้าแล้ว พระบัญญัติที่เป็นพระวินัยของพระพุทธรเจ้านั้น จึงเป็นการบัญญัติให้เว้นอย่างหนึ่ง เป็นการบัญญัติให้กระทำอีกอย่างหนึ่ง พระวินัยนี้เป็นที่ตั้งของศีล ฉะนั้นจึงต้องมีความเชื่อฟังปฏิบัติตามพระวินัย เมื่อจะรักษาศีล ๕ ก็ต้องมีความเชื่อฟัง ปฏิบัติตามพระวินัยที่พระพุทธรเจ้าบัญญัติเอาไว้ ๕ สิกขาบท หรือที่เรียกว่า ๕ มาตรา คือเว้นจากการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง เว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขามีได้ให้ด้วยอาการเป็นขโมย เว้นจากประพฤติผิดในกามทั้งหลาย เว้นจากการพูดเท็จ เว้นจากน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นฐานที่ตั้งแห่งความประมาท ในการเชื่อฟังปฏิบัติตามพระบัญญัตินี้ จึงต้องมีวิรติเจตนา ความตั้งใจงดเว้น เพราะฉะนั้นอะไรชื่อว่าศีล ก็อาจจะจับเอาวิรติคือความงดเว้น ว่าวิรติชื่อว่าศีลก็ได้ จับเจตนาคือความตั้งใจงดเว้นว่าชื่อว่าศีลดังนั้นก็ได้ หรือว่าจับเอาตัวความสังวรคือความระวังความ

สำรวจชื่อว่าศีล ทั้งนี้ก็ได้ แต่ว่าศีลตามพระวินัยบัญญัติตามที่กล่าวมานี้ ย่อมมีหลายประเภท เมื่อย่อลงไปแล้วก็ย่อมเป็นอาการวินัย วินัยสำหรับกฤหัสถ์ ก็เป็นศีลสำหรับกฤหัสถ์ คือศีล ๕ ศีล ๘ อนาคาริกวินัย วินัยสำหรับบรรพชิต ก็ศีลสำหรับบรรพชิต ก็ได้แก่ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ เพราะฉะนั้นศีลที่กำหนดถวายพระวินัยบัญญัติเป็นข้อ ๆ ดังนี้ จึงมีจำนวนและก็มีหลายประเภท แต่ก็อาจย่อรวมเข้าเป็น ๑ ได้ ศีลนั้นมีลักษณะรวมกันเข้าเป็นอย่างเดียวกัน ได้แก่ ความเป็นปรกติ คือความที่กายวาจาใจเป็นปรกติ อาการที่กายวาจาใจเป็นปรกตินี้เป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวง และลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีลทั้งปวงคือความเป็นปรกตินี้ ย่อมเป็นเครื่องรองรับกุศลธรรมทั้งหลาย เพราะฉะนั้นความที่กายวาจาใจของบุคคลเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ ดังนั้นก็เป็นลักษณะอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล ฉะนั้นเมื่อเพ่งการที่กายวาจาใจเป็นปรกติ ก็เรียกว่าความปรกตินี้แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันเดียวกันของศีล เมื่อเพ่งความที่อาการของกายวาจาใจเป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลายได้ก็เรียกว่านี้แหละเป็นลักษณะที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศีล

อริยกันตศีล

ฉะนั้นความที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์นั้นจึงต้องรักษาศีลให้ถึงใจ อันหมายความว่าใจจิตนี้ต้องเป็นศีลด้วย ใจจิตที่เป็นศีลนี้ก็คือใจจิตที่เป็นปรกติที่เป็นที่รองรับของกุศลธรรมทั้งหลาย ได้พร้อมไปกับกายวาจาที่เป็นปรกติที่รองรับกุศลธรรมทั้งหลาย ศีลที่มีอยู่ในกายวาจาจิตคือกายวาจาจิตเป็นศีล เป็นปรกติเป็นที่รองรับกุศลธรรมทั้งหมดได้นี้ ชื่อว่าเป็นความหมัดจดแห่งศีล เพราะฉะนั้นท่านจึงได้มีการแสดงลักษณะแห่งศีลดังกล่าวนี้ไว้ ว่าคือศีลที่ไม่เป็นท่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ค่าง ไม่พร้อย เป็นไท อันวิญญูชนสรสรเสริญ เป็นไปเพื่อสมาธิ ศีลที่มีลักษณะดังนี้ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อริยกันตศีล คือศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนา ฉะนั้นก็ควรจะทำความเข้าใจในลักษณะของศีลดังกล่าวนี้ไปที่ละข้อ คือข้อที่ว่าไม่ขาดนั้น ก็คือไม่ประพฤดิละเมิดศีลอย่างรุนแรงจนถึงกับศีลขาด ยกตัวอย่างข้อปาณาติบาต คำว่าปาณาติบาตนั้นแปลว่าการทำสิ่งที่มีชีวิตให้ตกลง ท่านแสดงไว้ว่าการฆ่าสัตว์หรือการทำสัตว์มีชีวิตให้ตกลง จะต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ

๑. ปาโณ สัตว์มีชีวิต

๒. ปาณสญฺญิตา ทนรู้ว่าสัตว์มีชีวิต

๓. วรกจิตต์ จิตกิดจะฆ่า
๔. อุปกุกโม ทำความเพียรที่จะฆ่า
๕. เตน มรณิ สัตว์ตายด้วยความเพียรนั้น

เมื่อปฏิบัติละเมียดศีลข้อที่ ๑ ครบทั้ง ๕ องค์นี้ คือสัตว์มีชีวิต ตนก็รู้ว่าสัตว์มีชีวิต จิตกิดจะฆ่า ทำความเพียรที่จะฆ่า สัตว์ก็ตายด้วยความเพียรนั้น ดังนั้นเรียกว่าละเมียดศีลอย่างแรง ศีลขาด ฉะนั้นศีลที่จะบริสุทธิ์นั้นจึงต้องเป็นศีลที่ไม่ขาด คือไม่มีการละเมียดศีลจนถึงทำสัตว์ให้ตายครบองค์ ๕ ของการฆ่า ข้อว่าไม่เป็นช่อง ก็คือละเมียดแต่ว่าไม่ถึงที่สุด ที่กล่าวข้างต้นว่าไม่ร้ายแรงคือไม่ถึงที่สุดสัตว์ไม่ตาย เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต ทำความเพียรที่จะฆ่า แต่ว่าสัตว์ไม่ตาย ดังนั้นเรียกว่าศีลเป็นช่อง ศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดเป็นก่อน ก็ต้องไม่เป็นช่องถึงกล่าว ข้อว่าไม่ค้างก็คือละเมียดศีลที่อ่อนลงไปกว่านั้น เช่นว่าสัตว์มีชีวิต จิตกิดจะฆ่า แต่ว่าทำความเพียรที่จะฆ่าอ่อน ๆ หรือแค่ทำให้ร่างกายบอบช้ำลำบากไปบ้าง ดังนั้นเรียกว่าศีลค้าง ฉะนั้นศีลที่บริสุทธิ์นั้นแม้ว่าไม่ขาดไม่เป็นช่อง ก็ต้องไม่ค้าง ข้อว่าไม่พร้อย ศีลพร้อยนั้นก็ถือมีการละเมียดศีลชนิดที่ไม่รุนแรงเพียงในใจ เช่นว่าสัตว์มีชีวิต รู้ยู่ว่าสัตว์มีชีวิต จิตกิดจะฆ่า แต่ว่าไม่ได้ประกอบกระทำอะไร คิตอยู่ในใจเท่านั้น ยังไม่ประกอบกระทำอะไรออกไป ดังนั้นเรียกว่าศีลพร้อย ฉะนั้นศีลที่บริสุทธิ์นั้นจึงต้องไม่เป็นก่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ค้าง และไม่พร้อย ถึงกล่าวนี้ด้วย

ปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส

หนึ่ง ยังต้องประกอบด้วยลักษณะอื่น ๆ อีก คือว่าเป็นไท หมายความว่าไม่เป็นทาส ของตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยาก อันหมายความว่าปฏิบัติในศีลเพื่อชำระกิเลส เพื่อกำจัดกิเลสไม่ใช่เพื่อมุ่งหวังความสำเร็จในลาภในผลเป็นต้นอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังที่เรียกว่า สิ้นลัทธิ-ปรัมมาส ลุบลล้าในศีลในวัตร เช่นการปฏิบัติเป็นการถือขลัง เพื่อให้เกิดลาภเพื่อให้เกิดยศ ถึงกล่าวนั้นเป็นต้น ฉะนั้นจึงชื่อว่าศีลยังไม่เป็นไท ยังเป็นทาสของตัณหา ตัณหาเข้ามาบงการให้รักษาให้ปฏิบัติ ยังไม่เป็นไทแก่ตน การปฏิบัติในศีลต้องปฏิบัติด้วยจิตใจที่บริสุทธิ์ ไม่ใช่ด้วยตัณหาอีกด้วยจึงจะชื่อว่าเป็นไท วิญญูชนสรรเสริญก็คือผู้รู้สรรเสริญ จะเป็นตนเองก็ตาม ผู้อื่นก็ตาม ซึ่งเป็นวิญญูคือผู้รู้ ก็คิดเทียบตนโดยศีลมิได้ เพราะเป็นศีลที่มีลักษณะไม่เป็นก่อน ไม่เป็นช่อง ไม่ค้าง ไม่พร้อย และเป็นไท ดังนั้น

ปฏิบัติในศีลเพื่อสมาธิหรือความสงบใจ

และอีกข้อหนึ่งคือเป็นไปเพื่อสมาธิ ก็หมายความว่า เป็นศีลที่เป็นไปเพื่อส่งเสริมให้ได้สมาธิยิ่งขึ้น เพราะฉะนั้นในข้อนี้จึงควรทำความเข้าใจเป็นพิเศษอีกสักหน่อยหนึ่ง ก็ต้องอธิบายเพิ่มเติมในข้อที่เป็นไทอีกด้วย คือว่าศีลที่ไม่เป็นไปเพื่อสมาธินั้นเพราะเหตุหลายอย่าง ดังเช่นผู้ที่เข้ามาบวชที่แรกก็มีสมาธิดี แต่ว่าเมื่อใกล้จะออกพรรษา บางทีก็รู้สึกว่าจะออกพรรษาไม่ทัน ก็ยึดอัดในศีล จิตใจลุ่มกมลคั่ง ดังนั้นศีลก็ไม่เป็นไท เพราะการปฏิบัติในศีลนั้นจะต้องปฏิบัติ เพราะยังไม่ถึงกำหนดที่จะลาสิกขา แต่ว่าจิตอยากรจะลาสิกขา รู้สึกว่าพอ เมื่อเป็นดังนี้แล้วก็รู้สึกยึดอัด ดังนั้นศีลก็ไม่เป็นไท เป็นทาสของตัณหาแล้วเหมือนกัน และศีลก็ไม่เป็นไปเพื่อสมาธิ ก็ไม่ได้สมาธิ ไม่ได้ความสงบใจ ต้องยึดอัดรำคาญ แต่ก็มิหิริโศทตปปะ ความละอายใจไม่ละเมิดศีลรักษาศีลได้ ไม่ใช่รักษาไม่ได้ แต่ว่ารักษาด้วยความจำใจหรือว่าต้องต่อสู้ใจอย่างรุนแรง ก็อยากจะทำทั้งศีล แต่ว่าทำไม่ได้เพราะยังไม่ถึงกำหนด ก็ต้องรักษา แต่ก็ลุ่มกมลคั่ง ดังนั้นเรียกว่าศีลไม่เป็นไท และก็ไม่ได้เป็นไปเพื่อสมาธิ ฉะนั้นจึงต้องให้เป็นไท ก็ไม่ใช่เป็นทาสของตัณหา ต้องข่มตัณหาได้แล้วก็ต้องเป็นไปเพื่อสมาธิ คือใจต้องให้ได้ความสงบด้วย ดังนั้นจึงจะใช้ได้

สรุปศีลวิสุทธิ

ศีลที่มีลักษณะดังกล่าวมานี้ทั้งหมด ที่ท่านเทียบหรือใช้ถ้อยคำว่าไม่เป็นท่อนไม่เป็นช่องไม่ต่างไม่พร้อยนั้น ก็เทียบด้วยผ้าขาว ผ้าขาวที่เป็นท่อนก็คือว่าขาดจนถึงหลุคเป็น ๒ ท่อน ๓ ท่อน และที่เป็นช่องนั้นก็ถือว่าไม่ถึงกับขาดแต่ว่าทะลุเป็นช่อง ๆ ต่างก็เหมือนอย่างผ้าต่าง พร้อยก็คือเหมือนอย่างผ้าพร้อยหรือต่างที่อ่อนลงมา เทียบกับผ้าขาวได้ดังนี้ เพราะฉะนั้นศีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งศีลหรือความหมุดจกแห่งศีล จึงต้องเป็นศีลที่ไม่เป็นท่อนไม่เป็นช่อง ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไทคือไม่เป็นทาสของตัณหา อันวิญญูชนสรรเสริญ และเป็นไปเพื่อสมาธิ และศีลที่กล่าวมานี้ก็มีชื่อว่าอริยกันตศีล ศีลที่พระอริยะรักใคร่ปรารถนาอีกชื่อหนึ่งด้วย การที่จะรักษาศีลให้เป็นศีลวิสุทธิได้นั้นก็จะต้องอาศัยความมีหิริ ความละอายใจต่อความชั่ว โศทตปปะความเกรงกลัวต่อความชั่ว จะต้องมีสังวรคือความสำรวมระวัง จนถึงอินทริยสังวรความสำรวมอินทริยเป็นต้น และจะต้องมีจิตใจที่มีสมาธิเข้าช่วยอีกด้วยศีลจึงจะเป็นไปเพื่อสมาธิ และเมื่อได้สมาธิ สมาธิก็ช่วยศีลให้ดำรงอยู่ด้วยคืออีกด้วย เพราะฉะนั้นจึงได้มีเรื่อง

เล่าไว้ในธรรมบท ว่าภิกษุรูปหนึ่งรู้สึกอึดอัดว่าศีลมีมากมายเหลือเกิน จึงเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า ขอร้องท่านเพื่อจะลาสิกขาออกไป พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อเธอเห็นว่ามีมากหมายหลายข้อ จะรักษาเพียงข้อเดียวได้ไหม ท่านก็กราบทูลว่าถ้าข้อเดียวพอรักษาได้ พระพุทธเจ้าก็ตรัสว่าให้ รักษาจิต เมื่อรักษาจิตได้เพียงข้อเดียวแล้ว ก็รักษาข้ออื่น ๆ ได้ทั้งหมด ภิกษุนั้นก็รับเอาพุทธ โอวาทนั้นไปปฏิบัติรักษาจิตใจให้สงบ เมื่อรักษาจิตใจให้สงบได้แล้ว การรักษาศีลก็ง่ายเข้าไม่ ลำบาก.

๑ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๒๕ ลักษณะพุทธศาสนา

ธรรมบรรยายพิเศษ เรื่องชาติ - ความเกิด

ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์

ทางพุทธศาสนา พระบรมศาสดาได้ตรัสแสดงทุกขอริยสัจ ตั้งแต่ “ชาติปิ ทุกขา” แม้ความเกิดเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นชาติคือความเกิดจึงเป็นทุกข์ ซึ่งเมื่อมีชาติคือความเกิดก็มีทุกข์ข้ออื่น ๆ ติดตามมา และเห็นว่าความเกิดเป็นทุกข์นี้เป็นสิ่งสำคัญ อันนำไปให้พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม เมื่อยังทรงเป็นพระโพธิสัตว์ยังมีได้ทรงตรัสรู้ ได้ทรงบำเพ็ญพระบารมีมาโดยลำดับ ก็เพื่อพระโพธิญาณคือความตรัสรู้พระธรรม และเมื่อทรงเป็นพระสิทธัตถะราชากุมาร ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตคือคนแก่คนเจ็บคนตายและสมณะ จึงได้ทรงพิจารณา น้อมเข้ามาถึงพระองค์ ว่าแม้พระองค์จะทรงเป็นอะไรในโลก ตลอดจนถึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระราชาเอกในโลก ดังที่ได้ทรงรับถวายพยากรณ์ แต่ก็ไม่ทรงพ้นจากความแก่ความเจ็บความตายไปได้ เพราะฉะนั้นจึงได้ทรงน้อมพระเหตุโยไปในทางที่เป็นสมณะ คือผู้ที่หลีกออกจากบ้านเรือน เป็นอนาคาริกะคือเป็นผู้ไม่มีเรือน เพื่อที่จะตัดกังวลห่วงใยทั้งปวง พ้นความประพฤติปฏิบัติ แสวงหาโมกขธรรมคือธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย ทรงเห็นว่าธัมมะที่เป็นโมกขธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่ามคธธรรม ธัมมะของผู้ที่ไม่ตายหรือธัมมะที่ไม่ตาย จะต้องมียู่ เพราะเมื่อมีแก่มีเจ็บมีตาย ก็จะต้องมีไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายเป็นคู่กัน เหมือนอย่างมีมีตก็มีสว่าง จึงได้ออกทรงผนวช

นิพพาน - ภาวะที่พ้นสมมติบัญญัติ

ในพุทธประวัติตอนนั้นไม่ได้กล่าวถึง ว่าทรงเห็นเทวทูตความเกิดว่าเป็นทุกข์ด้วย และโมกขธรรมที่ทรงต้องการพบนั้น ก็ปรารถนาว่าพ้นจากแก่เจ็บตาย ยังมีได้แสดงว่าพ้นจากเกิด จึงน่าจะเป็นเหมือนอย่างความต้องการของคนทั่วไป ที่ต้องการที่จะไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย แต่ไม่ได้กล่าวว่าไม่ต้องการที่จะไม่เกิด เพราะว่าส่วนใหญ่ของมนุษย์นั้นยังไม่ได้นึกถึงเรื่องไม่เกิด แต่นึกถึงเรื่องว่าทำอะไรจึงจะไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย จึงได้มีลัทธิปฏิบัติที่จะให้ประสบผลเป็นความไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายมาแต่โบราณกาล และบางลัทธิที่แสดงว่าสามารถที่จะบรรลุถึงผลนั้น ๆ ได้ทั้งที่เป็นมนุษย์ เช่นในลัทธิของจีนที่มีผู้ออกประพฤติในป่าเขา จนสำเร็จเป็นเซียนและกึ่งๆเหมือนจะเป็น

ผู้ที่เรียกว่าไม่ตาย คือดำรงอยู่อย่างนั้น หรือว่าคล้าย ๆ กับไม่ตาย อยู่ได้นานมาก แต่ว่าส่วนใหญ่นั้นยังเห็นว่ายากที่จะปฏิบัติให้เป็นผู้ที่ไม่ตายในมนุษยโลก คือเป็นมนุษย์ มีร่างกายเป็นมนุษย์อยู่คั้งนี้ ยากจะปฏิบัติให้ดำรงอยู่ไม่ตายได้ จึงได้มีลัทธิแสดงว่าต้องปฏิบัติอย่างนั้นอย่างนั้นแล้ว ก็จะไปเกิดในชาติภพที่ไม่ตาย เช่นในสรวงสวรรค์ อยู่กับเทพผู้เป็นที่นับถืออย่างสูงสุด และก็เป็นผู้ไม่ตาย แม้ในพุทธศาสนาเองที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมะสั่งสอนไว้ชัดเจนแล้ว ถึงความที่เมื่อมีเกิดก็จะต้องมีตาย เมื่อไม่ตายก็ต้องไม่เกิด และเมื่อไม่เกิดก็คือบรรลุนิพพานในพุทธศาสนา และก็ต้องพ้นสมมติบัญญัติที่จะกล่าวถึงว่าเป็นอะไรทั้งสิ้น แต่ก็ยังเป็นสิ่งที่ไม่สูญภาวะที่ไม่เกิดและพ้นสมมติบัญญัติคั้งนี้ ก็ต้องขอยืมคำมาพูดถึง เรียกว่านิพพาน หรือว่าอมตธรรมอมตธาตุ แต่ช้ว่าเป็นอะไรนั้นไม่ได้ เป็นอันว่าได้สิ้นสุดกันเสียทีหนึ่ง ไม่ต้องพูดถึงว่าเป็นอะไรต่อไป แต่ตัวที่เป็นอมตธรรมอมตธาตุนั้นมีอยู่ แต่ว่าเป็นอะไรนั้นพูดไม่ได้ทั้งนั้น จะเป็นดินเป็นน้ำเป็นไฟเป็นลมเป็นต้นไม่ได้ ภาณูปภาพหน้า เทพคามาพรหมอะไรไม่ได้ทั้งสิ้น กังที่ได้กล่าวอธิบายมาแล้ว เป็นอันว่ายุติกันหมด กระนั้นก็ไม่ว่า แต่แม้เช่นนั้นก็ได้มีลัทธิในพุทธศาสนาเอง ซึ่งแยกออกไปและเรียกตัวเองว่ามหายานหรืออาจริยวาท เราเรียกทางฝ่ายที่ยังนับถือตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าตั้งแต่ต้นมา ว่าฝ่ายหินยานหรือฝ่ายเถรวาท ฝ่ายมหายานหรือฝ่ายอาจริยวาทนั้นก็มาแสดงเมืองนิพพานขึ้นใหม่ เหมือนอย่างว่าตั้งอยู่บนสรวงสวรรค์ชั้นหนึ่ง ซึ่งพระพุทธเจ้าองค์ต้นเดิมประทับอยู่ และบรรดาพระอรหันต์พระโพธิสัตว์ทั้งหลายก็ไปเกิดอยู่ในสวรรค์ชั้นนั้น และเมื่อถึงกาลเวลาที่ส่งพระมนุษย์พุทธเจ้ามาเกิดในโลกมนุษย์ ให้เป็นพระพุทธเจ้าในโลกมนุษย์เป็นครั้ง ๆ คราว ๆ เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าผู้พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายก็เป็นพระมนุษย์พุทธเจ้าพระองค์หนึ่ง และเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ก็เสด็จไปอยู่ในสรวงสวรรค์นั้นอีกเป็นนิรันดร ก็เข้าใจว่าการแสดงแบบเถรวาทนั้นเป็นอนัตตา ไม่มีอัตตาตัวตน คนเข้าใจยากและรู้สึกว่าจะกว้างขวาง เพราะว่าปฏิบัติเพื่อไปสู่อมตธรรมอมตธาตุ ซึ่งไม่มีอัตตาตัวตนที่จะสัมผัสได้ ที่จะเห็นได้ ไต่ยินได้ ก็ทำให้ไม่เข้าใจหรือเข้าใจยากนั้นอย่างหนึ่ง หรือทำให้เข้าใจว่าปฏิบัติไปเพื่อไม่เป็นอะไรหรือไม่มีอะไร คล้าย ๆ กับละลายไปหมด ซึ่งคนจำนวนมากนั้นก็น่าจะยังไม่ชอบไม่พอใจ พอใจที่จะไปเป็นอะไรชนิดที่เต็มไปด้วยความสุขไม่มีทุกข์ คือแปลว่าให้มีเกิดชนิดที่ไม่ต้องมีทุกข์ ไม่ต้องมีเจ็บ ไม่ต้องมีแก่ ไม่ต้องมีตาย สุขกันตลอด มีตัวมีตนที่สัมผัสได้ คนส่วนใหญ่ในโลกจะต้องการอย่างนี้ เพราะฉะนั้นจึงได้แตกเป็นฝ่ายมหายาน แสดงนิพพานเป็นบุคลลาริษฐาน ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง เพราะว่าตาม

คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าเดิมนี้เป็นธรรมาธิษฐาน ยกัมมะเป็นที่ตั้ง จึงมาแสดงเป็นบุคคลลาธิษฐาน ยกบุคคลเป็นที่ตั้ง สร้างให้เป็นเมืองนิพพานขึ้นมา และให้กัมมะเป็นบุคคลตัวตนขึ้นมา ให้สัมผัสได้ ให้เห็นได้ ให้ได้ยินได้ แต่อันที่จริงนั้นก็ไม่เห็นไม่ได้ยิน สัมผัสไม่ได้อยู่นั่นเอง เป็นแต่เพียงว่าทำให้บุคคลที่พอใจในทางนี้มีศรัทธาคือความเชื่อเท่านั้น แต่พระพุทธเจ้านั้นทรงต้องการให้ใช้ปัญญาคือตัวความรู้เป็นหลักสำคัญ แม้จะเชื่อก็ให้เชื่อด้วยความรู้ ในขณะที่ยังไม่เชื่อก็ให้รู้ไว้ก่อน ในขณะที่ยังไม่รู้ก็ให้เชื่อไว้ก่อน ในบุคคลที่ควรเชื่อในวัตถุที่ควรเชื่อ แต่ก็ให้ปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงและรู้ด้วยใจของตนเอง และการที่จะปฏิบัติให้เข้าถึงด้วยปัญญาเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ทำได้ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่าอายตนะนั้นมีอยู่ คำว่า “อายตนะ” ในที่นี้หมายถึง “นิพพาน” ไม่ใช่กิน ไม่ใช่ช้ำ ไม่ใช่ไฟ ไม่ใช่ลม ไม่ใช่ภพนี้ ไม่ใช่ภพหน้า ไม่ใช่อะไร ๆ ทั้งสิ้นที่เป็นภาวะอย่างใดอย่างหนึ่ง และที่ใช้คำว่าอายตนะก็น่าพังกาคิดว่าทำไมจึงใช้คำว่าอายตนะหมายถึงนิพพาน เพราะอายตนะนั้นก็ใช้หมายถึงอายตนะภายในภายนอกที่ต่อกัน คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ตรึงนี้เองที่น่าคิด คือความหมายของอายตนะนั้นแปลว่าที่ต่อได้ เช่นตากับรูปที่ต่อกันได้ หูกับเสียงต่อกันได้ แล้วก็ต่อเข้าไปถึงจิตตังเป็นต้น

ฉะนั้นแม้นิพพานจะเป็นอมตธาตุอมตธรรมก็เป็นอายตนะคือต่อได้ ต่อได้นั้นหมายความว่าบรรลุถึงได้ ถ้าต่อไม่ได้ก็บรรลุถึงไม่ได้ การที่ต่อได้นั้นก็บรรลุถึงได้ คำนี้จึงเป็นเครื่องแสดงว่านิพพานนั้นแม้จะเป็นอมตธาตุอมตธรรมก็บรรลุถึงได้ ไม่ใช่บรรลุถึงไม่ได้ และอายตนะคือนิพพานนั้นก็เป็นที่สันนิเสสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง และจะสันนิเสสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวงได้นั้นก็ต้องละกิเลสได้ทั้งหมด ฉะนั้นการปฏิบัติในพุทธศาสนานั้นจึงเน้นอยู่ที่การปฏิบัติเพื่อจะละกิเลส หรือว่าที่สรุปเข้าไปในพระโอวาท ๓ ข้อคือ ไม่ทำบาปทั้งปวง ทำกุศลให้ถึงพร้อม ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส และเมื่อได้ปฏิบัติตามพระพุทธโอวาทที่ตรัสโดยย่อนี้ จิตได้เป็นศีลเป็นสมาธิปัญญาขึ้นแล้ว ตัวปัญญาเองก็จะทำให้เกิดความรู้แจ่มแจ้งในสังขารทั้งปวง และเมื่อเป็นวิชชาขึ้นแล้ววิชชาที่ดับ บรรลือกิเลสทั้งปวงก็ดับ จะเป็นโลกโกรทหลงเป็นต้นหาเป็นอะไรก็ดับหมด เพราะฉะนั้นปัญญาหรือวิชาหรือวิญญาณที่หยั่งรู้จึงเป็นยอดปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนา และเมื่อได้ปัญญาได้วิชาขึ้นมาแล้ว กิเลสทั้งหมดก็ดับ โลกโกรทหลงต้นหาอุปาทานเป็นต้นมีขึ้นเพราะวิชา ไม่รู้ตามเป็นจริงหรือรู้ไม่จริงทั้งนั้น จึงทำให้เกิดโมหะคือความหลง หลงโลกหลงโกรทและก็หลงหลงเองด้วย และก็หลง

กัณธเป็นต้นหาเป็นอุปาทานเป็นทุกอย่าง เมื่อได้วิชาขึ้นแล้วกิเลสทั้งปวงก็ดับ และเมื่อกิเลสทั้งปวงดับแล้ว ก็เป็นอันว่าดับกิเลสวิภูฏะตัดกิเลสวิภูฏะได้ กรรมวิภูฏะก็เป็นอันว่าตัด วิบากวิภูฏะก็เป็นอันว่าตัด เมื่อตัดวิบากได้ก็เป็นอันว่าไม่เกิดอีก ซึ่งความไม่เกิดอีกนั้นเป็นทั่วที่สืบเนื่องมาจากการตัดกิเลสได้ เป็นอันว่าไม่เกิดขึ้นเอง ไม่ใช่ไปบังคับให้ไม่เกิด บังคับไม่ได้ เมื่อตัดกิเลสวิภูฏะได้แล้ว ก็เป็นอันว่าตัดกรรมวิภูฏะวิบากวิภูฏะได้ ก็ไม่เกิดขึ้นเองเป็นธรรมดา

สรุปเรื่องความเกิดในพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้นเมื่อพระพุทธเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์นั้น แม้พุทธประวัติที่แสดงไว้ตอนนั้นก็ยังไม่แสดงว่าได้ทรงเห็นชาติเป็นเทวทูต แต่เมื่อมาปรากฏว่าได้ทรงเห็นชาติเป็นเทวทูต คือเห็นสัจจะว่า “ชาติปิ ทุกฺขา” ขึ้นนั้น เมื่อได้ทรงพบทางที่เป็นมัชฌิมา ทรงทำสมาธิ คือทรงมีเป็นภาคพื้นแล้ว และที่ทรงได้บัญญัติในอริยสัจ จึงได้ตรัสขึ้น ตั้งแต่ชาติปิ ทุกฺขา ชาติความเกิดเป็นทุกข์ เพราะฉะนั้นชาติคือความเกิดเป็นทุกข์นั้น จึงเป็นธัมมะที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน นับว่าเป็นพิเศษ เรียกว่าไม่มีในศาสนาอื่นก็ได้ ศาสนาอื่นนั้นยังเกิดทั้งนั้น คือว่าอย่างดีที่สุดก็ไปเกิดอยู่ในสรวงสวรรค์กับเทพผู้เป็นใหญ่ ศาสนาที่เกิดก่อนพุทธศาสนา ศาสนาที่เกิดทีหลังพระพุทธศาสนา ก็ไม่มี ชาติปิ ทุกฺขา เหมือนกัน มีเกิดทั้งนั้น พุทธศาสนาเท่านั้นเป็นพิเศษ แม้เป็นพิเศษตั้งแล้วก็ยังมาแก้ไขในฝ่ายมหายานสร้างให้เป็นบุคคลาธิษฐานขึ้นมาตั้งที่กล่าวแล้ว เพื่อที่จะได้เรียกร้องศรัทธาของคนให้นับถือมาก ๆ ขึ้น เพราะฉะนั้นจึงเรียกตัวเองว่าเป็นมหายาน ยวดยานพาหนะที่ใหญ่โต แต่ว่าเรียกฝ่ายที่ถือตามพุทธศาสนาตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนนั้นว่าหินยาน แปลว่ายวดยานพาหนะที่คับแคบที่เล็ก เพราะฉะนั้นเรื่องความเกิดในพุทธศาสนาจึงมีแสดงไว้ดังนี้ และที่เรียกว่าวันเกิดเป็นมงคลสำหรับที่จะทำบุญนั้น ก็เป็นอันว่าเป็นเหตุปรารภวันใดวันหนึ่งสำหรับบำเพ็ญกุศลเท่านั้น เพราะว่าในการบำเพ็ญกุศลนั้นก็ต้องปรารภวันใดวันหนึ่งเป็นที่ตั้งที่จะทำบุญทำกุศลกัน และก็คือว่าอายุล่วงไปปีหนึ่ง ๆ รอคพันอันตรายต่าง ๆ ไปได้ ก็เป็นอันว่าได้ผ่านพ้นไปด้วยดีปีหนึ่ง ๆ และก็จะดำรงต่อไปก็ให้ผ่านพ้นไปด้วยดีเช่นเดียวกัน ก็ย่อมจะมีความตั้งใจต่อกันดังนี้ และการที่ปรารภเหตุใดเหตุหนึ่งหรือว่าวันใดวันหนึ่งสำหรับทำบุญทำกุศลนั้น ก็ต้องเป็นธรรมดา และก็เป็นธรรมดาเหมือนกันยังมีชีวิตอยู่ของแต่ละบุคคลนั้น ก็มักจะปรารภวันเกิดเป็นวันที่บำเพ็ญกุศลให้ สำหรับคนที่ยังอยู่ยังไม่ตายก็ปรารภวันเกิดสำหรับคนที่มกัลยาณจิตต่อกัน ที่ยังอยู่ด้วยกัน ก็แสดงความยินดีกัน

ถ้าตายไปแล้วก็ปรารภวันตาย สำหรับคนที่ยังอยู่บำเพ็ญกุศลให้ ก็เป็นวันสำหรับที่จะกำหนดทำบุญ เพราะฉะนั้นจึงได้เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติกันมา และในวันนี้ก็ปรารภถึงเรื่องชาติคือความเกิด แสดงเป็นข้อธรรมบรรยาย และก็ขออำนาจพรให้แก่ นวกภิกษุทุกท่าน

เต อตฺตลทฺธา สุจิตา   วิรุฬฺหา พุทฺธสาสนเ
 อโรคา สุจิตา โหถ   สห สพฺเพหิ ฅาติภิ.

๒ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๐ ลักษณะพุทธศาสนา วิสุทธิ ๗ ข้อจิตตวิสุทธิ

ได้แสดงลักษณะพุทธศาสนาโดยลำดับถึงจิตตภาวนา และได้แสดงวิธีปฏิบัติทำจิตตภาวนาคด้วยวิสุทธิ ๗ ในวิสุทธิ ๗ นั้นเริ่มด้วยศีลวิสุทธิ ความหมกจกดบวิสุทธิแห่งศีล ซึ่งได้แสดงแล้ว จึงถึงข้อ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมกจกดแห่งจิต ข้อนี้หมายถึงสมณะหรือสมารี ฉะนั้นจึงจะได้อธิบายศัพท์ทั้ง ๒ นี้ก่อน

คำว่า สมณะ นั้นใช้ในคำว่า สมถกรรมฐาน แห่งกรรมฐาน ๒ คือสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามศัพท์แปลว่าความสงบ หรือกรรมฐานที่เป็นเหตุทำให้ใจสงบ ส่วนสมารีใช้ในคำว่าศีลสมารีปัญญา แต่ไว้ในไตรสิกขานั้น เมื่อใช้คำว่าสิกขาที่แปลว่าศึกษาสำเหนียกปฏิบัติ ก็ใช้ว่า ศีลสิกขา จิตตสิกขา ปัญญาสิกขา ซึ่งคำว่าจิตตสิกขานั้นก็หมายถึงสมารีนีเอง คำว่า สมารี แปลว่า ตั้งจิตมั่น และคำว่า จิตตสิกขา ในไตรสิกขานั้น ก็หมายถึง จิตตวิสุทธิ ความหมกจกดบวิสุทธิแห่งจิตนี้เอง อันเป็นชั้นสมารีหรือชั้นสมณะ

อารมณ์ ๖

อันจิตนี้ทั้งที่ได้กล่าวอธิบายมาในตอนต้น ๆ แล้ว เป็นจิตที่ต้องรับอารมณ์คือเรื่องมีเรื่องรูปเรื่องเสียงเป็นต้น รวมกันเข้าเป็นอารมณ์ ๖ โดยสรุปตามอายตนะภายนอก ซึ่งต้องผ่านทวาร ๖ ทวารก็คือประตูหรือช่องทาง ทวาร ๖ ก็เป็นทวารแห่งจิตนั่นเองที่รับอารมณ์ เพราะจิตนั้นจะรับเอาวัตถุมาใส่เข้าไปไม่ได้ รับผิดชอบคือเรื่องของวัตถุนั้น ๆ เช่นว่า รูปอารมณ์ อารมณ์คือรูป ก็คือรูปที่ตาเห็น เป็นคนเป็นต้นไม่เป็นภูเขา จิตจะรับเอาคนเอาต้นไม้เอาภูเขาเป็นต้นเข้ามาใส่ไว้ในจิตไม่ได้ รับผิดชอบคือเรื่อง คือเรื่องของรูปที่ตาเห็น รับเอาเรื่องเข้ามา เรื่องนั้นไม่มีรูปร่างสัณฐาน เหมือนอย่างจิตเองก็ไม่มีสรีรสัณฐาน เรื่องที่จิตรับเข้ามาก็ไม่มีสรีรสัณฐานเช่นเดียวกัน และกิริยาที่ว่ารับนั้นก็ไม่ใช้เหมือนอย่างที่ว่ากายรับ เช่นว่ารับด้วยมือเป็นต้น แต่ว่ารับด้วยรู้ เพราะว่าจิตเป็นธาตุรู้ ก็รับรูรูปที่ประจวบทางตา เรื่องของรูปที่รับรูนั้นก็ป็นรูปารมณ์ อารมณ์คือรูป เพราะว่าการรับรูนั้น ก็จะต้องถามว่ารับรูซึ่งอะไร รับรู้ซึ่งรูป ก็คือซึ่งเรื่องของรูปนั่นเอง รับตัวเรื่องเข้ามาเป็นรูปารมณ์ รับรูนั้นแหละ แต่ว่าอันที่จริงรับเรื่องของรูปเข้ามา รูปเป็นสิ่งที่จิตรู้ คราวนี้เมื่อเป็นเสียงที่ประจวบทางหู ก็รับรู้ซึ่งเสียง ก็รับรู้ซึ่งกลิ่นทางประตูจมูก รับรู้ซึ่งรสทางประตูลิ้น รับรู้ซึ่งโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้องทางประตูกาย รับรู้ซึ่งเรื่องของเรื่องเหล่านั้นทางประตูใจคือมโน ใจในที่นี้คือมโน

แต่ว่าใจนั้นจะเห็นได้ว่าบางทีก็หมายถึงจิต บางทีก็หมายถึงโมโน ก็สุดแต่ว่าด้วยคำที่พูดนั้นจะมีความหมายถึงอะไร เพราะว่าใจนี้เป็นภาษาไทย เราใช้เป็นกลาง ๆ เพราะฉะนั้นอารมณ์ทั้ง ๖ นั้นจึงเป็นเรื่องที่จิตรับรู้ รับรู้ซึ่งรูปซึ่งเสียงซึ่งกลิ่นซึ่งรสซึ่งโผฏฐัพพะซึ่งธัมมะคือเรื่องราว เพราะฉะนั้นสิ่งที่จิตรับรู้นี้เราเรียกว่าเรื่องคืออารมณ์

นิวรรณ์ ๕

จิตมีกิเลสคือมีอาสวะอนุสัยนอนจนหมักหมมอยู่ กองจิตสันดานอยู่ เมื่ออารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งราคะหรือโลภะอันเป็นตัวกิเลสเกิดขึ้น ราคะหรือโลภะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโทสะความโกรธเกิดขึ้น โทสะก็เกิดขึ้น อารมณ์อันเป็นที่ตั้งของโมหะคือความหลงเกิดขึ้น โมหะก็เกิดขึ้น ก็มาเป็นนิวรรณ์อันทำจิตให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบกระสับกระส่ายตื่นรนกวัดแกว่งไปทั่วด้วยอารมณ์และกิเลสทั้งหลายดังกล่าวมานั้น ซึ่งท่านก็จัดนิวรรณ์นี้ไว้เป็น ๕ คือ

กามฉันท์ ความยินดีรักใคร่อยู่ในกาม คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะที่น่ารักใคร่พอใจทั้งหลาย

พยาบาท ความกระทบกระทั่งหงุดหงิดโกรธแค้นขัดเคือง ซึ่งพยาบาทในนิวรรณ์ ๕ นี้มีความหมายเพียงที่เป็นความโกรธขัดเคืองอยู่ในจิตใจ ยังไม่มุ่งร้ายออกไป อันเรียกว่าโทสะที่แปลว่าประทุษร้ายใจ คือประทุษร้ายใจตัวเอง ยังไม่คิดออกไปประทุษร้ายผู้อื่น นี่เป็นแก่นิวรรณ์ ถีนมิทธะ ความมัวงุนเคลิบเคลิ้ม

อุทธัจจกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญใจ และ

วิจิกิจฉา ความเคลือบแคลงสงสัย

นิวรรณ์ทั้ง ๕ นี้กามฉันท์ก็จัดเข้าในกิเลสกองราคะ พยาบาทก็จัดเข้าในกิเลสกองโทสะ ส่วนอีก ๓ ข้อจัดเข้าในกิเลสกองโมหะ แต่พระอาจารย์ท่านอธิบายว่าสำหรับกุกกุจจะ ความรำคาญใจจัดเข้าในกิเลสกองโทสะ เป็นปริยภูฐานะ คือกิเลสที่กลุ้มรมุจใจ อันหมายความว่าทำจิตใจให้กลัดกลุ้มวุ่นวายไม่สงบ เพราะฉะนั้นจิตจึงเป็นจิตที่ไม่บริสุทธิ์คือไม่เป็นวิสุทธิ ไม่สงบคือไม่เป็นสมณะ และไม่ตั้งมั่นคือไม่เป็นสมาธิ อันหมายความว่าไม่ตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์อันเดียวอันเป็นอารมณ์ที่ดี เพราะฉะนั้นเมื่อจิตเป็นดังนี้ การที่จะรักษาศีลให้บริสุทธิ์ก็ยาก เพราะว่าเมื่อจิตไม่บริสุทธิ์ไม่ตั้งมั่นไม่สงบดังนี้ จึงง่ายที่จะก่อเจตนาคือความจงใจประกอบกรรมทางกายทางวาจาทางใจ อันเป็นกายกรรมวจีกรรมมโนกรรมฝ่ายอกุศล ก็ทำให้ศีลไม่บริสุทธิ์

ทำให้ศีลเป็นท่อนเป็นช่องว่างพร้อยไม่เป็นไท เพราะยังเป็นทาสของกิเลส และวิญญูชนยังไม่
สรรเสริญ เพราะยังถูกกิเลสลบล้างจับต้องและไม่เป็นไปเพื่อสมาธิได้

ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์ ตั้งต้นแต่ทำจิตให้สงบเป็นปกติ เพื่อ
ให้ศีลนั้นเป็นศีลที่สนับสนุนสมาธิ ที่เรียกว่าเป็นไปเพื่อสมาธิดังที่กล่าวมาแล้ว ให้ศีลเป็น
พื้นฐานของสมาธิ และก็ปฏิบัติทำจิตให้เป็นสมาธิด้วยวิธีที่เป็นสมถกรรมฐานหรือกรรมฐานที่ทำ
จิตให้สงบ อันกรรมฐานนั้นแปลว่าที่ตั้งของการทำงาน เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องทราบ
กรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการทำงาน คือการทำงานอันได้แก่การทำจิตให้สงบให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็น
การทำงานทางจิตใจ การปฏิบัติทำจิตให้สงบก็เป็นการทำงานทางจิตใจอย่างหนึ่ง เมื่อเป็นการทำงานก็
จะต้องมีการตั้งการทำงานขึ้นมา คือว่าจับกระทำจับปฏิบัติ ความจับกระทำจับปฏิบัตินั้นเรียกว่า
วิริยารัมภะ เริ่มความเพียร โดยที่ศึกษาให้รู้จักกรรมฐานอันเป็นที่ตั้งของการทำงานทางจิตนี้ ซึ่ง
พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนไว้ และก็นำมาปฏิบัติคือทำจิตให้ตั้งอยู่ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ การที่
นำจิตมาตั้งไว้ในกรรมฐานข้อนั้น ๆ นี้แหละเรียกว่าทำกรรมฐาน เมื่อเป็นสมถกรรมฐานก็คือ
ว่าทำสมถกรรมฐานหรือปฏิบัติในสมถกรรมฐาน

กรรมฐานสำหรับแก้จิต ๖

พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงกรรมฐานไว้ในที่ต่าง ๆ ซึ่งพระอาจารย์ผู้รวบรวมเรียบเรียง
วิสุทธิมรรคได้นำมาแสดงไว้ ๔๐ ประการ ก็คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหม-
วิหาร ๔ สัมมญา ๑ คืออาหารปฏิกุศลสัมมญา ความกำหนดหมายว่าปฏิกุศลในอาหาร วัตถุประสงค์
คือความพิจารณากำหนด ๑ คือ จตุธาตุววัตถานะ ความกำหนดพิจารณาธาตุ ๔ และท่าน
แสดงว่าคนเรานั้นจัดเป็นจิตทางจิตใจ ๖ คำว่าจิตนั้นคู่กับคำว่าจริยา คำว่าจริยา แปลว่า
ความประพฤติ เป็นคำที่เป็นกิริยาอาการ และถ้าเป็นบุคคลผู้ประพฤติเรียกว่าจริต คำว่า
จริต จึงหมายถึงบุคคลผู้ประพฤติ และเราเรียกกันในภาษาไทยว่าจริต ๖ ก็คือบุคคลนั้นออก
เป็น ๖ พวกตามจริยาคือความประพฤติทางจิตใจของตน ๆ

จำพวกที่ ๑ รากจริต คือคนที่ประพฤติทางจิตใจด้วยอำนาจของรากะคือความติดใจ
ยินดีอยู่เป็นปกติ

๒. โทสะจริต คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของโทสะอยู่เป็นปกติ

๓. โมหะจริต คือคนที่ประพฤติด้วยอำนาจของโมหะคือความหลงอยู่เป็นปกติ

๔. วิทกจริต คือคนที่ประพฤติกัวยอำนาจของวิทกคือความคิดมากอยู่โดยปรกติ
๕. สัทธาจริต คือคนที่ประพฤติกัวยอำนาจของความเชื่ออยู่โดยปรกติ และ
๖. พุทธิจริต คือคนที่ประพฤติกัวยอำนาจของความรู้้อยู่โดยปรกติ

และพระอาจารย์ได้แสดงว่าคนที่เป็นราคะจริตนั้นมักจะรักสวयरักงาม ท่านแนะให้ปฏิบัติในกรรมฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ กายกตาสติ ๑ คนโทสจริตมีปรกติโกรธง่ายใจน้อย ท่านสอนให้ปฏิบัติในพรหมวิหาร ๔ และวัณณกสิณ กสิณที่เกี่ยวข้องสี่ ๔ รวมเป็น ๘ คนโมหจริตมีปรกติหลงง่าย และคนที่เป็นวิทกจริตคือคนมีปรกติกคิดมาก เรื่องเล็กคิดเป็นเรื่องใหญ่ เรื่องสั้นคิดเป็นเรื่องยาว ท่านสอนให้ทำอานาปานสติ คนที่เป็นสัทธาจริตมักจะเชื่อง่าย ชอบที่จะใช้ศรัทธามากกว่าจะใช้ปัญญา ท่านสอนให้ปฏิบัติในอนุสสติ ๖ ข้างต้น ส่วนคนที่เป็นพุทธิจริตมีปรกติชอบใช้ปัญญา ไม่ยอมที่จะเชื่ออะไรนอกจากจะต้องรู้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในมรณสติ ในอุปสมานุสสติ ในจตุธาตุมุตตานะ และในอาหारेปฏิกุลสติปัญญา คือความกำหนดหมายพิจารณาให้เห็นปฏิกุลในอาหारे ส่วนกสิณที่เหลือกับอรูป ๔ ท่านแสดงว่าอนุกุลแก่จริตทั้งสี่ ในที่นี้จะไม่อธิบายกรรมฐาน ๔๐ ประการและจริตทั้ง ๖ กับกรรมฐานที่เหมาะสมแก่จริตทั้ง ๖ ตามที่พระอาจารย์ได้กล่าวอธิบายไว้ในวิสุทธิธรรมรค แต่ว่าจะกล่าวโดยสรุป

จริต ๔ และสติปัฏฐาน ๔

สำหรับในกรรมฐาน ๔๐ ประการนี้ไม่มีสติปัฏฐานทั้ง ๔ สำหรับในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นั้น พระอาจารย์ได้แสดงบุคคลไว้ ๔ จำพวก คือแบ่งว่าบุคคลเป็นจริตทั้ง ๔ อีกนัยหนึ่ง ที่เรียกว่าอีกนัยหนึ่งนั้นไม่ใช่หมายความว่าเป็นอีกจำพวกหนึ่งจากจริต ๖ กับบุคคลที่เป็นประชาโลกหรือสัตว์โลกด้วยกันทั้งหมดนี้แหละ ท่านแสดงว่าเป็นจริต ๖ ไว้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่งท่านแสดงไว้เป็นจริต ๔ คือ ตัณหาจริตอย่างหยาบ ตัณหาจริตอย่างละเอียด ทิฏฐิจริตอย่างหยาบ ทิฏฐิจริตอย่างละเอียด

ตัณหาจริตอย่างหยาบนั้น คือคนที่มีปรกติกคิดอยู่ในกาย ชอบแต่งกายให้งดงาม ชอบความมั่งคั่งของร่างกาย ท่านสอนให้ปฏิบัติในกายานุสสนาสติปัฏฐาน

ตัณหาจริตอย่างละเอียดนั้น คือคนที่ติดเวทนา ไม่ค่อยจะติดร่างกายเท่าไร คือต้องการสุขเวทนาให้สบายก็แล้วกัน ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงาม เครื่องแต่งกายจะสวยงามไม่

สวยงามก็ไม่ใคร่จะว่า ต้องการให้สบาย ให้อยู่อย่างสบาย ๆ ท่านสอนให้ปฏิบัติในเวทนานุสัสนาสติปัฏฐาน

ทวิฐฐิวิตอย่างหยาบ คือคนที่มีความเห็นผิด อันหมายความว่ามีความเห็นยังไม่บริสุทธิ์ นั้นแหละ ยังติดโน้นติดนี้อยู่มาก มักจะเป็นคนที่ชอบเอาใจตนเองเป็นประมาณ ต้องการให้ถูกใจตนเอง และการถูกใจตนเองนั้นก็หมายความว่าถูกกับความเห็นความชอบใจของตนเองนั่นเอง อันนั้นก็เป็ทวิฐฐิอันหนึ่ง ก็ไม่ได้เป็นความเห็นผิดอะไรมากมาย เป็นความเห็นผิดชนิดที่เอาแต่ใจตนเอง ชอบที่จะทำตามความเห็นของตนเองตามความชอบใจของตนเองทั้งนี้ ท่านสอนให้ปฏิบัติในจิตตานุสัสนาสติปัฏฐาน

ทวิฐฐิวิตอย่างละเอียด ซึ่งยังมีความยึดถืออยู่ในตัวเราของเราเป็นต้น ท่านสอนให้ปฏิบัติในธรรมานุสัสนาสติปัฏฐาน

เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่าแม่สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ก็เหมาะสำหรับทุก ๆ คนที่จะปฏิบัติ และทุก ๆ คนนั้นอันที่จริงก็ต้องมีจิต ต้องเป็นจิตทั้ง ๔ นี้อยู่ด้วยกันน้อยหรือมาก บางทีก็ติดกาย บางทีก็ติดเวทนา บางทีก็ติดจิต บางทีก็ติดธัมมะคือเรื่องในจิต ซึ่งจะพุง่าย ๆ สรุปรวมเข้าอีกคือติดกายก็ชอบให้ร่างกายสวยงามก็แล้วกัน ติดเวทนามก็ชอบสบาย ร่างกายจะสวยงามไม่สวยงามก็ไม่ว่าอะไร ให้สบายก็แล้วกัน ติดจิตก็คือว่าให้ถูกใจก็แล้วกัน บางทีก็ไม่ทำให้ร่างกายสวยงามนัก บางทีก็ไม่ต้องเป็นสุขนัก แต่ถูกใจชอบใจก็แล้วกัน ติดธัมมะก็คือติดเรื่องราวในจิตใจ เมื่อเป็นเรื่องที่จิตชอบละก็เป็นอันว่าใช้ได้ เพราะฉะนั้นก็ให้ปฏิบัติในสติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ สติปัฏฐานทั้ง ๔ นี้ใช้แทนกรรมฐานทั้ง ๔๐ ประการนั้นได้ด้วย.

ครั้งที่ ๓๑ ถกษณะพุทธศาสนา จิตตวิสุทธิ (ต่อ)

กรรมฐาน ๘๔,๐๐๐

จะแสดงจิตตวิสุทธิต่อ กรรมฐาน ๔๐ ประการและสติปัฏฐาน ๔ ได้แสดงแล้ว ก็เป็นอันว่ายังไม่หมดกรรมฐานแม้สำหรับเพื่อสมาธิอันเรียกว่าสมถกรรมฐาน พระอาจารย์ผู้อธิบายกรณีเมตตสูตรได้กล่าวว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงสอนกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลาย ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน อันจำนวน ๘๔,๐๐๐ นี้เป็นคำที่พระอาจารย์ได้แสดงจำนวนพระธรรมชั้นตรี เรียกว่า ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี โดยที่ได้แสดงไว้ว่าพระไตรปิฎกคือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก ที่แบ่งคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอันจารึกไว้เป็นตัวอักษรเป็น ๓ หมวด คำว่า “ปิฎก” แปลว่า ตะกร้า ไตร แปลว่า สาม ทิ-ปิ-ฎะ-กะ ไตรปิฎก ก็แปลว่า ๓ ตะกร้า เหมือนอย่างว่าเอาพระวินัยมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าวินัยปิฎก เอาพระสุตตมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าสุตตันตปิฎก เอาพระอภิธรรมมาใส่ไว้ตะกร้าหนึ่ง ก็เรียกว่าอภิธรรมปิฎก ความหมายก็คือว่าหมวดหรือกอง เช่นเดียวกับคำว่าธรรมชั้นตรีที่แปลว่ากองของธรรม อันหมายความว่าธัมมหลาย ๆ ข้อที่เป็นเรื่องเดียวกัน ก็รวมอยู่เป็นหมวดเดียวกัน ก็เป็นธรรมชั้นตรีอันหนึ่งเรียกว่ากองแห่งธรรม สมมติว่าธัมมหมวดที่มีอุปการะมากในทุกะหมวด ๒ ก็มี ๒ ข้อ คือสติ ความระลึกได้ สัมปชัญญะ ความรู้ตัว ก็เป็นธรรมชั้นตรีหนึ่ง คือกองแห่งธรรมกองหนึ่งอันเป็นต้น และ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรีเอา ๒ หาร ก็เป็น ๘๒,๐๐๐ สำหรับอภิธรรมปิฎกนั้นว่ามีถึงครึ่งหนึ่งของพระธรรมชั้นตรีทั้งหมด ก็คือ ๔๒,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี คราวนี้ส่วนวินัยปิฎกกับสุตตันตปิฎกนั้น ก็เหลืออีกครึ่งหนึ่งมาแบ่งเป็น ๒ เมื่อแบ่งเป็น ๒ ส่วนหนึ่งก็เป็น ๒๑,๐๐๐ เพราะฉะนั้นพระวินัยปิฎกจึงมี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี พระสุตตันตปิฎกก็มี ๒๑,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี รวมเข้าก็เป็น ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี แต่ว่าจะมีใครเคยนับหรือเปล่าไม่ทราบ แต่ก็ก็เป็นจำนวนที่พระอาจารย์ท่านตั้งเอาไว้ ก็เห็นจะต้องถือเอาความหมายว่ามีมากนั่นเอง และพระอาจารย์ผู้อธิบายพระสูตรดังกล่าวข้างต้น ท่านบอกว่า พระพุทธเจ้าสอนกรรมฐานแก่ภิกษุทั้งหลายนี้ ๘๔,๐๐๐ กรรมฐาน หรือ ๘๔,๐๐๐ ข้อ ก็เป็นอันว่าพระธรรมชั้นตรีทั้งหมดนี้เป็นกรรมฐานทั้งนั้น

อันที่จริงพิจารณาแล้ว ก็เห็นว่าทุก ๆ อย่างผู้ที่เป็นบัณฑิตคือเป็นข้อกรรมฐานได้ทั้งนั้น คือว่าอารมณ์ทั้ง ๖ ซึ่งจิตรับทางทวารทั้ง ๖ ดังที่กล่าวมาแล้วอยู่ทุก ๆ วัน ทุก ๆ เวลา

นั้น ก็เป็นกรรมฐานได้ทั้งหมด รูปที่ตาเห็นทั้งหมด เสียงที่หูได้ยินทั้งหมด กลิ่นรสโผฏฐัพพะ
 ที่จมูกกลิ่นกายได้ทราบทั้งหมด และรั้มมะคือเรื่องราวที่ใจได้รู้ได้คิดทั้งหมด บัณฑิตถือเป็น
 กรรมฐานได้ทั้งนั้น เพราะว่าเมื่อมีสติกำหนดในอารมณ์ทั้งปวงเหล่านั้นอยู่ทุกอิริยาบถ อารมณ์
 ทั้งปวงเหล่านั้นก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น ดังเช่นที่มีเรื่องเล่า ว่าภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่งท่านไป
 บิณฑบาต กลับจากบิณฑบาตก็เอาน้ำล้างเท้า น้ำที่เทล้างเท้านั้น เมื่อเทลงไปก็แรกที่ปรากฏ
 เป็นน้ำไหล แล้วค่อย ๆ ซึมไหลไปในแผ่นดินหมด ท่านก็มาจับอาการที่น้ำไหลซึมลงไป
 ในแผ่นดินหมดนั้นมาพิจารณา ว่าทุกอย่างที่เป็นสังขารก็เป็นสิ่งที่เกิดและดับ ท่านก็ได้ดวงตาเห็น
 ธรรม อันที่จริงนั้นเมื่อเข้ามาบวชก็ต้องบิณฑบาตกันอยู่ทุกวัน ๆ และก็ต้องมีน้ำล้างเท้ากันอยู่
 ทุกวัน ๆ แต่ในวันอื่นนั้นไม่ได้ตั้งสติที่จะพิจารณา สติไม่เกิดก็ไม่เป็นกรรมฐาน แต่เมื่อสติ
 เกิดขึ้นจิตที่กำหนดก็เป็นจิตที่บริสุทธิ์ เป็นจิตวิสุทธิขึ้นในขณะนั้น เพราะฉะนั้นจึงได้ปัญญา
 มองเห็นเกิดดับจากน้ำที่เทล้างเท้า ซึ่งเป็นน้ำที่ไหลแล้วก็ค่อย ๆ ซึมหายไป
 ในแผ่นดินหมด อันแสดงว่าสังขารทั้งหลายเป็นสิ่งที่เกิดดับ ชีวิตนี้เกิดดับดังนั้น ก็เป็นत्वปัญญาซึ่งเป็นวิปัสสนา
 ชันมา

หรือแม่ในสมัยหลังนี้ที่ท่านแสดงถึงพระเถระรูปหนึ่งที่มีชาวบ้านหลังวัดเขาตากัน ท่าน
 ก็เอารูปเทียนมาจุดพนมมือฟัง ว่านาน ๆ จะได้ยินเสียงคำแบบนี้สักทีหนึ่ง เพราะฉะนั้นแม่ที่
 เสียงคำกันนี้ก็เป็นกรรมฐานเหมือนกัน ในเมื่อกำหนดพิจารณาลงไป ว่าคนเราเมื่อโทสะเกิด
 ขึ้นก็เป็นดังนี้ คำกันโครมครามอย่างนี้ ตีกันคำกัน เพราะฉะนั้นถ้าใครเห็นเป็นกรรมฐาน
 ในคำคำได้ก็แปลว่าโทสะก็สงบ จิตก็บริสุทธิ์ แม้เสียงเพลงที่ร้องก็มีเล่าไว้ ว่าพระเถระรูปหนึ่ง
 ไปบิณฑบาต ได้ยินเสียงเพลงที่ชาวบ้านร้อง ก็กำหนดเสียงเพลงและเนื้อเพลงที่แสดงถึงความ
 เกิดดับ คือว่าท่านจับความไปในความเกิดดับ แต่เนื้อเพลงนั้นจะว่าอย่างไรท่านไม่ทราบ แต่ว่า
 ท่านจับความไปในทางสิ่งที่แสดงถึงการเกิดดับ ก็เป็นกรรมฐานขึ้นได้เหมือนกัน ก็เกิดดวงตา
 เห็นธรรมขึ้นได้เหมือนกัน ก็เป็นอันว่าทั้งเสียงคำทั้งเสียงร้องเพลงนั้นบัณฑิตถือเป็นกรรมฐาน
 ได้ทั้งนั้น ให้สำเร็จประโยชน์เหมือนกัน เพราะฉะนั้นจึงกล่าวได้ว่ากรรมฐานนั้นมีอยู่รอบตัว
 เมื่อรู้จักที่จะคิดให้ถูกทางของกรรมฐานแล้ว ก็เป็นกรรมฐานทั้งนั้น เพราะฉะนั้นที่พระอาจารย์
 ว่าพระพุทธเจ้าสอนกรรมฐาน ๘๔,๐๐๐ แก่ภิกษุทั้งหลายนั้นก็มิมีเหตุผล คือว่าทรงจับเรื่องที่
 บังเกิดขึ้นเป็นกรรมฐานทั้งนั้น ผู้ที่ได้อ่านเรื่องธรรมบท หากมาคิดในแง่นี้แล้วก็จะเห็นว่าเป็น
 เช่นนั้น

การแสดงธรรมของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ที่กล่าวไว้ว่าอาการที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม ๓ อย่าง ในนวกวาทคือ ๑. ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ ๒. ทรงแสดงธรรมมีนิทาน คือเหตุที่ตรงตามให้เห็นจริงได้ และ ๓. ทรงแสดงธรรมที่มีปฎิหาริย์ คือผู้ฟังย่อมได้รับผลตามสมควร แก่ความปฏิบัติ อันนี้เป็นความจริง ปฏิบัติได้ผลจริง และข้อที่ว่าทรงแสดงธรรมเพื่อยู้งเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็นนั้น ก็คือว่าธัมมะที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงทั้งสนั้น ทรงแสดงในตนเอง ไม่ใช่ทรงแสดงที่อื่น เหมือนอย่างนายแพทย์ที่ศึกษาวิชาแพทย์นั้นก็ศึกษาภายในร่างกายของมนุษย์และของสัตว์ทั้งนั้น และเมื่อประกอบบยารักษา ก็ประกอบบยารักษาในร่างกายของสัตว์และคนทั้งนั้น ไม่ใช่ที่อื่น พระพุทธเจ้าก็ทรงแสดงธรรมภายในคัมภีร์นี้ จึงรู้ได้เห็นได้ด้วยตัวเอง ถ้าทรงแสดงที่อื่นข้างนอก เช่นทรงแสดงเรื่องโลกมีที่สุกโลกไม่มีที่สุกเป็นต้น ผู้ฟังก็ได้แต่เชื่อเท่านั้น หรือไม่เช่นนั้นก็ไม่เชื่อเอาเสียเลย ที่จะรู้นั้นไม่มี ได้แต่เชื่อ เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงไม่ทรงพยากรณ์ในเรื่องภายนอกทั้งหลายดังกล่าว ทรงพยากรณ์คือแสดงแก้ไขแต่ภายในคัมภีร์นี้ แสดงว่าทรงบัญญัติทุกข์ บัญญัติเหตุเกิดทุกข์ บัญญัติความดับทุกข์ บัญญัติทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในกายอันยาวาหาหนึ่ง มีสติปัญญาใจนี้เอง ในพระบาลีนั้นท่านใช้คำว่า ทรงแสดงโลก ทรงแสดงเหตุเกิดโลก ทรงแสดงความดับโลก ทรงแสดงทางปฏิบัติให้ถึงความดับโลก ก็หมายถึงทรงแสดงทุกข์เป็นต้นนั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงรู้ได้เห็นได้

และทรงแสดงธรรมมีนิทานคือเหตุที่ผู้ฟังอาจตรงตามให้เห็นจริงได้ คำว่า “นิทาน” นี้เป็นคำบาลีที่ท่านใช้ ว่าทรงแสดงธรรมมีนิทาน แต่ไม่ได้หมายความว่า เป็นนิทานที่เล่าอ้างกันเป็นเรื่อง แต่หมายความว่า มีเหตุที่ทรงปรารภ และเหตุที่ทรงปรารภนั้นมีแสดงไว้ในธรรมบทมาก คือบางทีก็เสด็จไปบิณฑบาต เห็นเด็กกำลังคั่งกัน ก็ทรงจับขึ้นมาทรงแสดงเป็นธัมมะสั่งสอน ซึ่งโดยความก็คือว่าทุก ๆ สัตว์บุคคลต่างก็รักชีวิตของตน ต้องการความสุขอยู่ด้วยกัน จึงไม่ควรทำร้ายกัน ไม่ควรจะทำทุกข์ให้แก่กัน ก็ทรงปรารภเอาเหตุที่เกิดขึ้นมาจับเป็นธัมมะสั่งสอน ก็เหมือนอย่างที่เราที่แรก ว่าภิกษุหรือภิกษุณีรูปหนึ่งท่านกลับจากบิณฑบาตล้างเท้า ก็เห็นน้ำซึมหายไปโดยลำดับ ก็ได้ความคิดถึงความเกิดดับของสังขารทั้งหลายดังที่เล่ามานั้น เพราะฉะนั้นเมื่อจับเอาเรื่องที่เกิดขึ้นในปัจจุบันนี้แหละเป็นต้นนิทานคือตัวเหตุ มาแสดงเป็นธัมมะแล้ว ทุก ๆ เรื่องนั้นก็เป็นที่กรรมาฐานทั้งนั้น และก็โดยเฉพาะทุกคนเมื่อเป็นบัณฑิตก็เป็นผู้ฉลาด ได้ประสบเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ย่อมสามารถจับเอาเหตุการณ์เหล่านั้นมาสอน

ตัวเอง เป็นกรรมฐานขั้นได้ทุก ๆ อย่างเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเรื่องที่เป็นกรรมฐานนั้นจึงมีมากมาย ใช้ได้ทั้งนั้น ทั้งที่กล่าวมาแล้วว่าคำก็ใช้ได้ ร้องเพลงก็เป็นได้ ทั้งนี้เป็นต้น

สรุปหลักปฏิบัติกรรมฐาน ๕ ประการ

เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ตรัสไว้อีกปริยายหนึ่ง สรุปข้อที่ปฏิบัติเป็นกรรมฐานในการที่จะทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นจิตตวิสุทธิไว้เพียง ๕ ประการ เป็นหลัก คือ

ประการที่ ๑ เพื่อสงบกิเลสของวราคะ อันกิเลสของวราคะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าสวยงาม เพราะฉะนั้นก็ใช้กรรมฐานสำหรับพิจารณาว่าไม่สวยงาม เช่นกายกตาสติ สติพิจารณากาย กังทีโนสติบัญญัติฐานแสดงไว้ในหมวดบัญญัติลบลัทธิพะ ข้อที่ว่าด้วยสิ่งบัญญัติที่พระอุปัชฌาย์เอามาสอนนาค ผมชนเล็บพันหนึ่งว่าเป็นสิ่งบัญญัติไม่สวยงาม หรือว่าพิจารณาอาการ ๓๑ หรือ ๓๒ กังทีได้เคยแสดงมาแล้ว เมื่อเป็นกัณฑ์ก็จะทำให้จิตสงบจากราคะได้ เพราะวราคะนั้นเกิดขึ้นทั้งอยู่ในอารมณ์ที่เห็นว่าสวยงาม หรืออารมณ์ที่ยึดถือว่างาม เพราะฉะนั้นก็ต้องพิจารณาว่าไม่งามในทางตรงกันข้าม ซึ่งเป็นสัจจะคือความจริง เพราะว่าสิ่งที่ยึดถือว่างามนั้นอันที่จริงไม่งาม เพราะมองในแง่ที่บัญญัติต่าง ๆ ของผมชนเล็บพันหนึ่งเป็นต้น

ข้อที่ ๒ เพื่อจะสงบกิเลสของโทสะ อันกิเลสของโทสะนั้นย่อมเกิดขึ้นในอารมณ์ที่ยึดถือว่าไม่งามอันตรงกันข้าม เมื่อเป็นกัณฑ์ ก็ต้องใช้กรรมฐานที่จะทำให้เห็นว่างาม จึงได้ตรัสสอนให้เจริญเมตตาแผ่จิตออกไปให้มีความสุข ไม่มีภัยไม่มีเวรไม่มีทุกข์ รักษาตนให้สวัสดิ์อันตรงกันข้ามกับโทสะ เพราะเมตตาอันนี้จะทำให้จิตกลับอ่อนโยนเห็นว่างาม ในบุคคลหรือในวัตถุอันเป็นที่ตั้งแห่งโทสะนั้น กังจะพึงเห็นได้ ว่าคนที่มีเมตตาต่อกันนั้น จะมองเห็นกันด้วยสายตาที่เป็นมิตรจิตใจที่เป็นมิตร ไม่ขัดลูกตาก็คืองาม เหมือนอย่างพ่อแม่เห็นลูก พ่อแม่เต็มไปด้วยเมตตาในลูก เพราะเห็นว่าลูกงามไม่ขัดลูกตาก็คือความรัก แม้ว่าหน้าตาจะเขลอะเขลอะอย่างไร หรือว่าลูกจะเจ็บป่วยน่าเกลียดอย่างไรก็ยังเห็นว่างามอยู่นั้นเองด้วยความรัก อาบน้ำให้ได้ปฏิบัติได้รักษาให้ได้ไม่รังเกียจในสิ่งไม่สะอาดต่าง ๆ ของร่างกาย ทำให้ลูกได้ นี่เป็นข้อ ๒ และเมื่อทำในข้อ ๒ นี้ก็จะดับโทสะได้

เพราะฉะนั้นให้เทียบเคียงกันในระหว่าง ๒ ข้อก่อน คือข้อ ๑ นั้นให้เห็นว่าไม่งามในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งของวราคะ เพราะวราคะนั้นตั้งอยู่ในอารมณ์ที่ยึดถือว่างาม เพราะฉะนั้นก็ต้องแก้ด้วยกรรมฐานที่พิจารณาว่าไม่งาม แต่อันที่จริงก็ไม่งาม ก็มองในแง่ที่ไม่งามในส่วน

ที่ไม่งาม เพื่อจะดับกิเลสกองราคะ คราวนี้มาถึงข้อ ๒ กิเลสกองโทสะกลับใช้กรรมฐานข้อเมตตาให้เห็นว่างาม เพราะว่าโทสะนั้นเกิดขึ้นในอารมณ์ที่เห็นว่าไม่งามขัดลุตา ทำให้จิตใจ เพราะฉะนั้นเมื่อได้เมตตาแล้วก็จะดับโทสะได้ ความที่เห็นว่าไม่งามอันเป็นที่ตั้งของโทสะก็หายไป เพราะฉะนั้นจึงตรงกันข้าม

คราวนี้มาถึงข้อ ๓ ให้หัดทำกรรมฐานทั้ง ๒ อย่าง คือว่าในอารมณ์บางอย่างนั้นเป็นที่ตั้งคือชวนให้เกิดโทสะก็มี เป็นชวนให้เกิดราคะก็มี เพราะฉะนั้นก็หัดทำกรรมฐานในอารมณ์เช่นนั้นว่าเป็นสิ่งที่ไม่งามได้ คือให้สงบได้ทั้งราคะทั้งโทสะ เพราะว่าแม้กรรมฐานที่กำหนดพิจารณาว่าไม่งาม เช่นกายคตาสติคังกล่าว หรืออสุภกรรมฐาน พิจารณาซากศพ ก็ย่อมระงับได้ทั้ง ๒ เหมือนกัน ระงับกองราคะก็ได้ ระงับกองโทสะก็ได้ อันหมายความว่าเมื่อปฏิบัติในกรรมฐานสำหรับระงับกิเลสกองราคะโดยตรงคือกายคตาสติ สติที่พิจารณากายว่าไม่งาม กิเลสกองราคะลงไปได้ แต่ว่าก็อย่าให้กิเลสกองโทสะเกิดขึ้นด้วย เพราะบางทีกิเลสกองโทสะนั้นยังเกิดขึ้นโดยไม่รู้ตัว ไม่รู้ว่าเป็นโทสะ แต่อันที่จริงเป็นโทสะเป็นการประทุษร้าย ดังเช่นที่มีเล่าว่าพระพุทธเจ้าทรงสอนกรรมฐานก็กายคตาสตินี้แหละ ทำให้ภิกษุทั้งหลายมองเห็นว่าร่างกายนี้เป็นสิ่งปฏิญญาไม่สะอาด เต็มไปด้วยของปฏิญญาไม่สะอาดต่าง ๆ กิเลสกองราคะก็สงบ แต่คราวนี้มันเกินไป คือเกิดรังเกียจร่างกายขึ้นมาว่าสกปรก อยู่กับสิ่งที่สกปรกทุกวัน ทำลายมันเสียดีกว่า ก็เลยฆ่าตัวตาย ดังนั้นไม่ถูก เพราะฉะนั้นจึงต้องมีเมตตาประกอบด้วย เพราะว่าชีวิตร่างกายนี้ต้องเมตตา พุทธศาสนาไม่ได้สอนให้ฆ่า แต่ให้เลี้ยงเอาไว้เพื่อจะทำประโยชน์ต่อไป อย่างเมตตาที่สอนนั้นก็สอนให้มีความเมตตาเอ็นดูอยู่ในชีวิตทั้งหลาย ในสัตว์ทั้งหลาย ไม่ให้ฆ่าไม่ให้ทำลาย การฆ่าตัวตายก็เป็นโทสะเหมือนกัน แต่เป็นโทสะอย่างละเอียด มันเป็นโมหะนั้นแหละมากกว่า แต่อาการที่ทำลายนั้นก็เป็นเรื่องคล้าย ๆ ของโทสะที่แปลว่าเครื่องประทุษร้าย เพราะฉะนั้นต้องอย่าให้เลยเถิดไป ต้องมีเมตตามากำกับไว้ด้วย บางทีถ้าเมื่อ ๆ หนักเข้าไปก็โยนทิ้ง นี้ก็ไม่ได้ ไม่ควรที่จะโยนทิ้ง ต้องเลี้ยงไว้ต้องรักษาไว้

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๔ ก็เหมือนกัน คือว่ามุ่งเพื่อที่จะทำลายโทสะดับโทสะ ก็เจริญเมตตา แต่เมื่อได้เมตตาแล้วอย่าให้เมตตานั่นกลายเป็นราคะขึ้นมา เพราะฉะนั้นจึงให้พิจารณาให้เห็นความปฏิญญาคู่กันไปด้วย ดังเช่นเจริญเมตตาไปในสัตว์บุคคลทั้งหลาย ก็เกิดจิตมีเมตตาที่มีความรักใคร่ปรารถนาให้เป็นสุข แต่บางทีก็เลยเกิดราคะในสัตว์บุคคลนั้นด้วย ดังนั้นไม่ถูกต้องเมตตาก็กลายเป็นราคะไป เพราะฉะนั้นก็ต้องให้พิจารณาในข้อที่เป็นของไม่งามประกอบกันไป

ด้วย เพราะฉะนั้นจึงต้องแบ่งกันว่าส่วนไหนควรพิจารณาไปในทางที่ไม่งาม ส่วนไหนควรพิจารณาว่างาม อย่าให้เป็นกิเลสทั้ง ๒ ฝ่าย และเพื่อให้ไม่เป็นกิเลสทั้ง ๒ ฝ่ายนั้น จึงต้องมีกรรมฐานคู่กันอยู่ดังนี้ สำหรับที่จะช่วยกัน เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติกรรมฐานจึงต้องหัดไว้ทั้ง ๒ ส่วน หัดทำกรรมฐานในท่านพิจารณาให้เห็นว่าไม่งาม เช่นกายกตาสติ อสุภกรรมฐานด้วย และก็หัดพิจารณาในท่านว่างามคือเมตตาไว้ด้วย เพราะเมตตาจะเห็นว่างาม แม้ในวัตถุสิ่งเดียวกันนั้น เช่นมุ้งที่จะสงบราคะก่อน พิจารณาว่าไม่งาม แต่ก็ให้มีเมตตากำกับด้วย เพื่อจะได้ไม่ทำลาย แล้วก็ในส่วนที่เพื่อทำลายโทสะก็เหมือนกัน แม้เมตตาไปเพื่อที่จะระงับโทสะทำลายโทสะ ก็ต้องหัดที่จะพิจารณาในท่านที่เป็นกายกตาสติหรืออสุภกรรมฐาน คือในทางที่เห็นว่าไม่งามนั้น ด้วย เพื่อไม่ให้เมตตากลายเป็นราคะ ดังนี้เป็นข้อที่ ๔

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๕ เมื่อปฏิบัติได้ดังนี้แล้วก็เว้นได้ทั้ง ๒ คือไม่ต้องใช้กรรมฐานเพื่อระงับราคะ คือในทางพิจารณาว่าไม่งาม และกรรมฐานเพื่อระงับโทสะ คือในทางพิจารณาว่างามอันเป็นทางตรงกันข้ามกันนั้น เว้นได้เสียทั้ง ๒ อย่าง และทำจิตให้เป็นอุเบกขา คือเข้าไปเพ่งเฉยอยู่เป็นกลางในภายใน มีสติความระลึกได้ สัมปชัญญะความรู้ตัวกำกับอยู่ เป็นการตั้งสงบอยู่ในภายในเป็นอุเบกขา ดังนี้เป็นข้อที่ ๕

นี้เป็นวิธีปฏิบัติทำจิตตวิสุทธิ คือทำจิตให้บริสุทธิ์ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนสรุปเอาไว้ ว่าวิธีปฏิบัตินี้มี ๕ ประการดังนี้ กรรมฐานทั้งหมดจะมีที่ข้อนี้ก็ตาม ก็เพื่อให้ได้ผลตามหลักปฏิบัติทั้ง ๕ ประการนี้.

ครั้งที่ ๓๒ ลักษณะพุทธศาสนา ทิวฏฐิวิสุทธิ

การชำระทิวฏฐิวิสุทธิเป็นวิปัสสนากรรมฐาน

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๓ คือ ทิวฏฐิวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งความเห็น วิสุทธิข้อที่ ๑ คือ สีสวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งศีล ข้อที่ ๒ จิตตวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งจิต ก็คือศีลและสมาธิ ข้อที่ ๑ คือศีลนั้นต้องมีเป็นภาคพื้น ข้อที่ ๒ คือสมาธิต้องมีเป็นบาทของวิปัสสนา คือของบัญญัติ และตั้งแต่ข้อที่ ๓ ไปจนถึงข้อที่ ๗ เป็นตัวบัญญัติหรือเป็นตัววิปัสสนา เพราะฉะนั้น การแสดงอธิบายวิปัสสนากรรมฐานหรือบัญญัติในไตรสิกขา จึงอธิบายได้ด้วยวิสุทธิตั้งแต่ข้อ ๓ จนถึงข้อที่ ๗ รวมเป็น ๕ ข้อ

ข้อที่ ๓ นี้เป็นตัววิปัสสนาข้อแรก คือจะต้องปฏิบัติทำทิวฏฐิวิสุทธิคือความเห็นให้หมกจุกบริสุทธิ์ก่อน อันทิวฏฐิวิสุทธิคือความเห็นนั้น สำหรับขั้นที่ทำให้บริสุทธิ์ในที่นี้ ก็คือความเห็นในตัววิปัสสนาภูมิ ภูมิของวิปัสสนา คำว่า “ภูมิ” นั้นเราใช้เรียกกันว่าภูมิชั้นหรือว่าภูมิแผ่นดิน ภูมิของวิปัสสนานั้นก็คืออารมณ์ของวิปัสสนา ที่ตั้งของวิปัสสนา ในการปฏิบัติวิปัสสนานั้น จะต้องได้วิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นที่ตั้งของวิปัสสนา เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา อันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ และวิปัสสนาภูมิในที่นี้หมายถึงการปฏิบัติชำระทิวฏฐิวิสุทธิคือความเห็นเสียก่อน อันการชำระทิวฏฐิวิสุทธิคือความเห็นเสียก่อนนั้น ก็จะต้องมีศีลมีสมาธิเป็นพื้นฐานเป็นบาทมาโดยลำดับ คือว่าศีลนั้นเป็นเครื่องกำจัดกิเลสอย่างหยาบ รากะโทสะโมหะที่เป็นอย่างหยาบ อันเป็นเหตุให้ละเมิดออกไปทางกายทางวาจาทางใจ และก็จะต้องมีสมาธิสำหรับที่จะสงบหรือชำระกิเลสอย่างกลางคือนิรวรณ ก็คือรากะโทสะโมหะซึ่งเป็นชั้นนิรวรณที่เกิดขึ้นในใจ เมื่อเป็นดังนี้จิตก็จะสงบตั้งมั่นลงได้ ก็น้อมจิตที่เป็นสมาธิอันมีศีลเป็นพื้นฐานนี้ซึ่งเป็นจิตที่สงบ มากำหนดพิจารณาคุณภาพนี้ ก็คือความเป็นอัตตาคำว่าตนนี้ ว่าอัตตภาพนี้คือความเป็นอัตตาคำว่าตนนี้ เป็นอัตตัตถัญญา ความสำคัญหมายความว่าตัวตน เป็นสัจจัตถัญญา ความสำคัญหมายความว่าตนตัวบุคคล อัตตัตถัญญา กับสัจจัตถัญญา นี้ กล่าวรวมกันในภาษาไทยอย่างง่าย ๆ ก็คือความเป็นตัวบุคคลตัวตนเราเขา ความสำคัญหมายความว่าตนตัวบุคคลตัวตนเราเขา

รูขันธ์ ๕ หรือนามรูป

อันความสำคัญหมายว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา^๕เกิดขึ้นที่ไหน ก็เกิดขึ้นที่กองทั้ง ๕ ที่พระพุทธรเจ้าตรัสเรียกว่าขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์ กองรูป เวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ เพราะเหตุที่มีความยึดถืออยู่ในขันธ์ ๕ นี้ว่า เออ! มม นี่เป็นของเรา เอโส! มสมฺมิ เราเป็นนี่ เอโส! เม อตฺตา นี่เป็นอัตตาตัวตนของเรา หรือกล่าวสั้นว่าเป็นตัวเราของเรา เพราะฉะนั้นขันธ์ ๕ จึงชื่อว่าอุปาทานขันธ์ แปลว่าขันธ์เป็นที่ยึดถือตั้งกล่าว ฉะนั้นอัตภาพนั้นก็คือตัวอัตตสัญญา สัตตสัญญา ซึ่งตั้งขึ้นที่ขันธ์ ๕ นี้ อันเป็นที่ยึดถือว่าตัวเราของเรา จึงเรียกว่าอุปาทานขันธ์ เพราะฉะนั้นจึงกำหนดพิจารณาให้รู้จักขันธ์ ๕ ว่ารูปเป็นอย่างนี้ ก็คือเป็นมหาภูตรูป รูปที่เป็นใหญ่ อันได้แก่ธาตุทั้ง ๔ คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม เรียกว่ามหาภูตรูป และอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คืออาศัยซึ่งมหาภูตรูปนั้นอยู่ เป็นต้นว่าประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท จิวหาประสาท กายประสาท วิสัยคือสิ่งที่ต่อกันกับประสาททั้ง ๕ นั้น ก็คือรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะสิ่งที่กายถูกต้อง ตั้งนี้เป็นต้น ก็เป็นกองหนึ่งเรียกว่ารูปขันธ์ กองรูป เวทนาเป็นอย่างนี้ คือความรู้เป็นสุขเป็นทุกข์หรือเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าเวทนาขันธ์ กองเวทนา สัญญาเป็นอย่างนี้ คือความจำหมายต่าง ๆ จำรูปจำเสียงจำกลิ่นจำรสจำโผฏฐัพพะจำเรื่องราวทั้งหลาย ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสัญญาขันธ์ กองสัญญา สังขารเป็นอย่างนี้ คือความปรุงคิดหรือความคิดปรุงต่าง ๆ คิดปรุงรูปคิดปรุงเสียง คิดปรุงกลิ่นคิดปรุงรสคิดปรุงโผฏฐัพพะคิดปรุงเรื่องราวต่าง ๆ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าสังขารขันธ์ กองสังขาร วิญญาณเป็นอย่างนี้ คือว่ารู้เห็น คือรู้รูปทางตาที่เรียกว่าเห็น รู้เสียงทางหูที่เรียกว่าได้ยินหรือได้ฟัง ทราบกลิ่นทางจมูก ทราบรสทางลิ้น ทราบสิ่งถูกต้องทางกาย และรู้เรื่อง^๕ที่คิดที่นึกทางมโนคือใจ ก็รวมเป็นกองหนึ่งเรียกว่าวิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ เรียกว่ารูปก็เพราะเป็นสิ่งที่ต้องชำระถูกรูทรมไป และอีก ๔ กองนี้รวมเรียกว่านาม ก็เพราะเป็นสิ่งที่นุ่มไปของจิตเพื่อรับอารมณ์ทางทวารทั้ง ๖ ดังที่ได้กล่าวแล้ว เพราะว่าจิตที่นุ่มออกมารับอารมณ์นั้นก็คือรับรู้นั้นเอง เป็นเวทนามก็เป็นรู้อย่างหนึ่ง คือว่ารู้เป็นสุขเป็นทุกข์เป็นกลาง ๆ ก็ไม่ทุกข์ไม่สุข เป็นสัญญามก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้จำหมาย เป็นสังขามก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้คิดปรุงหรือปรุงคิด เป็นวิญญาณก็รู้อย่างหนึ่งคือรู้ที่เรียกว่าเห็นที่เรียกว่าได้ยิน เป็นต้น จึงเรียกว่านาม

ดูให้รู้จักว่ารูปเป็นอย่างนี้ เวทนาเป็นอย่างนี้ สัญญาเป็นอย่างนี้ สังขารเป็นอย่างนี้ วิญญาณ
เป็นอย่างนี้ รวมเข้าก็คือว่ารูปเป็นอย่างนี้ นามเป็นอย่างนี้ ดูให้รู้จัก

๖ ร่ายตนะ ๑๒

และก็ดูให้รู้จักสืบไปถึงอายตนะ ๖ ก็คืออายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ ที่
ต่อกัน ว่าตาเป็นอย่างนี้ รูปเป็นอย่างนี้ หูเป็นอย่างนี้ เสียงเป็นอย่างนี้ จมูกเป็นอย่างนี้
กลิ่นเป็นอย่างนี้ ลิ้นเป็นอย่างนี้ รสเป็นอย่างนี้ กายเป็นอย่างนี้ โสภณวัตถุที่กายถูกต้อง
เป็นอย่างนี้ มโนคือใจเป็นอย่างนี้ ธัมมะคือเรื่องราวเป็นอย่างนี้ อายตนะภายใน ๖ อายตนะ
ภายนอก ๖ ก็เป็น ๑๒

๖ ฐาตุ ๑๘

ต่อจากนั้นก็ดูให้รู้จักธาตุทั้ง ๑๘ ธาตุทั้ง ๑๘ นั้นก็คือ จักขุ ตา รูป และจักขุวิญญาณ
โสตะ หู เสียงและโสทวิญาณ ฆานะ จมูก กลิ่นและฆานวิญาณ ชิวหา ลิ้น รสและ
ชิวหาวิญาณ กาย โสภณวัตถุและกายวิญาณ มโน ใจ ธัมมะเรื่องราวและมโนวิญาณ
๖ กับ ๓ ก็เป็น ๑๘ เรียกว่าธาตุ ๑๘ ที่เรียกว่าธาตุ ๑๘ นั้นก็โดยอธิบายว่า ทั้งหมดนี้ทรง
หรือดำรงภาวะของตนอยู่ตามประเภท เช่นจักขุคือตาที่ทรงภาวะเป็นตาดำรงภาวะเป็นตาอยู่ รูป
ก็เช่นเดียวกัน จักขุวิญญาณก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงมีจักขุคือตา มีรูปและมีจักขุวิญญาณ
ถ้าหากว่าไม่มีความทรงภาวะของตนอยู่แล้ว ก็จะไม่ปรากฏว่ามีจักขุคือตา ไม่ปรากฏว่ามีรูปและ
มีจักขุวิญญาณ

ฉะนั้นจึงเรียกว่าธาตุ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ดำรงอยู่ แต่ไม่ใช่หมายความว่าทรงอยู่
หรือดำรงอยู่ตลอดไป หมายความว่าทรงอยู่ดำรงอยู่ในขณะที่ตั้งอยู่ เพราะว่าทั้งหมดนี้ก็เป็น
สังขารคือสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น หรือเรียกว่าสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง ดังที่ได้อธิบาย
มาแล้ว ซึ่งมีลักษณะ ๓ คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความตั้งอยู่ปรากฏ และเมื่อตั้งอยู่ก็แปร
ปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ เพราะฉะนั้นลักษณะที่ ๒ คือความตั้งอยู่ปรากฏนั้น
ก็เพราะมีความเป็นธาตุคือยังตั้งอยู่ได้ แม้ว่าจะตั้งอยู่แล้วก็ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปก็ตาม
แล้วในที่สุดก็ต้องแตกสลายไปก็ตาม แต่ก็ยังมีภาวะที่ตั้งอยู่ ทรงนี้แหละที่มีความเป็นธาตุ จึงรู้
ว่าธาตุ ๑๘

รูปภาพหรือสภาวะธรรม

และต่อจากนั้นก็เป็นเวลา เป็นสัญญา เป็นสังขาร ความที่มากำหนดดูให้รู้จักขั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป และอายตนะ ๑๒ กับธาตุ ๑๘ ทั้งนี้ เรียกว่าเป็นวิปัสสนาภูมิ คือเป็นภูมิของวิปัสสนา และกำหนดให้รู้จักว่าทั้งหมดนี้เป็นสภาวะธรรม สภาวะธรรมนั้นแปลว่าธรรมที่มีภาวะของตนเอง ที่เรียกว่ามีภาวะของตนเองนั้นก็คือว่ามีความเกิดขึ้น มีความตั้งอยู่ และเมื่อตั้งอยู่ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปของตนเอง คือมีลักษณะของตนเองดังที่กล่าวมาแล้วทั้ง ๓ นั้น และคำที่ว่าของตนเองนี้ ก็ไม่ใช่หมายความว่าไม่มีเหตุไม่มีปัจจัย แต่ว่ามีเหตุมีปัจจัยซึ่งจะกล่าวในข้อต่อไป สำหรับในข้อนี้ยังไม่กล่าวถึงเหตุถึงปัจจัย ก็เพราะเหตุและปัจจัยนั่นเอง จึงทำให้มีความเกิดขึ้นปรากฏเป็นต้นดังที่กล่าวมานั้น และเหตุปัจจัยนั้นก็เป็เหตุปัจจัยที่เนื่องกับสัตว์บุคคล ไม่ใช่ว่าไม่เนื่องกับสัตว์บุคคล แต่ความที่มีสัตว์บุคคลมานี้เอง ก็มาเนื่องตามความเป็นไปที่เรียกว่าสภาพภาวะของตนนั้น คือต้องมาเข้าในวงของเหตุผลที่เป็นตัวสภาพคือตัวภาวะของตน มาเข้าวงจรหรือวงกลมหรือเข้าทางของเหตุผลที่เป็นภาวะของตน เอาแต่เพียงว่าความเกิดขึ้นของขั้นอายตนะธาตุดังกล่าวนี้ แม้ว่าจะมีมารคาบิคาเป็นแดนเกิด ก็ยังต้องประกอบกับเหตุปัจจัยอื่น ๆ เข้ามาอีก เช่นว่าจะต้องมีสัตว์ที่เรียกว่ากัณธัพพะ เข้ามาถือปฏิสนธิ โดยที่สัตว์ผู้มาถือปฏิสนธินั้นยังมีกิเลสและมีกรรม ซึ่งเป็นวิญญูะ มีกรรมเป็นชนกกรรม กรรมที่ทำให้เกิด จึงมาถือปฏิสนธิเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดา และก็มีความก่อกำเนิดขึ้นมาไปตามภาวะของตน

รูปสามัญญลักษณะ

ฉะนั้น คำว่าสภาพตามภาวะของตนนั้น จึงหมายความว่า ตามเหตุปัจจัยของตนเอง เหมือนอย่างต้นไม้ที่บังเกิดขึ้น คนอาจจะเป็นผู้ปลูกคือปลูกเพาะเมล็ดหรือว่าคนเอามาปลูกรดน้ำ พรุนดินให้ปุ๋ยเป็นต้น แต่ว่าความแตกออกของเมล็ดเป็นหน่อหรือว่าเป็นต้นโดยลำดับนั้น ต้นไม้แตกเป็นหน่อจนถึงเป็นต้นตามภาวะของตนเอง คือตามเหตุปัจจัยของตนเองหรือของต้นไม้ตนเอง คนคอยแต่เพียงรดน้ำเป็นต้น คอยบำรุงเท่านั้น แต่ความเกิดของต้นไม้เป็นไปตามสภาพตามภาวะของตน หมายความว่าตามเหตุปัจจัยของต้นไม้เอง ดังนี้เรียกว่าสภาพ และความเป็นสภาพนั้นก็ไม่ได้หยุดเพียงความเกิดขึ้นปรากฏเท่านั้น ยังมีความตั้งอยู่ปรากฏและเมื่อตั้งอยู่ก็ยังมีภาวะแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างอื่นปรากฏอีก ดังนั้นก็เป็นที่ไปตามสภาพ

คือภาวะของตน คนเราจะไปฝันสภาพของขั้นธอายุตนเองไม่ได้ คือจะไปฝันให้เป็นไปตามที่
 ชอบใจไม่ได้ ขั้นธอายุตนเองเหล่านี้เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ก็เติบโตใหญ่ขึ้น เรียกว่าเจริญขึ้นมา
 เมื่อเรียกตามด้วยคำธรรมคาของร่างกาย ก็เรียกว่าเป็นเด็กเล็กเป็นเด็กใหญ่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็น
 ผู้ใหญ่ แล้วก็แก่ลงไปห่อหมกลงไป แล้วก็แตกสลายในที่สุด นี่เป็นสภาพคือเป็นไปตามภาวะ
 ของตนเองทั้งนั้น ที่เราเรียกว่าคตินธรรมคา อันนี้แหละคือตัวสภาพ จะไปฝันก็ไม่ได้ คั้งที่
 ทุกคนก็ชอบที่จะอยู่ในความเจริญ ที่เป็นหนุ่มเป็นสาวเป็นผู้ใหญ่ มีกำลังแข็งแรง ไม่ต้องการ
 ที่จะแก่ที่จะห่อหมกที่จะแตกสลาย แต่ว่าก็แก้ไขห้ามไม่ได้ ก็ต้องเป็นไปตามสภาพ และความที่
 เป็นไปตามสภาพคั้งนี้ตั้งแต่เกิด ความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ เมื่อตั้งอยู่ความ
 แปรปรวนไปเป็นอย่างอื่นปรากฏ คือปรากฏให้กำหนดรู้ได้ ให้เห็นให้สัมผัสได้ว่าเป็นอย่างนั้น
 ให้รู้ได้ และความที่ปรากฏเกิด ตั้งอยู่ และแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปนี้ ก็มีลักษณะต่าง ๆ ที่
 ปรากฏขึ้น แต่ว่าเมื่อรวมขึ้นโดยทั่วไปแล้ว ก็คือที่ตรงกันหมดของสิ่งที่ป็นสังขารที่ปรุงแต่ง
 ทั้งหมดแล้ว ก็รวมเข้ามาได้เป็นลักษณะ ๓ อันเรียกว่า สามัญลักษณ์ ลักษณะที่ทั่วไปของ
 สังขารทั้งปวง ก็คืออนิจจลักษณ์ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ทุกขลักษณ์ ลักษณะที่เป็นทุกข์
 อนัตตลักษณ์ ลักษณะที่เป็นอนัตตาไม่ใช่ตัวตน ซึ่งอันนี้ก็ได้อธิบายมาบ้างแล้ว ก็จะมี
 ไม่พูดไม่อธิบายในสามัญลักษณ์นี้ พิจารณาให้รู้จักสามัญลักษณ์ คือลักษณะที่ตรงกันหมด
 เหมือนกันหมดของสิ่งที่ป็นสังขารทุกอย่างให้รู้จัก ส่วนลักษณะที่แตกต่างกันไปในั้น ก็อาจจะมีการ
 แตกต่างกันไปเป็นอย่างโน้นเป็นอย่างนี้ เช่นว่าขั้นธ ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘
 มีความเกิดปรากฏ ความตั้งอยู่ปรากฏ มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ที่ลักษณะที่
 แตกต่างกันไปก็มีมาก เช่นว่าโดยรูป ก็อาจจะมีการคนเตี้ย บางคนสูง บางคนปานกลาง บางคน
 ผิวดำ บางคนผิวขาว อะไรเหล่านี้ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ก็เหมือนกัน ก็ต่างกันอย่างนั้นบ้าง
 ต่างกันอย่างนั้นบ้าง ตามลักษณะเฉพาะตัว ๆ ไป แต่ว่าก็รวมกันได้ว่า ทุก ๆ ขั้นธ ๕ ทุก ๆ
 อายุขณะ ๑๒ ทุก ๆ ธาตุ ๑๘ นั้น ย่อมไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป
 เป็นอนัตตคามิใช่ตัวตนเพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ เป็นแต่เพียงยึดถือว่า
 เป็นตัวเราของเรา คั้งที่ได้อธิบายแล้วข้างต้นว่าอุปาทานขั้นธหรือสัตตัตถัญญาอภัตตัตถัญญานนั้นเท่านั้น
 แต่อันที่จริงนั้นไม่มีตัวเราของเราที่แท้จริงอะไรเลย บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ทั้งนั้น
 ต้องเป็นไปตามสภาพคั้งที่กล่าวมาแล้ว

สรุปการชำระหนี้

ผู้ทำวิปัสสนานั้นเมื่อได้มีศีลและได้ทำสมาธิให้สงบ แล้วก็มาจับพิจารณาชำระหนี้ คือความเห็น ความเห็นที่ยังยึดถืออยู่ในตัวตนของเรา นี้ โดยกำหนดดูให้รู้จัก

๑. ก็คือให้รู้จักขั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อันเรียกว่า วิปัสสนาภูมิ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ตามที่กล่าวมาแล้ว ว่าต้องเป็นไปตามสภาพคือภาวะ เหตุปัจจัยของตัวเอง ตั้งแต่ความเกิดปรากฏ ตั้งแต่ความตั้งอยู่ปรากฏ ตั้งแต่เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏดังที่กล่าวมาแล้ว ให้รู้จักสภาพว่าสิ่งเหล่านี้เป็นไปตามสภาพคือ ภาวะเหตุผลของตนเองของแต่ละสิ่งเหล่านี้ และความปรากฏนั้นย่อมปรากฏให้เห็นได้ให้สัมผัสได้เป็นต้น ให้กำหนดพิจารณาให้รู้ได้ โดยที่ต้องมีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมาย ซึ่งลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายนั้นปรากฏ ความปรากฏนั้นปรากฏโดยที่มีลักษณะนั้นเป็นเครื่องกำหนดหมาย ถ้าไม่มีลักษณะเป็นเครื่องกำหนดหมายแล้ว ก็ปรากฏให้รู้ไม่ได้ให้พิจารณาไม่ได้ ที่ปรากฏคือปรากฏให้รู้ได้พิจารณาได้ ซึ่งรวมเข้ามาแล้วก็คือว่าในไตรลักษณ์ ลักษณะคือเครื่องกำหนดหมาย กำหนดให้รู้ได้พิจารณาได้ ว่าไม่เที่ยงอย่างนี้ เป็นทุกขอย่างนี้ เป็นอนัตตาอย่างนี้ ถ้าไม่ปรากฏก็พิจารณาให้รู้ไม่ได้ นี้ปรากฏ เหมือนอย่างว่าจะร้องบอกด้วยซ้ำว่า ฉันไม่เที่ยงนะ ฉันเป็นทุกข์นะ ฉันเป็นอนัตตานะ อย่างยึดถือ เมื่อพิจารณาให้ดีแล้วก็คล้าย ๆ กับว่า ขั้น ๕ ที่ย่อเป็นรูปนาม อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ จะตะโกนบอกอยู่ตลอดเวลาว่าอย่ามายึดถือ อันที่จริงนั้นข้าพเจ้าไม่เที่ยง ข้าพเจ้าเป็นทุกข์ ข้าพเจ้าเป็นอนัตตา

ประการที่ ๒ ก็ให้รู้จักสภาพ

ประการที่ ๓ ก็คือให้รู้จักสามัญญลักษณะ

รวมเป็น ๓ ประการ ประการที่ ๑ ให้รู้จักตัวขั้น ๕ ย่อเป็นนามรูป อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ประการที่ ๒ ให้รู้จักสภาพของสิ่งเหล่านี้ และประการที่ ๓ ให้รู้จักสามัญญลักษณะของสิ่งเหล่านี้ การปฏิบัติตั้งนี้เป็น การปฏิบัติทำปฏิญญิตวิมุตติให้หมดจด ให้หมดจดจากความยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรา และเมื่อพิจารณาไปจนรู้จักทั้ง ๓ ประการนี้ ก็ย่อมจะได้ปฏิญญิตวิมุตติ คือความหมดจดแห่งความเห็น อันเป็นวิมุตติข้อที่ ๓ อันนับว่าเป็นวิปัสสนาข้อที่ ๒.

ครั้งที่ ๓๓ ลักษณะพุทธศาสนา

กัณฑ์ชาตรีธรรมวิสุทธิ

ชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๔ กัณฑ์ชาตรีธรรมวิสุทธิ ความหมกจืดแห่งญาณเป็นเครื่องข่มพัน ความสงสัย เมื่อได้เริ่มปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐาน ชำระทวิภูมิจึงคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังที่ได้กล่าวแล้ว ก็ถึงขั้นที่ปฏิบัติชำระความสงสัยที่เกิดขึ้น เพราะว่าย่อมจะมีความสงสัยถึงตัวเราในอดีตบ้าง ในอนาคตบ้าง ในปัจจุบันบ้าง เพราะว่าเมื่อยังมีอัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเรา สัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์ ดังที่จะเรียกรวมกันว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา เมื่อยังมีความสำคัญหมายอยู่ ว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขายังเกิดขึ้น เพราะความยึดถือในขันธอายตนะธาตุทั้งที่ได้กล่าวแล้ว ก็ย่อมจะมีกัณฑ์ชาตรีคือความสงสัยเกี่ยวแก่ตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น และแม้ว่าจะชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ได้ ด้วยกำหนดพิจารณาให้พบขันธอายตนะธาตุ อันเป็นที่ตั้งแห่งความยึดถือว่าตัวเราของเรานั้น กำหนดให้รู้จักหน้าตาของขันธอายตนะธาตุ และกำหนดให้รู้จักสภาพคือภาวะความเป็นของขันธอายตนะธาตุนั้น ที่มีที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตน ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไป ซึ่งความเกิดขึ้นตั้งอยู่และเสื่อมดับไปนั้น ก็เป็นไปตามเหตุปัจจัยของขันธอายตนะธาตุนั้นเอง ปรากฏอยู่

ตามที่กล่าวนี้ก็กล่าวตามพระบาลีที่ตรัสไว้ว่า อุปฺปาทิ ปรุณฺณายติ ความเกิดขึ้นปรากฏ วิโย ปรุณฺณายติ ความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ จิตฺตํ อญฺญตฺตํ ปรุณฺณายติ เมื่อยังตั้งอยู่ ก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ตามพระพุทธานุชาตที่ตรัสนี้ ยกเอาข้อเสื่อมดับไปเป็นข้อที่ ๒ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเป็นข้อที่ ๓ แต่ว่าที่อธิบายนั้นจับตามลำดับเพื่อให้เข้าใจง่าย คือว่าความเกิดขึ้นปรากฏ ความตั้งอยู่ก็ปรากฏ และความที่เปลี่ยนแปลงเสื่อมสิ้นไปในที่สุดก็ปรากฏ เอาความตั้งอยู่มาไว้เป็นที่ ๒ เอาความที่เสื่อมสิ้นไปมาเป็นข้อที่ ๓ ก็มีความเป็นอันเดียวกันกับพระพุทธานุชาตนั้น นี่เป็นสภาพของขันธอายตนะธาตุ คือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนเอง และที่กำหนดให้รู้จักสามัญญลักษณะ คือลักษณะเครื่องกำหนดที่ทั่วไปของขันธอายตนะธาตุ ก็คือที่ปรากฏทั้ง ๓ นั้นนั่นเอง เมื่อรวมเข้าแล้วก็มีลักษณะทั่วไปก็คือ ลักษณะที่ไม่เที่ยง ลักษณะที่เป็นทุกข์ ลักษณะที่เป็นอนัตตา กำหนดให้รู้จักไตรลักษณ์ ดังนี้เป็นวิธีชำระทวิภูมิจึงคือความเห็นให้บริสุทธิ์ แต่ว่าในขั้นนี้ก็ยังไม่สะอาดไม่ได้ เพราะฉะนั้นก็ย่อมจะมีความสงสัยอยู่เกี่ยวกับตัวเราของเราที่ฝังลึกอยู่ในกาลทั้ง ๓ ตัวเราของเรานั้นแหละเป็น

ที่คงของ “ กังขา ” คือความสงสัยอย่างยิ่ง และวิจิกิจาในนิวรรณ์ ๕ ก็มีตัวเราของเราหนึ่งแหละ เป็นที่คงของวิจิกิจาเป็นอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับเป็นมูลฐานของวิจิกิจาทังปวง

ละความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

อันความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเราในกาลทั้ง ๓ นั้น ก็คือความสงสัยที่ปรารภกาลที่เป็นอดีตคือล่วงไปแล้ว ว่าตัวเราได้มีแล้วได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราไม่ได้มีแล้วไม่ได้เป็นแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอะไรแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราได้มีได้เป็นอย่างไรแล้วในอดีตหรือไม่หนอ ตัวเราได้เป็นอะไรแล้วจึงได้เป็นอะไรอีกต่อไปในอนาคตหรือไม่หนอ ทั้งนี้ นี้เป็นกัซชาความสงสัยในอดีตหรือปรารภส่วนที่เป็นอดีต สรุปล้ำแล้วก็เป็น ๕ ประการ ส่วนความสงสัยที่ปรารภอนาคตกาลข้างหน้าที่ยังไม่มาถึง รวมเข้าแล้วก็ได้แก่ความสงสัยว่า เราจักมีจักเป็นต่อไปในอนาคตหรือไม่หนอ เราจักไม่มีไม่เป็นในอนาคตหรือไม่หนอ เราจักเป็นอะไรหรือไม่หนอในอนาคต เราจักเป็นอย่างไรหรือไม่หนอในอนาคต เราจักเป็นอะไรแล้วจึงจะเป็นอะไรต่อไปในอนาคตหรือไม่หนอ ส่วนความสงสัยที่ปรารภปัจจุบันรวมเข้าก็คือ เคยวันเรามีเราเป็นอยู่หรือไม่หนอ เคยวันเราไม่มีไม่เป็นอยู่หรือไม่หนอ เคยวันเราเป็นอะไรหรือไม่หนอ เคยวันเราเป็นอย่างไรอยู่หรือไม่หนอ เคยวันสัวันคือตัวเรามาจากไหนหรือไม่หนอ เคยวันสัวันคือตัวเราจักไปในที่ไหนต่อไปหรือไม่หนอ ทั้งนี้ รวมเข้าก็เป็น ๖ ประการ เหล่านี้เป็นความสงสัยเกี่ยวกับตัวเราของเรา

พิจารณาจับเหตุปัจจัยของขันธ ๕ หรือนามรูป

เพราะฉะนั้นเมื่อชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ดังกล่าวนั้นแล้ว เมื่ออรรถสัญญา สัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าตัวเราของเราสงบลงไปได้ ปรากฏเป็นขันธอายตนะธาตุขึ้นมา แทน แม้ว่าจะได้พิจารณาให้รู้จักสภาพคือความเป็นไปของขันธอายตนะธาตุตามเหตุปัจจัยของตน คือเกิดขึ้นตั้งอยู่เสื่อมกับไปดังกล่าวนั้น และรวมเข้ามาให้รู้จักสามัญลักษณ์คือลักษณะที่ทั่วไปของขันธอายตนะธาตุ แม้อย่างนั้นก็ย่อมจะมีความสงสัยว่าขันธอายตนะธาตุนั้นมาจากไหน ปรารภกาลทั้ง ๓ ได้เช่นเดียวกัน ในอดีตขันธอายตนะธาตุได้มีหรือไม่มี ในปัจจุบันขันธอายตนะธาตุมีอยู่หรือไม่มี ในอนาคตขันธอายตนะธาตุมีอยู่หรือไม่มี และถ้ามีอยู่ก็มาจากไหน เหมือนอย่างว่ามองเห็นเด็กที่เขามาวางทิ้งเอาไว้ที่หน้าบ้านของตน หรือที่ถนนหน้าบ้าน ก็ย่อมจะต้องมีความ

สงสัยว่าเด็กคนไหนใคร ใครเอามาทั้งไว้ ฉันทไถกิติ เมื่อพิจารณากำหนดแม้ว่าเห็นชั้นธยายชนะ ธาตุว่าเป็นอย่างไร ๆ เห็นหน้าตาของชั้นธยายชนะธาตุ แต่ก็ย่อมจะมีความสงสัยได้ว่าชั้นธยายชนะ ธาตุนี้มาจากไหน ทั้งในอดีตทั้งในปัจจุบันและต่อไปในอนาคต เพราะฉะนั้นทางพุทธศาสนา และโดยเฉพาะในข้อปฏิบัติวิธีทำวิปัสสนาตั้งจากชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ตั้งกล่าวนั้น จึงได้สอน ให้พิจารณาจับเหตุปัจจัยของนามรูป ก็ชั้น ๕ นั้นแหละ ก็คือชั้นธยายชนะธาตุตั้งกล่าวนั้น ยกเอาชั้น ๕ ที่ย่อเป็นนามรูปขึ้นเป็นที่ตั้ง จับเหตุปัจจัยของนามรูป และก็ได้แสดงเหตุปัจจัย ของนามรูปไว้ สำหรับผู้ที่ปฏิบัติวิปัสสนาจะพึงจับขึ้นพิจารณา คือให้รู้จัก สามัญญ์ปัจจัย คือเหตุปัจจัยที่ทั่วไปของนามรูปทั้ง ๒ อย่างหรือของชั้น ๕ ทั้งหมด ตามที่พระพุทธเจ้าได้ตรัส แสดงไว้ว่า อวิชชา ตัณหา อุปาทาน และกรรม เป็นสามัญญ์ปัจจัยแห่งนามรูป อวิชชาก็คือ ความไม่รู้ในสิ่งจะเป็นตัวความจริง ความไม่รู้ในสิ่งจะเป็นตัวความจริง ก็คือไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ตัณหาก็คือความกระหนกระหนอยาก อุปาทานก็คือความยึดถือ กรรมก็คือการงานที่บุคคลกระทำ ทางกายทางวาจาทางใจ เป็นกรรมที่กัมมี เป็นกรรมที่ชั้วกัมมี เป็นกรรมที่เป็นกลาง ๆ กัมมี อวิชชาตัณหาอุปาทานกรรมทั้ง ๔ นี้เป็นสามัญญ์ปัจจัยแห่งนามรูป และได้สอนให้รู้จัก วิสามัญญ์- ปัจจัย คือเหตุปัจจัยที่ไม่เป็นสามัญญ์คือทั่วไปแก่นามรูปเหมือนกันทั้งหมด แต่ว่าเป็นเหตุปัจจัย จำเพาะของแต่ละข้อในชั้น ๕ หรือย่อเป็นนามรูป ก็คือให้รู้จักว่าอาหารที่บริโภคเข้าไปเป็น วิสามัญญ์ปัจจัยแห่งรูป อาหารที่บริโภคเข้าไปนั้นก็เช่นข้าวสกกและอาหารทั้งปวงสำหรับที่จะ ทะนุบำรุงรูปกาย รวมเข้าก็คือว่าธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟธาตุลมมันเอง เป็นอาหารที่บุคคลบริโภค เข้าไปสำหรับทะนุบำรุงรูปกาย เพราะว่ารูปกายนี้ประกอบขึ้นด้วยธาตุดินน้ำลมไฟ ธาตุดินน้ำ ลมไฟที่ประกอบเข้าเป็นรูปกายนี้สิ้น ไปเสื่อมไปอยู่ตลอดเวลา จึงต้องมีอาหารคือธาตุน้ำไฟ ลมใหม่เข้าไปทะนุบำรุงเพิ่มเติมเอาไว้ รูปกายนี้จึงดำรงอยู่ได้

เพราะฉะนั้นในข้อนี้ดูเข้ามาสักหน่อยก็จะเห็นได้ ว่าเป็นสภาวะธรรมอย่างไร เป็น สามัญญ์ลักษณะอย่างไร ซึ่งเป็นอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก ที่เป็นไปตามสภาพหรือที่เป็นตัว สภาพคือความมีความเป็นที่เป็นไปตามเหตุปัจจัยของตนนั้น ก็ได้กล่าวมาแล้ว เกิดขึ้นตั้งอยู่และ แปรปรวนเปลี่ยนแปลงคืบไป นี้เป็นตัวสภาวะธรรมและก็เป็นไปตามสภาวะธรรมดังนี้ ธาตุทั้งหลาย ที่มาประกอบเข้าเป็นรูปกายอันนี้ ก็เกิดขึ้นตั้งอยู่แปรปรวนเปลี่ยนแปลงคืบไปอยู่ทุกขณะจิต จึง ต้องการอาหารเข้าไปบำรุงเพิ่มเติมอยู่ทุกขณะเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ชัดก็คือว่าทุกคนต้องบริโภค

ลมอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก ก็คือต้องหายใจเข้าหายใจออกกันอยู่ทุกขณะ หยุดไม่ได้ เพราะว่า
 ต้องการธาตุลมนี้เข้าไปเพิ่มเติมส่วนที่เสื่อมสิ้นไปอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออก และในธาตุลม
 อันนี้ที่จริงนั้นก็ยังมีธาตุดินธาตุน้ำธาตุไฟรวมเข้าอยู่ในธาตุลมนี้ด้วยที่เป็นอย่างละเอียด ถ้า
 หากว่าต้องหยุดหายใจสักครู่เดียว ชีวิตก็จะดับแล้ว ก็แสดงว่าธาตุที่เข้าไปดำรงเลี้ยงชีวิตอันเป็น
 ส่วนรูปร่างนี้ต้องเสื่อมดับอยู่ทุกขณะลมหายใจเข้าออกทีเดียว ต้องเข้าไปซ่อมแทนกันให้ได้ทุกขณะ
 ลมหายใจเข้าออกที่เดียวจะเวียนเสียไม่ได้ เพราะฉะนั้นอาหารรวมเข้าก็คือธาตุทั้ง ๔ นี้จึงเป็น
 วิสามัญปัจจัยของรูป ซึ่งต้องการอยู่ทุกลมหายใจเข้าออก

คราวนี้มาถึงนาม อายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยแห่งวิญญาณอัน
 เป็นส่วนจิต ก็คือว่าอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ นี้ต้องประจวบกัน จึงจะเกิดวิญญาณ รูปร่าง
 ก็คือเห็นรูป รู้อย่างก็คือได้ยินเสียงเป็นต้น ถ้าหากว่าอายตนะภายใน ๖ ภายนอก ๖ ไม่ประจวบ
 กัน วิญญาณก็ไม่บังเกิดขึ้น ถ้าคนหลับตาเสียไม่ดูอะไร จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด คนที่ตาบอด
 จักขุวิญญาณก็ไม่เกิด หูหนวกโสตวิญญาณก็ไม่เกิด หรือคนที่ตาดีหูดี ถ้าหากว่าไม่ดูไม่ฟัง คือ
 ไม่ทำให้อายตนะภายในภายนอกในข้อตาข้อหูนั้นมาประจวบกัน จักขุวิญญาณโสตวิญญาณก็ไม่
 เกิดเช่นเดียวกัน แต่ว่าคนเรานั้นแม้ว่าจะปิดการตาบอดหูหนวก แต่อายตนะคู่ที่ ๖ นั้นยังอยู่คือ
 มโนกับธัมมะ และอาจจะใช้ทดแทนได้ เช่นใช้กายอันเป็นอายตนะภายในข้อที่ ๕ กับโผฏฐัพพะ
 คือสิ่งที่กายถูกต้องทดแทนได้บ้าง ทดแทนตาได้ ดังเช่นที่เคยเล่าแล้วถึงคนตาบอดและมาหัด
 ปฏิบัติทางจิตให้อ่านหนังสือได้ หรือดูอะไรได้บ้างเป็นต้น ที่ท่านกล่าวสันนิษฐานกันว่าใช้กาย
 ส่วนใดส่วนหนึ่งทดแทน ถ้าไปปิดกายส่วนนั้นเสียแล้วก็มองไม่เห็น แต่นั่นต้องใช้อาศัยอำนาจ
 สมาริจิตเข้ามาช่วย แต่โดยปรกติแล้วอายตนะภายในและภายนอกดังกล่าวเป็นวิสามัญปัจจัยของ
 วิญญาณ ผัสสะอันเกิดเพราะวิญญาณกับอายตนะภายในอายตนะภายนอก เป็นวิสามัญปัจจัย
 โดยตรงและโดยอ้อมแห่งเวทนาสัญญาสังขาร

รู้จักสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัย

เพราะฉะนั้นก็ให้พิจารณาจับปัจจัยหรือเหตุปัจจัยของขันธ์ ๕ ย่อเข้าเป็นนามรูปดังกล่าว
 มาให้รู้จักทั้งที่เป็นสามัญปัจจัยทั้งที่เป็นวิสามัญปัจจัยดังกล่าวมานั้น และเมื่อพิจารณากำหนด
 อยู่ดังนี้แล้ว ก็ย่อมจะได้ความรู้ที่สรุปเข้ามา ว่านามรูปที่มีมาในอดีตก็ตาม ที่จะมีในอนาคต

ก็ตาม หรือที่มีอยู่ในปัจจุบันก็ตาม ย่อมมีสามัญปัจจัยคือเหตุปัจจัยที่เป็นสามัญ อันได้แก่อวิชชา
 ทัศนหาอุปาทานกรรม และย่อมมีวิสามัญปัจจัย ก็ได้แก่อาหารเป็นวิสามัญปัจจัยของรูป อายตนะ
 ภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ เป็นวิสามัญปัจจัยของวิญญาณ และผัสสะอันเกิดจากวิญญาณ
 ประกอบทั้งอายตนะภายในอายตนะภายนอก เป็นวิสามัญปัจจัยทั้งโดยตรงทั้งโดยอ้อมแห่งเวทนา
 สัญญาสังขาร โดยตรงนั้นก็ถือเป็นวิสามัญปัจจัยเวทนา โดยอ้อมนั้นก็คือตลอดถึงสัญญาและ
 สังขาร และทั้ง ๓ นี้ย่อมเป็นปัจจัยของกันและกันอีกด้วย ก็คือเวทนามีเป็นเหตุปัจจัยแห่งสัญญา
 สัญญาก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งสังขาร ก็คือว่าเมื่อมีเวทนามีย่อมจะมีสัญญาคือความจำหมายได้ใน
 อารมณ์ของเวทนานั้น คือเวทนามีบังเกิดขึ้นอาศัยผัสสะที่สืบเนื่องมาจากวิญญาณ ประกอบด้วย
 อายตนะภายในอายตนะภายนอก สัญญาก็ย่อมจำหมายในอายตนะภายในในอายตนะภายนอก
 เหล่านั้น และในวิญญาณเหล่านั้นได้ด้วย และเมื่อมีสัญญาความจำหมาย ก็ย่อมมีสังขารคือความ
 คิดปรุงหรือความปรุงคิดอยู่ ในอารมณ์ที่สัญญาจำหมายได้แล้วนั้น ถ้าหากว่าไม่มีสัญญาจำหมาย
 ไว้ได้ สังขารก็ปรุงแต่งอะไรไม่ได้ สังขารจะปรุงแต่งอะไรได้นั้น ก็ปรุงแต่งได้ในอารมณ์คือ
 เรื่องที่สัญญาจำไว้ได้ ง่าย ๆ ก็คือว่าเราจะคิดปรุงแต่งอะไรที่เราลืมแล้วย่อมไม่ได้ เราจะปรุง
 แต่งอะไรได้ก็ต้องในเรื่องที่เราจำได้กำหนดไว้ได้ จึงจะปรุงแต่ง คือคิดปรุงแต่งอะไรต่อไปอีก
 ได้ เพราะฉะนั้นสังขารก็ต้องอาศัยสัญญา แต่ที่สืบเนื่องมาจากตัวผัสสะนั้น ซึ่งเป็นปัจจัยให้
 เกิดเวทนา แล้วก็สืบมาถึงสัญญาสืบมาถึงสังขาร จะยกเอาผัสสะนั้นขึ้นมาข้อเดียว ว่าเป็นวิสามัญ
 ปัจจัยโดยตรงและโดยอ้อม โดยตรงก็คือเวทนา โดยอ้อมก็คือตลอดถึงสัญญาสังขาร แต่ว่า
 สัญญาสังขารนั้นก็ต้องอาศัยสืบมาจากเวทนาดังกล่าวนั้น เพราะฉะนั้นก็ให้จับพิจารณากำหนด
 เหตุปัจจัยของนามรูปดังกล่าวมานี้ให้เห็นชัด ว่านามรูปพร้อมทั้งอายตนะธาตุนี้ย่อมมีเหตุปัจจัย
 ของตนทั้งนี้ และเหตุปัจจัยของนามรูปดังที่กล่าวมานั้นเอง ทำให้นามรูปบังเกิดขึ้นตั้งอยู่และ
 แปรดับไป เพราะฉะนั้นการที่กำหนดจับให้รู้เหตุปัจจัยของนามรูปนี้ จึงทำให้รู้จักตัวสภาวะ
 ธรรมที่ขึ้น ดังที่ได้กล่าวแล้วว่าสภาวะนั้นคือสภาพ ภาวะความเป็นความมีตามเหตุปัจจัยของ
 ตน นี้เรียกว่าสภาพ ความมีความเป็นตามเหตุปัจจัยของตน จำเอาไว้ว่าสภาพแปลอย่างนี้

คราวนี้ตัวนามรูปก็เป็นตัวสภาวะธรรมเอง คือเป็นสิ่งที่มีขึ้นเป็นขึ้นตามเหตุปัจจัยของตน
 และตัวนามรูปนี้เมื่อเป็นตัวสภาวะธรรมในตัวเอง ก็ต้องเป็นไปตามสภาวะธรรมคือเป็นไปตามภาวะ

ความเหตุปัจจัยของตน เพราะฉะนั้นที่แล้วมานั้นยังไม่ได้จับอธิบายว่าอะไรเป็นตัวเหตุปัจจัย ที่เป็นทั้งนี้ของคำว่าสภาวะธรรมนี้ มาว่านั้นจึงมาอธิบายถึงตัวเหตุปัจจัยอันได้แก่สามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อวิชชาตัณหาอุปาทานกรรม และวิสามัญปัจจัยของนามรูป อันได้แก่อาหารอายตนะภายในอายตนะภายนอก และผัสสะตั้งที่กล่าวมานั้น นี้แหละคือตัววิสามัญปัจจัยแห่งนามรูป รวมเข้าแล้วสามัญปัจจัยและวิสามัญปัจจัยแห่งนามรูปทั้ง ๒ นี้ ก็คือเหตุปัจจัยของนามรูป นามรูปจึงเป็นตัวสภาวะธรรมและต้องเป็นไปตามสภาวะธรรม กล่าวคือเมื่อมีเหตุปัจจัยนามรูปก็เกิดเมื่อสิ้นเหตุปัจจัยนามรูปก็ดับ เมื่อมีตัณหาอุปาทานกรรมนามรูปก็เกิด เมื่อสิ้นอวิชชาตัณหาอุปาทานกรรมนามรูปก็ดับหมด ไม่เกิดอีก เมื่อมีอาหารรูปก็ตั้งอยู่ เมื่อสิ้นอาหารรูปก็ดับ และที่เห็นง่ายก็ยกตัวอย่างเช่นธาตุลมที่กล่าวมานั้น ลมยังเดินเข้าเดินออกอยู่ทุกลมหายใจเข้าออกรูปก็ตั้งอยู่ และเมื่อสิ้นลมเสียเมื่อใดรูปก็ดับ อายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันวิญญาณก็เกิด เมื่ออายตนะภายในภายนอกไม่ประจวบกันวิญญาณก็ดับ เมื่อผัสสะเกิดเวทนาสัญญาสังขารก็เกิด เมื่อผัสสะดับเวทนาสัญญาสังขารก็ดับ และในข้อหลังนี้ได้มีพระพุทธรักษาচিতร์สเปรียบเทียบไว้ในที่อื่น ว่าเหมือนอย่างไม้สี่ไฟ ๒ อันที่มาสักกัน ก็เกิดไฟ ก็คือเมื่อมีผัสสะอันสืบเนื่องมาจากวิญญาณกับอายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกันเวทนาจึงเกิด เมื่อไม้สี่ไฟ ๒ อันนั้นแยกกันเสียไฟก็ไม่เกิด และขณะที่สี่กันไฟเกิด เมื่อแยกกันเสียไฟก็ดับ เมื่อผัสสะดับเวทนาจึงดับ และสัญญาสังขารก็ดับไปตามกัน เพราะฉะนั้นความเกิดขึ้นของนามรูปนี้ก็เพราะปัจจัยของนามรูปเกิด คือเมื่อมีปัจจัยนามรูปก็เกิด เมื่อไม่มีปัจจัยหรือว่าปัจจัยอันดับ นามรูปก็ดับ จะเป็นในอดีตก็ตามในอนาคตก็ตามในปัจจุบันก็ตามก็เป็นอยู่ดังนี้ ไม่มีเหตุปัจจัยอื่นนอกไปจากนี้ มีเหตุปัจจัยอยู่เพียงเท่านั้น เหมือนอย่างว่าเมื่อจับเหตุปัจจัยของฝนตกได้ ฝนที่ตกในอดีตที่ฝนที่ตกอยู่เดี๋ยวนี้ฝนที่ตกต่อไปข้างหน้า ก็เพราะเหตุปัจจัยอันเดียวกัน เมื่อมีเหตุปัจจัยให้ฝนตกเมื่อใดฝนก็ตกเมื่อนั้น ในอดีตล่วงไปก็พนักที่หมั่นก็แสนปีก็อย่างนี้ เดี่ยวนี้ก็อย่างนี้ต่อไปข้างหน้าก็อย่างนี้ เป็นอันเดียวกัน เพราะฉะนั้นจึงไม่จำเป็นต้องไปค้นหาถึงเหตุปัจจัยของฝน ว่าเมื่อลำนีมีมาแล้วเพราะอะไรจึงตก เดี่ยวนี้เพราะอะไรจึงตก ต่อไปข้างหน้าอีกลำนีเพราะอะไรจึงตก และกตกมากี่ครั้งไม่จำเป็น ไม่จำเป็นจะต้องไปรวมบัญญัติ เมื่อจับเหตุปัจจัยได้แน่นอนแล้วก็เห็นอันเดียวกัน นี่เป็นเรื่องฝนที่ยกมาเป็นตัวอย่าง เรื่องของนามรูปก็เช่นเดียวกัน นามรูปในอดีตจะนานเท่าไรก็ตาม ปัจจุบันเดี๋ยวนี้ก็ตาม ในอนาคตก็ตาม

ถ้ายังมีเหตุปัจจัยอยู่ ในอนาคตนานเท่าไรก็ตาม ก็เหตุปัจจัยอันเดียวกันนี้เท่านั้น ไม่มีแตกต่างกันไปอย่างอื่น เมื่อเหตุปัจจัยเกิดนามรูปก็เกิด เมื่อเหตุปัจจัยดับนามรูปก็ดับ เพราะฉะนั้น เมื่อพิจารณาจับเหตุปัจจัยให้ได้แน่นอนอย่างนี้เป็นอันเดียวกันอย่างนี้แล้ว ก็สิ้นความสงสัยในนามรูป จิตก็ไม่พะวักพะวน เมื่อเป็นดังนี้แล้ว ก็ได้ชื่อว่าได้กัฏฐาวิตรณวิสุทธิ ความหมกจดแห่งญาณเป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย.

๑๒ ตุลาคม ๒๕๒๖

ครั้งที่ ๓๔ ถิกษณะพุทธศาสนา มัทคามักคญาณทัสสนวิสุทธิ

กำหนดพิจารณาณามรูป

จะแสดงวิสุทธิต่อที่ ๕ มัทคามักคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง เมื่อได้ปฏิบัติในศีลให้บริสุทธิ์ ทำจิตให้บริสุทธิ์จากนิวรณ์ทั้งหลาย อันนับว่าได้ปฏิบัติในศีลให้เป็นภาคพื้น เป็นที่รองรับ เป็นที่ทรงไว้แห่งกุศลธรรมทั้งหลาย ทำจิตให้บริสุทธิ์คือให้เป็นสมาธิ สงบสงัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบาทของวิปัสสนา จึงได้จับปฏิบัติในวิปัสสนา ทั้งต้นแต่ชำระความเห็นให้บริสุทธิ์ และกำหนดจับเหตุปัจจัยแห่งนามรูปจนข้ามพ้นความสงสัยเกี่ยวแก่นามรูปทั้งหลาย เพราะจับเหตุปัจจัยได้แล้ว จึงปฏิบัติกำหนดพิจารณาชั้น ๕ อายุขณะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ กำหนดจับพิจารณารวมเข้ามาในชั้น ๕ ย่อลงเป็นนามรูปโดยลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อตามที่พระอาจารย์ได้แนะนำไว้ เช่นกำหนดจับพิจารณารูป ว่าเป็นสิ่งที่ชำระทุกข์โทรม กำหนดจับพิจารณาเวทนา ว่าเป็นความรู้สึกสุขทุกข์และเป็นกลาง ๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข กำหนดพิจารณาสัญญา ว่าเป็นความรู้ที่จำหมาย กำหนดพิจารณาสังขาร ว่าเป็นความรู้ที่ปรุงแต่ง กำหนดจับพิจารณาวิญญาณ ว่าเป็นความรู้ที่เป็นความเห็นรูปได้ยินเสียง ทราบกลิ่นรสโณภูมัพพะ และรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมัพพะ กับรู้เรื่องราวของรูปเสียงกลิ่นรสโณภูมัพพะเหล่านั้นที่ประสบพบผ่านมาแล้ว หรือที่คาดคิดล่วงหน้าไปข้างหน้า และที่กำหนดรวมเข้ามาเป็นรูปนาม โดยเป็นรูปก็คือเป็นสิ่งที่ต้องชำระทุกข์โทรมดังกล่าวนั้น และสิ่งที่ชำระทุกข์โทรมนั้นก็ถือเป็นมหาภูตรูป คือรูปที่เป็นส่วนใหญ่ คือที่เป็นธาตุทั้ง ๔ ปฐวีธาตุ ธาตุดิน อาโปธาตุ ธาตุน้ำ เตโชธาตุ ธาตุไฟ วาโยธาตุ ธาตุลม กับอากาศธาตุ ธาตุอากาศคือช่องว่าง และเป็นอุปาทายรูป รูปอาศัย ก็คือประสาททั้ง ๕ จักขุประสาท โสตประสาท ฆานประสาท ชิวหาประสาท กายประสาท และเป็นวิสัยก็เป็นการณ์ของประสาททั้ง ๕ นั้น คือรูป เสียง กลิ่น รส โณภูมัพพะ ตลอดจนถึงที่เป็นเพศชายเพศหญิงเป็นต้น บรรดาที่อาศัยอยู่กับมหาภูตรูปทั้ง ๔ นั้น จึงล้วนเป็นสิ่งที่ต้องชำระทุกข์โทรม และเป็นนามก็คือเป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ ซึ่งเป็นความรู้ดังกล่าว ก็คืออาการที่จิตน้อมออกรับรู้อารมณ์ คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็สมมติเรียกว่าเป็นวิญญาณ ที่แรกก็คือความรู้ที่เป็นความเห็นรูปได้ยินเสียงเป็นต้นตามที่กล่าวแล้ว เรียกว่าจักขุวิญญาณ โสตวิญญาณเป็นต้น แล้วก็สัมผัส ก็คือ

อายตนะภายในภายนอกมาประจวบกันก็เป็นสัมผัส แล้วก็ เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็ เป็นวิญญาณชั้นอีก รวมก็เป็นความรู้คือที่จิตน้อมออกสู่อารมณ์ที่เข้ามาทางทวารทั้ง ๖ จึงเรียกว่านาม ที่แปลว่าอาการที่จิตน้อมออกไปสู่อารมณ์คือเรื่องทางทวารทั้ง ๖ ก็ปรากฏเป็นวิญญาณ เป็นสัมผัส เป็นเวทนา เป็นสัญญา เป็นสังขาร แล้วก็ เป็นวิญญาณชั้นอีก แต่ว่าในขั้น ๕ นั้นไม่กล่าวถึงสัมผัส และเอาวิญญาณไปไว้เป็นข้อท้าย เอาเวทนาไว้เป็นข้อต้น จึงนับว่าเป็น เวทนาสัญญาสังขาร ซึ่งพิจารณาคูแล้วที่ท่านเรียงอย่างนี้ก็สะดวกแก่การพิจารณา เพราะว่าเมื่อ จับพิจารณารูป ซึ่งเป็นของหยابกำหนดได้ง่าย แล้วก็มาเวทนา ซึ่งเวทนานั้นก็บังเกิดขึ้นทั้งทาง กายทั้งทางใจ เวทนาจึงเป็นของหยابแม้จะเป็นนามธรรม ก็เป็นตัวความรู้ดังกล่าวนั้น แต่ก็ บังเกิดขึ้นแก่ทั้งกายทั้งใจ กำหนดได้ง่าย จึงเอามาไว้ในข้อที่ ๒ แล้วก็จับกำหนดพิจารณา สัญญาซึ่งเป็นนามธรรมอย่างเดียวกัน แล้วก็สังขาร แล้วก็จับพิจารณาวิญญาณ เพราะว่า การ พิจารณาสังขารนั้น คือการพิจารณาความรู้ที่เป็นการปรุงแต่งของใจ ปรุงแต่งรูปเสียงกลิ่นรส โผฏฐัพพะและธัมมะคือเรื่องราว และเมื่อจับพิจารณาการปรุงแต่งอย่างนี้ ก็เป็นการง่ายที่จะจับ พิจารณาวิญญาณ ซึ่งเป็นตัวความรู้เห็นรู้ได้ยินเป็นต้นดังกล่าวนั้น เพราะว่าวิญญาณนี้ก็เกิด จากความปรุงแต่ง คืออายตนะภายในอายตนะภายในประจวบกัน หรืออีกอย่างหนึ่งท่านแสดง ว่านามรูป

เพราะฉะนั้นเมื่อจับเอานามรูป ก็นามรูปนี้เองเมื่อมาประจวบกันเข้าก็ให้เกิดเป็น วิญญาณ และหากจะพิจารณาให้ชัดขึ้นก็อายตนะภายในอายตนะภายนอกประจวบกัน เช่นตากับ รูปมาประจวบกันเข้าก็เกิดเป็นจักขุวิญญาณ คือว่าความรู้ที่เรียกว่าความเห็นคือเห็นรูปทางตา อันนี้ก็เป็นการปรุงแต่งเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเมื่อจับพิจารณาสังขาร ก็จับพิจารณาวิญญาณ ได้สะดวกขึ้น แล้วเป็นการจับพิจารณาให้พบต้นทางของนามธรรมทั้งหลายด้วย คือนามธรรม ทั้งหลายนั้นก็มาจากอายตนะภายในภายนอกที่ประจวบกัน หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเกิดจาก นามรูปก็ได้ รูปก็รูปนี้เอง นามก็คือบรรดานามทั้ง ๔ หรือว่าเอาตัวมโนคือใจนั้นก็ได้ ซึ่งเป็นทวารในของจิตทั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในครั้งก่อน ๆ ซึ่งต้องมีประกอบอยู่ในอายตนะภายในทุก ข้อ เช่นว่าเมื่อตากับรูปประจวบกัน ก็ต้องมีมโนเข้ามาประกอบด้วย จึงจะทำให้เกิดจักขุวิญญาณ ความรู้เห็นรูป อันตัวมโนที่มาประกอบนั้นก็คือตัวนามนั่นเอง ก็แปลว่าทั้งรูปทั้งนาม หรือพูด อีกนัยหนึ่งก็คืออายตนะภายในอายตนะภายนอกมาประจวบกัน ก็เป็นปัจจัยให้เกิดจักขุวิญญาณ เป็นต้น เพราะฉะนั้นการที่มีแสดงเอาไว้ ๒ อย่าง ว่านามรูปเป็นเหตุปัจจัยของวิญญาณ อีกอย่าง

หนึ่งแสดงว่าอายตนะภายในอายตนะภายนอกเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณนั้น ถ้าหากว่าอริบายไม่เอามโนเข้ามาประกอบด้วยก็เห็นไถยาก ถ้าหากว่าอริบายเอามโนเข้ามาประกอบด้วย ก็จะเห็นได้ง่าย ว่าเรียกว่านามรูปก็ได้เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ก็เพราะว่าจะต้องมีโนเข้ามาประกอบด้วย ทุกข้อซึ่งที่กล่าวมาแล้ว จึงจะเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณขึ้นได้

วิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญา

เพราะฉะนั้นก็กำหนดพิจารณาให้รู้จักลักษณะจำเพาะข้อของแต่ละข้อซึ่งที่กล่าวมานี้ และก็จับพิจารณารวมกันเข้าเป็นหมวดเป็นหมู่ ก็คือรวมกันเข้าขั้น ๕ ทุกข้อ นามรูปทั้งหมดซึ่งมีลักษณะจำเพาะ ๆ ซึ่งที่กล่าวมานั้น ก็ล้วนเป็นสิ่งที่ต้องไม่เที่ยงคือเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นทุกข์ คือตั้งอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป และต้องถูกความเกิดดับบีบบังคับอยู่ตลอดเวลา และต้องเป็นอนัตตา คือไม่เป็นอัตตาตัวตนเพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนามิได้ แม้ว่าขั้น ๕ หรือนามรูปซึ่งมีลักษณะจำเพาะของแต่ละข้อซึ่งที่กล่าวมานั้น ก็ต้องเป็นสิ่งที่อนิจจะ ไม่เที่ยง ทุกขณะ เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ซึ่งที่กล่าวมานั้นทุกข้อไปเหมือนกัน เช่นว่าในข้อรูป ทั้งที่เป็นมหาภูตรูป ทั้งที่เป็นอุปาทายรูป ก็เป็นสิ่งที่ไม่เที่ยงเป็นทุกข์เป็นอนัตตา เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณที่มีลักษณะเป็นความรู้ของจิตที่น้อมออกสู่อารมณ์ ก็ล้วนเป็นอนิจจะเป็นทุกขณะและเป็นอนัตตา และเมื่อรวมกันเข้าทั้งหมดเป็นหมวดเป็นหมู่ทั้งสิ้น ก็เป็นอนิจจะเป็นทุกขณะเป็นอนัตตาทั้งหมด และเมื่อประมวลเข้าทั้งหมด ทั้งที่เป็นส่วนอดีตทั้งที่เป็นส่วนอนาคตทั้งที่เป็นส่วนปัจจุบัน อดีตก็คือว่าที่เกิดมาแล้วที่มีมาแล้ว อนาคตก็คือว่าที่จะเกิดจะมีต่อไป ที่เป็นปัจจุบันก็คือที่เกิดตั้งอยู่ในปัจจุบัน และทั้งที่เป็นภายในทั้งที่เป็นภายนอก และทั้งที่เป็นส่วนหยาบทั้งที่เป็นส่วนละเอียด ทั้งที่เป็นสิ่งที่ตีประณีต ทั้งที่เป็นสิ่งที่หยาบหรือเลว ทั้งที่อยู่ไกลทั้งที่อยู่ใกล้ทั้งหมด ก็ล้วนเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง ทุกขณะคือเป็นทุกข์ อนัตตคามิใช่ อัตตาตัวตนทั้งนั้น เมื่อกำหนดพิจารณาลงไปในไตรลักษณ์ดังนี้ ที่แรกก็ต้องอาศัยสัญญาคือ ความกำหนดหมาย ความกำหนดหมายหรือว่าความจำ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนเอาไว้ และนำเอาความจำนั้นมากำหนดพิจารณา ดูตั้งแต่ชำระทิฏฐิคือความเห็นให้บริสุทธิ์ซึ่งที่ได้กล่าวแล้วโดยลำดับ ก็จะมี วิปัสสนาญาณ คือความรู้ที่เป็นตัวความเห็นแจ้งขึ้นในขั้น ๕ ในนามรูป ว่าเป็นอนิจจะคือไม่เที่ยงอย่างนี้ ๆ เป็นทุกขณะคือเป็นทุกข์อย่างนี้ ๆ เป็นอนัตตคามิใช่ตัวตนอย่างนี้ ๆ ปรากฏชัดขึ้น อันกล่าวได้ว่าเป็นวิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญาที่บังเกิดขึ้น

วิปัสสนูปกิเลส

เมื่อได้พบกับวิปัสสนาญาณหรือวิปัสสนาปัญญาจากการปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานมา ถึงขั้นนี้ ท่านแสดงว่าจะเกิด วิปัสสนูปกิเลส ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาทำวิปัสสนาให้เศร้าหมอง ^{ขั้น} ๑๐ ข้ออย่างใดอย่างหนึ่ง

วิปัสสนูปกิเลสดังที่กล่าว^{ขั้น} ก็คือ โอภาส แสงสว่าง ญาณ ความหยั่งรู้ที่ชัดแจ้งหรือ ว่าแจ่มแจ้ง ^{ขั้น} ปีติ ความอิ่มใจ ^{ขั้น} ปีติสัทธี ความสงบ สุข คือความสุข ความสบายกายความ สบายใจ อธิโมกข์ ความน้อมใจเชื่อ คือมีความเชื่อที่บังเกิดขึ้นอย่างมั่นคง ^{ขั้น} ปีติคาหะ ความ เพียร คือรู้สึกว่ามีกำลังความเพียรที่บังเกิดขึ้นอย่างเข้มแข็งชนิดที่ว่า จะปฏิบัติทำวิปัสสนาต่อไปกัน อีกนานเท่าไร จะทำเรื่อยไปโดยไม่หยุดก็ทำได้ ^{ขั้น} อပ္ปฏฐาน คือสติอันได้แก่ความที่มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม ^{ขั้น} อุกเบกขา ความวางจิตเป็นกลาง คือความที่มีจิตเป็นกลางไม่ยินดีไม่ยินร้ายมั่นคง แม้จิตจะเที่ยวไปในอารมณ์ทั้งหลาย ก็เป็นกลางอยู่ได้ไม่ยินดีไม่ยินร้าย ^{ขั้น} นิกันติ ความพอใจ คือมีความพอใจต้องการจับจิตจับใจในวิปัสสนาปฏิบัติและในผลที่ได้รับเป็นอย่างยิ่ง

อาการเหล่านี้จะบังเกิดขึ้น และอันที่จริงนั้นอาการที่บังเกิดขึ้นนี้ ก็เป็นเรื่องปรกติหรือ เป็นเรื่องสามัญทั่วไปของผู้ที่ปฏิบัติทำวิปัสสนากรรมฐานทั้งหลาย เมื่อการปฏิบัติในวิปัสสนา- กรรมฐานได้เข้าถึงระดับที่ปรากฏเป็นตัวความรู้เห็นแจ้ง ในขั้น ๕ ในนามรูปโดยไตรลักษณ์ ชัดแจ้งปราศจากความสงสัยใด ๆ ^{ขั้น} ทั้งสิ้น เพราะว่าข้ามพ้นความสงสัยทั้งหลายได้แล้ว ก็จะเกิด อาการเหล่านี้เป็นผลที่ได้รับในขั้นนี้ เรียกว่าเป็นผลพลอยได้ ไม่ใช่เป็นผลโดยตรง เพราะว่า ผลโดยตรงนั้นต้องการที่จะกำจัดกิเลสและกองทุกข์ แต่ว่าผลเหล่านี้เป็นผลพลอยได้ซึ่งบังเกิดขึ้น และเมื่อได้ประสบผลเช่นนี้ ถ้าหากว่าเกิดความหลงเข้าใจผิดขึ้นว่านี้เป็นตัวมรรคแล้วที่ต้องการ และบัดนี้ได้บรรลุมรรคบรรลุผลแล้ว คือได้ประสบความสำเร็จแล้ว หากมีความเข้าใจดังนี้ อาการที่ปรากฏเหล่านี้จึงจะเรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส คือเครื่องที่เข้าไปทำให้วิปัสสนาเศร้าหมอง อันผู้ที่ปฏิบัติกรรมฐานและได้ประสบอาการดังที่กล่าวมานี้ บางท่านที่เคยได้ฟังมาปรากฏเป็น เสียงมาร้องบอกก็มี ว่าเธอสำเร็จแล้ว และท่านที่ปฏิบัติเมื่อได้ยินเสียงมาตะโกนบอกว่าสำเร็จ แล้ว บางท่านก็เชื่อ รีบไปบอกพระที่เป็นผู้ร่วมปฏิบัติว่าสำเร็จแล้ว ท่านที่ร่วมปฏิบัติด้วยก็ถาม ว่ารู้อย่างไรว่าสำเร็จแล้ว ก็เล่าให้ฟังว่ามีเสียงมาตะโกนบอก เพื่อนผู้ร่วมปฏิบัติซึ่งเป็นผู้หลัก กิจแข็งแรงให้ฟัง จึงได้เกิดความเข้าใจขึ้นว่าไม่สำเร็จ ที่เป็นดัง^{ขั้น} ก็มี หรือบางทีก็ปรากฏเป็นนิมิต

เห็นเป็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาประทานคำแนะนำก็มี ดังที่ท่านรูปหนึ่งเห็นพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมา
 ประทานคำแนะนำ ครั้งแรกก็แนะนำว่าให้ทำเรื่อยไปไม่ต้องหยุด จึงได้ทำเรื่อยไปไม่นาน แต่
 ยัยยอมฉัน เมื่อถึงเวลาก็นั้น แต่ต่อมาก็เห็นพระพุทธรูปเจ้ามาประทานคำแนะนำอีกว่าต้องไม่ฉัน
 เมื่อถึงขนาดนี้เพื่อนฝูงก็ต้องไปตามอาจารย์มาช่วยให้คำแนะนำแก้ไข ก็ประสบความสำเร็จใน
 การแก้ไข ก็รู้ตัวในภายหลัง เหล่านี้เป็นวิบัติสอนุปกิเลสทั้งนั้น เพราะฉะนั้นอาการเหล่านี้มันอัน
 ที่จริงไม่ใช่เป็นวิบัติสอนุปกิเลส เป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นเป็นธรรมดา หรือเป็นสามัญของผู้ปฏิบัติ เมื่อ
 เข้าถึงขั้นก็จะเกิดอาการเหล่านี้ เพราะฉะนั้นก็ต้องทำญาณคือความหยั่งรู้ ว่าอาการที่ปรากฏ
 เหล่านี้ยังไม่ใช่เป็นมรรคยังไม่ใช่เป็นผล คือไม่ใช่เป็นทางที่บรรลุนั้นเรียกว่ามรรคและไม่ใช่ผล
 แต่เรียกว่าเป็นอาการที่บังเกิดขึ้นอันเป็นสิ่งที่พลอยได้ และเมื่อเป็นดังนั้นก็ไม่ติดอยู่ในอาการ
 เหล่านี้ มีความรู้ว่าไม่ใช่เป็นทวัมรรคไม่ใช่เป็นทวัผล แต่เป็นอาการที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตาม
 ชั้นตอนเท่านั้น และเมื่อเป็นดังนั้นแล้วก็ไม่ติดไม่ยินดี ก็ปฏิบัติต่อไป บรรลุนั้นธายตนะธาตุ
 หรือชั้น ๕ นามรูป พิจารณาในไตรลักษณ์ให้เห็นชัดยิ่งขึ้นต่อไป ดังนั้นเรียกว่ามคคคามัคคญาณ-
 ทัสสนวิสุทธิตี ความหมกหมกแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง.

ครั้งที่ ๓๕ ลักษณะพุทธศาสนา ปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ

บัญญัติที่รู้แจ้งเห็นจริง

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๖ ปฏิบัติภาวนาทัสสนวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติ เมื่อได้ความรู้จักว่าอะไรเป็นทาง อะไรมิใช่ทาง ตามอธิบายในวิสุทธิข้อที่ ๕ แล้ว ก็จะทำให้การปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐานได้ดำเนินตรงแนวไปสู่ทางแห่งวิปัสสนา คือ ปัญญาที่เห็นแจ้งรู้จริงในสังขารทั้งหลาย โดยไม่มีความรู้ผิดเห็นผิดที่จะทำให้พลัดหรือหลงทางแห่งวิปัสสนาไป เพราะฉะนั้นในขั้นที่จะปฏิบัติแนวไปตรงทางแห่งวิปัสสนาอันแท้จริงนั้น ก็ใคร่จะกล่าวย้าตรงหัวข้อนี้ ๒ ข้อ ข้อหนึ่งก็คือความหลงผิดในทางแห่งวิปัสสนาตามที่กล่าวมาแล้ว เป็นอันตรายสำคัญแห่งความปฏิบัติก้าวหน้า วิปัสสนูปกิเลส สิ่งที่จะเข้ามาทำให้ปัญญาที่รู้แจ้งเห็นจริงเศร้าหมองไป ที่ท่านยกขึ้นไว้ ๑๐ ประการนั้น ก็เป็นข้อสำคัญ แต่ว่าแม้จะมีข้ออื่นอีก อันหมายความว่าความเห็นผิดเข้าใจผิดในนิมิตเป็นต้น ซึ่งดูเหมือนจะออกไปจากนั้นอีก เมื่อเป็นทางที่ผิดแล้ว ก็นับเข้าในวิปัสสนูปกิเลสทั้งสิ้น ดังที่ยกมาแล้วแล้วว่าพระผู้ปฏิบัติได้เห็นพระพุทธเจ้ามาแสดงแนะนำนั้น ซึ่งก็ล้วนเป็นนิมิตคือเป็นสิ่งที่ปรากฏให้เห็นขึ้นมา อันเป็นภาพมายาที่หลอกให้เข้าใจผิด เพราะว่าข้อที่แนะนำนั้นเป็นข้อที่ปฏิบัติมิได้ เพราะฉะนั้นผู้ปฏิบัติจึงต้องทำความรู้ลวงหน้าไว้ ว่าแม้จะเกิดนิมิตมองเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จมาตรัสแนะนำอย่างโน้นอย่างนี้ อะไรโดยตรง แต่เมื่อข้อแนะนำนั้น ๆ ไม่ถูกต้อง ก็เป็นอันว่านั่นเป็นภาพมายา และภาพมายานี้ถ้าไปปฏิบัติด้วยความหลงผิดก็เกิดอันตราย

มีอีกเรื่องหนึ่ง ได้รู้จักเองกับพระองค์หนึ่ง เป็นพระชาวต่างประเทศซึ่งไปปฏิบัติอยู่ในวัดป่าแห่งหนึ่งในจังหวัดชลบุรี ก็นั่งปฏิบัติทำกรรมฐาน แต่ว่าจะปฏิบัติด้วยวิธีไหนอย่างไรนั้นไม่ทราบ แต่ก็ได้ปฏิบัติได้สุขในการปฏิบัติ ซึ่งปฏิบัติสุขในการปฏิบัตินั้นแม้ในขั้นสมาธิย่อมได้ดังที่มีแสดงไว้ในองค์ของปฐมฌานคือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา เอกัคคตาก็คือความที่จิตมีอารมณ์เป็นอันเดียว วิตกก็คือความนำจิตขึ้นสู่อารมณ์ของกรรมฐาน วิจารณ์ก็คือความที่ประคองจิตไว้ในอารมณ์ของกรรมฐานไม่ให้ตก ปีติ ความอิ่มใจ สุขก็คือความสบายกายสบายใจ แล้วก็เอกัคคตา นี้ในขั้นสมาธิ ก็ได้มีนิมิตเห็นพระพุทธเจ้าเสด็จเข้ามาทางหน้าต่าง และเสด็จออกไปทางหน้าต่าง ก็ตามเสด็จออกไปทางหน้าต่าง รุ่งขึ้นก็มีคนเห็นพระรูปนั้นตกมาสลบอยู่

ที่ข้างกุฏิตรงหน้าตานั้น ก็นำไปส่งโรงพยาบาล โรงพยาบาลแก้ไขกันต่อไป กังนี้อาจจะเป็น สมณูปกิเลสก็ได้ คือสิ่งที่มาทำให้การปฏิบัติในสมณธรรมฐานเศร้าหมองไป และแม้ในขั้นปฏิบัติ วิปัสสนานี้ ก็ย่อมจะได้ภาวะของจิตเป็นความสงบเป็นความสุขอย่างยิ่งดังที่แสดงแล้วในวิปัสสนูปกิเลสชั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้นจะปรากฏนิमितเป็นประการใดประการหนึ่งก็ตาม ซึ่งนอกจากวิปัสสนาไปแล้วก็อย่าไปยึดถือ อย่าไปหลงผิดว่าเป็นจริงเป็นจัง อันจะทำให้เป็นอันตราย แก่วิปัสสนาปฏิบัติเอง ต้องถือทางปฏิบัติแห่งวิปัสสนา กล่าวคือจับพิจารณาขั้น ๕ หรือนามรูป โดยไตรลักษณ์ต่อไปเป็นประการสำคัญ คือไม่ทิ้งวิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติกันเอง ต้องถือ วิปัสสนากรรมฐานที่ปฏิบัติกันเป็นหลักต่อไป โดยไม่ไปหลงพะวักพะวงกับภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้น และข้อนี้ก็ได้อธิบายไว้แล้ว ว่าอันภาวะของจิตต่าง ๆ หรือนิมิตต่าง ๆ นั้น อาจบังเกิดขึ้นได้แก่ผู้ปฏิบัติทุกคนในข้อใดข้อหนึ่งหรือหลายข้อ บางอย่างก็เป็นผลของวิปัสสนาปฏิบัติเรียกว่าเป็นผลพลอยได้ คือเมื่อจิตได้ญาณคือความหยั่งรู้ในวิปัสสนาดีขึ้นโดยลำดับ ก็ชำระฟอกจิตให้บริสุทธิ์สะอาด เมื่อเป็นดังนี้ ก็ทำให้จิตที่เคยกินรบกวนกวดแกว่งกระสับกระส่ายกลับสงบลง และก็ทำให้จิตที่เศร้าหมองด้วยกิเลสชั้นผ่องใสขึ้น จึงได้ความสงบได้ความสุขอันประณีต ก็ปรากฏออกมาเป็นความสุขเวทนา กายใจสบาย เหมือนอย่างว่าการนั่งพักอยู่ใต้ต้นไม้มีลมพัดสบาย คราวนี้ถ้าไปติดกับความสบายนั้นเสียแล้ว ก็ทำให้นั่งพักอยู่นั้นแหละ ไม่ออกจากต้นไม้เดินทางต่อไป เพราะจะต้องเดินทางกันต่อไปอีก ยังไม่สิ้นสุดของการเดินทาง หรือบางทีก็ไปเข้าใจว่าต้นไม้ที่ไปนั่งพักนั้นเป็นสุดทางแล้ว เห็นว่าเป็นความสุขเป็นความสงบพอแล้ว ก็นั่งก็เป็นอันว่าทำให้ชะงักการปฏิบัติอยู่แค่นั้น

อันผลต่าง ๆ หรือภาวะต่าง ๆ ที่บังเกิดขึ้นนั้น ตัวของภาวะนั้น ๆ ไม่ใช่เป็นตัวกิเลส ไม่ใช่เป็นตัววิปัสสนูปกิเลส เป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงได้จะพึงพบ ก็เป็นอาการหรือเป็นภาวะที่ปรากฏขึ้นตามขั้นตอนของการปฏิบัติกันเอง เพราะฉะนั้นในตัวเองของสิ่งเหล่านั้นไม่เป็นวิปัสสนูปกิเลสดังกล่าว แต่จะเป็นก็ในเมื่อผู้ปฏิบัติไปหลงยึดถือเข้ามาหรือไปหลงติด เมื่อไปหลงติดเข้าเมื่อใด ภาวะหรือสิ่งที่บังเกิดขึ้นนั้นก็กลายเป็นวิปัสสนูปกิเลสไป เพราะฉะนั้นจึงอยู่ที่ผู้ปฏิบัติเอง อย่าไปยึดถืออย่าไปติด ปล่อยให้ผ่าน ๆ ไปเสีย แล้วก็ปฏิบัติในทางวิปัสสนาต่อไป คือเดินทางปฏิบัติต่อไปไม่หยุดอยู่แค่นั้น แม้จะเป็นนิमितอะไรปรากฏเห็นโน่นเห็นนั้นก็ตาม จะเห็นพระพุทธรูปเจ้าเห็นเทวดามารพรหม ผีศาจ เห็นป่าเห็นเขา เห็นอะไรทั้งนั้น นั่นเป็นนิमितทั้งนั้น

อย่าไปยึดถือเกี่ยวเกาะ อย่าไปหวาดกลัว อย่าไปหลงคืน อย่าไปเชื่อฟัง เป็นนิเวศน์ที่เวบเข้า
มาในใจได้ เรียกว่าเป็นสัญญาเก่าก็ได้ หรือว่าจะเป็นมารอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามาขัดขวางก็ได้
เพราะฉะนั้นก็อย่าไปหลงยึดถือทั้งนั้น ปล่อยวางไป อะไรจะปรากฏขึ้นมาก็ช่าง ก็จับปฏิบัติ
คือว่าเดินทางปฏิบัติต่อไป

พิจารณาสรุปลงในสังขารโดยไตรลักษณ์

อีกข้อหนึ่งก็คือให้ทำความเข้าใจ ว่าอารมณ์ของวิปัสสนาอันเรียกว่าวิปัสสนากรรมฐาน
หรือวิปัสสนากัมมินีนี้ คัมภีร์ได้กล่าวมาแล้ว ยกเอาชั้นธายตนะธาตุขึ้นมาพิจารณา หรือว่ายกเอา
แต่เพียงชั้นธ ๕ ย่อมาเป็นนามรูป ก็สรุปหมดนั่นแหละ อีกคำหนึ่งก็คือว่ายกเอาคำว่าสังขารขึ้น
มาเป็นที่รวมสรุป คำว่าสังขารนั้นแปลว่าสิ่งผสมปรุงแต่ง ทั้งหมดนั้นแหละรวมเข้าในคำว่า
สังขารได้ ทั้งชั้นธ ๕ ย่อเป็นนามรูป ทั้งอายตนะ ๑๒ ทั้งธาตุ ๑๘ สิ่งซึ่งผสมปรุงแต่ง
ทั้งหมดรวมเข้าในคำว่าสังขารทั้งนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าสังขารเป็นบทสรุปก็มี หรือ
เรียกว่าพิจารณาสังขารโดยไตรลักษณ์ตั้งนี้ได้ หรือว่าเรียกว่าสภาวะธรรม พิจารณาสภาวะธรรม
โดยไตรลักษณ์ตั้งนี้ได้ คำว่าสภาวะธรรมนั้นก็ได้อธิบายมาแล้ว ก็เป็นอันเดียวกันทั้งหมดนั้น
แหละ สภาวะธรรม ชั้นธ อายตนะ ธาตุ สังขาร ยกเอาคำใดคำหนึ่งขึ้นมาก็ได้ทั้งนั้น กลุ่ม
ถึงกันทั้งหมด เพราะฉะนั้นแม้ว่าอะไรจะปรากฏ เป็นเทวดามารพรหม เป็นต้นไม้ภูเขา
เป็นผู้หญิงเป็นผู้ชาย อะไรที่เป็นนิमितโผล่เข้ามาในการปฏิบัติแล้วละก็จับเข้าในสังขารนี้ทั้งหมด
เป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งนั้น รวมอยู่ในชั้นธายตนะธาตุนี้ทั้งหมด เพราะฉะนั้นก็อย่าไปตั้งเป็น
สมมติบัญญัติอะไรขึ้น อย่าไปตั้งเป็นสมมติบัญญัติว่าเป็นเทวดาเป็นมารเป็นพรหม เป็นผู้หญิง
เป็นผู้ชาย เป็นภูเขาเป็นต้นไม้ เพราะว่ามาถึงขั้นวิปัสสนานี้ แปลว่าชำระความเห็นให้บริสุทธิ์
ตั้งแต่ทิฏฐิวินิสุทธิตัวแล้ว ไม่ใช่สักตสัญญาอัตตสัญญา ความสำคัญหมายว่าสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา
แต่ว่าพิจารณาจับเข้ามาถึงชั้นธายตนะธาตุถึงสภาวะธรรมถึงตัวสังขารนี้ ก็ต้องจับอันนี้แหละ
เป็นหลัก อย่าให้กลับไปหาอัตตสัญญาสักตสัญญา ความเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาชั้นมาอีก
ถ้าปรากฏอะไรขึ้น เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาอะไรขึ้น ก็ให้ปล่อยวางทั้งหมด แปลว่าจะถึงให้
ผิดทางไปเสียแล้ว ต้องกลับมาเข้าสู่ชั้นธายตนะธาตุสภาวะธรรมสามัญลักษณ์ สภาวะธรรม สังขาร
โดยสามัญลักษณ์นั้นนั่นแหละทั้งหมด อันนี้แหละเป็นทางโดยตรง เดินต่อไปในทางนี้ เพราะ
ฉะนั้นอารมณ์หรือภาวะอะไรที่บังเกิดขึ้นอันจะทำให้หลงผิดทางไปนั้น ต้องคิดเสียว่าเป็นเรื่อง

ที่บังเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติทุกคน และก็บังเกิดขึ้นตามขั้นตามตอนเป็นผลพลอยได้ก็มี เป็นนิเวรน์ หรือเป็นมารเข้ามาก็มี ฉะนั้นก็อย่าไปหลง สำคัญที่ผู้ปฏิบัติเองอย่าไปหลงเข้า ต้องยึดอยู่ในทาง ของวิปัสสนา คือจับขั้นอายตนะธาตุสังขารสภาวะธรรม เดินไปทางสามัญลักษณ์ณะนี้แหละทั้งหมด ตรงแนวไปทีเดียว ไม่พะวงอะไรทั้งหมด เมื่อเป็นดังนี้แล้ว วิปัสสนาญาณ ๘ จะบังเกิดขึ้น

วิปัสสนาญาณ ๘

๑. อุทฺยัพพยานุบัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ
๒. ภังคานุบัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นความดับ
๓. ภยคุบฺภูฐานญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว
๔. อาทีนวานุบัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงเห็นโทษ
๕. นิพพิทานุบัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงถึงความเบื่อหน่าย
๖. มุญจิกุภยตาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยใครจะพ้นไปเสีย
๗. ปฏิสังขานุบัสสนาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยพิจารณาหาทาง
๘. สังขารุเปกขาญาณ	ปรีชาคำนึงด้วยความวางเฉยเสีย
๙. สัจจานุโลมิกญาณ	ปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่กำหนดรู้ร้อยสัจ

ข้อ ๑ ปรีชาคำนึงเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ ก็คือจะได้ความรู้เห็นสังขารทั้งหลาย ทั้งความเกิดทั้งความดับ ก็จะได้เห็นสังขารสิ่งปรุงแต่งทั้งหลาย ว่ามีความเกิดขึ้นมีความดับไปเป็น ธรรมดา เมื่อจับพิจารณารูปหรือขั้น ๕ ก็จะได้เห็นว่าขั้น ๕ นั้นเกิดดับไปอยู่ เมื่อจับพิจารณา อายตนะจับพิจารณาธาตุก็จะเห็น ว่าสิ่งทั้งปวงนี้เกิดดับไปอยู่ อันหมายความว่า สังขารข้อใด โผล่ขึ้นมา ก็จะได้เห็นเกิดเห็นดับของสังขารข้อนั้นพร้อมกันไปทีเดียว ในขั้นนี้ผู้ปฏิบัติต้องทำ ความเข้าใจ ว่าเช่นมีบุคคลหนึ่งเดินมา มองเห็นด้วยตาก็คือ ด้วยใจก็คิดไปถึงกิติ ความรู้ ความเห็นของผู้ปฏิบัติทำวิปัสสนานั้นจะไม่เห็นว่าคนเดินมา แต่จะเห็นว่าขั้น ๕ มาหรือนามรูป มาหรือสังขารมา และจะไม่เห็นแก่นั้น จะเห็นว่าเกิดว่าดับพร้อมกันไปทีเดียว คือสิ่งที่มานั้น เกิดสิ่งที่มานั้นดับ อะไรที่เห็นทางตาก็คือจะเห็นอย่างหนึ่งทั้งหมด อะไรที่ได้ยินทางหูก็จะเห็นดังนี้ ทั้งหมด อะไรที่ทราบทางจมูกทางลิ้นทางกาย ก็จะได้เห็นดังนี้ทั้งหมด อะไรที่เกิดขึ้นทางใจด้วย ความคิดก็จะเห็นดังนี้ทั้งหมด คือว่าเห็นว่าเป็นขั้น ๕ เห็นว่าอายตนะเห็นว่าเป็นสังขาร ไม่ยึดถือว่าเป็น สัตว์บุคคลตัวตนเราเขาทั้งหมด คือไม่ยึดถือว่าเป็นชายเป็นหญิงเป็นช้างเป็นม้าเป็นบ้านเป็นเรือน

เป็นโคเป็นกระบือทั้งหมด แต่จะเห็นเป็นขันธุ์เป็นราศเป็นอายตนะเป็นสังขาร แล้วขณะที่ได้เห็นที่ได้ยินที่นึกขึ้นนั้น สิ่งเหล่านั้นเป็นสังขารทั้งหมด และเกิดดับทั้งหมด อันนี้จะรู้สึกว่าจะต่างจากผู้ที่มีได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ คือผู้ที่มีได้ปฏิบัติจนถึงขั้นนี้ สิ่งที่น่าประหลาดทางอายตนะทั้งหมดนี้ คงเช่นทางตาที่จะเป็นชายเป็นหญิงเป็นต้นไม้เป็นภูเขา เป็นแก้วแหวนเงินทองเป็นสิ่งนั้นเป็นสิ่งนี้ ทั้งหมด ทางหูก็เป็นเสียงนั้นเสียงนี้ เสียงสรรเสริญเสียงนินทาเสียงเล่าเรื่องอะไรต่าง ๆ ทางจมูกก็เป็นกลิ่นที่บ้างไม่คบบ้าง รสก็เป็นรสสิ่งนั้นสิ่งนี้ ถูกลิ้นบ้างไม่ถูกลิ้นบ้าง ทางกายก็คบบ้างไม่คบบ้าง ทางใจก็เป็นเรื่องโน้นบ้างเรื่องนี้บ้างอะไรต่าง ๆ เป็นที่ตั้งของกิเลสต่าง ๆ ทั้งหมด เพราะว่า เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขาไปทั้งหมด แล้วก็ไม่ได้ปรากฏความดับความเกิด ปรากฏเป็นความดำรงอยู่ ตั้งอยู่ เกิดข้างต้นก็ไม่เห็น ดับข้างปลายก็ไม่เห็นทั้งหมด ปรกติเป็นอย่างนั้น แต่เมื่อเป็นวิปัสสนาแล้วจะไม่เห็นเป็นอย่างนั้น เห็นเป็นสังขารทั้งหมด จะเป็นรูปเป็นเสียงเป็นกลิ่นเป็นรสเป็น โผฏฐัพพะเป็นเรื่องราวต่าง ๆ เป็นสังขารสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด ไม่เป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ทั้งหมด และเป็นสิ่งเกิดสิ่งดับทั้งหมด แปลว่าเกิดปรากฏดับปรากฏ เห็นเกิดเห็นดับทันทีพร้อมกันไป ดังนั้นแหละจึงจะเป็นข้อที่ ๑ ปรีชาค้ำนั่งเห็นทั้งความเกิดทั้งความดับ

และเมื่อได้ข้อ ๑ นี้แล้ว เมื่อวิปัสสนาญาณนี้แก่กล้าขึ้น ก็จะทำให้ดับ ดับไปแต่เพียงอย่างเดียว อะไรไหลขึ้นมาก็เห็นดับทั้งหมด ไม่มีความตั้งอยู่ปรากฏ เห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด เพราะฉะนั้นในข้อนี้ท่านจึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่ามารดาที่มีบุตร ๓ คน ที่ทำความผิดถูกเขาตัดสินประหารทั้ง ๓ คน เวลาเขานำบุตร ๓ คนไปประหารก็ประหารทีละคน มารดาก็ไปยืนดูอยู่ด้วย เห็นเขาประหารคนที่ ๑ ไปแล้ว และก็กำลังประหารคนที่ ๒ และคนที่ ๓ นั้นกำลังรออยู่ แต่มารดาที่รู้สึกเหมือนอย่างถูกประหารไปแล้วเหมือนกัน แม้ว่าสังขารนั้นจะตั้งอยู่ แต่ที่รู้สึกว่ามีหวังเสียแล้วที่จะตั้งอยู่ ต้องถูกประหารเป็นอันดับที่ ๓ ต่อไป เพราะฉะนั้น การที่เห็นดับก็เห็นอย่างนั้น แม้ว่าจะเห็นสังขารทั้งหลายปรากฏเป็นรูปเป็นเสียงเป็นต้น แต่เราก็จะต้องดับ เพราะฉะนั้นเมื่อวิปัสสนาญาณอันนี้แก่กล้าขึ้นแล้วก็เห็นแต่ดับ ๆ ทั้งหมด แม้จะตั้งอยู่ที่ดับ ความดับก็จะมาอยู่แล้ว เหมือนอย่างมารดาที่รอบุตรคนที่ ๓ กำลังจะถูกประหาร ยังไม่ถูกประหารก็จริง แต่เราก็จะถูกประหารเป็นอันดับต่อไปแล้ว ความหวังที่จะตั้งอยู่ไม่มีแล้ว จึงเห็นดับเห็นดับไปทั้งหมด ดังนั้นก็เป็นข้อที่ ๒ ปรีชาค้ำนั่งเห็นความดับ

คราวนี้มาถึงข้อที่ ๒ เห็นสังขารปรากฏเป็นของน่ากลัว ก็โดยที่เมื่อมีความเห็นว่าต้องเกิดต้องดับอยู่ดังนั้น ก็จึงเป็นเหมือนอย่างว่าเป็นเรือนที่ถูกไฟไหม้ เพราะฉะนั้นเรือนที่ถูกไฟ

ไหม้ นั่นก็เป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่ไม่กลัวก็เพราะว่ายืนอยู่ข้างนอก ไม่ได้ตั้งอยู่ในเรือนไม่ได้ยืนอยู่ในเรือนที่กำลังไฟไหม้ แปลว่าอยู่ข้างนอก ก็เห็นเรือนกำลังถูกไฟไหม้หมดไปเป็นของน่ากลัว ไม่ควรที่จะเข้าไปใกล้เรือนที่กำลังถูกไฟไหม้ นั่น ต้องถอยห่างออกมา ฉะนั้นจึงได้ญาณข้อต่อไปก็คือคำนึงเห็นโทษ เมื่อเป็นของน่ากลัวอย่างนั้นก็เป็นสิ่งที่มีโทษไม่มีคุณ ก็เป็นข้อที่ ๔ และเมื่อคำนึงเห็นโทษดังนั้น แล้วก็เกิดความเบื่อหน่าย ก็เป็นข้อที่ ๕ เมื่อเบื่อหน่ายก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็เป็นข้อที่ ๖ เมื่อใคร่ที่จะพ้นไปเสีย ก็พิจารณาหาทาง ก็เป็นข้อที่ ๗ การพิจารณาหาทางนั้นก็คือเดินทางปฏิบัติวิปัสสนาอันต่อไปนั่นเอง และเมื่อได้พบทาง ก็ย่อมจะได้ข้อที่ ๘ คือว่าวางเฉยเสียได้ในสังขารทั้งหลาย ในข้อนี้ท่านเปรียบเทียบเหมือนอย่างว่าคนจับปลาวางข้องจับปลาไปในแม่น้ำ เมื่อรู้สึกว่ายปลาจะเข้าข้องก็ยกขึ้นมา ก็เอามือล้วงไปจับที่คอของปลา แล้วก็ยกขึ้นมา ก็ปรากฏว่าไม่ใช่ปลาเสียแล้ว เป็นงู เมื่อเป็นเช่นนั้นก็เกิดความกลัว มองเห็นโทษของงูว่ากัดเข้าก็ตาย ฉะนั้นก็เกิดความหน่ายในงู ก็ใคร่ที่จะพ้นไปเสีย จึงได้จับงูนั้นให้มันไม่ให้กัดได้แล้วก็ชูขึ้น แกว่งไปแกว่งมาให้งูอ่อนกำลังลง แล้วก็เหวี่ยงทิ้งไป เมื่อเหวี่ยงทิ้งไปแล้วก็ได้ความสบาย พ้นภัย ท่านเปรียบไว้ว่า ความที่จับยึดถือสังขารทั้งหลายว่าเป็นตัวเราของเรานั้น ก็เปรียบเทียบอย่างว่าจับงูด้วยความหลง ก็คือด้วยความไม่รู้ เหมือนอย่างล้วงลงไปในช่วงนี้กว่าปลา จับมันแต่เมื่อยกขึ้นมาดูแล้วปรากฏว่าไม่ใช่ปลาแต่เป็นงู เพราะฉะนั้นเมื่อเห็นว่าเป็นงูก็เปรียบเทียบอย่างว่าความที่ยึดถือสังขาร เมื่อได้ปัญญา มองเห็นว่าสังขารทั้งหลายนั้นเป็นสิ่งที่เกิดดับ เป็นสิ่งที่ดับ ๆ ไปโดยส่วนเดียว ก็เกิดความรู้เห็นขึ้นมา ว่าความที่ยึดถือว่าเป็นตัวเราของเรานั้นยึดถือผิด แต่ว่ายังไม่ปล่อยไม่ได้ เพราะว่ายังยึดเอาไว้อยู่ ถ้าปล่อยไม่ทีก็จะอันตราย ปัญญาที่จะปล่อยก็ยังไม่ถึงในขณะนั้น แต่ก็เรียกว่าได้มองเห็นแล้วว่ายึดถือผิด และก็ปรากฏว่าเป็นของที่น่ากลัว เพราะเป็นสิ่งที่เกิดดับเผาไหม้อยู่ตลอดเวลา เมื่อเป็นดังนั้นจึงเห็นโทษ เหมือนอย่างว่าจับงูขึ้นมา ก็เห็นโทษว่างูมันกัดให้ตายได้ จึงมีความหน่ายในงู ก็เหมือนอย่างมีความหน่ายในสังขารทั้งหลาย มีความใคร่จะพ้นจากสังขารทั้งหลาย ก็เหมือนใคร่ที่จะพ้นจากงู คราวนี้พิจารณาที่จะพ้นก็คือพิจารณาหาทางที่จะปล่อยวางสังขารนั้นเอง ก็เหมือนอย่างว่าพิจารณาว่าจะหาทางเหวี่ยงงูออกไปอย่างไร งูจึงจะไม่ทวนมาก็กเอา เพราะฉะนั้นเมื่อหาทางที่จะปล่อยงูได้ ก็ชูงูขึ้นเหนือศีรษะ แล้วก็เหวี่ยงงูทิ้งไปเสียให้ไกล ก็เหมือนอย่างความที่วางสังขารได้ ก็มีความเฉย คือความที่ไม่ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อน มีความเบาสบาย อันเรียกว่าวางเฉย อันเป็นข้อที่ ๘ เพราะเมื่อเหวี่ยงงูไปพ้นแล้ว ก็แปลว่าวางเฉยในงูนั้นได้ เมื่อวางสังขารได้ ก็แปลว่าวางเฉยในสังขารทั้งหลายได้

จึงมาถึงข้อที่ ๔ ที่เมื่อได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว ก็พิจารณาโดยสมควร กำหนดรู้ อริยสัจ ก็คือพิจารณาถึงความรู้ความเห็นที่ได้มาจนถึงขั้นวางสังขารทั้งหลายลงได้ ได้ความวางเฉยในสังขารแล้ว กับที่ได้ปฏิบัติมาโดยลำดับตั้งแต่ในเบื้องต้น ว่าเป็นข้อปฏิบัติที่ดำเนินมาถูกต้องตามแนวอริยสัจ หรือตามแนวโพธิปักขิยธรรม อันเป็นทางที่ถูกต้อง และที่จะปฏิบัติต่อไป ก็เป็นทางที่ถูกต้องแก่โพธิปักขิยธรรมหรือแก่อริยสัจ ที่ท่านมีอุปมาเหมือนอย่างว่า มีมหาอมาคย์ ๘ คนผู้มีหน้าที่วินิจฉัยอรรถคดีของพระราชา ได้ถวายข้อวินิจฉัย พระราชาก็ทรงอนุมัติไปตามข้อวินิจฉัยของมหาอมาคย์ทั้ง ๘ คนนั้น และข้อที่พระราชทานพระบรมราชานุมัติไปนั้น ก็สอดคล้องกับหลักของนิติธรรม อันเป็นพระราชนิติหรือกฎหมายของแผ่นดิน แปลว่าพระราชาทรงอนุมัติไปตามวินิจฉัยของมหาอมาคย์ทั้ง ๘ และก็ได้โดยถูกต้องต่อหลักนิติธรรมของบ้านเมืองอีกด้วย นี่ก็เป็นข้อที่ ๔ เรียกว่าปรีชาเป็นไปโดยสมควรแก่การกำหนดรู้อริยสัจ วิบัติสناญาณทั้ง ๔ นี้เรียกว่าปฏิบัติญาณทัสสนวิสุทธิติ ความหมกหมกแห่งญาณเป็นเครื่องเห็นทางปฏิบัติอันเป็นวิสุทธิติข้อที่ ๖.

ครั้งที่ ๓๖ ลักษณะพุทธศาสนา

ญาณทัสสนวิสุทธิ

วิสุทธิขั้นกำจัดกิเลสได้หรือพ้นโลก

จะแสดงวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจุกแห่งญาณทัสสนะคือความรู้ ความเห็น ญาณทัสสนวิสุทธินี้ได้แก่ญาณในอริยมรรค ๔ วิสุทธิข้อที่ ๗ นี้จึงเป็นญาณทัสสนะ ความรู้เห็นในอริยมรรค ๔ อันได้แก่ โสคาปัตติมรรค สกทาคามิมรรค อนาคามิมรรค และ อรหัตมรรค จึงเป็นญาณทัสสนะที่เป็นโลกุตระอันแปลว่าอยู่เหนือโลก ฉะนั้นวิสุทธิข้อที่ ๗ นี้ จึงเป็นวิสุทธิซึ่งเป็นโลกุตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลก หรือว่าเป็นโลกุตรวิสุทธิ วิสุทธิที่อยู่ เหนือโลก ส่วนวิสุทธิ ๖ ข้อข้างต้น ตั้งแต่ศีลวิสุทธิจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิเป็นวิสุทธิ ที่ยังเป็นโลกียธรรม ธรรมะที่ยังเกี่ยวกับโลก หรือเป็นโลกียวิสุทธิ วิสุทธิที่ยังเกี่ยวกับโลก หรือยังเป็นชั้นโลก ฉะนั้นจึงพึงเข้าใจว่าชั้นแห่งธรรมปฏิบัติในพุทธศาสนานั้น เบื้องต้นก็ยัง เป็นชั้นโลกียะหรือว่ายังเป็นชั้นโลก อันหมายความว่ายังเป็นชั้นที่กำลังกำจัดกิเลสยังไม่ได้ เรียกว่า ชั้นโลกหรือชั้นโลกียธรรม ส่วนชั้นที่กำลังกำจัดกิเลสได้เรียกว่าชั้นโลกุตรธรรมที่แปลว่าพ้นโลกหรือ ว่าเหนือโลก และแบ่งบุคคลออกเป็น ๒ คือเป็นชั้นปุถุชนที่แปลว่าคนที่ยังมีกิเลสหนาแน่น “ปุถุ” แปลว่า หนาหรือมาก ฉะนั้นจึงหมายถึงคนจำนวนมากก็ได้ กับชั้นอริยชน คือคนที่ เป็นอริยะ อันหมายถึงว่ากำจัดกิเลสได้ และคำว่าอริยะนี้ก็ใช้เป็นชื่อของหมู่คนที่มีความเจริญ ดังที่ แสดงไว้ในพุทธประวัติ ว่าในชมพูทวีป ในชั้นแรกก็เป็นที่อยู่อาศัยของหมู่ชนอันไม่มีความเจริญ เรียกว่า “มิลักขะ” หรือว่า “ทัสสย” แต่ต่อมามีชนที่เรียกตัวเองว่า “อริยะ” ได้ยกเข้า มาอาศัยอยู่ และก็ปราบพวกมิลักขะหรือทัสสยนั้นให้พ่ายแพ้ไป และทำพวกนั้นให้เป็นทาส พระพุทธเจ้าก็ได้ประสูติขึ้นในหมู่ชนเหล่าอริยะ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทรงกำจัดกิเลส ได้สิ้นเชิง และได้ทรงประกาศพุทธศาสนาสั่งสอนธรรมะให้หมู่เวไนยนิกรได้ดวงตาเห็นธรรม และกำจัดกิเลสได้ และก็ได้เรียกหมู่ชนที่ยังกำจัดกิเลสไม่ได้ว่าปุถุชน และเรียกเหล่าชนที่ กำจัดกิเลสได้ว่าอริยชน แต่คำว่าอริยะนี้ ภาษาสันสกฤตว่าอารยะ ดังที่เรามารู้จักกันใน บัณฑิตว่าอารยประเทศ หรือเรียกหลักธรรมที่ปฏิบัติสำหรับชนที่มีความเจริญหรือหมู่คนที่มีความ เจริญว่าอารยธรรม ก็คือคำว่าอริยะในภาษาบาลีนั่นเอง เป็นคำเดียวกัน

อริยบุคคล

อริยชนนั้นก็มาจากปุถุชนนั่นเอง ในเบื้องต้นก็ยังเป็นปุถุชน และปุถุชนนี้เองถ้ายังมีกิเลส หนาแน่นมาก ไม่มีดวงตาที่จะเห็นธรรมะแม้ในขั้นต้นขั้นต่ำ ก็เรียกว่าอัมพาลปุถุชน ปุถุชน

ที่เป็นอันธพาล คือเป็นผู้เขลาเหมือนอย่างเป็นผู้บอด ไม่ใช่หมายความว่าตาบอดหรือตาเห็นบอด แต่หมายความว่าตาใจบอด คือไม่มีปัญญาที่จะรู้เห็นธัมมะแม้ที่เป็นขั้นต้นขั้นต่ำ พุดง่าย ๆ ว่าไม่รู้จักบาปบุญคุณโทษอะไร เมื่อปุณฺณผู้ได้สัทธัมมะของพระอริยะ คือของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และได้มีศรัทธา ได้มีปัญญา ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ได้รู้จักบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์ แต่ยังไม่ตัดกิเลสได้ ก็เรียกว่ากัลยาณปุณฺณ ปุณฺณที่ตั้งาม ต่อเมื่อตัดกิเลสได้จึงจะเรียกว่าอริยชน และสำหรับที่ตัดกิเลสได้นี้ก็แยกแบ่งออกเป็น ๒ จำพวก คือที่ตัดกิเลสได้บางส่วน กับตัดกิเลสได้สิ้นเชิง ตัดกิเลสได้บางส่วนนั้นก็มี ๓ คือ โสคาบัน แปลว่าผู้ถึงกระแสแห่งธรรม ตัดสังโยชน์ได้ ๓ สกทาคามี แปลว่าผู้มาถึงเพียงครั้งเดียว ก็ตัดสังโยชน์ได้ ๓ เหมือนอย่าง โสคาบันนั้นแหละ แต่ทำกิเลสให้เบาบางลง คือทำาราคะโทสะโมหะให้เบาบางลงยิ่งขึ้นไปอีก อนาคามี แปลว่าผู้ไม่มาอีก ที่ท่านแสดงว่าไปเกิดในพรหมชั้นสุทธาวาสและนิพพานในพรหมชั้นนั้น ตัดสังโยชน์ได้ ๕ กับอรหันตบุคคลหรือพระอรหันต์ ตัดสังโยชน์ได้ ๑๐

บุคคล ๔ จำพวกนี้เรียกว่า อริยบุคคล ดังที่ได้สวดในบทสังฆคณฺวา ภควโต สาวกสงฺโฆ มหุแห่งสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ยทิท จตตาริ ปุริสยฺคานิ คือคฤแห่งบุรุษบุคคล ๔ คือ บุคคล ๔ คู่ อฏฺฐิ ปุริสปุคฺคลา นับเรียงตัวก็เป็นบุรุษบุคคล ๘ บุรุษบุคคล ๔ คู่ก็คือ คู่ที่ ๑ พระผู้ตั้งอยู่ในโสคาปัตติมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในโสคาปัตติผล คู่ที่ ๒ พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามี-มรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผล คู่ที่ ๓ พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรค กับพระผู้ตั้งอยู่ใน อนาคามีผล คู่ที่ ๔ พระผู้ตั้งอยู่ในอรรหัตติมรรค และพระผู้ตั้งอยู่ในอรรหัตติผล นับรายบุคคลก็เป็น ๘ นับเป็นคู่ก็เป็น ๔ คู่ดังนี้ และท่านผู้ที่ได้บรรลฺโสคาปัตติมรรคโสคาปัตติผลแล้ว ก็เรียกว่า โสคาบัน พระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในสกทาคามีผลแล้ว ก็เรียกว่าสกทาคามี หรือสกทาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีมรรคกับพระผู้ตั้งอยู่ในอนาคามีผลแล้ว ก็เรียกว่า อนาคามีหรืออนาคามีบุคคล พระผู้ตั้งอยู่ในอรรหัตติมรรคอรหัตติผลแล้ว ก็ชื่อว่าพระอรหันต์หรือ อรหันตบุคคล

โลกุตรธรรม

อันมรรคผลดังกล่าวกับนิพพานอีกหนึ่ง เรียกว่าโลกุตรธรรม ธัมมะที่อยู่เหนือโลกหรือธัมมะที่พ้นโลก และนิพพานอันเป็นข้อที่ ๔ นี้ ท่านเรียกว่าอนุปาทาปรีนิพพาน ก็มี คำว่า “อนุปาทาปรีนิพพาน” นี้แปลว่าปรีนิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ คือดับกิเลส ได้หมดสิ้น อนุปาทาไม่มีคัมน์ คือไม่มีคัมน์อะไร ๆ ในโลกทั้งสิ้น เรียกว่าอนุปาทาปรีนิพพาน

แต่ก็เรียกสั้นๆ ว่า นิพพาน อันหมายความว่าดับกิเลส แต่ที่เป็นนิพพานอย่างสูงสุดก็คือ ดับกิเลสได้ทั้งหมด แต่เมื่อพิจารณากุณินิพพานที่ท่านใช้ในที่ต่าง ๆ แล้วก็สรุปได้ ว่าอันมรรคผลที่ตัดกิเลสก็มีแบ่งเป็น ๒ คือตัดกิเลสได้บางอย่าง กับตัดกิเลสได้ทั้งหมด นิพพานก็เป็นอย่างเดียวกัน ตัดกิเลสได้บางอย่างก็เป็นนิพพาน ตัดกิเลสได้ทั้งหมดก็เป็นนิพพาน และที่ตัดกิเลสได้ทั้งหมดนี้แหละจึงเรียกว่า อนุปาทาปรินิพพาน คือดับกิเลสได้โดยรอบ ใต้โดยสิ้นเชิง ไม่มีดมนั้นอะไร ๆ ในโลกทั้งหมด เพราะฉะนั้นโลกุตรธรรม ธรรมะที่อยู่เหนือโลกในพุทธศาสนานั้น จึงมี ๙ อันได้แก่มรรค ๔ ผล ๕ และนิพพาน ๑

อันมรรคผลนิพพานที่ท่านแสดงไว้ว่ามรรคนั้นเมื่อตั้งเป็นมรรคจิตขึ้น ก็ดับ ผลนั้นเมื่อเป็นผลจิตขึ้น ก็ดับ ส่วนนิพพานนั้นเป็นอมตธรรม ไม่เกิดไม่ดับ เป็นธรรมะที่บรรลุถึง ตามที่ได้เคยอธิบายแล้ว ว่านิพพานนั้นตามศัพท์แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด คำว่าเครื่องร้อยรัดนั้นมาจากคำว่าวานะ คือนิพพานนั้นประกอบขึ้นด้วยศัพท์ว่า นิ แปลว่าออก กับ วานะ แปลว่าเครื่องร้อยรัด หรืออีกอย่างหนึ่งแปลว่าลูกศร มาประกอบเป็นคำว่านิพพาน ก็แปลว่าออกจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดหรือว่าออกจากกิเลสที่เป็นเหมือนอย่างลูกศรเสียบแทงจิตใจ เพราะฉะนั้นเมื่อดับกิเลสได้ทั้งหมด สภาพจิตบริสุทธิ์สิ้นเชิงไม่มีกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหมด หรือไม่มีลูกศรคือกิเลสเสียบแทงทั้งหมด ถอนลูกศรคือกิเลสเสียบแทงจิตใจทั้งหมดแล้ว เป็นจิตที่บริสุทธิ์อย่างยิ่ง ไม่มีทุกข์ด้วยประการทั้งปวง นี้คือนิพพาน ซึ่งเป็นสภาพจิตที่เป็นนิรามโย ไม่มีโรคคือกิเลส ซึ่งเป็นเครื่องเสียบแทงทั้งหมด เป็นจิตที่มีอนามัยอย่างสมบูรณ์ มีเสรีอย่างสมบูรณ์ คือไม่มีโรคสิ้นเชิง โรคคือกิเลสเป็นเครื่องเสียบแทงให้เจ็บช้ำลำบาก ไม่มีลูกศรเสียบแทงใจให้เป็นทุกข์ทั้งหมด สภาพจิตที่เป็นดังนี้เป็นสภาพจิตที่เป็นนิพพาน หรือเป็นนิพพานธรรมที่ปรากฏขึ้นในจิต ซึ่งดำรงอยู่ตลอดไป แต่ว่ามรรคนั้นทำหน้าที่กำจัดกิเลส เมื่อทำหน้าที่กำจัดกิเลสได้แล้วก็สิ้นหน้าที่มรรค ผลนั้นเล่าก็เป็นผลของการกำจัดกิเลส เมื่อเป็นผลขึ้นแล้วก็หมดหน้าที่ เพราะฉะนั้นสภาพนิพพานจึงดำรงอยู่ตลอดไป

เพราะฉะนั้นจึงมีเปรียบเทียบว่าเหมือนอย่างการเดินทางไปสู่ที่ใดที่หนึ่ง เช่นว่า การเดินทางไปสู่พระปฐมเจดีย์ไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ พระปฐมเจดีย์นั้นเป็นที่ไปเพื่อนมัสการ การไปนั้นเป็นมรรค จะไปด้วยรถยนต์ จะไปด้วยรถไฟ หรือจะไปด้วยพาหนะอะไร ตลอดจนถึงเดินไปก็ตาม เป็นการไปที่เทียบได้กับมรรค การถึงพระปฐมเจดีย์เทียบได้กับตัวผล และที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์นั้นก็คือนิพพาน อันการไปนั้นเมื่อไปจนถึงก็สิ้นหน้าที่ของการไป เรียกว่าการ

ไปก็กับ ก็ถึง ถึงนั้นก็มีหน้าที่เท่าที่ไปถึง เมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง ก็เป็นอันว่าหมดหน้าที่ของผล ผลก็กับ จึงอยู่ที่ถึงคือพระปฐมเจดีย์เท่านั้น เพราะฉะนั้นการไปเมื่อถึงก็หมดหน้าที่ของการไป และเมื่อถึงแล้วก็หมดหน้าที่ของการถึง เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงว่ามรรคกับผลนี้เป็นสังฆตธรรม ธรรมะที่มีบ้จจัยปรุง เพราะว่าต้องปรุงต้องแต่งก็ต้องปฏิบัติ ปุถุชนหรือสามัญชนหรือแม่แก่กล้าญาณปุถุชนก็ต้องปฏิบัติ เมื่อยกเอาวิสุทธิ ๗ นั้นขึ้นเป็นทางปฏิบัติ ก็ต้องปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ นี้ตั้งแต่สี่วิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงข้อที่ ๖ คือปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ซึ่งข้อที่ ๖ นี้เมื่อปฏิบัติจนถึงวิปัสสนาญาณข้อที่ ๔ คือ สัจจानุโลมิกญาณ ปริชา เป็นไปตามสมควรแก่การกำหนดหรือริยัจ ท่านแสดงว่าเป็นวิปัสสนาญาณซึ่งเป็นขั้นสุดท้ายของความเป็นปุถุชน คือเมื่อปฏิบัติในสี่วิสุทธิ จิตวิสุทธิ และจับปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน จับตั้งแต่ทวิวิสุทธิเป็นต้นมา จนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิอันเป็นข้อที่ ๖ ซึ่งทุกข้อนี้คือตั้งแต่ทวิวิสุทธิมาจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิรวมเป็น ๔ ข้อ นี้คือเป็นการปฏิบัติในวิปัสสนากรรมฐาน เป็นวิปัสสนาโดยตรง และเมื่อปฏิบัติมาจนถึงปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ก็คือวิปัสสนาญาณ ๔ ถึงข้อที่ ๔ คือ สัจจानุโลมิกญาณดังกล่าวนี้ ก็เป็นอันว่าได้ถึงที่สุดของวิปัสสนาญาณในภูมิของปุถุชน

วิปัสสนาญาณ ๑๖ ขั้น

เมื่อได้บรรลุถึงขั้นวิปัสสนาญาณที่สุดของภูมิปุถุชนขั้นนี้แล้ว สืบขึ้นไปจะบรรลุโคตรภูญาณ อันแปลว่าญาณครอบโคตร อันหมายความว่า เป็นญาณที่อยู่ในระหว่างแห่งภูมิปุถุชนและภูมิอริยชน เทียบได้เท่ากับเส้นซีกคั่นพรมแดนระหว่างประเทศ เมื่อจะก้าวข้ามประเทศหนึ่งไปสู่อีกประเทศหนึ่ง ก็จะต้องผ่านเส้นซีกคั่นพรมแดนนี้ ฉะนั้นความที่จะก้าวข้ามจากภูมิปุถุชนไปสู่ภูมิอริยชนก็จะผ่านโคตรภูญาณ แปลว่าญาณครอบโคตรคือครอบระหว่างโคตรของปุถุชนกับโคตรของอริยชน โคตรก็คือโคตรตระกูลนี้แหละ ใช้ในความหมายถึงความที่จะข้ามไปจากโคตรคือภูมิปุถุชนไปสู่โคตรคือภูมิของอริยชน และท่านแสดงว่าอันที่จริงนั้นโคตรภูญาณนี้เองเท่ากับเป็นที่สุดของภูมิปุถุชนจริง ๆ และวิปัสสนาญาณคือตัวโคตรภูญาณนี้ก็เป็นวิปัสสนาญาณนั่นเอง แต่เป็นวิปัสสนาญาณที่ครอบโคตร เพราะฉะนั้นจึงสูงกว่าวิปัสสนาญาณข้อที่ ๔ คือสัจจानุโลมิกญาณนั้น และเมื่อได้โคตรภูญาณ ก็เป็นอันว่าได้ก้าวเข้าไปสู่โคตรอริยบุคคล จึงบรรลุมคคญาณ คือวิปัสสนาญาณนั่นเองซึ่งเป็นตัวมรรค กำจัดกิเลสได้บางส่วน จนถึงสิ้นเชิง และเมื่อได้มคคญาณคือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวมรรคกำจัดกิเลสได้ ก็ได้ผลญาณ

คือวิปัสสนาญาณที่เป็นตัวผล และต่อจากนั้นก็ได้อัจจเวกขณญาณ คือญาณที่พิจารณาเห็นว่ากำจัดกิเลสอะไรได้แล้ว และจะต้องกำจัดกิเลสอะไรต่อไป หรือว่ากำจัดกิเลสได้สิ้นเชิงแล้ว กล่าวคือเมื่อได้มกคญาณผลญาณที่เป็นขั้นโสคาปัตติมรรคโสคาปัตติผล สกทาคามิมรรคสกทาคามีผล อนาคามิมรรคอนาคามีผล อรหัตมรรคอรหัตผล หากได้มรรคผล ๓ ข้างต้น บัจจเวกขณญาณก็พิจารณากิเลสที่ละได้แล้วและกิเลสที่จะละต่อไป เพราะว่ามีมรรคผลทั้ง ๓ ข้างต้นนั้นละกิเลสได้บางส่วนแล้ว และจะต้องละต่อไป แต่ว่าเมื่อได้อรหัตมรรคอรหัตผลแล้ว บัจจเวกขณญาณก็พิจารณากิเลสที่ละไปแล้วทั้งหมด

มกคญาณ ผลญาณ บัจจเวกขณญาณ ทั้ง ๓ นี้เป็นโลกุตระ กันับรวมเข้าในวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจดแห่งความรู้ความเห็น เพราะฉะนั้นญาณทัสสนวิสุทธิข้อที่ ๗ นี้ เมื่อจะกล่าวรวมทั้งหมด กันับตั้งแต่โคตรภูญาณ มกคญาณ ผลญาณ และบัจจเวกขณญาณ เป็น ๔ ญาณทั้ง ๔ นี้รวมเข้าในวิสุทธิข้อที่ ๗ ญาณทัสสนวิสุทธิ และท่านได้แสดงวิปัสสนาญาณทั้งหมด คือนับจากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมดนี้รวมเป็นญาณ ๑๖ ชั้น กล่าวคือ ภูมิวิสุทธิ ความหมกจดแห่งความเห็นเป็นวิปัสสนาญาณข้อแรก เรียกชื่ออีกอย่างหนึ่งว่า นามรูปวัตถานญาณ ญาณเป็นเครื่องกำหนดนามรูป กังขาวิตรณวิสุทธิ ความหมกจดแห่งความรู้เป็นเครื่องข้ามพ้นความสงสัย เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า บัจจยปริคคผลญาณ หรือ บัจจยปริคคผลญาณ ญาณเป็นเครื่องกำหนดรู้เหตุปัจจัย ก็มาถึงมกคามกคญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจดแห่งความรู้ความเห็นว่าทางหรือมิใช่ทาง ก็เรียกว่า มกคามกคญาณ หรือ สัมมสนญาณ ญาณที่เป็นเครื่องพิจารณาให้รู้ว่าทางหรือมิใช่ทาง นี้รวมเป็น ๓ กับปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ ความหมกจดแห่งความรู้ความเห็นในปฏิปทาหรือทางปฏิบัติ อันได้แก่วิปัสสนาญาณ ๔ ๔ กับ ๓ ก็รวมเป็น ๑๒ และมาถึงวิสุทธิข้อที่ ๗ ก็ได้ญาณ ๔ ข้อ คือ โคตรภูญาณ มกคญาณ ผลญาณ บัจจเวกขณญาณ อีก ๔ ก็รวมเป็น ๑๖ ก็ได้แก่ญาณ ๑๖ ก็เป็นวิปัสสนาญาณทั้งหมด แต่ว่าในวิสุทธิข้อ ๗ นี้ท่านมักจะยกแสดงเพียงมกคญาณ ว่าได้แก่ญาณทัสสนวิสุทธิ อันที่จริงนั้นก็รวมเข้าทั้ง ๔ นั้นแหละ คือ โคตรภูญาณ มกคญาณ ผลญาณ และบัจจเวกขณญาณ เพราะฉะนั้นก็เป็นอันว่าวิสุทธิ ๕ ข้อข้างหลัง ตั้งแต่ภูมิวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธินี้เป็นตัววิปัสสนาญาณทั้งหมด

และท่านได้มีแสดงเป็นอุปมาไว้ถึงญาณที่กล่าวในชั้นสูงข้างหลังนี้ ว่าเหมือนอย่างว่าเจ้าของเรือนบริโภคในเวลาเย็น ก็ขึ้นสู่ที่นอนแล้วนอนหลับไป เรือนก็ถูกไฟไหม้ขึ้นมา เจ้าของ

เรื่อนต้นขึ้นเห็นไฟไหม้เรื่อนก๊กแล้ว จึงได้คิดอยู่ว่าทำอย่างไรจึงจะออกไปได้ไม่ต้องถูกไฟไหม้เห็นทางแล้วก็รีบหนีออกไป ก็ไปยืนอยู่ในที่ที่พ้นไฟโดยเร็ว การที่มีความยึดติดอยู่ในชั้น ๕ ของปุถุชนทั้งหลายว่าตัวเราของเรา ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรื่อนที่บริโศกแล้ว ก็ขึ้นไปสู่ที่นอนและก็หลับไป การที่ได้มีญาณโดยที่ปฏิบัติทางปฏิบัติที่ชอบ ได้เห็นไตรลักษณ์ ได้ญาณ คือความหยั่งรูปรากฎว่าชั้น ๕ เป็นของน่ากลัว ก็เหมือนอย่างเวลาที่เจ้าของเรื่อนต้นขึ้นมา เห็นไฟกำลังไหม้เรื่อนก๊กแล้ว ญาณที่ทำให้ใครจะพ้นออกไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรื่อนใครที่จะออกไปจากเรื่อนที่ไฟไหม้ ก็มองเห็นทางที่จะออก สัจจานุโลมิกญาณ คือญาณที่อนุโลมแก่สัมมาปฏิบัติที่ปฏิบัติมาแล้ว และแก่อริยสัจหรือโพธิปักขิยธรรมที่จะปฏิบัติต่อไป ก็เหมือนอย่างเจ้าของเรื่อนเห็นทางที่จะหนีออกจากเรื่อนที่ไฟไหม้ โศทรญาณ ก็เหมือนอย่างการที่เจ้าของเรื่อนที่ไฟไหม้หนีออกไปจากเรื่อนที่ไฟไหม้ได้ มัคคญาณ ก็เหมือนอย่างการที่ออกไปได้โดยเร็ว ผลญาณ ก็เหมือนการที่ออกมาได้แล้วและยืนอยู่ในที่ที่ปลอดภัย ท่านเปรียบไว้อย่างนี้

โลกุตรธรรมเป็นธัมมะที่บรรลุถึงได้

คราวนี้ก็ใครจะได้อธิบายว่าการที่กล่าวถึงโลกุตรธรรมหรือกล่าวถึงอริยบุคคลนั้น ก็ไม่ใช่หมายความว่าเมื่อเป็นดังนี้ก็เป็นธัมมะที่สุดเยี่ยม เมื่อเป็นปุถุชนหรือเป็นสามัญชนก็ไม่สามารถที่จะปฏิบัติได้ แต่อันที่จริงนั้นความเข้าใจดังนั้นไม่ถูก เพราะว่าการที่จะก้าวเข้าไปสู่ความเป็นอริยบุคคลบรรลุถึงโลกุตรธรรมได้ ก็ต้องปฏิบัติมาตั้งแต่ในชั้นธรรมปฏิบัติที่ยังอยู่ในชั้นโลกหรือสำหรับผู้ที่ยังเป็นปุถุชนนั่นเอง เพราะฉะนั้นพระพุทธรเจ้าจึงได้แสดงวิสุทธิ ๗ นั้นมาตั้งแต่ในข้อ ๑ คือตั้งแต่ในข้อ ๑ ถึงข้อ ๖ นี้เป็นข้อปฏิบัติสำหรับสามัญชนหรือปุถุชนทั้งนั้น และเมื่อได้ปฏิบัติขึ้นมาโดยลำดับแล้ว ก็จะก้าวขึ้นสู่ความเป็นอริยบุคคลหรือก้าวขึ้นสู่โลกุตรธรรมได้เอง เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงถึงโคตรภูญาณ ก็แปลว่าต้องก้าวขึ้นมาโดยลำดับ ๆ เหมือนอย่างจะก้าวจากเขตประเทศหนึ่งไปอีกประเทศหนึ่งก็ต้องเดินไปโดยลำดับ เมื่อถึงเส้นกันเขตแดนอันเป็นโคตรภูญาณ ก็เป็นอันว่าก้าวข้ามเส้นนั้นแล้ว ก็ไปสู่อริยภูมิ ไปสู่โลกุตรธรรมได้โดยลำดับ ก็เป็นขั้นตอนของการปฏิบัตินั่นเอง รวมความเข้าแล้วเวไนยชนคือชนที่พระพุทธรเจ้าทรงแนะนำได้ก็พึงปฏิบัติได้ทั้งนั้น เพราะฉะนั้นท่านจึงเปรียบวิสุทธิ ๗ นี้ไว้อีกอย่างหนึ่ง ว่าเหมือนอย่างเป็นรถ ๗ ผลัต คือมาจาก รถวินิตสูตติ ที่พระสารีบุตรเถระได้สนทนากับพระปุนณมณินทานิบุตร พระสารีบุตรได้ถามท่านพระปุนณมณินทานิบุตร ว่าท่านประพาศิพรหมจรรย์เพื่อสืลวิสุทธิหรือ ท่าน

พระปุลณม้นทานีบุตรก็ตอบว่าไม่ใช่ พระสารีบุตรก็ถามไปที่ละข้อว่าเพื่อจิตวิสุทธิหรือเป็นต้นไป จนถึงข้อญาณทัสสนวิสุทธิ ว่าท่านปฏิบัติเพื่อญาณทัสสนวิสุทธิหรือ ท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ คราวนี้ท่านพระสารีบุตรก็ถามอีก ว่าท่านปฏิบัติเว้นไปจากหรือนอกไปจากวิสุทธิทั้ง ๗ นี้หรือ ท่านพระปุลณะท่านก็ตอบว่าไม่ใช่อีกเหมือนกัน ท่านพระสารีบุตรก็ถามต่อไป ว่าถ้าเช่นนั้นท่านปฏิบัติพรหมจรรย์นี้เพื่ออะไร ท่านพระปุลณะก็ตอบว่าเพื่ออนุपाทาปรินิพพาน คือเพื่อความดับกิเลสโดยรอบคือสิ้นเชิงทั้งหมด ไม่มียึดถืออะไร ๆ ในโลกทั้งหมด ท่านพระสารีบุตรจึงถามว่าเมื่อเป็นเช่นนั้น เมื่อท่านถามว่าท่านปฏิบัติเพื่อสยวิสุทธิหรือ ก็ตอบว่าไม่ใช่ เมื่อถามไปทุกข้อทั้ง ๗ ข้อท่านก็ตอบว่าไม่ใช่ และเมื่อท่านถามอีกว่าท่านปฏิบัตินอกไปจากหรือเว้นจากวิสุทธิ ๗ นี้หรือ ท่านก็บอกว่าจะไม่ใช่อีก ท่านอธิบายอย่างไร ท่านพระปุลณม้นทานีบุตรก็ตอบว่าคือการปฏิบัติพรหมจรรย์นี้มีใช่ยุติลงแล้ววิสุทธิข้อใดข้อหนึ่งเท่านั้น แต่เพื่อให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงอนุपाทาปรินิพพานเป็นที่สุด และที่ท่านตอบว่าท่านปฏิบัติไม่นอกไปจากทั้ง ๗ ข้อนี้ ก็หมายความว่าท่านก็ต้องปฏิบัติอยู่ในทั้ง ๗ ข้อนี้โดยลำดับนั่นเอง แต่ว่าไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่ว่าเพื่อให้บรรลุอนุपाทาปรินิพพานเป็นที่สุด และถ้าหากว่าท่านตอบว่าไม่ใช่แล้ว ก็เป็นอันว่าไม่ต้องปฏิบัติกัน เมื่อไม่ต้องปฏิบัติกันแล้ว ใคร ๆ ก็บรรลุอนุपाทาปรินิพพานกันได้ แต่ว่าไม่ใช่เช่นนั้น ต้องปฏิบัติ แต่ว่าไม่ใช่ยุติลงเพียงข้อใดข้อหนึ่งเพียงเท่านั้น คือไม่ใช่พอเพียงเท่านั้น แต่ว่าต้องให้ส่งต่อ ๆ กันขึ้นไปจนถึงอนุपाทาปรินิพพานเป็นที่สุด จึงเปรียบเทียบเหมือนอย่างการเดินทางด้วยรถ ๗ ผลักของพระเจ้ากรุงสวาทดี ก็เมื่อพระเจ้ากรุงสวาทดีจะเสด็จจากกรุงสวาทดีไปสู่เมืองสาเกตโดยรถม้าพระที่นั่ง ก็จะต้องเปลี่ยนกันถึง ๗ ผลัก คราวนี้เมื่อเสด็จโดยรถม้าพระที่นั่งผลักที่ ๑ ไปจนถึงผลักที่ ๒ ก็ขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลักที่ ๒ ก็เรื่อย ๆ ไปดังนี้ จนถึงผลักที่ ๗ ก็เสด็จขึ้นรถม้าพระที่นั่งผลักที่ ๗ ก็ไปถึงประตูเมืองสาเกต ก็ลงจากรถม้าพระที่นั่งเข้าสู่เมืองสาเกต ฉันท์โลกีติ การปฏิบัติในวิสุทธิทั้ง ๗ ข้อนี้ก็ต้องปฏิบัติไปทั้ง ๗ ข้อโดยลำดับ จนถึงข้อที่ ๗ ก็จะต้องบรรลุต่อไปถึงอนุपाทาปรินิพพานอันเป็นข้อที่สุดของพรหมจรรย์ท่านสอนไว้ดังนี้

เพราะฉะนั้นในพรราชอาณาจักรนี้ได้สอนลักษณะพุทธศาสนาโดยลำดับจนถึงวิสุทธิ ๗ ก็เป็นการที่กล่าวลักษณะของพุทธศาสนาในแก่นสรุปเข้าในไตรสิกขา คือศีลสิกขา จิตตสิกขา และปัญญาสิกขา อันศีลสิกขานั้นก็ได้แก่การปฏิบัติทำศีลให้บริสุทธิ์เป็นศีลวิสุทธิ จิตตสิกขา ก็เป็นการปฏิบัติทำจิตให้บริสุทธิ์เป็นจิตวิสุทธิ ปัญญาสิกขานั้นก็ได้แก่ตัววิมุตติปัญญาอันได้แก่

วิสุทธิอีก ๕ ทั้งแต่ทวิวิสุทธิจนถึงญาณทัสสนวิสุทธิ ก็เป็นอันว่าหลักปฏิบัติเหล่านี้เป็นหลักปฏิบัติจิตภาวนา จะเป็นเครื่องอบรมจิต ทำจิตนี้ให้บริสุทธิ์จากอุปกิเลส คือกิเลสที่เข้ามาทำจิตให้เศร้าหมองไป ดังที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ถึงจิตภาวนาว่า “จิตนี้เป็นธรรมชาติประภัสสรคือผุดผ่อง จิตนี้เศร้าหมองไปด้วยอุปกิเลสคือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามา อันทำจิตให้เศร้าหมอง จิตนี้บริสุทธิ์หมดจดหลุดพ้นได้จากอุปกิเลส พระองค์ตรัสอธิบายผู้ได้สดับแล้วว่าเป็นผู้มีจิตภาวนา”

เพราะฉะนั้นก็เป็นอันยุติการอบรมในพรหมชาลาในวันนี้เพียงเท่านี้ ก็ขอให้มีความเจริญในพระธรรมวินัย ในสัมมาปฏิบัติ พร้อมด้วยอายุ วรณะ สุขะ พละ ยิ่ง ๆ ขึ้นไป ทุกท่านเทอญ.

ลิกณะพระพรตศาสนา

1 030010 012143

ราคา 45.00 บาท